శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీమత్సంస్కృతవిద్యాభిలాషులగువారలకు

అవశ్యపఠనీయంబైనసత్కావ్యరత్నంబనిపండితులచేత

మిక్కిలిశ్లాఘింపఁబడుచున్నమాఘకావ్యమందలి

సప్తమసర్గాదిద్వాదశసర్గపర్యంతము

౬ సర్గలు

పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

బిరుదాంకితుఁడగుమల్లినాథసూరిచే రచియింపఁబడిన

మాఘకావ్యార్థసర్వంకషయనెడువ్యాఖ్యతోఁగూడ

స॥ తిరువేంగడాచార్యులచేతను.

వం॥ రామకృష్ణమాచార్యులచేతను

చన్నపట్టణపుతఁడియార్పేటతిరువట్టూరురాజమార్గంబున

౭౬౮వ-సంఖ్యగలగృహమందుంచఁబడియున్న

సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయందు

వం॥ శేషాచార్యులచేత

అచ్చువేయించిప్రచురింపఁబడియె.

౧౮౬౩వ సం॥

శ్రీరస్తు.

పుటసంఖ్యా. విషయసూచికా.

భగవతః శ్రీకృష్ణస్య సానుచరస్య

శ్రీరస్తు.

మాఘకావ్యే-సవ్యాఖ్యానే-సప్తమసర్గప్రారంభః

మూ॥ అనుగిరమృతుభిర్వితాయమానామథసవిలోకయితుంవనాంతలక్ష్మీమ్। ని
రగమదభిరాధనంహిభృత్యానాంభవతిమహత్సునవిష్ఫలఃప్రయాసః॥౧॥ దధతిసు
మనసోవనానిబహ్వీర్యువతియుతాయదవఃప్రయాతుమీషుః। మనసిశయమహా
స్త్రమన్యథామీనకుసుమపంచకమప్యలంవిసోఢుమ్ ॥౨॥ అవసరమధిగమ్యతంహ
రంతోహృదయమయత్నకృతోజ్జ్వలస్వరూపాః । అవనిషుపదమంగనాస్తదా

వ్యా॥ ఇత్థంఋతుగణప్రాదుర్భావమభిధాయతత్ఫలతయాభగవతస్సానుచరస్యవ
నవిహారవర్ణనమారభతే॥ అనుగిరమితి॥ అథఋతుప్రాదుర్భావానంతరంసహరిఃగిరౌ
అనుగిరంవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- గిరేశ్చసేనకస్యేతిసమాసాంతః - ఋతుభిర్వితాయ
మానాంవితన్యమానాంతనోతేఃకర్మణిలిట్ - శానజాదేశః - తనోతేర్యకీతివైభాషికఆ
కారాదేశః- వనాంతలక్ష్మీంవిలోకయితుంనిరగమత్నిర్గతఃపుషాదీత్యాదినాగమేర్లుఙి
చ్లేరఙాదేశః ఋతుగణభక్తింస్వీకర్తుమితిభావఃతథాహి అభిరాధనమారాధయితుమాన్భృ
త్యానామాదరంకుర్వతాంఆస్థావతామిత్యర్థఃకర్తరిక్తః ప్రయాసఃసేవాయాసఃమహత్సు
విషయేనిష్ఫలోనభవతి-నహిభక్తానుకంపినోమహాంతఃతత్సేవాంవ్యర్థయంతీత్యర్థః-అతో
హరేరపిఋతుగణానుగ్రహార్థోనిర్గమోయుక్త ఇతిసామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాం
తరన్యాసః- సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాంనిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతర
న్యాసఇతిసర్వస్వసూత్రం-అస్మిన్సర్గేపుష్పితాగ్రావృత్తం ౧

వ్యా॥ దధతీతి॥ యదవోయాదవాఃవ్యాఖ్యాతంచైతత్ బహ్వీర్బహ్వీఃబహువిధాఇత్య
ర్థః- బహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పాదీకారః సుమనసఃపుష్పాణిస్త్రియస్సుమనసఃపుష్పమిత్య
మరః-దధతివిదధంతి-నాపుంసకస్యేత్యభ్యస్తాచ్ఛతుర్వైకల్పికోనుమ్ప్రతిషేధఃవనాని
యువతియుతాఃస్త్రీసమేతాఏవప్రయాతుమీషురిచ్ఛంతిస్మ-అత్రహేతుమాహ అన్యథా
యువతివినాభావే అమీయాదవఃమనసిశేతఇతిమనసిశయఃకామః అధికరణేశేతేరిత్యచ్ప్ర
త్యయఃహలదంతాత్సప్తమ్యాసంజ్ఞాయామిత్యలుక్తస్యమహాస్త్రంమహాస్త్రభూతంకుసు
మపంచకమపిపంచాపికుసుమానీత్యర్థఃపంచానాంసంఘఃపంచకం- సంఖ్యాయాస్సంజ్ఞా
సంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితికన్ప్రత్యయః-విసోఢుంనాలంనశక్తాఃసకలసుమనసఃసమ
స్తేతత్రారవిందాదిపంచకస్యసంభవప్రమాణాదితి భావః-అతోయువతిభిస్సహప్రయా
ణంయుక్తమితివాక్యార్థేనవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకా

నీంన్యదధతవిభ్రమసంపదోఽంగనాసు ॥౩॥ నఖరుచిరచితేంద్రచాపరేఖంలలితగ
తేషుగతాగతందధానా । ముఖరితవలయంపృథౌనితంబే భుజలతికాముహురస్ఖల
త్తరుణ్యాః॥౪॥అతిశయపరిణాహవాన్వితేనేబహుతరమర్పితరత్నకింకిణీకః
అలఘునిజఘనస్థలేపరస్యాఃధ్వనిమధికంకలమేఖలాకలాపః॥౫॥ గురునిబిడనితం

రః-అరవిందమశోకంచచూతంచనవమల్లికా। నీలోత్పలంచపంచైతేపంచబాణస్యసాయ
కాఇత్యమరః॥ ౨

వ్యా॥అవసరమితి ॥ తమవసరంసహజిగమిషాకాలమధిగమ్యహృదయంహరంతోఽ
హృదయంగమాభవంత్యః సర్వంహి ప్రార్థ్యమానమేవప్రియంభవతీతిభావః-యత్నేనకృ
తంనభవతీత్యయత్నకృతంతథాప్యుజ్జ్వలంస్వరూపంయాసాంతాః అయత్నకృతోజ్జ్వల
స్వరూపాఃస్వభావసుందరమూర్తయ ఇత్యర్థః- అంగనాః తదానీంతస్మిన్నవసరేఅవని
షుపదంన్యదధతనిహితవత్యః పాదచారేణైవప్రచేరురిత్యర్థః- దధాతేలుఙ్ఝే-ఆత్మనేపదే
ష్వనతఇతిఝస్యాదాదేశః అంగనాసువిభ్రమసంపదోవిలాససంపదః పదంస్థానంన్యదధత
తదానీంవిలాసాఃప్రవృత్తా ఇత్యర్థః-అత్రాంగనానాంవిభ్రమసంపదాంచోభయేషామ
పిప్రకృతానామేవహృదయహరణాదిధర్మసామ్యేనావర్ణ్యస్యగమ్యమానత్వాత్కేవల
ప్రకృతవిషయాతుల్యయోగితాలంకారః- వాచ్యభేదే నాప్యంగనావిభ్రమసంపదాముత్త
రోత్తరస్యపూర్వవిశేషకత్వావగమాదేకావళిభేదోవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః
వ్యా॥ న్యదధతవిభ్రమసంపదోఽంగనాస్విత్యుక్తంతదేవప్రపంచయతి ॥నఖేతి॥ లలిత
గతేషుమందగమనేషునఖానాంరుచిభిః ప్రభాభిఃరచితా ఇంద్రచాపరేఖాయస్మిన్కర్మణిత
ద్యథాతథాగతాగతంయాతాయాతే-వి ప్రతిషిద్ధంచానధికరణవాచీతివైభాషికోద్వంద్వై
కవద్భావః-దధానాతరుణ్యాఃభుజలతికా-ముఖరాఃకృతాఃముఖరితాఃధ్వనితాఃవలయాయ
స్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథాపృథౌనితంబేముహురస్ఖలత్ చస్ఖాల అత్రనఖరుచీనామ్
లంబనగుణఉక్తః-గతాగతందధానాఅస్ఖలదితిచేష్టాముఖరితవలయమితితదలంకృతిః
తట్ధాశ్చేతివిజ్ఞేయాశ్చతుష్టోద్దీపనక్రమ ఇతితత్రాలంబనం-రసస్యసమవాయికార
ణంనాయికానాయకశ్చతద్గుణోరూపలావణ్యాదిఃతచ్చేష్టాభావాదిఃఅన్యత్సుగమమేవముత్త
రత్రాపి॥ ౪

వ్యా॥అతిశయేతి॥అతిశయేనపరిణాహవాన్ అతివిశాల ఇత్యర్థః-అన్యథాతజ్జఘనస్యావ
కాశ్యప్తేరితిభావః। పరిణాహోవిశాలతేత్యమరః। ఉపసర్గాదసమాసే పీతిణత్వం బహుతర
మవిరళమర్పితానాంరత్నానాంకింకిణీనాంయస్మిన్సః నద్యృతశ్చేతికప్రత్యయః-కలోమ
ధురారావోమేఖలాకలాపోపరస్యాఃస్త్రియాఅలఘునిజఘనస్థలేఅధికంధ్వనింవితేనేత
దలంకృతిరియం॥ ౫

బింబభారాక్రమణనిపీడితమంగనాజనస్య చరణయుగమసు ప్రవత్ప్వదేషు స్వరసమిసక్తమలక్తకచ్ఛలేన ॥౬॥ తవ సపది సమీపమానయేయం తామహమితి తస్య మయాగ్రతోభ్యధాయి । అతిరభసకృతాలఘుప్రతిజ్ఞామనృతగిరం గుణగౌరి మా కృథా మామ్ ॥౭॥ న చ సుతను న వేద్మి యన్మహీయానసునిరసస్తవ నిశ్చయః పరేణ । వితథయతి న జాతు మద్వచోసావితి చ తథాపి నఖీషు మేభిమానః ॥౮॥ సతతమనభిభా

వ్యా॥ గురివితి॥ గురుత్వగుణయుక్తం నిబిడం దృఢం చ యన్నితంబబింబం తదేవ భారః తస్యాక్రమణేన తదధిష్ఠానేన నిపీడితం నిష్పీడితం అంగనాజనస్య చరణయుగం కర్తృ తాపదేషు పాదన్యాసస్థానేషు అలక్తకచ్ఛలేన లాక్షారసమిషేణ స్వరసం స్వద్రవమేవ । గుణేరా గే ద్రవే రస ఇత్యమరః అసక్తమవిచ్ఛిన్నం యథా తథా అసు ప్రవత్ స్రవతిస్మ - ప్రవ తేః క్షరణార్థాణ్ణ్యంతాల్లుజిణిశ్రీత్యాదినా చఙి ధాతోరువఙాదేశః- ప్రవ ప్రవ్యకర్తృక ఏవాయమకర్మకః అన్యకర్తృకత్వేన ప్రవ ప్రవ్యకర్మక ఇతి స్రవతిరత్ర సకర్మకః అత్రాలక్తకచ్ఛలేనేత్యలక్తకత్వాపహ్నవేన స్వరసత్వారోపాచ్ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్ర తిపాదనరూపోపహ్నవాలంకారః॥ ౬

వ్యా॥ అథ కస్యాశ్చిత్సఖ్యాః కుపితనాయికానునయవచనం షడ్భిః కులకేనాహ ॥ తవే త్యాది॥ తాం మత్సఖీం సపది తవ సమీపమానయేయం ఆనేష్యామి । వర్తమానసామీప్యే ఇతి వర్త మానప్రత్యయః కర్తృభిప్రాయే ఆత్మనేపదమితి- మయా తస్యాగ్రతోభ్యధాయి అభిహితం తథాతేః కర్మణి లుఙ్ -హే గుణగౌరి గుణైః సౌభాగ్యదాక్షిణ్యాదిభిర్గౌరి పార్వతీతిరూపకం అతిరభసేనాతిత్వరయా కృతా అలఘుర్మహతీ ప్రతిజ్ఞా త్వదానయనార్థాయ యాం తాం మా మనృతగిరమసత్యవాచం మా కృథాః మా కార్షీః - మద్వచనం సర్వథా కర్తవ్యమిత్యర్థః క రోతేర్లుఙి థాసి-న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥ ౭

నను మత్ప్రతిజ్ఞాపిదుస్త్యజేతి విప్రతిషేధమాశంక్యాహ॥ న చేతి॥ హే సుతను శుభాంగి దీర్ఘాంతోత్తరపదాత్సంబుద్ధిః అన్యథా గుణస్యాప్యలోన్న వేద్మీతి సకలం తు వేద్మ్యేవేతి భావః కిం వేత్సీత్యత ఆహ- మహీయాన్మహత్తరః తవ నిశ్చయః త్వదీయప్రతిజ్ఞాపరేణ జనాంతరేణ సునిరసః సుఖమోచ్యః అన్యతేః ఖల్ప్రత్యయః సనభవతీత్యసునిరస ఇతి యత్ తదితి అర్థల భ్యం ఉద్దేశ్యవిధేయాత్మేపాదయచ్ఛబ్దస్య ఉత్తరవాక్యస్థత్వాన్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్ర యోగనిబంధః- తథాపి విదితత్వేపి- అసౌ మత్సఖీ జాతు కదాచిదపి మద్వచో న వితథయతి నా నృతీకరోతీతి సఖీషు మయ్యేవ అభిమానః స్వప్రతిజ్ఞాభంగేపి మత్ప్రతిజ్ఞామేవ పాలయిష్యతీ త్యహంకారాన్నిశ్శంకం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః- ౮

సతతమితి॥ భవత్ప్రాంత్యా నానాయం త్యాఆనేతుమశక్యం శంత్యేత్యర్థః- మయా సతతం స

షణంమయాతేపరిక్షణితంభవతీమనానయంత్యా । త్వయితదితివిరోధనిశ్చితా
యాంభవతిభవత్యసుహృజ్జనస్సకామః॥౯॥గతధృతిరవలంబితుంబతాసూనసల
మనాలపనాదహంభవత్యాః।ప్రణయినియదినప్రసాదబుద్ధిర్భవమమమానినిజీవి
తేదయాళుః॥౧౦॥ప్రియమితివనితానితాంతమాగస్స్మరణసరోషకషాయితాయ
తాక్షీ । చరణగతసఖీవచోనురోధాత్కిలకథమప్యనుకూలయాంచకార ॥౧౧॥
ద్రుతపదమితిమావమస్థ్యాయాసీననుసుతనూమనుపాలయానుయాంతీమ్। న

దాతేతవకమణిపక్షేఅనభిభాషణమసంభాషణంపరివణితంపణీకృతంభాతీతిభవతీ। భాతే ర్డవతురిత్యౌణాదికోడవతుప్రత్యయః-ఉగితశ్చేతిజీష్ఙతస్యాస్వం బుద్ధిః-భవతిసుభగే త్వయితదితితదసంభాషణమస్త్వితివిరోధనిశ్చితాయాంనిశ్చితవిరోధాయాంసత్యాంవాహితా గ్న్యాదిష్వితివికల్పాన్నిష్ఠాయాఃపరనిపాతఃఅసుహృజ్జనోవిపక్షవర్గః-సకామఃఫలిత మనోరథోభవతుప్రాప్తకాలేలోట్।అస్మద్విరోధకాంక్షిణామయమానందకాలఃప్రా ప్తఇత్యర్థః ౯

నకేవలమావయోర్విరోధః ప్రాణహానిరపిమమస్యాదిత్యాహ॥గతేతి॥ గతధృతిరధీ రాఅహంభవత్యాస్తవఅనాలపనాదసంభాషణాదాలపనంవినేత్యర్థః-ల్యబ్లోపేపంచమీ అసూన్ప్రాణానవలంబితుంధారయితుంఅనలంఅశక్తా-అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణ వాచకమిత్యమరః-బతేతిఖేదే అతఏవహేమానిని ప్రణయినిప్రియే ప్రసాదబుద్ధిరనుగ్రహ బుద్ధిర్నాయదినాస్తిచేత్తథాపిమమజీవితేదయాళుర్భవ-స్పృహిత్యాదినాఆళుచ్ప్రత్య యఃసఘార్తోపిమత్ప్రాణత్రాణార్థమనుగ్రాహ్యఇత్యర్థః॥ ౧౦

ప్రియమితి ॥ ఇతీత్థంనితాంతమాగసోన్యాసంగాపరాధస్యస్మరణేనసరోషే అతఏవ కషాయితేలోహితీకృతేఆయతేచఅక్షిణీయస్యాస్సాతథోక్తా। నిత్యాసేచకషాయోధసార భేలోహితేనవ్వవదితివిశ్వః।వనితానాయికాచరణగతాయాః పూర్వోక్తవాక్యాంతే ప్రణతా యాఃసఖ్యాఃవచసోనురోధాదనుసరణాత్ కిల-కిలేత్యపరమార్థే-వస్తుతస్తుఅనురాగాదేవే తిభావః ప్రియంకథమపికథంచిదనుకూలయాంచకారఅభిముఖీచకారఅనుజగ్రాహేత్యర్థః ఏషాఖండితానాయికా-జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతాఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకేల క్షణాత్-అతఏవకవినాచాగస్స్మరణసరోషకషాయితాయతాక్షీత్యుక్తం ఏషాచాసంభాష ణచింతాఖేదాశ్రునిశ్వాసాద్యనుభవవతీ॥ ౧౧

అథకాచిత్సఖీకంచిదగ్రేశీఘ్రగామినంయువానమాహ॥ద్రుతేతి॥హేవయస్యసఖే ఇతి శేషః ద్రుతపదంశీఘ్రపదక్రమంయథాతథామాయాసీఃమాగమః।యాతేర్లుఙ్-మాఙ్యోగా దట్ప్రతిషేధః-అనుయాంతీమనుగచ్ఛంతీం సుతనూంశుభాంగీంప్రియామనుపాలయప్రతీ క్షస్వ-అసావపిశీఘ్రమాయాతుత్రాహ-నహీతి-తవచేతోపిఏతదీయస్యస్తనజఘనస్యో

హీనవిదితఖేదమేతదీయస్తనజఘనోద్వహనేతవాపిచేతః ॥ ౧౨ ॥ ఇతివదతిసఖీజనేనురాగాద్దయితతమామపరశ్చిరం ప్రతీక్ష్య । తదనుగమ వశాదనాయతానిన్యధితమిమానఇవావనీంపదాని ॥ ౧౩ ॥ యదిమయిలఘిమానమాగతాయాంతవధృతిరస్తిగతాస్మిసంప్రతీయమ్ । ద్రుతతరపదపాతమాపపాతప్రియమితికోపపదేనకాపిసఖ్యా । ౧౪ ॥ అవిరళపుళకస్సహావ్రజంత్యాః ప్రతిపదమేకతరస్తనస్తరు

ద్వహనేవిదితఖేదమనుభూతక్లేశం నైతనకేంతువేత్త్యేవేత్యర్థః - అతఃకథంశీఘ్రమాయాస్యతీతిభావః।సంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితివామనః॥ ౧౨

ఇతీతి॥ ఇత్థంసఖీజనేవదతిసతి అపరఃకశ్చిదనురాగాత్ స్నేహాత్ దయితతమాంచిరంప్రతీక్ష్యతదనుగమవశాత్తస్యాఃప్రియాయాఃకర్తృకాత్ అనుగమః పశ్చాద్గమనంతస్యవశాదనుసారాత్ అవనీంమిమానఃమానంకుర్వాణఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మాఙోలటఃకర్తరి శానజాదేశః।గ్లావితి ద్విభావః - అనాయతాన్యనంతరాళాని పదానిన్యధిత నిహితవాన్-ధాఞోలుఙ్ తఙ్।సాఘ్వోరిచ్చేతికారః। హ్రస్వాదంగాదితిసకారలోపః।ఏషాచనాయికాస్వాధీనపతికా।స్వాధీనపతికాసాస్యాద్యానముంచతివల్లభమితిలక్షణాత్ హృష్టాచేయం॥

అథకాచిత్త్వరః ప్రయాతప్రియతమమేకనాయశీఘ్రమనుధావనం ప్రార్థయమానాంసఖీమాహ॥ యదీతి॥ హేసఖిమయిలఘిమానంఆగతాయాంస్వయంగమనేనలాఘవం ప్రాప్తాయాంతవధృతిరస్తియదిసంతోషాభవతిచేత్ । ధృతిస్సంతోషధైర్యయోరితివిశ్వః- ఇయమేతదవస్థైవసంప్రత్యస్మిన్క్షణఏవగతాస్మీతివదంతీతిశేషఃఇతినైవగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః అన్యథాపౌనరుక్త్యదిత్యాలంకారికాః - సఖ్యాసహకోపపదేనకోపవాక్యేనవస్తుతస్తురాగాదేవేతిభావః-కాపీకాచిత్ నాయికాద్రుతతరాఃశీఘ్రతరాఃపదపాతాఃపాదన్యాసాఃయస్మిన్కర్మణితదృథాతథాప్రియంవల్లభం ఆపపాత అనుధావతిస్మఏషాచస్వయం ప్రవృత్తౌలాఘవశంకితయాపూర్వంనిర్వాసితప్రియా అథేదానీంస్వయంప్రవృత్తేఃపశ్చాత్తప్తేతిగమ్యతే- అతఃకలహాంతరితా।కోపాత్ కాంతంపరానుద్యపశ్చాత్తాపసమన్వితేతిలక్షణాత్॥ ౧౪

అవిరళేతి॥సహావ్రజంత్యాఃపార్శ్వమాశ్రిత్యగచ్ఛంత్యాఇత్యర్థఃతరుణ్యాఃసంబంధిఅవిరళపుళకఃప్రియాంగసంగాత్సాంద్రరోమాంచః ఏకతరోన్యతరః ద్వయోరన్యస్సనికృష్టఇత్యర్థః। ఏకాచ్చప్రాచామితిద్వయోరేకస్యనిర్ధారణేడతరచ్ ప్రత్యయః- స్తనఃప్రియస్యవక్షస్తటభువివక్షస్తటమేవతస్యభూఃప్రదేశస్తస్యాంవక్షస్తటభువిఘటితస్సంయుక్తఃవిఘటితోవియుక్తఃపతితోత్పతితస్సనితియావత్ । విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితివిశేషణసమాసః।ప్రతిపదంపదేపదేకందుకవిభ్రమంకందుకశోభాం।కందుకః కందుకఇత్యమరః-బహ్వారఅన్యవిభ్రమస్యాన్యసంబంధాయోగాత్సాదృశ్యాక్షేపేనిదర్శనా-

ర్యాః। ఘటితవిఘటితః ప్రియస్య వక్తుస్తటభువి కంతుకవి భ్రమం బభార ॥౧౫॥ అశిథిలమపరావసజ్య కంఠే దృఢపరిరబ్ధబృహద్బహిస్తనేన। హృషితతను రుహోభుజేన భర్తుర్మృదు మృదు వ్యతివక్త్రమేకబాహుమ్ ॥౧౬॥ ముహురసుసమమాఘ్నతీ నితాంతం ప్రణదితకాంచి నితంబమండలేన। విపమితపృథుహారయష్టి తిర్యక్కుచమితరం తమురస్స్తనేన పీడ్య॥౧౭॥ గురుతరకలనూపురానునాదం సలలితనర్తితవామపాదపద్మా। ఇతరదనతిలోలమాదధానా పదమథమన్మథమంథరం జగామ॥ లఘులలితపదం తదంసపీఠద్వయనిహితోభయపాణిపల్లవాన్యా। సకరినసుచ

ఏషా చ ప్రియస్య కామినీ ఇతః ప్రభృతి మదనరసేత్యతః ప్రాగ్వక్ష్యమాణాః షణ్ణాయికాః స్వాధీనపతికాః హృష్టాః ప్రగల్భాశ్చేతి అనుసంధేయం॥ ౧౪

అథాపరస్యాః అపరం గలివిశేషం త్రిభిః కులకేనాహ॥ అశిథిలమిత్యాది॥ అపరా స్త్రీ దృఢం పరిరబ్ధో గృహీతో బృహద్బహిస్తనో యయా తేన హృషితాన్యుదంచితాని తనురుహాణి రోమాణి యస్య తేన పులకితేనేత్యర్థః కిం బంతోత్తరపదో బహువ్రీహిః। హృషేర్లోమసు స్విత్ ఇడాగమః -భుజేన భర్తుః వామబాహునా అమృదు గాఢం యథాతథా వ్యతిషిద్ధం వ్యతిషంజితం మృదుం కోమలం ఏకబాహుం నిజదక్షిణబాహుం భర్తుః కంఠే అశిథిలం దృఢమవసజ్య సజ్యజగామేతి భావినా సంబధ్యతే॥ ౧౫

ముహురితి॥ పునః కిం కృత్వా నితంబమండలేన కరణేన ప్రణదితా ప్రకర్షేణ నదంతీ కాంచీ మేఖలా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా। ఉపసర్గాదసమాసేపి ణోపదేశస్యేతి ణత్వం-ముహురసుసమం ప్రాణేశ్వరమాఘ్నతీ తాడయంతీ సతీ - హన్తేరాఙ్పూర్వాల్లటశ్శత్రాదేశే జీవనకర్మకత్వాత్ న। ఆఙో యమహన ఇత్యాత్మనేపదం విషమితా విషమీకృతా పృథుహారయష్టిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ఇతరం పూర్వశ్లోకోక్తబహిస్తనాదన్యం దక్షిణమిత్యర్థః-కుచం భర్తుస్తస్య ఉరస్స్తనే తిర్యక్ ఆపీడ్య పూర్వవత్సంబంధః ౧౬

గురుతరేతి॥ అథ పునః గురుతరః సాంద్రతరః కలో మధురశ్చ నూపురస్యానునాదో ధ్వనిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా సలలితం సలీలం నర్తితం వ్యాపారితం వామం సవ్యం పాదపద్మం యస్యాస్సా ఇతరద్దక్షిణం పదం అనతిలోలం భర్తృచరణస్థలవాదనతిచలం యథా తథా ఆదధానా నిక్షిపంతీ సతీ మన్మథేన మంథరమలసం జగామ ఏషా చ పార్శ్వగామినీ ౧౭

అథాన్యాసాం స్వైకైకేన గతివిశేషానాహ॥ లఘ్విత్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేన॥ అన్యా అబలా-స్త్రీ తస్య ప్రియస్య అంసౌ స్కంధౌ పీఠే ఇవ తయోర్ద్వయే నిహితౌ ఉభౌ పాణిపల్లవౌ యయా సా సతీ। ఉభాదుదాత్తో నిత్యమితి నిత్యగ్రహణస్యేదం ప్రయోజనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్య ప్రయోగో మా భూత్ ఉభయశబ్దస్యైవ యథా స్యాదిత్యుభయత్ర ఇత్యాది భవతీతి లఘుని ద్రు

చూచుకప్రణోదం ప్రియమబలా సవిలాసమన్వియాయ ॥౧౯॥ జఘనమలఘుపీవ
రోరు కృచ్ఛ్రాదురునిబిరీసనితంబభారఖేది । దయితతమశిరోధరావలంబిస్వభుజ
లతావిభవేన కాచిదూహే ॥ ౨౦ ॥ అనువపురపరేణ బాహుమూలప్రహితభుజాక
లితస్తనేన నిన్యే । నిహితదశనవాససా కపోలే విషమవికీర్ణపదం బలాదివాన్యా ॥
౨౧ ॥ అనువనమసితభ్రువస్సఖీభిస్సహ పదవీమపరః పురోగతాయాః । ఉరసి సరస

తలలితేచ పదె యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా-కఠినాభ్యాం కుచచూచుకాభ్యాం స్తనాగ్రా
భ్యాం యః ప్రణోదః నిపీడనం తేన సహితం యథాతథా । చూచుకం తు కుచాగ్రం స్యాదిత్య
మరః । తేనసహేత్యాదినా సమాసే । వోపసర్జనస్యేతి సహశబ్దస్య సభావః ణోపదేశ
త్వాత్ ప్రణోద ఇతి ణత్వం- సవిలాసం చ ప్రియమన్వియాయ అనుజగామ ఏషా చ పృష్ఠగామినీ ॥

జఘనమితి ॥ కాచిత్ స్త్రీ అలఘూ గురూ పీవరౌ బృహన్తౌ చ ఊరూ యస్య తత్- ఉరుమ
హాన్ నిబిరీసః నిబిడః । నిబిడం నిబిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షత ఇతి వైజయన్తీ । నెర్బిడ
జ్బిరీసచావితి నిశబ్దాత్ బిరీసచ్ప్రత్యయః- స చ అసౌ నితంబః పశ్చాద్భాగః । పశ్చాన్నితంబః
స్త్రీకట్యాః క్లీబే తు జఘనం పుర ఇత్యమరః- స ఏవ భారః తేన ఖిద్యత ఇతి తథోక్తం అక్లిష్టత్వఞి
నిః జఘనం కటిపురోభాగం దయితతమస్య శిరోధరాయాం గ్రీవాయాం అవలంబినోర్లగ్నయో
మానయోస్స్వభుజలతయోర్విభవేన సామర్థ్యేన కృచ్ఛ్రాదూహే - ఉవాహ-వహేః స్వరి
తేత్త్వాత్ కర్త్రభిప్రాయే ఆత్మనేపదం-ఇయం చ పృష్ఠగామినీ ప్రియకణ్ఠావలంబా ॥ ౨౦

అనువపురితి ॥ అన్యా స్త్రీ వపుషః పశ్చాదనువపుః స్త్రీ పృష్ఠభాగే । అవ్యయం విభక్త్యా
దినా పశ్చాదర్థే అవ్యయీభావః - బాహుమూలయోః స్త్రీకక్షయోః ప్రహితౌ ప్రసా
రితౌ యౌ భుజౌ తాభ్యామాకలితస్తనేన గృహీతకుచేన కపోలే నిహితదశనవాససా న్యస్తాధరే
ణ కించిదావృత్తముఖాయాస్తస్యాః కపోలం చుంబతేత్యర్థః- అపరేణ కామినా విషమం
ప్రియాంఘ్రిసంఘర్షాద్విక్షిప్తం వికీర్ణం పదం న్యస్తాంఘ్రి యథాతథా బలాదివ నిన్యే నీ
తా ఆకర్షణీయమానేవ గమయాంచక్ర ఇత్యర్థః- ఏషా పురోగామినీ ॥ ౨౧

అనువనమితి ॥ అపరః కామీ అనువనం వనం ప్రతి సఖీభిస్సహ పురోగతాయాః అసిత
భ్రువః స్వకాంతాయాః పదవీం ఉరసి స్వవక్షసి సరస ఆర్ద్రో లాక్షాగోలాఙ్గరాగరంజనం య
స్య తస్య పాదస్య యా రేఖాదివిన్యాసః సా ప్రతిమా ఉపమానం యస్యాస్తాం తత్ప్రతిమాత
భావస్తత్తా తత్సదృశతయేత్యర్థః- అసంశయానః సంశయరహితః కతరా ఇతి శాన చ్ప్రత్యయః
అనుయయౌ-అత్ర పాదరేఖాప్రతిమతయేతి సాదృశ్యవస్తునా సురతకాలీనం పాదతాడనం వ
స్తు నరాగపదార్థమహిమ్నా ప్రతీయత ఇతి పదగతః స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తు

రాగపాదరేఖాప్రతిహతయానయయావసంశయానః॥ ౨౨॥ మదనరసమహౌఘపూర్ణనాభీహ్రదపరివాహితరోమరాజయస్తాః। సరిత ఇవ సవిభ్రమప్రయాతాః ప్రణదితహంసకభూషణా విరేజుః॥ ౨౩॥ శ్రుతిపథమధురాణి సారసానామనునది శుశ్రువిరే రుతాని తాభిః। విదధతి జనతామనశ్శరవ్యవ్యధపటుమన్మథచాపనాదశంకామ్॥ ౨౪ ॥ మధుమథనవధూరివాహ్వయంతి భ్రమరకులానిజగుర్యదు

ధ్వనిః సాలక్తకక్రమధ్వనిభేదః॥ ౨౨

మదనేతి॥ మదనస్య రసో మదనరసః-శృంగారః అన్యత్ర రసో జలం తస్య మహౌఘేన మహాపూరేణ పూర్ణా నాభయ ఏవ హ్రదాస్తేషాం పరివాహాః కృతాః పరివాహితాః రోమరాజయః రోమకూపా యాసాం తాః। జలోచ్ఛ్వాసాః పరీవాహా ఇత్యమరః సరిజ్జలాని హ్రదానాపూర్య పరితః ఉచ్ఛ్వసంతీతి ప్రసిద్ధిః సవిభ్రమైః సవిలాసైః ప్రయాతైః ప్రకృష్టగమనైః ప్రణదితాః శింజితాః హంసకాః పాదకటకాః। హంసకః పాదకటక ఇత్యమరః. అన్యత్ర హంసా ఏవ హంసకాః మరాళాస్త ఏవ భూషణాని యాసాం తాః స్త్రియః సరిత ఇవ విరేజుః- మదనరసపూర్ణేత్యనేన నాభీనాం తదుద్బోధకత్వం వ్యజ్యతే- పరివాహితరోమరాజయ ఇతి రోమరాజీనాం పరివాహత్వరూపణాన్నాభయ ఏవ హ్రదా ఇతి రూపకాశ్రయణం తాస్సరిత ఇవేతి శ్లిష్టవిశేషణయముపమా శ్లేష ఏవేత్యన్యే॥ ౨౩

శ్రుతీతి॥ అనునది నద్యాస్సమీపే సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వే హ్రస్వత్వం తాభిః స్త్రీభిః జనానాం సమూహో జనతా। గ్రామజనేత్యాదినా సామూహికస్తల్ప్రత్యయః తస్యా మనాంస్యేవ శరవ్యం లక్ష్యం। లక్ష్యం శరవ్యమిత్యమరః- తస్య వ్యధో వేధః। వ్యధజపోరనుపసర్గ ఇత్యప్ప్రత్యయః। తత్ర పటుః సమర్థో యో మన్మథచాపనాదః స ఇతి శంకాం భ్రమం విదధతి విదధానాని। నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి వైకల్పికో నుమ్ ప్రతిషేధః శ్రుతిపథమధురాణి శ్రావ్యాణీత్యర్థః సారసానాం రుతాని శుశ్రువిరే శ్రుతాని। సారసరుతశ్రవణాత్ మన్మథోద్దీపనమాసామాసీదిత్యర్థః- అత్ర సారసరుతే మన్మథచాపనాదభ్రమాద్భ్రాంతిమదలంకారః। కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయాత్మని వస్తుని। ఆరోప్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మత ఇతి లక్షణాత్॥ ౨౪

మధ్వితి॥ ఉత్సుకాని-ఉన్మనాంసి భ్రమరకులాని మధుమథనవధూః కృష్ణస్త్రియః ఆహ్వయన్త్య ఆకారయంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా। హూతిరాకారణాహ్వానమిత్యమరః- జగురితి యత్ గాయతేర్లిట్ వనానామావళీః నూతనపల్లవా ఏవాంగుళ్య ఇత్యేకదేశవివర్తి సావయవరూపకం అస్యాః వనావళేర్నర్తకీత్వరూపగమకత్వాదితి- తాభిస్తదభినయం తస్య గానస్యాభినయం వ్యంజకచేష్టావిశేషమనుతేన-వ్యంజకాభినయౌ సమావిత్యమరః। అంగైరాలంబయేత్ నీ

త్స్వకాన్। తదభినయమివావలిర్వనానామతనుత నూతనపల్లవాంగులీభిః॥ ౨౫॥
అసకలకలికాకులీకృతాళిస్ఖలనవికీర్ణవికాసికేసరాణాం। మరుదవనిరుహాం రజో
వధూభ్యస్సముపహరన్విచకార కోరకాణి॥ ౨౬॥ ఉపవనపవనానుపాతదక్షైర
ళిభిరలాభి యదంగనాజనస్య। పరిమళవిషయస్తదున్నతానామనుగమనే ఖలు
సంపదోగ్రతస్థాః॥ ౨౭॥ రథచరణధరాంగనాకరాబ్జవ్యతికరసంపదుపాత్తసౌమ

తం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేదితి వచనాద్గీతార్థస్య ఆహ్వానస్య వ్యంజనమంగులీభిరకార్షీదివేత్యుత్ప్రేక్షా స్వరూపోత్ప్రేక్షా - పూర్వోక్తరూపకానుప్రాణితా సా చాహ్వానోత్ప్రేక్షేతి సజాతీయసంకరోపి॥ ౨౫

అసకలేతి ॥ మరుద్వనానిలః అసకలా అసమగ్రా అర్ధవికచా ఇత్యర్థః-తాభిః కలికాభిః కోరకైరాకులీకృతానాం సంక్షోభితానాం అళీనాం స్ఖలనేన విఘట్టనేన వికీర్ణాః విక్షిప్తాః వికాసినః కేసరాః కింజల్కా యేషాం తేషాం అవనిరుహాం భూరుహాం రజః పరాగం వధూభ్యః సముపహరన్ప్రయచ్ఛన్ యథా కశ్చిత్కామీతిభావః ధనమర్జయన్ వసతీతివత్ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః - కోరకాణి కుట్మలాని * కలికా కోరకః పుమానిత్యమరః - కోశేపుంస్త్వభిధానం ప్రాయికాభిప్రాయం * కోరకం కుట్మలేపిస్యాత్కక్కోలకమృణాళయోః ఇతి విశ్వప్రకాశాదానపుంసకత్వస్యాప్యభిధానాత్ విచకార వికాసయామాసేత్యర్థః- విపూర్వాత్కిరతేః కరోతేర్వా లిట్ - అత్రకోరకవికాసకరణస్య సముపహరన్నితి హేత్వర్థేన శత్రా -వధూసంప్రదానకపరాగోపహారార్థత్వాధిగమాత్ ఫలోత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ౨౬

ఉపవనేతి ॥ వనే ఉపవనమితివిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-తత్రయః పవనః తస్యానుపాతే అనుసరణే దక్షైః అళిభిః యదస్మాత్కారణాదంగనాజనస్య సంబంధీ పరిమళో గంధవిశేషః-విమర్దోత్థేపరిమళో గంధేజనమనోహర ఇత్యమరః - స ఏవ విషయో భోగ్యార్థః- రూపంశబ్దో గంధరసస్పర్శాశ్చ విషయా అమీత్యమరః - అలాభిలబ్ధః - లభేః కర్మణిలుఙ్ * విభాషాచిణ్ణములోరితి వికల్పాన్నుమభావః-అతః ఉపధాయా ఇతివృద్ధిః తస్మాదున్నతానాం మహతాం అనుగమనే పశ్చాద్ధావనే అనువృత్తౌ చ సంపదోగ్రత స్తిష్ఠంతీత్యగ్రతస్థాః పురోవర్తిన్యః ఖలు * సుపిస్థ ఇతికప్రత్యయః - అత్రానుగమనయోర్ద్వయోః శ్లేషాదభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషస్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితో యమర్థాంతరన్యాసః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపః

రథేతి ॥ సుమనసః పుష్పాణి రథచరణం చక్రం తస్య ధరో ధారయితా హరిః- పచాద్యచ్ తస్యాంగనాస్తాసాం కరాబ్జైర్వ్యతికరః సంపర్కః స ఏవ సంపత్తయా ఉపాత్తం లబ్ధం సౌమనస్యం సుమనస్త్వం సంతుష్టచిత్తత్వం యాసాం తాః

నస్యాః। జగతి సుమనసస్తజ్జాదినూనం దధతి పరిస్ఫుటమర్థతోఽభిధానం॥ ౨౮॥ అభిముఖపతితైర్గుణప్రకర్షాదవజితముద్ధతిముజ్జ్వలాం దధానైః। తరుకిసలయజాలమగ్రహస్తైః ప్రసభమనీయత భంగమంగనానామ్॥ ౨౯॥ ముదితమధుభుజో భుజేన శాఖాశ్చలితవిశృంఖలశంఖకం ధువత్యాః। తరుగతిశయితామరాంగనాయాః శిరసి ముదేవ ముమోచ పుష్పవృష్టిం॥ ౩౦॥ అనవరతరసేన రాగభాజా కరజపరిక్షతిలబ్ధసంస్తవేన। సపది తరుణపల్లవేన వధ్వా విగతదయం ఖలు ఖండితేన మ

త్యాః స ఏవ సౌమనస్యలాభ ఆదిర్యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా తదాదితః ప్రభృతీత్యర్థః - జగతి లోకే అర్థతః పూర్వోక్తావయవార్థాత్ పరిస్ఫుటం ప్రసిద్ధావయవార్థమభిధానం సుమనస ఇతి నామధేయం దధతి - పూర్వం త్వశ్వకర్ణాదివద్రూఢమితి భావః - ఆఖ్యాహ్వే అభిధానంచ నామధేయంచ నామ చేత్యమరః - స్త్రియః పుష్పాణి అపచేతుం ప్రవృత్తా ఇతి ఫలితార్థః - నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం మతో ప్రాప్తసౌమనస్యా ఇతి సౌమనస్యోపాదానస్య పదార్థస్య విశేషణగత్యా సుమనసః పదార్థతా హేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగం తదుత్థాపితా చేయం తదావితోత్ప్రేక్షేతి సంకరః - తేన చాంగనాకరాణాం జగచ్ఛ్లాఘ్యత్వం వ్యజ్యతే॥ ౨౮

అభిముఖేతి॥ అభిముఖపతితైః భంజనార్థమభిముఖాగతైః ఉజ్జ్వలాముత్కృష్టాం ఉద్ధతిముపరి ప్రసారం ఔద్ధత్యం చ దధానైః అంగనానాం అగ్రాణి చ తే హస్తాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః అత ఏవ * హస్తాగ్రాగ్రహస్తయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి వామనః - తైరగ్రహస్తైః కర్తృభిర్గుణానాం ప్రకర్షాద్ధేతోరవజితం అవధీరితం తరుకిసలయజాలం ప్రసభం బలాత్ భంగం ఛేదం పరాజయం చ అనీయత - నీతం * ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి కిసలయజాలస్య ప్రాధాన్యాత్తదభిధానం - అత్ర అగ్రహస్తేషు విశేషణమహిమ్నా జిగీషుత్వస్య కిసలయజాలే జేతవ్యత్వస్య చ ప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ౨౯

ముదితేతి॥ ముదితా హృష్టా మధుభుజో మధుపా యాసు తాః శాఖాః భుజేన హస్తేన చలితాని విశృంఖలాని అప్రతిహతరవాణి శంఖకాని వలయాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా ధువత్యాః కంపయంత్యాః ధూ విధూనన ఇతి ధాతోః స్త్రాదికాచ్ఛతరి జీక్ష్ఞ * క్ఙితి చేతి గుణప్రతిషేధాదువఙాదేశః అతిశయితా సౌందర్యేణ అతిక్రాంతా అమరాంగనా యయా తస్యాః కస్యాశ్చిచ్ఛిరసి తరుర్ముదేవ తదభిసరణసంతోషేణేవేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా పుష్పవృష్టిం ముమోచ॥ ౩౦

అనవరతేతి॥ అనవరతరసేన అవిచ్ఛిన్నద్రవేణ అన్యత్రానుబద్ధశృంగారేణ రాగభాజా రక్తేనానురక్తేన చ కరజపరిక్షతేషు లబ్ధసంస్తవేన ప్రాప్తపరిచయేన - సంస్తవః స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః వధ్వా విగతదయం నిర్దయం ఖండితే

శ్లో॥ ప్రియమభికుసుమోద్యతస్య బాహోర్నవనఖమండనచారుమూలమన్యా ।
ముహురితరకరాహితేనపీనస్తనతటరోధితిరోదధేంశుకేన ॥ వితతవలివిభా
వ్యపాండురేఖాకృతపరభాగవినీలరోమరాజిః । కృశమపికృశతాంపునర్నయంతీ
విపులతరోన్ముఖలోచనావలగ్నం ॥ ౩౩ ॥ ప్రసకలకుచబంధురోద్ధురోరాః ప్రస
భవిభిన్నతనూత్తరీయబంధా । అవనమదుదరోచ్ఛ్వసద్దుకూలస్ఫుటతరలక్ష్యగభీ

నచ్ఛిన్నేననిరాకృతేనతరుణపల్లవేన నవకిసలయేన షిద్గేనచ - పల్లవః కేనరేషిద్ధ ఇతి విశ్వః - సపది సమ్లానః ఖలు మ్లానం - మ్లాయతేర్భావే లిట్ - అత్రాభిధాయాః ప్రకృతార్థేననియంత్రితత్వాద ప్రకృతార్థప్రతీతేశ్శబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిర్నశ్లేషః తేన చోళదరాః పల్లవయోరౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౩౧

అథాసాం పుష్పావచయే శృంగారచేష్టాం వర్ణయన్ కస్యాశ్చిచ్చేష్టావిశేషమేకేనాహ ॥ ప్రియమితి ॥ అన్యా స్త్రీ ప్రియమభి ప్రియస్యాగ్ర ఇత్యర్థః * అభిరభాగే ఇత్యభేర్లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా । కుసుమేషూద్యతః కుసుమోద్యతః కుసుమగ్రహణార్థముత్క్షిప్త ఇత్యర్థః - ప్రకృతివికారభావాభావాత్ తాదర్థ్యే చతుర్థీసమాసః - తస్య బాహోర్నవం యన్నఖం నఖక్షతం తదేవ మండనం తేనచారు సుందరం మూలం కక్షభాగమిత్యర్థః ముహురితరకరేణ సవ్యపాణినా ఆహితేన పిహితేన అంశుకేనోత్తరీయేణ పీనం స్తనతటం రుణద్ధీతి పీనస్తనతటరోధి తదావరణం యథాతథా తిరోదధేతి రోహితవతీ అయం చాపలాఖ్యః సంచారీ భావః - ఆత్మప్రకాశినీ చేష్టా రాగాద్యేశ్చాపలం మతమితి లక్షణాత్ ప్రౌఢాచేయం ॥ ౩౨

అథాపరస్యాశ్చేష్టావిశేషం షడ్భిః కులకేనాహ ॥ వితతేత్యాది ॥ కాచిద్వితతాభిః గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్టాభిర్వలిభిర్విభావ్యాః స్థూలత్వాద్దృశ్యాః పాండురేఖాః రేఖాకారాః వలయోంతరాళభాగాః తాభిః కృతపరభాగాః జనితవర్ణోత్కర్షాః అత ఏవ విశేషేణనీలా వినీలా రోమరాజిర్యస్యాస్సా తథోక్తా కృశమపి స్వభావత ఏవేతి భావః - అవలగ్నం మధ్యం - మధ్యమం చావలగ్నం చ మధ్యోఽస్త్రీత్యమరః - పునః కృశతాం నయంతీ అగ్రపుష్పగ్రహణాయ గాత్రవిజృంభణాదితి భావః తథా విపులతరే ఉన్ముఖే ఊర్ధ్వముఖే లోచనే యస్యాస్సా అగ్రపుష్పగ్రహణార్థమితి భావః ॥ ౩౩

ప్రసకలేతి ॥ ప్రసకలాభ్యామతిసమగ్రాభ్యాం కుచాభ్యాం బంధురం ఉన్నతానతం - బంధురంతూన్నతానతమిత్యమరః - ఉద్ధురం నిర్భరం దృఢమితి యావత్ * ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - తస్మాదురసః ప్రసభాత్ బలాత్కారాద్విభిన్నో విశ్లిష్టః తనూత్తరీయబంధో యస్యాస్సా గాత్రవిజృంభణాద్విస్రస్త

రనాభిమూలా ॥౩౪॥ వ్యవహితమవిజానతీ కిలాంతర్వణభువి వల్లభమాభిముఖ్యభాజం। అధివిటపి సలీలమగ్రపుష్పగ్రహణపదేన చిరం విలంబ్య కాచిత్ ॥౩౫॥ అథ కిల కథితే సఖీభిరత్ర క్షణమపరేవ ససంభ్రమా భవంతీ। శిథిలితకుసుమాకులాగ్రపాణిః ప్రతిపదసంయమితాంశుకావృతాంగీ ॥౩౬॥ కృతభయపరితోషసన్నిపాతం సచకితసస్మితవక్త్రవారిజశ్రీః। మనసిజగురుతత్త్రణోపదిష్టం (క్ష) (ష్ట) కిమపి రసేన

కుచావరణేత్యర్థః - కించ అవనమత్తోంతలీయమానాదుదరాదుచ్ఛ్వసద్విశ్లిష్యద్ధకూలం యస్య తత్ అతఏవ స్ఫుటతరం యథాతథాలక్ష్యం దృష్టంగభీరము గాధం నాభిమూలం మధ్యాంతరాళం యస్యాస్సా॥ ౩౪

వ్యవహితమితి ॥ పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టా కాచిదంగనా అంతర్వణభువి వనాభ్యంతరప్రదేశే * ప్రనిరన్తరిత్యాదినా వననకారస్య ణత్వం - వ్యవహితం తిరోహితం ఆభిముఖ్యభాజం అభిముఖావస్థితమిత్యర్థః - తం వల్లభం ప్రియం అవిజానతీ కిల జానానాప్యజానానేవ విటపిని వృక్షే అధివిటపి విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సలీలం యథా భవతి తథా - అగ్రే వృక్షాగ్రే యాని పుష్పాణి తేషాం గ్రహణమితి పదేన వ్యాజేన చిరం విలంబ్య ప్రియాయ స్వాంగప్రకాశనార్థమితి భావః ౩౫

అథేతి ॥ అథ విలంబనానంతరం అత్రాస్మిన్ ప్రియే సఖీభిః కథితే సతి అయమత్రైవాస్త ఇతి నివేదితే సతి క్షణం ససంభ్రమా అపరేవ పూర్వవిపరీతవ్యాపారకరణాత్ అన్యేవ భవంతి - బుద్ధిపూర్వకారిత్వమజ్ఞాననాటనేన వంచయంతీత్యర్థః- శిథిలితః పుష్పగ్రహణాన్నివర్తితః కుసుమాకులః కుసుమవ్యాపృతోఽగ్రపాణిర్యస్యాస్సా తథోక్తా- పదే పదే ప్రతిపదం ప్రతిస్థానం సంయమితేన నియమితేన అంశుకేన సూక్ష్మవస్త్రేణ- అంశుకం సూక్ష్మవస్త్రే స్యాదితి విశ్వః తేనావృతం ఆచ్ఛాదితమంగం శరీరం యస్యాస్సా తథోక్తా సతీ ౩౬

కృతేతి ॥ కించ కృతభయతోషయోః భర్తృదర్శనోత్థసాధ్వసహర్షయోస్సన్నిపాతః సంకరో యేన తత్ - మనసిజాతో మనసిజః మన్మథః - సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి డః * హలదన్తాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయామిత్యలుక్ - స ఏవ గురురాచార్యః తేన తత్క్షణే తస్మిన్నేవ క్షణే ఉపదిష్టం తదేకహేతుకమిత్యర్థః!- కిమప్యనిర్వాచ్యం రసాంతరం లక్షణయా భావాంతరం తచ్చేహ కిలికించితం వివక్షితం కృతభయేత్యాదివిశేషణేన * క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమితి తల్లక్షణార్థస్య ప్రీతేః - రసేన రాగేణ హేతునా భజంతీతి అతఏవ సచకితా భయాత్ససంభ్రమా * చకితం భయసంభ్రమ ఇత్యమరః - సస్మితా హర్షాన్మందహాసా చ వక్త్రవారిజశ్రీర్యస్యాస్సా సతీ అత్ర చకితస్మితయోః పూర్వోక్తభయహర్షానుభావత్వేనోక్తిః॥ ౩౭

రసాంతరం భజంతీ॥ ౩౭॥ అవనతవదనేందురిచ్ఛతీవ వ్యవధిమధీరతయా యయా
స్థితాస్మై। అహరత సుతరామతోఽస్య చేతస్స్ఫుటమభిభూషయతి స్త్రియస్త్రపైవ॥
కిసలయశకలేష్వవాచనీయాః పులకిని కేవలమంగకే నిధేయాః। నఖపదలిపయో
విభావితార్థాః ప్రణిదధిరే దయితైరనంగలేఖాః॥ ౩౯॥ కృతకకృతకరుషా సఖీము
పాస్య త్వమకుశలేతి కయాచిదాత్మనైవ। అభిమతమభిసాభిలాషమావిష్కృత

అవనతేతి॥ అవనతః వదనేందుర్యస్యాస్సా లజ్జయా నమ్రముఖీత్యర్థః - అధీరతయా
అధృష్టతయా వ్యవధిః కించిదవ్యవధానం* ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః - ఇచ్ఛతీవా
భిలాషతధావ్యాకులా సతీత్యర్థః * ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః - అ
స్మై ప్రియాయ ఆస్థితఆశయం ప్రకాశయంతీ స్థితేత్యర్థః - తిష్ఠతేర్లుఙ్ * ప్రకాశనస్థే
యాఖ్యయోశ్చేత్యాత్మనేపదం * స్థాఘ్వోరిచ్చేతి సిచః కిత్వమికారశ్చ ధాతోరం
తాదేశః - కిత్వాన్నగుణ ఇతి యదతో హేతోరస్య ప్రియస్య చేతః సుతరామహర
త - తథాహి త్రపైవ స్త్రియో విభూషయతి స్ఫుటం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః అతోఽస్యా అపి
త్రపాభిభూషితత్వాదతి మనోహరత్వం యుక్తమితి భావః - మశకాలంకారో య
మర్థాంతరన్యాసః - మధ్యా చేయం నాయికా - లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మన్మథోది
తయావనేతి లక్షణాత్॥ ౩౮

కిసలయేతి॥ అవాచనీయాః ప్రసిద్ధలిపివైలక్షణ్యాద్వాచయితుమశక్యాః కిం
తు కేవలం పులకిని దయితస్పృష్టత్వాత్ స్పర్శాదేవ రోమాంచవత్యంగకే వపుషి ని
ధేయాః విరహతాపశాంత్యర్థమ్ అర్పణీయాః - కుతః నఖపదాని నఖాంకా ఏవ లిపయో
క్షరాణి యేషు తేన తు ప్రసిద్ధాక్షరాః అతో న వాచనీయా ఇత్యర్థః నైతావతాను
పకారకత్వం చేత్యాహ - తథాపి విభావితార్థాః సాంకేతికసన్నివేశవశాదేవ జ్ఞా
తితాభిధేయాః - లిఖ్యంత ఇతి లేఖాః సందేశాః కర్మణి ఘఞ్ ప్రత్యయః - అనంగ
స్య లేఖాః తత్ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః - దయితైర్దయితాభిశ్చ * పుమాన్ స్త్రియేత్యేక
శేషః - కిసలయశకలేషు ప్రణిదధిరే ప్రణిహితాః లిఖితా ఇత్యర్థః - దధాతేః కర్మణి
లిట్ * నేర్గదనదేత్యాదినా నకారస్య ణత్వం - లోకప్రసిద్ధలేఖ్యవైలక్షణ్యాత్
వ్యతిరేకాలంకారః॥ ౩౯

కృతేతి॥ కృతకకృతకరుషా కృత్రిమరోషయా కయాచిన్నాయికయా త్వమ
కుశలా మాల్యగ్రథనే కుశలా నాసీతి సఖీముపాస్య నిరస్యాత్మనా స్వయమేవాభి
మతమభిప్రియాభిముఖం సాభిలాషమావిష్కృతం - భుజమూలం ప్రకాశితక
క్షశేషం చ యథా తథా మూర్ధ్ని మాలా అబంధి బద్ధా - అయం చ స్వాభిప్రాయవ్యంజక
చేష్టారూపశ్చాపలాఖ్యః సంచారివిశేషః నాయికా తు ప్రౌఢైవ - స్మరమందీకృత
వ్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయావనేతి లక్షణాత్॥ ౪౦

భుజమూలమబంధి మూర్ధ్ని మాలా॥౪౦॥ అభిముఖముపయాతి మాస్మ కించిత్త్వ
మభిదధాః పటలే మధువ్రతానాం। మధుసురభిముఖాబ్జగంధలుబ్ధైరధికమధిత్వ
దనేన మానిపాతి॥౪౧॥ సరజసమకరందనిర్భరాసు ప్రసవవిభూతిషు భూరుహాం వి

అథ కాచిన్నాయికాం ప్రతి సఖీవచనం త్రిభిః కులకేనాహ॥ అభిముఖమితి ॥ మధు మకరందం వ్రతయంతి భుంజంత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః- తేషాం పటలే అభిముఖముపయాతాయ గతే సతి త్వం కించిన్మాస్మాభిదధాః నకించిదాలపమానం భజేత్యర్థః * స్మోత్తరే లఙ్ చేతి ధాతోర్లఙ్ * నమాఙ్యోగ ఇత్యట్ప్రతిషేధః- మౌనస్య మధుకరబాధానివృత్తిరేవ ఫలమిత్యాహ మధ్వితి - మధునా మద్యస సురభేస్సుఖాబ్జస్యయో గంధః తస్మిన్లుబ్ధే లోభాత్ * స్త్రియాం క్తిన్ - అనేన మధువ్రత పటలేన త్వయి అధిత్వత్ -విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః * త్వమావేకవచన ఇత్యత్ర వచన ఇత్యర్థ నిర్దేశా త్వాకధిహ విభక్త్యభావేప్యేకార్థవృత్తేర్యుష్మదామపర్యంతస్య త్వాదేశః - అత ఏవ విభక్త్యభావాచ్ఛత్వాదేశోత్ర చింత్య ఇతి వల్లభవచనంచింత్యంఅధికమత్యంతంసర్వత్రేత్యర్థః - మానిపాతి ననిపతతాత్ - భావే లుఙ్ - చిణ్వద్వృద్ధిః అత్ర శిఖాతా సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥

సరజసేతి॥ కించ మధుపిబతీతి మధుపః- మధులిట్ మద్యపశ్చ * ఆతోనుపసర్గేకః భువి రోహంతి జాయంత ఇతి భూరుహాః తేషాం భామానాంచ దేహానాం సంబంధినీషు ... సరజః సాసరజసం * అచతురేత్యాదినా సాకల్యార్థే వ్యయీభావ స్సమాసాంత నిపాతః - తేన సరజస్క ఇతి బహువ్రీహ్యర్థో లక్ష్యః - ముఖ్యోవా మహాకవిప్రయోగ బాహుళ్యాత్ అవ్యయీభావ దర్శనంతు ప్రాయికాభిప్రాయమిత్యుక్తం ప్రాక్- తథాచ సరజసం సరజసో యో మకరందః తేన నిర్భరాసు పూర్ణాసు నతు త్వదధరవదమృతేన నాప్యరజస్కేనేతి భావః - అన్యత్ర రజః స్త్రీపుష్పం స్యాత్ రజః పుష్పమార్తవ మిత్యమరః- తస్యాహచర్యాన్మకరందశబ్దేన శుక్లప్రతీతిః తేన శుక్లశోణిత సన్నిపాత ప్రాయాస్విత్యర్థః - ప్రసవవిభూతిషు పుష్పసమృద్ధిషు జన్మపరంపరాసు చవిరక్తౌ నిస్పృహాస్సన్ అమృతం పిబతీత్యమృతపః ఇతి నామ్నోవాంఛయా అమృత పానాభిలాషేణ అముంత వాధరోష్ఠం ప్రత్యాజిహీతే ఆగచ్ఛతి ధ్రువం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా - అన్యత్రతు అమృతపోదేవ ఇతినామ వాంఛయా దేవభూయాపేక్షయేత్యర్థః - అథవా నిశ్శ్రేయస ప్రాప్త్యపేక్షయేత్యర్థః- శ్రేయాంసి శ్రేయసామృత మిత్యమరః - ధ్రువం శాశ్వతం - అధరం ధరాసంబంధరహితం అముం పరలోకం అపధమిహచాముత్ర శుచాం ఇహ చాముత్ర చాన్వేతీత్యాదౌ లోకే వేదే చేద మదసోర్లోకాద్వయేయాథిదశనాత్ ఆజిహీతే అన్వేషతీత్యర్థః - ఓహాఙ్ గతావితి ధాతోర్లట్ * శ్నాభ్యస్తయోరాతః * ఈహల్యఘోరితి

రక్తైః। ధ్రువమమృతపనామవాంఛయాసావధరమముం మధుపస్తవాజిహీతే ॥౪౨॥ ఇతి వదతి సఖీజనే౽నిమీలద్ద్విగుణితసాంద్రతరాక్షిపక్ష్మమాలా। అపతదలిభయేన భర్తురంకం భవతి హి విక్లబతా గుణోఽఙ్గనానామ్ ॥౪౩॥ ముఖకమలకమున్నమయ్య యూనా యదభినవోఢవధూర్బలాదచుంబి। తదపి న కిల బాలపల్లవాగ్రగ్రహపరయా వివిదే విదగ్ధసఖ్యా ॥౪౪॥ ప్రతతివితతిభిస్తిరోహితాయాం ప్రతి

ఈకారః - అత్ర నాయికావదనస్య సౌరభ్యలోభహేతుకస్య మధుపాగమనస్యామృతపానవాంఛాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా - సా చ ధ్రువమితి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా సతీ మధుపస్యాధరోద్దేశాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి సంకరః - పూర్వోక్తప్రకృతార్థప్రతీతిస్తు మధుపాదిశబ్దానామభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రితత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిరేవ న శ్లేష ఇత్యలం విస్తరేణ ॥ ౪౨

ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సఖీజనస్తస్మిన్ సఖీజనే వదతి సతి నిమీలంత్యా భయాన్ముకుళీభవంత్యా అత ఏవ ద్విగుణే ఆవృత్తియోగాద్ద్విగుణే ద్విరావృత్తే * గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు ఇతి వైజయంతీ - తేకృతే ద్విగుణితే అత ఏవ సాంద్రతరే అక్షిపక్ష్మమాలే నేత్రలోమపంక్తీ యస్యాస్సా కాచిదితి శేషః అక్షిగ్రహణస్య పక్ష్మద్వైగుణ్యలక్ష్మీరక్ష్ణోరేవేతి ద్యోతనార్థత్వాన్న పౌనరుక్త్యం అళిభయేన భర్తురంకం ఉత్సంగమపతత్ ప్రాప్తవతీ అహో మహత్కౌశలం యత్కృతాదపి భయమిత్యాశంక్యాహ - భవతీతి - అంగనానాం న తు పుంసామితి భావః - విక్లబతా భీరుతా గుణో భవతి హి న దోష ఇతి భావః - అత ఏవ జనసమక్షం భర్తురంకారోహణమపి న దోషః పార్శ్వస్థాలంబనాదీనాం భయానుభావత్వాత్తుల్యకాలాలంకారోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥

ముఖేతి ॥ యూనా అభినవోఢవధూః నవోఢాంగనా బలాత్కారాత్ ముఖం కమలమివేత్యుపమితసమాసః - తదల్పం ముఖకమలకం అల్పార్థే కప్రత్యయః - ఉన్నమయ్యోన్నమయ్య * ల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - అచుంబి చుంబితమితి యత్ తచ్చుంబనం విదగ్ధసఖ్యా చతురసఖ్యా బాలపల్లవాగ్రాణాం గ్రహే గ్రహణం గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేత్యప్ప్రత్యయః - తత్పరయా తదాసక్తయా సత్యా కించిదాస్యసంగం కల్పయంత్యేత్యర్థః - న వివిదే పికిల న విదితమపి కిల న ప్రకాశితమితి ముహుక్తవ్యమిత్యపి శబ్దార్థః - కిలేత్యలీకే వస్తుతో విదితత్వాప్యవిదితేవ స్థితా వైదగ్ధ్యాదన్యథా తయోర్విస్రంభవిఘాతాదితి భావః - ముగ్ధేయం నాయికా - ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౪

ప్రతతీతి ॥ ప్రతిహతా యువతిః ప్రతియువతిస్సపత్నీ తస్యాం ప్రతతివితతయః

పపావత్తౌ వదనం ప్రియః ప్రియాయాః। యదథ యదధరావలోపనృత్యత్కరవలయస్వనితేన తద్వ్యవవ్రే॥ ౨౫॥ విలసితమనుకుర్వతీ పురస్తాద్ధరణిరుహాధిరుహో వధూర్లతాయాః। రమణమృజుతయా పురస్సఖీనామగణితచాపలదోషమాలిలింగ॥ ౨౬॥ సలలితమవలంబ్య పాణినాంసే సహచరముచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాంఛయాన్యా। సకలకలభకుంభవిభ్రమాభ్యామురసి రసాదవతస్తరే స్తనాభ్యాం॥ ౨౭ మృదుచరణతలాగ్రదుఃస్థితత్వాదసహతరా కుచకుంభయోర్భరస్య। ఉపరిని

లతాజాలాని - వల్లీతు ప్రతతిర్లతేత్యమరః - తాభిస్తిరోహితాయాం సత్యాం ప్రియః ప్రియాయాః వదనం అధరం అథ యత్ అపిబదితి యత్ పిబతేర్భ్వాదికా లుఙ్ తద్వదనపానం అధరావలోపేనాధరఖండనేన తజ్జనితవ్యథయేత్యర్థః - నృత్యతోశ్చలతోః కరయోర్వలయానాం కంకణానాం స్వనితేన ధ్వనినా వివవ్రే వివృతం తదేవ తస్యాస్తదనుమాపకమభూదిత్యర్థః - అత్ర కాప్యస్పష్టా అపరాత్వవస్థాని ర్వ్యదవత్యనుసంధేయమ్॥ ౨౫

విలసితమితి ॥ వధూః కాచిత్ స్త్రీ పురస్తాదగ్రే ధరణిరుహమధిరోహతీతి ధరణిరుహాధిరుట్ వృక్షారూఢా - రుహేః క్విప్ - తస్యాస్తదధిరుహో లతాయాః విలసితం చేష్టితం *నపుంసకే భావే క్తః - అనుకుర్వతీ ఏవమిత్యాశ్లేషప్రకారమభినయంతీ ఋజుతయా అకుటిలబుద్ధితయా సఖీనాం పురోగ్రే అగణితః అవిచారితః చాపలమనుచితాచరణమేవ దోషో యస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా రమణం ప్రియమాలిలింగ - ఏషా చ హర్షోత్సుక్యవతీ ప్రౌఢా చ॥ ౨౬

సలలితమితి ॥ అన్యా స్త్రీ ఉచ్ఛ్రితగుచ్ఛవాంఛయా ఉన్నతస్తబకజిఘృక్షయా - సలలితం సవిలాసం యథా తథా సహచరం ప్రియం పాణినా జొచితాత్ దావమేనేతి శేషః - అంసే అవలంబ్య అవష్టభ్య సకలయోః సమగ్రయోః కలభకుంభయోరివ విభ్రమ ఇవ విభ్రమః సౌందర్యం యయోస్తాభ్యాం స్తనాభ్యాం రసాద్రాగాదురస్య వతస్తస్తరే ఆచ్ఛాదయామాస - సహచరమితి శేషః అభిముఖావస్థానాదితి భావః స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే కర్తరి లిట్ - ఋతశ్చ సంయోగాదేర్గుణ ఇతి గుణః - శర్పూర్వాః ఖయ ఇత్యభ్యాసశకారలోపః ఇయం చ ప్రౌఢైవ॥ ౨౭

మృద్వితి ॥ అన్యా స్త్రీ ఉచ్చతరాణాం అత్యున్నతకుసుమానాం ఉచ్చేతుముపచేతుమిచ్ఛయా ఉచ్చతరోచ్చిచీషయా - చినోతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయే టాప్ - విభాషా చేరితి కుత్వవికల్పః - మృదునా చరణతలాగ్రేణ దుఃస్థితత్వాద్దుఃఖేన స్థితత్వాదవష్టిస్థితేరిత్యర్థః - కుచకుంభయోర్భరస్య భారస్య - పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణేతి ఘప్రత్యయః - నసహత ఇత్యసహా అసహతరాం సహా ఇవ పచాద్యచ్ - తాన్నఙ్ సమాసః - తరప్ ప్రత్యయః - భరమసహమానేత్యర్థః

రవలంబనం ప్రియస్యన్యపతదధోచ్చ్యుతరోచ్చిచీషయాన్యా॥౪౮॥ఉపరిజతరుజాని
యాచమానాం కుశలతయా పరిరంభలోలుపోన్యః। ప్రథితపృథుపయోధరాం గృ
హాణ స్వయమితి ముగ్ధవధూముదాస దోర్భ్యామ్॥౪౯॥ ఇదమిదమితిభూరుహాం
ప్రసూనైర్ముహురభిలోభయతా పురఃపురోన్యా। అనురహసమనాయినాయ
కేనత్వరయతి రంతుమహో జనం మనోభూః॥౫౦॥ విజనమితిబలాదముం గృహీ
త్వా క్షణమథవీక్ష్య విపక్షమంతికేన్యా। అభిపతితుమనా లఘుత్వభీతేరభవదముం
చతి వల్లభేతిగుర్వీ॥౫౧॥ అధిరజనిజగామధామ తస్యాః ప్రియతమయేతిరుషా ప్ర

కృదోన్నగాత్క్యా-మర్ణిషష్ఠీ- అథాస్మిన్నవసరే నిరవలంబం యథాతథా ప్రియస్యోప
రి నిరాలంబత్వాన్నిపతితేత్యర్థః- ఏషాపి ప్రౌఢైవ స్వభావోక్తిరలంకారః॥౪౮
ఉపరిజేతి॥ ఉపరిజాతాని ఉపరిజాని యానితరోర్జాతాని తరుజాని కుసుమా
నితాని యాచమానాముపచిత్య దేహీతి ప్రార్థయమానాం ప్రథితపృథుపయోధ
రాం ప్రశస్తపీవరకుచాం ముగ్ధవధూం కుటిలధియం స్త్రియం పరిరంభలోలుపః ఆ
శ్లేషలాలసోన్యః కుశలతయా వంచనాపటుతయా స్వయం గృహాణేతి మయోద్ధృ
తా స్వయమేవాపచినుష్వేత్యుక్త్వేత్యర్థః- గమ్యమానార్థత్వాదుక్త్వేతిన
ప్రయుక్తం పౌనరుక్త్యాత్ దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాముదాస ఉదక్షిపత్- అయం
శైకాయత్తత్వాదనుకూలనాయకః- నాయికాతు స్వాధీనపతికా ప్రౌఢా చ॥ ౪౯
ఇదమితి॥ అన్యా స్త్రీ ఇదమిదమితి ఇదం గ్రాహ్యమిదం గ్రాహ్యమిత్యుక్త్వే
త్యర్థః- భూరుహాం వృక్షాణాం ప్రసూనైః పుష్పైః పురఃపురో ముహురభిలోభ
యతా ప్రలోభయతా నాయకేన రహస్యనురహసం ఏకాంతం* అన్వవతప్తాద్ర
హస ఇత్యవ్యయీభావసమాసాంతః - అనాయి నీతా- తథాహి మనోభూః మో
జనం రంతుం త్వరయతి దేశకాలానపేక్షయేతి భావః-అత ఏవాశ్చర్యమహో ఇతి
పూర్వవన్నాయికానాయకవివేకః అర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౦
విజనమితి॥ అన్యా స్త్రీః విజనమేకాంతమితి హేతోరముం వల్లభం క్షణం బలా
ద్గృహీత్వా ఆకృష్యాథాంతికే విపక్షం సపత్నీజనం వీక్ష్య లఘుత్వభీతేస్తుచ్ఛత్వభ
యాత్ అభిపతితుం మనో యస్యాస్సా అభిపతితుమనా అపసర్తుకామా * తుంకా
మమనసోరపీతి మకారలోపః వల్లభే అముంచతి అత్యజతి సతి తస్య విపక్షానపేక్షణా
దితి భావః॥ అతిగుర్వీ అతిగౌరవవత్యభవత్ స్వయం గ్రహలాఘవతిరోధానాత్ప్రీ
త్యుత భర్తృవాల్లభ్యప్రకాశనాచ్చేతి భావః। భాగ్యవతాం సర్వం శ్రేయసే భ
వతీతి రహస్యం ఏషా త్వతిప్రగల్భైవ॥ ౫౧
అధీతి॥ అధిరజని విభక్త్యర్థే అవ్యయీభావః- తస్యాస్సపత్న్యా ఇత్యర్థః- బు
ద్ధిస్థత్వాన్నామగ్రహణాసహత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దేన నిర్దేశః ధామ గృహం జగామ

జాలబద్ధః । పదమపి చలితుం యువా న సేహే కిమివ న శక్తిహరం ససాధ్వసానామ్॥
౫౨॥ న ఖలు వయమముష్య దానయోగ్యాః పిబతి చ పాతి చ యాసకౌ రహస్త్వామ్ ।
వ్రజ విటపమముం దదస్వ తస్యై భవతి యతః సదృశోశ్చిరాయ యోగః॥ ౫౩ ॥ త
వ కితవ కిమాహితైర్వృథా నః క్షితిరుహపల్లవపుష్పకర్ణపూరైః । నను జనవిదితైః

గత ఇతి రుషా హేతునా ప్రియతమం కాక్లార్త్యా స్రజా మాలికయా కరణేన అవ బద్ధః-యువా పదమపి*అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా-చలితుం న సేహే న శశాక-తథాహి ససాధ్వసానాం భయగ్రస్తానాం కిమివ కిం వా ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే- ఇవేతి ఈషదర్థే ఉపగమోత్ప్రేక్షావాక్యాలంకారేష్వితి గణవ్యాఖ్యానే - శక్తిం హరతీతి శక్తిహరం * హరతేరనుద్యమనే ఽజిత్యచ్ప్రత్యయః-న భవతీతి శేషః * అస్తిర్భవన్తిపరః ప్రయుజ్యమానో ఽప్యస్తీతి వచనాత్ । భవన్తీతి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - సర్వస్యాపి భీరూణాం శక్తిహరత్వాదబలాకృతః ప్రగ్బంధో ఽపి యూనః శక్తిహర ఇతి యుక్తమితి సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపో ఽర్థాంతరన్యాసః- ఖండితేయం నాయికా జ్ఞాతే ఽన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి లక్షణాత్ నాయకస్తు దక్షిణః భయసంబంధసహనాదిభిస్తుల్యో ఽనేకత్ర దక్షిణ ఇతి తల్లక్షణార్థప్రతీతేరితి॥ ౫౨

అథ కాచిత్ఖండితా నాయికా నిజకాంతమాగసారిణం పల్లవదానేన ప్రసాదయంతం చతుర్భిస్సభర్త్సనముపాలభతే॥ నేత్యాది॥ వయమముష్య విటపస్య దానయోగ్యా న ఖలు కింతు యా అసౌ వేవాసకౌ త్వత్ప్రియా*అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి అకచ్ప్రత్యయః - రహస్యా రహసి * రహశ్చోపాంశు చాలింగ ఇత్యమరః- త్వాం పిబతి పానం కరోతి - పా పానే భ్వాదికః* పాఘ్రేత్యాదినా పిబాదేశః. పాతి రక్షతి చ అన్యతో వారయతి చేత్యర్థః-పా రక్షణే - అదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్ - తస్యై అముం విటాన్ప్రతీతి విటపం పల్లవం*విటపః పల్లవేషిద్గ ఇతి విశ్వః- దదస్వ-ప్రయచ్ఛ-దద దాన ఇతి భ్వాదికాల్లోట్ - వ్రజ గచ్ఛ యతో దానాచ్చిరాయ చిరకాలాత్ -చిరార్థే ఽవ్యయం సదృశోః అనురూపయోః యోగో భవతి ఉభయోరపి విటపత్వాదితి భావః సమాలంకారో ఽయం * సా సమాలంకృతిర్యోగే వస్తునోరనురూపయోరితి లక్షణాత్ ॥ ౫౩

తవేతి ॥ హే కితవ ధూర్త వృథా వ్యర్థమేవాహితైః స్తత్కార్యస్య అన్యత ఏవ సిద్ధత్వాదితి భావః- తవ సంబంధిభిః క్షితిరుహాణాం పల్లవాః పుష్పాణి చ తాన్యేవ కర్ణం పూరయంతీతి కర్ణపూరాః కర్మణ్యణ్ - తైః నః అస్మాకం కిం తత్సాధ్యం న కించిదస్తీత్యర్థః - గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కర్ణపూరాణాం కరణత్వాత్తృతీయా - ఉక్తం చ న్యాసోద్యోతే*న కేవలం శ్రూ

భవద్వ్యలీకైశ్చిరపరిపూరితమేవ కర్ణయుగ్మమ్॥౫౪॥ ముహురపహసితామి
వాలినాదైర్వితరసినః కలికాం కిమర్థమేనామ్ । వసతిముపగతేన ధామ్నితస్యా
శ్శరకలిరేష మహాంస్త్వయాస్య దత్తః॥౫౫॥ ఇతిగదితవతీ రుషా జఘాన స్ఫురితమ
నోరమపత్త్ర కేసరేణ। శ్రవణనియమితేన కాంతమన్యా సమమసితాంబురుహేణ
చక్షుషా చ॥౫౬॥ వినయతి సుదృశో దృశః పరాగం ప్రణయిని కౌసుమమాననానిలేన

యమానైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్యాపితు గమ్యమానాపీతి. కింతు-సమ-అం
గజనవిదితైర్జనైస్సుప్రసిద్ధైరితి సప్తమీసమాసః* క్తేనచపూజాయామితిషష్ఠీ
సమాసనిషేధాత్-నచ * క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీనిబంధః ఆధారత్వవివక్షా
యాంతదప్రాప్తేః కృద్యోగఇతిషష్ఠీప్రతిప్రసవత్వాదస్యాఇతి । భవద్వ్యలీకై
ర్భవతోఽప్రియవచనైః కర్ణయుగ్మం చిరపరిపూరితం నిత్యపూర్ణమేవ - అతః
పూరితస్యపూరణాయోగాదలమేభిరిత్యర్థః- అత్రఉత్తరవాక్యార్థస్యపూ
ర్వవాక్యార్థహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ
లంకారః॥ ౫౪

ముహురితి॥అలినాదైర్భృంగఝంకారైర్ముహురపహసితాం ప్రతారణా
ర్థమితిపరిహాస్యమానామివస్థితామేనాం కలికాం కోరకమల్పం కలిం కలహంచ*క
లహేంత్వయాగేకలిరితి వైజయంతీ-స్త్రీప్రత్యయస్త్వవివక్షితః శ్లేషే-నోఽస్మాకం కి
మర్థం వితరసి హే శఠ విప్రియకారిన్ తస్యాస్త్వత్ప్రియాయాః ధామ్నిభవనే వ
సతిం స్థితిం ఉపగతేన త్వయా అద్యైవ వర్తమానో మహాన్ - కలిః కలహో దా
త్తః త్వద్దత్తఏవ మహతి కలౌ స్థితే కిమన్యేనేత్యర్థః - అత్రాపి పూర్వవాక్యార్థ
స్యోత్తరవాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం-కలికామితి
శ్లేషోత్థాపితతయా కోరకకలహయోర్భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్త్యసప్రా
ణితమితిసంకరః॥ ౫౫

ఇతీతి॥ఇత్థంగదితవతీ ఉక్తవతీ అన్యా స్త్రీ రుషా కాంతం స్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని మనో
రమాణి చ పత్త్రాణీవ కేసరాణి అన్యత్ర కేసరాణీవ పత్త్రాణి యస్య తేన శ్రవణనియ
మితేన శ్రోత్రధృతేన తేన సిరుద్ధేన చాసితాంబురుహేణ నీలోత్పలేన చక్షుషా చ స
మం యుగపజ్జఘాన తాడయామాస- ఏషాపి ఖండితా నాయికా స్త్వధృష్టః *వ్యక్తాగాని
ర్భయో ధృష్ట ఇతిలక్షణాత్ - అత్రస్ఫురితేత్యాదితుల్యధర్మగమ్యౌపమ్యయో
రసితాంబురుహచక్షుషోరుభయోరపి తాడనసాధనతయోపాత్తత్వేన ప్రకృత
త్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా-లక్షణముక్తమ్ ౫౬

వినయతీతి॥ ప్రణయిని ప్రియే సుదృశః ప్రియాయాః దృశో లోచనాదేకస్మాదే
వేతి భావః కుసుమేషు భవం కౌసుమం పరాగం రజః కణం తత్సై(ప్ర)కమితి భావః-ఆననా

తదహితయువతేరభీక్ష్ణమక్ష్ణోర్ద్వయమపిరోషరజోభిరాపుపూరే॥౫౭॥ స్ఫుట మిదమభిచారమంత్ర ఏవ ప్రతియువతేరభిధానమంగనానామ్ । వరతనురముసో పహూయపత్న్యామృదుకుసుమేనయదాహతావ్యమూర్చ్ఛత్ ॥౫౮॥ సమదనమ వతంసితేధికర్ణం ప్రణయవతాకుసుమే సుమధ్యమాయాః । వ్రజదపిలఘుతాం బభూవభారఃసపదిహిరణ్మయమండనంసపత్న్యాః॥౫౯॥ అవజితమధునాతవా

నిలేన నిజముఖ పూ త్కారేణవినయత్యపనయతి సతితదహిత యువతేః తత్సప త్న్యాః అక్ష్ణోర్ద్వయమపి నత్వేకమేవేతిభావః - రోషాఏవరజాంసితైరభీక్ష్ణ మాపుపూరేఆపూరితం నత్వేకేనరజఃకణేనకించిత్స్పృష్టమాత్రమితిభావః-పిప తేఃపృణాతేర్వాకర్మణిలిట్ * ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుకారః * వోర్ణరుప ధాయాఇతిదీర్ఘః-పూరీఆప్యాయనఇత్యస్మాద్వాదైవాదికాదకర్మకాత్కర్త రిలిట్-పూర్ణామిత్యర్థః-అత్రాన్యతోరజోపనయనస్యాన్యత్ర రజఃపూరణకార ణత్వాయోగాదకారణకమేవపూరణమితిభావనాలంకారోరూపకాను ప్రాణిత ఇతిసంకరః॥ ౫౭

స్ఫుటమితి ॥ ఇదంప్రతియువతేఃసపత్న్యాఃఅభిధానంనామధేయంఅంగనా నామభిచారః . పరమారణకర్మయథాశ్యేనేనాభిచరన్యజేతేతి-తస్యమంత్రో భిచారమంత్రఃసఏవస్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా యద్యస్మాద్వరతనుః స్త్రీపత్యా భ ర్త్రాఅమునాసపత్నీనామధేయేనోపహూయమృదుకుసుమంమృదుగ్రహణం అచిరాపచితత్వంద్యోతయద్దేవతాభిమంత్రణాది సంస్కారాభావం ద్యోతయ తితేనకుసుమేనాప్యాహతాఅమూర్చ్ఛత్ యదుచ్చారణపూర్వకంకుసుమతా డనమపి మారకంసోభిచారమంత్రఏవ సత్యమన్యథా కేవలకుసుమేపి తత్ప్రసం గాదిత్యర్థః॥ ౫౮

సమదనమితి ॥ ప్రణయవతాప్రియేణసుమధ్యమాయాఃప్రియాయాఃఅధిక ర్ణం-కర్ణే- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావఃసమదనంసానురాగంయథాతథాకుసు మేఅవతంసితేఅవతంసీకృతేసతిసపదిలఘుభావఃలఘుతాంహీనతాం అగురు త్వంచవ్రజదపి సమానఏకః పతిర్యస్యాస్తస్యాస్సపత్న్యాః * నిత్యంసపత్న్యా దిష్వితిఙీప్నకారశ్చ ఏతస్మాదేవనిర్దేశాత్ సమానశబ్దస్యసభావనియమః హి రణ్యస్యవికారోహిరణ్మయందాండినాయనాదినానిపాతఃతన్మండనంభారోబభూ వయత్కించిదపిప్రేమ్ణాకాంతస్వహస్తదత్తంశ్లాఘ్యంమండనంభవతిఅన్యన్మహా ర్ఘమపిహీనంభారంచ నతుమండనమిత్యర్థః - లఘుత్వగురుత్వగుణవిరోధ స్యహీనార్థత్వేనపరిహారాద్విరోధాభాసభేదః ౫౯

అవజితమితి ॥ విలాసవత్యాః స్త్రియాఃశ్రవణమవలయంశ్రవణోత్పలంక

హాసుష్ఠు రుచిరతయేత్యవనమ్య లజ్జయేవ। శ్రవణకువలయం విలాసవత్యాః భ్రమరరుతైరుపకర్ణమాచచక్షే॥ ౨౦॥ అపచితకుసుమాః విహాయ వల్లీర్యువతిషు కోమలమాల్యమాలినీషు। పదముపదధిరే కులాన్యలీనాం న పరిచయో మలినాత్మనాం ప్రధానమ్॥ ౨౧॥ శ్లథశిరసిజపాశపాతభారాదివ నితరాం నతిమద్భిరంసభాగైః। ముకులితనయనైర్ముఖారవిందైర్ఘనమహతామివ పక్ష్మణాం భరేణ॥ ౨౨॥ అధికమరుణిమానముద్వహద్భిర్వికసదశీతమరీచిరశ్మిజాలైః। పరిచితపరిచు బనాభి

త్యర్థః అహాసుధునాతవాఙ్గ్యాః రుచిరతయా రుచిరస్య భావః రుచిరతా భావేతల్ -తయా సౌందర్యేణావజితమితివక్తవ్యానువాదః - అత ఏవ లజ్జయావనమ్య భ్రమరరుతైః తస్మిన్నేవేత్యర్థః-ఉపకర్ణం కర్ణే ఆచచక్షు ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౦

అపచితేతి ॥ అలీనాం కులాని అపచితాని యువతిభిరుపాత్తాని కుసుమాని యాసాం తాః రిక్తా ఇత్యర్థః-వల్లీః పుష్పలతాః విహాయ కోమలాని మాల్యాని మలంతే ధారయంతీతి కోమలమాల్యమాలినీషు మలన ల్ల ధారణ ఇతి ధాతోర్ణినిప్రత్యయః * ఋన్నేభ్యో ఙీప్ - యువతిషు పదం ఉపదధిరే నిదధుః - తథాహి మలినాత్మనాం కృష్ణదేహానాం దుష్టచిత్తానాం పరిచయః చిరకాలసాహచర్యం న ప్రధానం అప్రయోజకం-కింతు భక్తిరేవేతి భావః- అతః పరిచితలతాత్యాగో నాశ్చర్య ఇత్యర్థః-అత్ర మలినాత్మనామితి కృష్ణాంగత్వస్య దుష్టచిత్తత్వేన సహాభేదాధ్యవసాయేన అర్థాంతరన్యాసోత్థానాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయమితి సంకరః॥ ౨౧

అథోత్తరసర్గే జలక్రీడావర్ణనాయ తదుపోద్ఘాతత్వేనాసాం వనవిహారోద్భవం శ్రమాతిరేకం సప్తభిః కులకేన దర్శయతి॥ శ్లథేత్యాది॥ శిరసిజాతాని శిరోరుహాణి * సప్తమ్యాం జనేర్డః * హలదంతాదిత్యాదినా అలుక్ - తేషాం పాశః కలాపః శ్లథస్య తస్య యః పాతః తస్య భారాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా - న పాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి వామనీయ నిషేధేపి వశబ్దస్య పాదాదౌ ప్రయోగః కవేరౌద్ధత్యాత్ -నితరామతిశయేన * అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః. నతిమద్భిః అంసభాగైరుపలక్షితాభిః నితంబినీభిరితి భావినా సంబంధః ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం- నతాంసత్వముత్తమస్త్రీలక్షణం- పునర్ఘనమహతాం సాంద్రదీర్ఘాణాం పక్ష్మణాం భరేణ వేతి పూర్వవద్ధేతూత్ప్రేక్షా - ముకులితనయనైర్ముఖారవిందైరత్రోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౨

అధికమితి ॥ పునః పరిచితానాం ప్రణయినాం పరిచుంబనైరభియోగాత్పీడనాత్ అపగతాః కుంకుమానాం రేణవః యేషు తాని అపగతకుంకుమరేణుభిః అత ఏ వపికసంతి వైమల్యాత్ప్రతిఫలంత్యశీతమరీచేరుష్ణాంశోః రశ్మిజాలాని యేషు తై రి

రాగాదపగతకుంకుమరేణుభిః కపోలైః ॥ ౬౩ ॥ అవసితలలితక్రియేణ బాహ్వోర్లలితతరం తనిమానమాయతేన। సరసకిసలయానురంజితైర్వా కరకమలైః పునరుక్తరక్తభాభిః ॥ ౬౪ ॥ స్మరసరసమురస్స్థలేన పత్యుః వినిమయసంక్రమితాంగరాగరాగైః। భృశమతిశయఖేదసంపదేవ స్తనయుగలైరితరేతరం నిషణ్ణైః ॥ ౬౫ ॥ అతనుకుచభరానతేన భూయః శ్రమజనితానతినా శరీరకేణ। అనుచితగతిసాదనిస్సహత్వం కలభకరోరుభిరూరుభిర్దధానైః ॥ ౬౬ ॥ అపహృతనవయావకైశ్చిరాయ క్షితిగమనేన పునర్వితీర్ణరాగైః। కథమపి చరణోత్పలైశ్చలద్భిః భృ

త్యః సంబంధే సంబంధాతిశయోక్తిః - అత ఏవాధికమరుణిమానముద్వహద్భిః కుంకుమాంశస్యాప్యాతపలంఘనాదతిలోహితైరిత్యర్థః కపోలైర్గండస్థలైః ॥ ౬౩

అవసితేతి ॥ పునరవసితాః శ్రమేణ సమాప్తాః లలితక్రియాః సుకుమారచేష్టాః యస్య తేన లలితతరేణ మృదుతరేణ తనీయసా తనుతరేణ బాహ్వోరాయామేన పునః స్రగ్రసైస్సాంద్రైః కిసలయైరనురంజితైర్వానురంజనం ప్రాపితైరివ పునరుక్తా ద్విగుణా రక్తభా శోభా యేషాం తైః పునరుక్తరక్తభాభిః * హలి సర్వేషామితి యకారలోపః - కరకమలైః పాణిపంకజైః - అత్రేతరజనకరాపేక్షయా పునరుక్తరక్తత్వం స్వాభావికమేవ - తత్ర కిసలయరంజనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - ఇవార్థో వాశబ్దః తద్వ్యంజకత్వాదుత్ప్రేక్షాయాం ప్రయుక్తః ॥ ౬౪

స్మరేతి ॥ పునః స్మరేణ సరసం సానురాగం యథా తథా పత్యురురస్థలేన కర్త్రా వినిమయేన వ్యతిహారేణ సంక్రమితాంగరాగరాగో నులేపనరంజనం యేషాం తైః అతిశయో అతిశయితో యః ఖేదస్తస్య సంపదా మహిమ్నేవేత్యుత్ప్రేక్షా భృశమితరేతరం నిషణ్ణైః పరస్పరం సంశ్రితైః స్తనయుగలైః కుచద్వంద్వైః ॥ ౬౫

అతన్వితి ॥ పునః అతను నామ మహతా కుచభరేణానతేన నమ్రేణ పాదాగ్రే వేతి భావః - భూయః పునశ్చ శ్రమజనితానతిర్యస్య తేన శరీరకేణ సుకుమారశరీరేణ - కించ అనుచితా అనభ్యస్తా - అభ్యస్తేప్యుచితం న్యాయ్యమితి యాదవః - తయా గత్యా పాదచారేణ యస్సాదః కార్శ్యం తేన యన్నిస్సహత్వమక్షమత్వం తద్దధానైర్గ్రంథుకైః అక్షమైరిత్యర్థః - సహంత ఇతి సహాః - పచాద్యజంతే నోపసర్గస్య సమాసే తత్ప్రత్యయః - కలభకరాః కరిహస్తా ఇవోరవో మహాంతస్తైరూరుభిః సక్థిభిః * సక్థి క్లీబే పుమానూరురిత్యమరః ॥ ౬౬

అపహృతేతి ॥ పునః చిరాయ చిరం క్షితిగమనేనాపహృతో నవయావకో నవలాక్షారాగో యేషాం తైః పునస్తేనైవ వితీర్ణరాగైః సౌకుమార్యాదుత్పాదితరాగైః పరస్పరస్య భృశవినివేశవశాత్ స్థిరన్యాసబలాత్ ఏకం స్థిరం నివేశ్య తదవష్టంభేన ఇతరచాలనక్రమేణేత్యర్థః - కథమపి మహతా యత్నేన - కథమాదితథాప్యం

శపినివేశవశాత్పరస్పరస్య॥౧౭॥ ముహురితి వనవిభ్రమాభిషంగాదతమితరాణి
తరాం నితంబినీభిః। మృదుతరతనవోలసాః ప్రకృత్యా చిరమపి తాః కిముత ప్రియా
సభాజః॥౧౮॥ ప్రథమమలఘుమౌక్తికాభమాసీచ్ఛ్రమజలముజ్జ్వలగండమండ
లేషు। కఠినతరకుచాగ్రపాతి పశ్చాదథ శతశర్కరతాం జగామ తాసామ్॥౧౯॥
విపులకమపి యౌవనోద్ధతానాం ఘనపులకోదయకోమలం చకాశే। పరిమళితమ
పి ప్రియైః ప్రకామం కుచయుగముజ్జ్వలమేవ కామినీనామ్॥౨౦॥ అవిరతకుసుమావ

తం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలః- చలద్భిశ్చరణోత్పలైః॥ ౧౭

ముహురితి॥ నితంబినీభిరుక్తధర్మోపలక్షితాభిః స్త్రీభిర్ముహురిత్యేవం వనవిభ్రమాభిషంగాద్వనభ్రమాసంగాత్తదానితరామతమితాంతం తామ్యతేర్గ్లావేలుజ్ * నోదాత్తోపదేశస్యమాంతస్యానాచమేరితి వృద్ధిప్రతిషేధః- యుక్తం చైతదిత్యాహ- మృదుతరతనవోఽతికోమలాంగ్యస్తాః స్త్రియః ప్రకృత్యాలసాః అథ చిరమపి ప్రియాసభాజశ్చేత్కిముత సుతరామలసాస్స్యురిత్యర్థః॥ అత్ర ప్రకృతనైసర్గికాలస్యకథనేనాగంతుకస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారః- ఏకస్యవస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యథా భవేత్। కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి లక్షణాత్- శ్రమశ్చాత్ర సంచారీ వాచ్యః- శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేః ఖేదోఽస్మిన్మర్దనాదయ ఇతి లక్షణాత్॥ ౧౮

అథ శ్రమానుభావం స్వేదం వర్ణయతి॥ ప్రథమమితి॥ అథ తాసాం స్త్రీణాం శ్రమజలం ప్రథమముజ్జ్వలగండమండలేషు కపోలసమూహేషు అలఘుమౌక్తికాభం ముక్తాఫలసదృశమాసీత్- పశ్చాత్కఠినతరకుచాగ్రపాతి సత్ - అథ పతనానంతరం- శతశర్కరం సమాహారే ద్విగురేకవచనం * ఆబంతో వేతి నపుంసకత్వం తస్యభావస్తత్తాం శతశర్కరతాం శతశకలత్వం జగామ. అత్రైకస్య శ్రమజలస్య క్రమేణానేకాశ్రయసంబంధనిబంధనాత్ పర్యాయాలంకారభేదః - క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది - ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్॥ ౧౯

శ్రమేపి కుచమండలమవికృతశోభమిత్యాహ॥ విపులకమితి॥ యౌవనోద్ధతానాం కామినీనాం కుచయుగం విపులకం పులకరహితమపి ఘనపులకోదయేన సాంద్రరోమోద్గమేన కోమలం సదితి విరోధః- విపులకం విస్తృతం తదేవ విపులకమిత్యవిరోధః - ప్రియైః ప్రకామం పరితో మలమస్యేతి పరిమలం- తత్కృతం పరిమలితం మలినీకృతం తథాప్యుజ్జ్వలం విమలమేవ చకాశ ఇతి విరోధః- పరిమళవత్కృతం పరిమళితమిత్యవిరోధః- మత్వంతాత్ * తత్కరోతీతి ణిచి కర్మణి క్తః - ణావిష్ఠవద్భావే * విన్మతోర్లుక్ అపిర్విరోధే విరోధాలంకారసంసృష్టిః॥ ౨౦

చాయఖేదాన్నిహితభుజాలతయైకయోపకంఠమ్ । విపులతర నిరంతరావలగ్న స్తనపిహితప్రియవక్షసాలలంబే॥ ౨౧॥ అభిమతమభితఃకృతాంగభంగాకుచయుగమున్నతివిత్తమున్నమయ్య । తనురభిలషితంక్లమచ్ఛలేనవ్యవృణుతవేల్లితబాహువల్లరీకా॥ ౨౨॥ హిమలవసదృశశ్శ్రమోదబిందూనపనయతాకిలనూతనోఢవధ్వాః।కుచకలశకిశోరకౌకథంచిత్తరళతయాతరుణేనపస్పృశాతే॥ ౨౩॥ గత్వోద్రేకంజఘనపులినేరుద్ధమధ్యప్రదేశః క్రామన్నూరుద్రుమభుజలతాః పూర్ణ

అథైకస్యాఃప్రియకంఠావలంబనశ్రమానుభావమేకేనాహ॥అవిరతేతి॥ అవిరతోయఃకుసుమానామపచాయోహస్తేనావలంబనం* హస్తాదానేచేరస్తేయ ఇతిఘఞ్ప్రత్యయః- తేనయఃఖేదఃతస్మాదుపకంఠంప్రియకంఠే-విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- నిహితేభుజాలతేయయాతయావిపులతరౌనిరంతరమవలగ్నౌసంసృష్టౌచయాస్తనౌ తాభ్యాంపిహితం ఛాదితంప్రియస్య వక్షోయయాతయా ఏకయాస్త్రియాలలంబేలంబితంభావేలిట్॥ ౨౧

అథాపరస్యాఃఅంగభంగాఖ్యమనుభావాంతరమాహ॥అభిమతమితి॥ తనుఃకాచిత్తన్వీ*వోతోగుణవచనాదితివికల్పాదనీకారః-అభిమతమభితఃప్రియమభీత్యర్థః-ఉన్నతివిత్తమాన్నత్యేనప్రతీతంప్రసిద్ధం-విదెలాభాద్ధాత్ * విత్తోభోగప్రత్యయయోరితి ప్రత్యయార్థేనిష్ఠానత్వాభావనిపాతః- కుచయుగమున్నమయ్యఉత్తుంగీకృత్యకృతోంగభంగోగాత్రవిజృంభణంయయాసాతదావెల్లితేమిథోవేష్టితేబాహువల్లర్యౌభుజలతేయయాసా*నద్యృతశ్చేతికప్- వేల్లితబాహువల్లరీకా-క్లమచ్ఛలేనశ్రమాపనోదనచేష్టావ్యాజేనేత్యర్థః- అభిలషితంఆలింగనాద్యభిలాషంవ్యవృణుతవివృణుతవతీ-వృణోతేర్లుఙ్ -వివృతవతీత్యర్థః. ప్రౌఢేయముత్సుకాచ॥ ౨౨

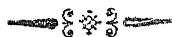
అథకస్యాశ్చిన్ముగ్ధాయాః ప్రియచాపలోక్తిద్వారా స్వేదోద్గమంప్రకటయతి॥ హిమేతి ॥ హిమలవసదృశఃహిమకణనిభాన్ శ్రమోదబిందూన్ స్వేదబిందూనిత్యర్థః* మంథౌదనేత్యాదినాఉదకశబ్దస్యోదాదేశః-అపనయతాకిలప్రమార్జతేవనతుతత్రతాత్పర్యమితిభావః తరుణేనయూనానూతనోఢవధ్వాఃకుచావాకలశావివతౌచకిశోరకావివఉల్లసనసామ్యాదశ్వశాబావివఅశ్వశాబఃకిశోరకఃతౌకుచకలశకిశోరకౌఉభయత్రాప్యుపమితసమాసః కథంచిత్క్లేశేనసప్రతిషేధమేవేత్యర్థః.తరళతయాచపలతయాఉత్సుకతయేత్యర్థః - పస్పృశాతేస్పృష్టౌ స్పృశేఃకర్మణిలిట్-ముగ్ధేయమ్॥ ౨౩

అథసర్వాసామేవస్వేదోద్రేకంవర్ణయతి॥ గత్వేతి॥ యువతయఏవసరితః తాసాంస్వేదపవాపూరఃప్రవాహఃజఘనమేవపులినంతత్రోద్రేకంగత్వారుద్ధః

నాభిహ్రదాంతః। ఉల్లంఘ్యోచ్చైః కుచతటభువం ప్లావయన్రోమకూపాన్ స్వేదాపూరో యువతిసరితాం ప్రాపగండస్థలాని॥ ౭౪॥ ప్రియకరపరిమార్గాదంగనానాం యదాభూత్పునరధికతరైవ స్వేదతోయోదయశ్రీః। అథ వపురభిషేక్తుం తాస్తదాంభోభిరీషుర్వనవిహరణఖేదమ్లానమమ్లానశోభాః॥ ౭౫॥ ❋❋

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే వనవిహారో నామ

సప్తమస్సర్గః.

ఆవృతో మధ్యప్రదేశోవలగ్నభాగః ప్రవాహపేశశ్చ యేన సః ఊరవపవ ప్రమాః భుజా ఏవలతాశ్చ తాః ఊరుప్రమభుజలతాః క్రామన్నాక్రామన్ పూర్ణం పూరితం నాభీనామేవ హ్రదానామంతరభ్యంతరం - అంతో మధ్యో వా యేన సః పూర్ణనాభిహ్రదాంతః రేఫాంతమకారాంతం వా- పూర్ణేతి పూరేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః ❋ వాదాంతేత్యాదినా ఇట్ప్రతిషేధనిపాతః ఉచ్చైరున్నతౌ కుచావేవ తటౌ తయోర్భువం ప్రదేశం ఉల్లంఘ్య రోమకూపాన్ రోమరంధ్రాణి తాన్యేవ కూపాన్ ప్లావయన్ పూరయన్ గండస్థలాని కపోలభాగానున్నతభూభాగాంశ్చ ప్రాప - అత్ర యువతిషు సరిత్త్వస్య తదవయవేషు అవయవానాంచ రూపణాత్సమస్తవస్తువిషయసావయవరూపకం శ్లేషానుప్రాణితం - మందాక్రాంతావృత్తం-మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేదితిలక్షణాత్॥ ౭౪

ఏవమధ్వశ్రమానుభావం స్వేదోద్రేకం వర్ణయిత్వా తత్ఫలభూతాం జలవిహారణేచ్ఛామాసాం దర్శయతి॥ ప్రియేతి॥ యదా అంగనానాం ప్రియకరపరిమార్గాత్ప్రియకరస్పర్శాత్ మృజేర్ఘఞ్ ప్రత్యయః - స్వేదతోయోదయశ్రీః స్వేదోద్గమసంపత్పునర్భూయోప్యధికతరైవాసీత్ అభూత్ తదా అమ్లానశోభాః అక్షీణకాంతయః వపుషి మ్లానేపీతి భావః - అంగనాః వనవిహరణఖేదేన మ్లానం-మ్లానయతేః కర్తరి క్తః❋ సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వత ఇతి నిష్ఠానత్వం వపుః అంగం అథకార్త్స్న్యేన ❋ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః- అంభోభిరభిషేక్తుం ఈషుః ఇచ్ఛంతి స్మ-ఇషేర్లిట్-అత్ర పూర్వవాక్యార్థస్య ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనహేతుకత్వేనోపనిబంధనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః-మాలినీవృత్తం-లక్షణంతూక్తం॥

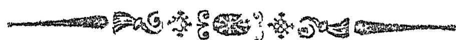
ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే సప్తమస్సర్గః.

❋

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానే- అష్టమసర్గప్రారంభః.

ఆయాసాదలఘుతరస్తనైస్స్తనద్భిస్స్రాంతానామవికచలోచనారవిందైః।అభ్యంభః కథమపియోషితాంసమూహైస్తైరుర్వీనిమితచలత్పదంప్రచేలే॥ ౧॥
యాంతీనాంసమమసితభ్రువాన్నతత్వాదంసానాన్మహతినితాంతమంతరేపి।
సంసక్తైర్విపులతయామిథోనితంబైస్సంబాధంబృహదపితద్బభూవవర్త్మ॥ ౨॥
నీరంధ్రద్రుమశిశిరాంభువంవ్రజంతీస్సాశంకంముహురివకౌతుకాత్కరైస్తాః।

అథవపురభిషేక్తుంతాస్తదంభోభిరీషురిత్యుక్తంతదేవవర్ణయితుమారభతే॥ ఆయాసాదితి॥ అలఘుతరస్తనైఃపృథుతరకుచైరితిమాంద్యహేతూక్తిః స్తనద్భిః భూషాభిఃశ్రమనిశ్శ్వాసైర్వాశబ్దాయమానైః స్తనశబ్దఇతిధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః। అవికచలోచనారవిందైఃశ్రమనిమీలితాక్షిపద్మైఃఆయాసాద్వనవిహారఖేదాత్ శ్రాంతానాం క్లాంతానాం యోషితాం స్త్రీణాం తైస్సమూహైఃకర్తృభిరుర్వ్యాంనిమితానినిక్షిప్తాని- డుమిఞ్ ప్రక్షేపణఇతిధాతోఃకర్మణిక్తఃతథైవచలంతిపదానియస్మిన్కర్మణితద్యథాఉత్క్షేపణాశక్త్యాభువిబలాదాకృష్యమాణచరణమిత్యర్థః - అభ్యంభోంభఃప్రతికథమపిప్రచేలెచలితం - భావేలిట్ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ స్వభావోక్తిరసౌయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ - అస్మిన్సర్గేప్రహర్షిణీవృత్తం - మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిఃప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్॥ ౧

యాంతీనామితి॥సమంపఙ్క్తిశో యాంతీనాం॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివైకల్పికోనుమాగమః - అసితభ్రువాంస్త్రీణామంసానాన్నతత్వాన్నమ్రత్వాద్ధేతోర్మహత్యంతరె అవకాశేసత్యపివిపులతయాహేతునామిథఃసంసక్తైరన్యోన్యశ్లిష్టైర్నితంబైర్బృహద్విస్తృతమపితద్వర్త్మసంబాధ్యతఇతిసంబాధంసంకటం - సంకటన్నాతుసంబాధఇత్యమరః॥ ఘఞంతోపివిశేష్యలింగత్వసంబంధమనువర్తతఇతిభాష్యకారప్రయోగాదిష్యతెబభూవనతాంసత్వనితంబవైపుల్యోక్త్యాసౌందర్యాతిశయఉక్తఃఅసంబాధేపిసంబాధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౨

నీరంధ్రేతి॥ నీరంధ్రైస్సాంద్రైర్ద్రుమైఃశిశిరాంభువంవ్రజంతీఃగచ్ఛంతీః తాస్త్రీరతుహినరశ్మిరుష్ణాంశుఃక్షణమనిలేనాకులీకృతానాంచలితానాంశాఖానామంతరాలైఃనీరంధ్రత్వేపిముహురనిలచలనజనితైరవకాశైర్ముహుఃకౌతుకాదౌత్సుక్యాదివసాశంకంపరదారత్వాత్సభయమిత్యర్థఃకరైఃపస్పర్శస్పృష్ట

పస్పర్శ తత్క్షణమనిలాకులీకృతానాం శాఖానామతుహినరశ్మిరంతరాళైః॥౩॥ ఏక
స్యాస్తపనకరైః కరాళితాయా బిభ్రాణస్సపది సితోష్ణవారణత్వమ్ । సేవా
మైవ వదనసరోజనిర్జితశ్రీరాగత్య ప్రియమివ చంద్రమాశ్చకార॥౪॥ స్వం రాగా
దుపరి వితన్వతోత్తరీయం కాంతేన ప్రతిపదవారితాతపాయాః। సచ్ఛత్త్రాదపర
విలాసినీసమూహాచ్ఛాయాసీదధికతరా తదా పరస్యాః॥౫॥ సంస్పర్శప్రభవసు
ఖోపచీయమానే సర్వాంగే కరతలలగ్నవల్లభాయాః। కౌశేయం వ్రజదపి గాఢ

వా అనావరణహేతుకస్య తపనకరస్పర్శస్యౌత్సుక్యహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణా ద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౩

అథ కస్యాశ్చిద్ధృతం శ్వేతాతపత్రం చంద్రత్వేనోత్ప్రేక్షతే ॥ ఏకస్యా ఇతి॥ వదనసరోజేన స్త్రీముఖపంకజేన నిర్జితశ్రీః చంద్రమాః ఏతేన వదనసరోజస్య చంద్రవిజయాత్సరోజాంతరవైలక్షణ్యం చంద్రస్యాతపత్త్వంచోక్తం అతఏవ సేవానైతత్సేవార్థమాగత్య తపనకరైః కరాళితాయాః పీడితాయా ఇత్యర్థః * కరాళో భీషణోన్యవదితి విశ్వః - ఏతేన సేవావకాశో దర్శితః ఏకస్యాః కస్యాశ్చిదంగనాయాః సపది ఆతపక్షణ ఏవ సితోష్ణవారణత్వం స్వయమేవ శ్వేతాతపత్రత్వం బిభ్రాణస్సన్ ప్రియం చకారేవేతి క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - పరాజితః కయాపి త్సేవయా జేతుశ్చిత్తసంతోషం ఉపార్జయతీతి భావః॥ ౪

స్వమితి॥ రాగాత్ప్రేమాతిశయాత్ హేతోరుపరి ప్రియాయాః మూర్ధప్రదేశే స్వం స్వకీయం ఉత్తరీయం సంవ్యానపటం వితన్వతా విస్తారయతా కాంతేన ప్రియేణ ప్రతిపదం పదే పదే వారితః ఆతపో యస్యాస్తస్యాః అపరస్యాః కస్యాశ్చిదంగనాయాః సచ్ఛత్త్రాచ్ఛత్త్రయుక్తాత్ ధృతాతపత్రాదిత్యర్థః - అపరస్మాత్ విలాసినీసమూహాత్ స్త్రీసంఘాత్సకాశాత్ * పంచమీవిభక్తిరితి పంచమీ అధికతరా అత్యధికా ఛాయా అనాతపః కాంతిశ్చ తదా తస్మిన్సమయే ఆసీత్ ఛత్త్రచ్ఛాయాతోపి కాంతస్వహస్తధృతోత్తరీయచ్ఛాయైవానన్యసాధారణ్యాత్ జ్యాయసీ ముఖకాంతి రపి తస్యా ఏతద్భూయసీతి భావః - ఛాయా త్వనాతపే కాంతావిత్యమరః - ఏతేన సచ్ఛత్త్రాదచ్ఛత్త్రస్యాధికచ్ఛాయేతి విరోధోపి నిరస్త ఇతి విరోధాభాసోలంకారః॥ ౫

సంస్పర్శేతి॥ కరతలేన పాణితలేన లగ్నో వల్లభో యస్యాస్తస్యాః స్వహస్తేన తద్ధస్తం గృహీత్వా గచ్ఛంత్యా ఇత్యర్థః అతఏవ నీరజాక్ష్యాః ఉత్పలాక్ష్యాః సర్వాంగే సర్వావయవే సంస్పర్శప్రభవేన ప్రియాంగసంగసంభవేన సుఖేనోపచీయమానే పోషంగమితే సతి అతఏవ గాఢతాం దృఢత్వం వ్రజదపి విగళిత నీవిసుఖపారవశ్యాద్విశ్లిష్ట గ్రంథి కౌశేయం దుకూలం అజస్రం సంతతం సస్రం స్ర

తామజస్రంసస్రంసేవిగళితనీవీనీరజాత్యాః॥౬॥ గచ్ఛన్తీరలసమవేక్ష్య విస్మయిన్యస్తాస్తన్వీర్న విదధిరే గతాని హంస్యః। బుద్ధ్వా వా జితమపరేణ కావమావిష్కుర్వీత స్వగుణమపత్రపః క ఏవ॥ ౭ ॥ శ్రీమద్భిర్జితపులినాని మాధవీనామారోహైర్నిబిడబృహన్నితమ్బబిమ్బైః । పాషాణస్ఖలనవిలోలమాశు నూనం వైలక్ష్యాద్దధురవరోధనాని సిన్ధోః॥౮॥ ముక్తాభిస్సలిలరయాత్తశుక్తిపేశీముక్తాభిః కృతరుచి సైకతం నదీనామ్ । స్త్రీలోకః పరికలయాంచకార తుల్యం పర్యఙ్కైర్విగళితహారచారుభిస్స్వైః॥౯॥ ఆఘ్రాయ శ్రమజమనిన్ద్యగన్ధబన్ధుం నిశ్వాసశ్వ

స్తం ఏషా చహృష్టా హృషితగోమాచ॥ ౬

గచ్ఛన్తీరితి ॥ హంస్యో హంసాఙ్గనాః అలసం మన్దం గచ్ఛన్తీః ప్రయాన్తీస్తాస్తన్వీః స్త్రీరవేక్ష్య విస్మయిన్యః గతిసౌష్ఠవాద్విస్మయవత్యః గతాని స్వకీయలీలాగమనాని న విదధిరే న చక్రుః లజ్జయేతి భావః తథా హి అపరేణాన్యేన జితం స్వగుణం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వాపీత్యర్థః - క ఏవ కో వా అపత్రపస్సన్ కామమత్యర్థం ఆవిష్కుర్వీత ప్రకాశయేత్ న కశ్చిదిత్యర్థః * ఇదమపదస్య చాప్రత్యయస్యేతి విసర్జనీయస్య పత్వం అత్ర తిరశ్చాం వివేకిత్వాతిశయోక్త్యా గతికరణనిషేధః తత్సమర్థనార్థోఽయమర్థాన్తరన్యాసః॥ ౭

శ్రీమద్భిరితి ॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః నిబిడాః బృహన్తో ఽతివిపులాశ్చ నితమ్బబిమ్బాః కటిపశ్చాద్భాగా యేషాం తైః మాధవస్యేమాః మాధవ్యస్తాసాం మాధవీనాం హరివధూనాం ఆరుహ్యన్తే ఇత్యారోహైః కటిపురోభాగైః జితపులినాని జితసైకతాని సిన్ధోరవరోధనాని సముద్రమహిష్యో నద్య ఇత్యర్థః వైలక్ష్యాత్ప్రాజయకృతమనస్సఙ్కోచాద్ధేతోః పాషాణేషు స్ఖలనేనాభిఘాతేన విలోలం యథా తథా ఆశు యయుః నూనం నదీనాం స్వాభావిక్యాః పాషాణస్ఖలితాశుగతేః వైలక్ష్యహేతుత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౮

ముక్తాభిరితి॥ స్త్రీలోకః స్త్రీజనః కర్తా సలిలరయేణ త్యక్తాని స్నాని శుక్తయో ముక్తాస్ఫోటాః తా ఏవ పేశ్యః కోశాః పుటా ఇతి యావత్ ముక్తాస్ఫోటస్త్రియాం శుక్తిః - పేశీకోశో ద్విహీనేఽణ్డమితి చామరః - తాభిర్ముక్తాభిరుత్సృష్టాభిః ముక్తాభిర్మౌక్తికైః అథ మౌక్తికం ముక్తేత్యమరః - కృతరుచి కృతశోభం నదీనాం సైకతం పులినం - తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయమిత్యమరః * సికతాశర్కరాభ్యాం చేతి అణ్ ప్రత్యయః - విగళితైర్విశీర్ణైః హారైః చారుభిః మనోజ్ఞైః స్వైః స్వకీయైః పర్యఙ్కైశ్శయనైః - శయనం మఞ్చపర్యఙ్కపల్యఙ్కాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః - తుల్యం సదృశం పరికలయాంచకార మేనే ఉపమేయమర్థప్రాప్తా॥

ఆఘ్రాయేతి॥ భృఙ్గైర్భ్రమరైః కర్తృభిః శ్రమజమధ్వశ్రమోత్థం అనిం

సనమసక్తమంగనానామ్। ఆరణ్యాస్సుమనస ఈషికే నభృంగైరౌచిత్యంగణయ
తి కోఽపి విశేషకామః॥ ౧౦॥ ఆయాంత్యాం నిజయువతౌ వనాత్సశంకం బర్హాణామ
పరశిఖండినీం భరేణ। ఆలోక్య వ్యవదధతం పురో మయూరం కామిన్యశ్శ్రద్దధురనా
ర్జవం ప్రియేషు॥ ౧౧ ॥ ఆలాపైస్తులితరవాణి మాధవీనాం మాధుర్యాదమలపత
త్రిణాం కులాని। అంతర్ధాముపయయురుత్పలావళీషు ప్రాదుష్ష్యాత్రా ఇవ జితాః
పురః పరేణ॥ ౧౨॥ ముగ్ధాయాః స్మరలలితేషు చక్రవాక్యాః నిశ్శంకం దయితతమేన

ద్యగంధస్యశ్లాఘ్యగంధస్య బంధుం సహచరం తద్వంతమిత్యర్థః-అంగనానాం స్త్రీ
ణాం నిశ్వాసశ్వసనం నిశ్వాసమారుతం అసక్తమప్రతిబంధం ఆఘ్రాయ అరణ్యే
భవాః ఆరణ్యాః* అరణ్యాణ్ణో వక్తవ్య ఇతి ణప్రత్యయః - తతష్టాప్-సుమనసః పు
ష్పాణి నేషిరే నేష్టాః ఇషు ఇచ్ఛాయాం కర్మణి లిట్-అనుచితోయమకాండే పరిచి
తపరిత్యాగ ఇత్యత్రాహ విశేషం కామయత ఇతి విశేషకామః * శీలికామిభక్ష్యా
చరిభ్యో ణ ఇతి ణప్రత్యయః-కః ప్రాణీ ఉచితస్య భావః ఔచిత్యం చిరపరిచితాద్యు
చితత్వం గణయతి విచారయతి-న కోఽపీత్యర్థః అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ౧౦॥
ఆయాంత్యామితి ॥ నిజయువతౌ స్వకాంతాయాం వనాదాయాంత్యామాగతా
యాం సత్యాం సశంకం సభయం అపరశిఖండినీం జారిణీం మయూరీం బర్హాణాం
పింఛానాం భరేణ భారేణ వ్యవదధతం ఛాదయంతం మయూరం పుర ఆలోక్య దృ
ష్ట్వా కామిన్యో రమణ్యః ప్రియేషు రమణేషు అనార్జవం కౌటిల్యం శ్రద్దధుః విశ్వస్త
వత్యః కుటిలాః పురుషా ఇతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః-దధాతేర్లుఙ్ * గాతిస్థేత్యాదినా
సిచో లుక్ * ఆత ఇతి ఝేర్జుసాదేశః* శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతి
శ్రచ్ఛబ్దస్య ధాతోః ప్రాక్ప్రయోగః॥ ౧౧
ఆలాపైరితి ॥ మాధవీనాం హరివధూనాం ఆలాపైః కర్తృభిః మాధుర్యాత్
శ్రవణానందకరత్వాద్ధేతోః తులితరవాణి తిరస్కృతరుతాని అమలపతత్రిణాం
హంసానాం కులాని సమూహాః ఉత్పలావళీషు నీలోత్పలపఙ్క్తిషు అంతర్ధామం
తర్ధానం* అంతశ్శబ్దస్యాఙ్కివిధిసమాసేషూపసర్గసంజ్ఞావక్తవ్యేతి అం
తశ్శబ్దస్యోపసర్గత్వాత్ * ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి అఙ్ప్రత్యయః - ఉపయయుః యు
క్తం చైతదిత్యాహ- తథాహి పరేణ జితః క ఇవ కో వా ఇవ శబ్దో వాక్యాలంకారే పు
రో జేతురగ్రే ప్రాదుష్ష్యాత్ ప్రాదుర్భవేత్ * ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తి
ర్యచ్పర ఇతి షత్వం-అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ౧౨
ముగ్ధాయా ఇతి ॥ దయితతమేన ప్రియతమేన నిశ్శంకం శంకారహితం యథా
తథా చుంబితాయాః దష్టాయాః తథాపి స్మరలలితేషు చుంబనాద్యనంతరకృత్యే
షు సీత్కారాదిషు కామచేష్టితేషు ముగ్ధాయాః మూఢాయాశ్చక్రవాక్యాః సము

చుంబితాయాః । ప్రాణేశానభివిదధుర్విధూతహస్తాః సీత్కారం సముచితముత్తరం తరుణ్యః॥౧౩॥ ఉత్క్షిప్తస్ఫుటితసరోరుహార్ఘ్యముచ్చైః సస్నేహం విహగరుతైరివాలపంతీ । నారీణామథ సరసీ సఫేనహాసా ప్రీత్యేవ వ్యతనుత పాద్యమూర్మిహస్తైః॥౧౪॥ నిత్యాయా నిజవసతేర్నిరాసిరేయుః రాగేణ శ్రియమరవిందతః కరాగ్రైః । వ్యక్తత్వం నియతమనేన నిన్యురస్యాః సాపత్న్యం క్షితిసుత విద్విషో మహిష్యః॥౧౫॥ ఆస్కందన్కథమపి యోషితో న యావద్భీత్యాః ప్రియకరధా

చితం యోగ్యం సీత్కారం సీత్కారరూపం ఉత్తరముత్తరకృత్యం తరుణ్యః అబలాః స్వయం ప్రాణేశాన్ ప్రియతమానభిఆభిముఖ్యేన విధూతహస్తాః నర్తితకరాస్సత్యోఽభిదధుః తాదాత్మ్యభావనయా స్వయందష్టా ఇవ సీత్కారం చక్రురితిభావః-సీత్కారాసంబంధేఽసంబంధోక్త్యా తాసాముద్దీపకమాసీదిత్యర్థః॥ ౧౩

ఉత్క్షిప్తేతి ॥ అథానంతరం ఉత్క్షిప్తం స్ఫుటితసరోరుహం వికచారవిందమేవార్ఘ్యం అర్ఘద్రవ్యం యస్మిన్ తత్తథా సస్నేహం స్నేహేన సహితముచ్చైః విహంగరుతైః ఖగవిరావైరాలపంతీ స్వాగతాదివచనం వ్యాహరంతీవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా-ఫేనఏవహాసస్తేనసహితా సఫేనహాసా స్మితపూర్వాభిభాషిణీత్యర్థః సరసీ పుష్కరిణీ ప్రీత్యా నారీణాం కాంతానాం ఊర్మిభిరేవ హస్తైః పాద్యం పాదోదకం- పట్సుత్రిష్వర్ఘ్యార్థే పాద్యం పాదాయ వారిణీత్యమరః॥ పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః - వ్యతనుతేవ అకరోదివేతి రూపకానుప్రాణితేత్యుత్ప్రేక్షా-సాపేక్షత్వాత్ ద్వయోస్సంకరః॥ ౧౪

నిత్యాయా ఇతి ॥ క్షితిసుతవిద్విషో నరకద్విషో హరేర్మహిష్యః అవరోధనారీః కరాగ్రైః పాణిపల్లవైః కరణైః రాగేణ రక్తవర్ణేన చ మాత్సర్యేణ - రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే రక్తవర్ణే ఇతి విశ్వః - శ్రియం శోభాం రమాం చ నిత్యాయాః సదాతన్యాః నిజవసతేః స్వావాసాదరవిందతోఽరవిందాన్నిరాసిరే నిష్కాసయాంచక్రుః-తరశ్చ క్రుశ్చేతి యత్ * ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమితి వికల్పాదాత్మనేపదం - అనేన నిరాసేన అస్యాః శ్రియః నియతం సాపత్న్యం సపత్నీత్వం * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ -వ్యక్తత్వం నిన్యుః స్పష్టీచక్రురిత్యర్థః - అత్ర శ్రీశబ్దేన శోభారమారభేదాధ్యవసాయేన శ్రీనిరాసస్య సాపత్న్యవ్యక్తీకరణార్థత్వోత్ప్రేక్షణాచ్చైష ప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయం ఫలోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥ ౧౫

ఆస్కందన్నితి ॥ భీరుత్యాః ప్రవేశభీరవో యోషితః ప్రియకరైః వల్లభహస్తైః ధార్యమాణహస్తాః ప్రియకరావలంబాస్సత్యః-యావత్కథమపి నాస్కందన్ న ప్రావిశన్ తావత్సంక్రాంతప్రతిమతయా ప్రతిఫలత్ప్రతిబింబతయా తదంబు

ర్దృశ్యమానహస్తాః ఔత్సుక్యాత్త్వరితమమూస్తదంబు తాసాంసంక్రాంతప్రతిమత
యాంతర్దధావివాంతః॥ ౧౬ ॥ తాః పూర్వం సచకితమాగమయ్య గాఢం కృత్వాథో
మృదుపదమంతరావిశంత్యః। కామిన్యో మన ఇవ కామినస్స్వరాగైరంగైస్తజ్జలమను
రంజయాంబభూవుః॥ ౧౭॥ సంక్షోభం పయసి ముహుర్మహేభకుంభశ్రీభా
జా కుచయుగళేన నీయమానే। విశ్లేషం యుగమగమద్రథాంగనామ్నోరుద్వృ
త్తః క ఇవ సుఖావహః పరేషామ్॥ ౧౮॥ ఆసీనా తటభువి సస్మితేన భర్త్రా రంభో
రూరవతరితుం సరస్యనిచ్ఛుః। ధూన్వానా కరయుగమీక్షితుం విలాసాన్ శీతాళు

సరోజలం కర్తృ ఔత్సుక్యాదౌత్కంఠ్యాత్ త్వరితమాశు అమూః యువతీరంతర్ద
ధావివ అంతః ప్రావేశయదివేత్యర్థః- ప్రతిబింబసంక్రమణాదంతర్ధానోత్ప్రే
క్షా గుణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ౧౬

తా ఇతి ॥ తాః కామిన్యః కామినః కాముకస్య మన ఇవ తజ్జలం పూర్వం ప్రథమం సచకితం సభయం యథాతథా గాధముత్తానం ఆగమయ్య ఆగమనేన జ్ఞాత్వా పురః ప్రవిష్టపురుషముఖేన గాధమేతావన్మాత్రమితి పరామృశ్యేత్యర్థః- అన్యత్ర దూతముఖేన జ్ఞాత్వేత్యర్థః అథో అనంతరం మృదుమందం యథాతథా పదం పాదన్యాసం కృత్వా అన్యత్ర శనైర్భాషణాదికం కృత్వేత్యర్థః- అంతః అభ్యంతరమావిశంత్యః ప్రవిష్టాస్సత్యః అన్యత్ర రహస్యకర్మణి ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః - స్వరాగైః స్వాంగరాగైః స్వానురాగైశ్చ అంగైర్గాత్రైరనురంజయాంబభూవుః తద్వర్ణాక్రాంతం చక్రుః- అన్యత్ర త్వనురక్తం చక్రురిత్యర్థః- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ౧౭

సంక్షోభమితి ॥ మహేభకుంభశ్రీభాజా మహాగజకుంభశ్రీభాజా పీవరేణేత్యర్థః- అత ఏవ సంభవద్వస్తుసంబంధో నిదర్శనాలంకారః - కుచయుగళేన స్తనయుగ్మేన ఉల్లలితేనేతి భావః- పయసి సరోజలే ముహుః సంక్షోభం ఆవిలత్వం నీయమానే ప్రాప్యమాణే సతి రథాంగనామ్నోర్యుగం చక్రవాకయుగళం విశ్లేషం వియోగం అగమత్ప్రాప వియోగాసహమపీతి భావః- తథాహి ఉన్నతో వృత్తశ్చేతి వా ఉద్వృత్తః ఉద్ధతం వృత్తం వల్గనం యస్యేతి వా ఉద్వృత్తః- అన్యత్ర ఉద్ధతవృత్తః దుర్మార్గవర్తీతి యావత్ - క ఇవ కో వా పరేషాం ఇతరేషాం సుఖావహః సుఖకరః న కోపీత్యర్థః - పచాద్యచ్ -అయం చ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుపజీవితోర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౮

ఆసీనేతి ॥ శీతం న సహత ఇతి శీతాళుః శీతభీరుః శీతోష్ణాభ్యాం తన్న సహత ఇత్యాళుజ్వక్తవ్య ఇత్యాళుచ్ప్రత్యయః- అత ఏవ సరసి సరోజలే అవతరితుం ప్రవేష్టుమనిచ్ఛుః అనభిలాషుకా అత ఏవ తటభువి సరఃకూలే ఆసీనా ఉపవిష్టా ఆసేః కర్తరి శానచ్ * ఈదాస ఇతీకారః- రంభే కదళీస్తంభావివ ఊరూ యస్యాస్సా రంభోరూః స్త్రీ

స్సలిలగతేనసిచ్యతేస్మ॥౧౯॥ నేచ్ఛంతీ సమమమునా సరోవగాఢుం రోధస్తః ప్రతిజలమీరితా సఖీభిః । ఆశ్లిక్షద్భయచకితేక్షణా నవోఢా వోఢారం విపది న దూషితాతిభూమిః॥౨౦॥ తిష్ఠంతం పయసి పుమాంసమంసమాత్రే తద్దఘ్నం తదవయతీ కిలాత్మనోఽపి। అభ్యేతుం సుతనురభీరియేష మౌగ్ధ్యాదాశ్లేషి ద్రుతమమునా నిమజ్జతీతి॥౨౧॥ ఆనాభేః సరసి నతభ్రువావగాఢే చాపల్యాదథ పయసస్తరంగహస్తైః।

---

*ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యూఙ్ ప్రత్యయః- సలిలంగతేన స్వయమంభః ప్రవిశ్య సలిలమధ్యస్థితేన సస్మితేన భర్త్రా విలాసేనీక్షితుం కరయుగంధూన్వానా కంపయంతీధునోతేః కర్తరి శానచ్ - సిచ్యతేస్మ సిక్తా॥ ౧౯

నేతి ॥ అమునా సమమనేన భర్త్రా సహ సరో జలాశయమవగాఢుమవగాహితుం *స్వరతిసూతిసూయతిధూఞూదితో వేతివికల్పాన్నేడాగమః- నేచ్ఛంతీ లజ్జయా హ్రియా అనిచ్ఛంతీ నఞర్థస్య నశబ్దస్య *సుప్సుపేతి సమాసః - అసమాసో వా అథ సఖీభిః ప్రతిజలం జలం ప్రతి రోధస్తస్తటాత్ *పంచమ్యాస్తసిః- ఈరితా మున్నా నవోఢా ముగ్ధవధూః అత ఏవ భయేన చకితేక్షణం పరిభ్రాంతదృష్టిర్యథా తథా వోఢారం భర్తారం ఆశ్లిక్షదాలింగితవతీ. శ్లిష ఆలింగన ఇతి ధాతోర్లుఙి శ్లిష ఇతి క్సః ప్రత్యయః- న చ ధార్ష్ట్యదోషాపత్తిరిత్యాహ - విపది ఆపత్కాలే అతిక్రాంతా భూమిరతిభూమిః అమర్యాదా న దూషితా - ఆపత్కాలే నాస్తి మర్యాదేతి న్యాయాదితి భావః- అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః॥ ౨౦

తిష్ఠంతమితి॥ సుతనుః శుభాంగీ అంసౌ ప్రమాణమస్యేత్యంసమాత్రే అంసప్రమాణే *ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నఞ్ మాత్రచ ఇతి మాత్రచ్ప్రత్యయః - పయస్యంభసి తిష్ఠంతం స్థితం పుమాంసం వల్లభం తత్పయః ఆత్మనోఽపి స్వస్యాపి - సోఽంసః ప్రమాణమస్య తద్దఘ్నం తత్పరిమాణం ప్రమాణార్థే దఘ్నచ్ ప్రత్యయః అవయతీ జానతీ కిల తథా సంభావయంతీత్యర్థః * వార్తాసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః అవపూర్వాదిణః కర్తరి * ఇణో యణితి యణాదేశః * ఉగితశ్చేతి ఙీప్ కిలశబ్దస్యాలీకార్థత్వే మౌగ్ధ్యవిరోధః అత ఏవ మౌగ్ధ్యాదవివేకాదభీర్నిర్భీకా సతీ అభ్యేతుం వల్లభమభిగంతుమియేష ఇచ్ఛతిస్మ - అమునా నాయకేన ఇయం నిమజ్జతీత్యుక్త్వా ద్రుతం సత్వరం ఆశ్లేషి ఆశ్లిష్టా॥ ౨౧

ఆనాభేరితి ॥ నతభ్రువా స్త్రియా సరస్యానాభేర్నాభిపర్యంతం * ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరితి వికల్పాదసమాసః అవగాఢే సతి ప్రవిష్టే సతి గాహేః కర్మణి క్తః అథ పయసశ్చాపల్యాల్లౌల్యాత్ బ్రాహ్మణాదిషు పాఠాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః తరంగైరేవ హస్తైః కరైరుచ్ఛ్రాయి ఉన్నతిమత్ స్తనయుగం కుచద్వయమధ్యరోహి అధిరూఢం భిక్షుపాదప్రసరణన్యాయేనేతి భావః రోహతేః కర్మణి లు

ఉచ్ఛ్రాయి స్తనయుగమధ్యరోహిలబ్ధ స్పర్శానాం భవతి కుతోథవా వ్యవస్థా ||
౨౨ || కాంతానాం కువలయమప్యపాస్తమక్ష్ణోశ్శోభాభిర్నముఖరుచాపహామేక
మేవ| సంహర్షాదళివిరుతైరతీవగాయల్లోలోర్మౌ పయసిమహోత్పలం ననర్త
ర్త ||౨౩|| త్రస్యంతీ చలశఫరీః ఘట్టితోరూర్వామోరూరతిశయమాప విభ్రమస్య
క్షుభ్యంత్ప్రసభమహో వినాపి హేతోర్లీలాభిః కిమునతికారణేతరుణ్యాః ||౨౪||

జ్ అథవాతథాహీత్యర్థః - లబ్ధస్పర్శానాం అంతర్లబ్ధప్రవేశానామిత్యర్థః - కుతః కుత్ర- సార్వవిభక్తికస్తసిః - వ్యవస్థా మర్యాదా భవతి నకుత్రాపీత్యర్థః - ప్రాయేణ సర్వస్య సంభవ బ్రహ్మచారిణ ఏవేతి భావః - అత్ర చాపల్యాదితిద్వయోరపలౌల్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా తిరంగహస్తైరితి రూపకేణ చపయసి కామిత్వప్రతీతేః సమాసోక్తిః- తదుపజీవీ చాయమర్థాంతరన్యాస ఇతి సంకరః|| ౨౨

కాంతానామితి || లోలోర్మౌ చలదూర్మిణి * తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి వికల్పాత్పుంవద్భావః పయస్యంభసి మహోత్పలం అరవిందం కర్తృ * అరవిందమ్మహోత్పలమిత్యమరః- కాంతానాం లలనానాం ముఖరుచా వదనకాంత్యాపహామేకమేవ నాపాస్తం నతిరస్కృతం కింతు తాసామక్ష్ణోర్నేత్రయోశ్శోభాభిః కువలయమప్యపాస్తమితి సంహర్షాత్సంతోషాద్ధేతోః అళివిరుతైః భ్రమరఝంకారైః గాయత్ అళివిరుతరూపం గానం కుర్వదితి రూపకం * ఇత్థంభూతలక్షణే ఇతి తృతీయా- ననర్త - నదుఃఖం పంచభిస్సహేతి న్యాయాత్ నృత్యతి స్మైవ అత్రోర్మిచలనహేతుకే మహోత్పలచలనే సాళినాదే హర్షహేతుకసగాననృత్యత్వోత్ప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తా క్రియా స్వరూపోత్ప్రేక్షా వాచ్యా|| ౨౩

త్రస్యంతీతి || చలాః శఫర్యః పాతుకమత్స్యాః- ప్రోష్ఠీతు శఫరీద్వయోరిత్యమరః - తాభిర్విఘట్టితౌ విద్ధౌ ఊరూ యస్యాస్సా - అతఏవ త్రస్యంతీ బిభ్యతీ * వాభ్రాశేత్యాదినా వికల్పే నశ్యన్ శతరి జీప్ - వామౌ సుందరౌ ఊరూ యస్యాస్సా వామోరూః (స్త్రీ) * సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చేత్యూజ్ ప్రత్యయః - వామస్సవ్యే ప్రతీపే చ ద్రవిణే చాపి సుందర ఇతి విశ్వః- విభ్రమస్య విలాసస్య అతిశయం ఆధిక్యమాప ప్రాప - తథాహి తరుణ్యో బలాః హేతోర్వినా కారణం వినాపి * పృథగ్వినేత్యాదినా వికల్పాత్పంచమీ లీలాభిర్విలాసైః ప్రసభం ప్రకామం క్షుభ్యంతి విజృంభంతే అహో నిమిత్తకారణవిశేషాభావాదాశ్చర్యమిత్యర్థః - కారణే సతి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః - అత్ర ప్రకృతనిమిత్తకారణవిశేషకథనాత్సకారణక్షోభస్య కైముత్యన్యాయలబ్ధవర్ణనాదర్థాపత్తిరలంకారః దండాపూపికయా అర్థాం

ఆకృష్టప్రతనువపుర్లతైస్తరద్భిస్తస్యాంభస్తదథ సరోమహార్ణవస్య । అక్షోభి ప్రసృతవిలోలబాహుపక్షైర్యోషాణామురుభిరురోజగండశైలైః ॥౨౫॥ గాంభీర్యం దధదపి రంతుమంగనానాం సంక్షోభం జఘనవిఘట్టనేన నీతః । అంభోధిర్వికసితవారిజాననో ఽసౌ మర్యాదాం సపది విలంఘయాంబభూవ ॥౨౬॥ ఆదాతుం దయితమివావగాఢమారాదూర్మీణాం తతిభిరభిప్రసార్యమాణః । కస్యాశ్చిద్వితత

తరాపతనమథాపత్తిరితి సూత్రమ్॥ ౨౪

ఆకృష్టేతి ॥ అథానంతరం ఆకృష్టాః ప్రతనవో వపూంష్యేవ లతా యైస్తరద్భిః ప్లవమానైః ప్రసృతాః ఆయతాః విలోలాశ్చలాః బాహవ ఏవ పక్షాః గరుతో యేషాం తైరితి గిరిధర్మస్య పక్షవత్త్వస్య తదవయవే బాహావుపచారః ఉరుభిర్మహద్భిర్యోషాణాం స్త్రీణామురోజాః స్తనా ఏవ గండశైలాః తైర్గిరిచ్యుతైః స్థూలోపలైస్తస్య సర ఏవ మహార్ణవస్తస్య తదంభః అక్షోభి క్షుభితం - క్షుభ్యతేర్ణ్యంతాద్వా క్షుభ్నాతేః కర్మణి లుఙ్ సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకమ్॥ ౨౫

గాంభీర్యమితి॥ గాంభీర్యమగాధత్వం అవికారచిత్తత్వం చ దధదపి దధానో ఽపి గంభీరస్సన్నపి రంతుం విహర్తుం సంగంతుం చ - అంగనానాం జఘనవిఘట్టనేన జఘనసంఘర్షేణ క్షోభం చలనం చిత్తవికారం చ నీతః ప్రాపితః అత ఏవ వికసితం వారిజమాననమివ వారిజమివ ఆననం యస్య సః అసౌ అంభాంసి ధీయంతే ఽస్మిన్నిత్యంభోధిః జలాశయః కశ్చిత్పుమాంశ్చ తత్తుల్యో గమ్యతే * కర్మణ్యధికరణే చేతి కిప్రత్యయః సపది మర్యాదాం సీమానం ఔచితీం చ - విలంఘయాంబభూవ లంఘితవాన్ ధీరో ఽపి స్త్రీసన్నికర్షాద్వి క్రియత ఇతి భావః - అత్ర గాంభీర్యాది ప్రకృతాంభోధివిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రకృతవిశేష్యపురుషప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః - సా చ ప్రతీయమానాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః॥ ౨౬

ఆదాతుమితి ॥ సరసి వితతాః ప్రసృతాశ్చలంత్యశ్చ శిఖాః అగ్రాణ్యేవ అంగుల్యో యస్య సః * నద్యృతశ్చేతి కప్ - లక్ష్మీవాన్ శోభావాన్ * మాదుపధాయాశ్చ మతోర్వో ఽయవాదిభ్య ఇతి మతుపో మకారస్య వత్వం - కస్యాశ్చిదంగనాయాః కేశహస్తః కేశకలాపః - పాశః పక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే ఇత్యమరః హస్త ఇతి కరశ్చ ధ్వన్యతే - ఆరాత్సమీపే - ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః - అవగాఢమంతర్మగ్నం దయితమాదాతుం గృహీతుమివ ఊర్మీణాం తరంగాణాం తతిభిః సమూహైః అభిప్రసార్యమాణః అభితో వ్యాపార్యమాణస్సన్ - రరాజ అత్ర ఆదాతుమివ ప్రసార్యమాణ ఇతి ప్రసారణస్య ఆదానార్థత్వోత్ప్రేక్షణాదియం క్రియానిమిత్తక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా సా చ చలచ్ఛిఖాంగులీక ఇతి రూపకాను

చలద్వీచీఖాంగుళీకేరాలక్ష్మీర్వా సరసి రరాజ కేశహస్తః॥౨౭॥ ఉన్నిద్రప్రియక మనోరమం రమణ్యోః సంరేజే సరసి వపుః ప్రకాశమేవ । యుక్తానాంపి విమలతయా తిరస్క్రియాయై నాక్రామన్నపి హి భవత్యలంజలౌఘః॥౨౮॥ కింతావత్సరసి సరోజమేతదారాదాహోస్విన్ముఖమవభాసతే యువత్యాః। సంశయ్యక్షణమితి నిశ్చికాయ కశ్చిద్బిబ్బోకైర్బకసహవాసినాం పరోక్షైః॥౨౯॥ శృంగాణి ద్రుతకనకోజ్జ్వలాని గంధాః కౌసుంభం పృథుకుచకుంభసంగి వాసః। మార్ద్వీక

ప్రాణితయాహ స్త్విత్తి శ్లేషమూలయా వాచ్యస్య కలాపస్య ప్రతీయమానాత్కారం ద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా నిర్వ్యూఢేతి సంకరః॥ ౨౭

ఉన్నిద్రేతి॥ ఉన్నిద్రం వికసితం యత్ప్రియకమసనకుసుమం - సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః - తదివ మనోరమం కనకగౌరమిత్యర్థః రమణ్యోః స్త్రియోర్వపుః శరీరం సరసి తటాకే ప్రకాశమేవ జలమగ్నమపి వైమల్యాల్లక్ష్యమేవ సంరేజే రరాజ - తథాహి జలౌఘో జలపూరః జడసంఘో మూర్ఖజనశ్చ లడయోరభేదాదాక్రామన్నావృణ్వన్నధ్యస్యన్నధిక్షిపన్నపి దా విమలతయా వైచుల్యేన యుక్తానాం శుద్ధానాం నిశ్చలచిత్తానాంచ తిరస్క్రియాయై తిరోధానాయ పరిభవాయ చ అలం సమర్థో న భవతి హి శ్లేషమూలయా భేదే అభేదరూపాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణితోర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౮

కిమితి॥ సరస్యా రాద్దూరాత్ - ఏతత్పురోవర్తి తావదిత్యవధారణే సరోజం కమలం కిం - ఆహోస్విత్ ఉత యువత్యాః తరుణ్యాః ముఖమవభాసతే కిం ఇతి క్షణం సంశయ్య సందిహ్య - శీఙః క్త్వో ల్యప్ * అయఙ్ యి క్ఙితీత్యయఙాదేశః - కశ్చిద్విలాసీ బకసహవాసినాం బకసహచరాణాం పద్మానామిత్యర్థః - విలాసశూన్యతాద్యోతనార్థమిత్థం నిర్దేశః - పరోక్షైః ప్రత్యక్షైరననుభూతచరైరవిద్యమానైరితి యావత్ . బిబ్బోకైర్విలాసైరిత్యర్థః - యద్యపి బిబ్బోకో నాదరక్రియేత్యుక్తం తథాపి విశేషవాచినాం సామాన్యే లక్షణేత్యదోషః నిశ్చికాయ విశేషదర్శనాన్ముఖమేవేతి నిశ్చితవానిత్యర్థః - సందేహాలంకారోయం - విషయో విషయీ యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మతాత్ - సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సేతి లక్షణాత్ - సోప్యంతే నిశ్చయోక్తేః నిశ్చయాంతః సందేహాలంకారః॥ ౨౯

అథజలక్రీడాసంభారానాహ - శృంగాణీతి॥ ద్రుతే నతప్తనిష్టప్తేన కనకేన ఉజ్జ్వలాని లిప్తానీత్యర్థః - శృంగాణి క్రీడాంబుయంత్రాణి - శృంగం ప్రభుత్వే శిఖరే చిహ్నే క్రీడాంబుయంత్రకే ఇతి విశ్వః - గంధాశ్చందనకుసుమాది గంధద్రవ్యాణి అత ఏవ పుంసి బహుత్వం చ - గంధస్తు సౌరభే మృత్యౌ గంధకే గర్వలేశయోః - స ఏవ ద్రవ్యవచనో బహుత్వే పుంసి చ స్మృత ఇత్యభిధానాత్ - పృథువి

కం ప్రియతమసన్నిధానమాసన్నారీణామితి జలకేళిసాధనాని ॥ ౩౦ ॥ ఉత్తుంగా
దనిలచలాంశుకాస్తటాంతాచ్చేతోభిస్సహ భయదర్శినాం ప్రియాణామ్ । శ్రో
ణీభిర్గురుభిరతూర్ణముత్పతంత్యస్తోయేషు ద్రుతతరమంగనాః ప్రపేతుః ॥ ౩౧ ॥
ముగ్ధత్వాదవిదితకైతవప్రయోగా గచ్ఛంత్యస్సపదిపరాజయంతరుణ్యః । తాః

శాలంపుచమంభసంగిపుచకలశావరణం-కుసుంభేనరక్తంకౌసుంభం* తేనరక్తం రాగాదిత్యణ్ వాసోవస్త్రం-మృద్వీకాయాః వికారో మార్ద్వీకం ద్రాక్షామద్యం తస్యవికారఇత్యణ్ * మృద్వీకాగోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః - కించ ప్రియతమసన్నిధానం వల్లభసామీప్యం సర్వసాఫల్యకారణమితి భావః - ఇత్యేతాని నారీణాం స్త్రీణాం జలకేళిసాధనాని జలక్రీడోపాయాః-ఆసన్ అభవన్ ఏతేన ఉద్దీపనసంపత్తిరుక్తా-అత్ర శృంగాదీనాం జలకేళిసాధనత్వరూపతుల్యధర్మయోగాత్ప్రకృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా ॥ ౩౦

ఉత్తుంగాదితి ॥ అనిలేన వేగానిలేన చలాంశుకాశ్చలద్వసనాః అంగనాః ఉత్తుంగాత్తటాంతాత్ భయదర్శినాం భయోత్ప్రేక్షిణామనర్థశంకినామిత్యర్థః- ప్రియాణాం చేతోభిః సహ తేషాం తత్రైవావస్థానాదితి భావః-గురుభిర్గుర్వీభిః * వోతోగుణవచనాదనీకారః-శ్రోణీభిర్నితంబైర్హేతునా అతూర్ణం మందం-ఉత్పతంత్యః ఉత్పతితాస్సత్యః తోయేషు సరోజలేషు ద్రుతతరం శీఘ్రతరం ప్రపేతుః గురుత్వస్య పతనహేతుత్వాదుత్పతనవిరోధిత్వాచ్చ శీఘ్రపాతో మందోత్పతనం చేతి భావః . అత్ర ప్రియచేతఃపాతాంగనాపాతయోః కార్యకారణయోరసహభావినోస్సహోక్తేః కారణపౌర్వాపర్యవిధ్వంసనరూపాతిశయోక్త్యుపజీవితా సహోక్తిరలంకారః సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః-కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిరిహోచ్యత ఇతి లక్షణాత్ - చేతోవత్పేతురిత్యౌపమ్యకల్పనయా కార్యగతాశుభావప్రతీతేశ్చమత్కార ఇతి రహస్యం తాత్కాలికాంశుకచలనాదిసూక్ష్మస్వభావవిశేషప్రకాశనాత్స్వభావోక్తిరత్ర తత్సంసృష్టిః ॥ ౩౧

ముగ్ధత్వాదితి ॥ ముగ్ధత్వాన్మూఢత్వాదవిదితాః అవిజ్ఞాతాః కైతవప్రయోగాః ముఖసేచనాదికపటాచరణాని యాభిస్తాః అతఏవ సపది పరాజయమపజయం గచ్ఛంత్యస్తాస్తరుణ్యః అంగనాః కాంతైస్సహ నాయకైస్సహ అభిసరణం స్వయమభిగమనం గ్లహం ద్యూతపణో యస్యాంత్వ్యాం - పణోఽక్షేషు గ్లహ ఇత్యమరః * అక్షేషు గ్లహ ఇతి గ్రహేరేవాత్పపాలత్వనిపాతః. అప్రత్యయస్తు * గ్రహవృదృనిశ్చిగమశ్చేతి కేచిత్ అన్యే తు గ్లహిప్రకృత్యంతరమూరీకృత్య ప్రత్యయస్యైవ నిపాతో ఘఞపవాదస్యేత్యాహుః - కరపుష్కరేరితాంబుభిః హస్తకమ

తాం తైః స్వహస్తకరపుష్కరైరితాంబువ్యాత్యుక్షీమభిసరణగ్లహామదీవ్యత్ ॥౩౨॥
యోగ్యస్య త్రినయనలోచనానలార్చిర్నిర్దగ్ధస్మరపృతనాధిరాజ్యలక్ష్మ్యాః ।
కాంతాయాః కరకలశోద్యతైః పయోభిర్వ్యక్తేంద్రోర్దోరకృత మహాభిషేక మేకః ॥
౩౩ ॥ సించంత్యాః కథమపి బాహుమున్నమయ్య ప్రేయాంసం మనసిజదుఃఖదు
ర్బలాయాః । సౌవర్ణం వలయమపాగళత్కరాగ్రాల్లావణ్యశ్రియ ఇవ శేషమం
గనాయాః ॥ ౩౪ ॥ స్నిహ్యంతీ దృశమపరా నిధాయ పూర్ణం మూర్తేన ప్రణయర

ల ప్రేరితజలైః వ్యాత్యుక్షీం వ్యతిహారేణోక్షణం పరస్పరాభ్యుక్షణమిత్యర్థః - కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియామితి ణచ్ప్రత్యయః * ణచః స్త్రియామఞితి అఞాదేశః * టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తాం వ్యాత్యుక్షీం అదీవ్యత్ తయా అక్రీడన్నిత్యర్థః * దివః కర్మ చేతి వికల్పాత్కర్మత్వం అత్ర ఆపదితకైతవప్రయోగస్య విశేషణగత్యా పరాజయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౩౨

యోగ్యస్యేతి ॥ త్రీణి నయనాని యస్య సః త్రినయనః త్ర్యంబకః * యుభ్యాదిష్వు చేతి నిషేధాత్పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వాభావః - తస్య లోచనానలార్చిషా నేత్రాగ్నిజ్వాలయా నిర్దగ్ధస్య భస్మీకృతస్య స్మరస్య యాః పృతనాః సేనాః తాసామధిరాజ్యమాధిపత్యం తదేవ లక్ష్మీస్తస్యాః యోగ్యస్యార్హస్య త్రైలోక్యవిజయినః స్థానే తాదృశస్యైవ స్థాప్యత్వాదితి భావః - కాంతాయాః వక్త్రేందోః స్మరసఖత్వాదస్యేతి భావః - కరః అంజలిరేవ కలశః తేనోద్యతైరుత్క్షిప్తైః పయోభిః మహాభిషేకః ఏకః కశ్చిత్ తామీ అకృత కృతవాన్ - కరోతేర్లుఙ్ చ్లేః సిచ్ * తనాదిభ్యస్తథాసోరితి సిచో లుక్ - అత్ర క్రీడాసేకే మహాభిషేకత్వోత్ప్రేక్షా - ప్రతీయమానరూపకానుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౩౩

సించంత్యా ఇతి ॥ మనసిజదుఃఖేన స్మరపీడయా దుర్బలాయాః స్మరాతురత్వాదశక్తాయాః - అత ఏవ కథమపి అతిప్రయాసేన బాహుమున్నమయ్యోద్యమ్య ప్రేయాంసం ప్రియతమం * ప్రియస్థిరేత్యాదినా ప్రాదేశః - సించంత్యాః స్నపయంత్యాః అంగనాయాః కరాగ్రాత్ సౌవర్ణం హిరణ్మయం వలయం - కటకం వలయో స్త్రియామిత్యమరః - లవణైవ లావణ్యం కాంతిపి శేషః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః - లవణో రసరత్నోద్ధిభేదేషు లవణాద్రిప్సితి విశ్వః - యద్వా - ముక్తాఫలేషు చ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా । ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే - తస్య శ్రీః సంపత్ తస్యాం శేషం అతిరిక్తం శరీరసమ్మిళితావశిష్టమితి యావత్ - శేషస్సంకర్షణేనంతే ఉపయుక్తేతరేన్యవదితి విశ్వః - తదివాపాగళత్ అపతత్ శేషమివేతి గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥

స్నిహ్యంతీతి ॥ కందర్పప్రవణమనాః స్మరపరవశచిత్తా - అత ఏవ దృశం ఈక్ష

సేన వారిణైవ। కందర్పప్రవణమనాః సఖీసిసిక్షాలక్ష్యేణ ప్రతియువమంజలించకార॥౩౫॥ ఆనందం దధతి ముఖే కరోదకేన శ్యామాయా దయితతమేన సిచ్యమానే। ఈర్ష్యంత్యా వదనమసిక్తమప్యనల్పస్వేదాంబుస్నపితమజాయతేతరస్యాః॥౩౬॥ ఉద్వీక్ష్య ప్రియకరకుడ్మలాపవిద్ధైర్వక్షోజద్వయమభిషిక్తమన్యనార్యాః। అంభోభిర్ముహురసిచచ్చవధూరమర్షాదాత్మీయం పృథుతరనేత్రయుగ్మముక్తైః॥ ౩౭ కుర్వద్భిర్ముఖరుచిముజ్జ్వలామజస్రం యైస్తైరసిచత వల్లభాం విలాసీ। తైరేవ

ణన్నిభాయయాన్యేవ దృష్టిం కృత్వా స్నిహ్యంతీ దృష్టివిశేషేణ స్నేహం ప్రకాశయంతీత్యర్థః - అపరా స్త్రీ సఖ్యాః సిసిక్షా సేక్తుమిచ్ఛా తస్యా లక్ష్యేణ వ్యాజేన బద్ధాంజలిరేవ తిష్ఠతి న తు సించతీతి ద్యోతనాయ సిసిక్షేతీచ్ఛాయాం సనః ప్రయోగః- ప్రతియువం యువానం ప్రతి*అనశ్చేత్యవ్యయీభావసమాసాంతః- మూర్తేన మూర్తామతా- ప్రణయరసేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా- పాఠాదర్థస్య బలీయస్త్వాదివ శబ్దస్యాన్యత్ర హితాన్వయః- వారిణా పూర్ణం పూరితమంజలించకార- ప్రార్థయామాసేత్యర్థః॥ ౩౫

ఆనందమితి ॥ ఆనందం దధతి ప్రియసంభావనయా హర్షం దధానే- శ్యామాయాః మధ్యమయౌవనాయాః స్త్రియః- శ్యామా యౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలః- ముఖే వదనే దయితతమేన ప్రియేణ కర్త్రా కరోదకేనాంజలిజలేన కరణేన సిచ్యమానే సతి సిక్తే సతి- ఈర్ష్యంత్యాః అసహమానాయాః- పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యేత్యాదిలక్షణం- ఇతరస్యాః సపత్న్యాః వదనమసిక్తమపి ప్రియేణేతి శేషః - అనల్పేన బహుతరేణ స్వేదాంబునా స్నపితం సిక్తమజాయత అభవత్ ఈర్ష్యాకృత కోపకార్యత్వాత్స్వేదాదీనామితి భావః - అసిక్తమపి సిక్తమితి విరోధః- తస్య స్వేదాఖ్యకారణోక్త్యా ఆభాసత్వమ్॥ ౩౬

ఉద్వీక్ష్యేతి ॥ ప్రియస్య ప్రేయసః కరకుడ్మలాభ్యాం పాణిపుటాభ్యామపవిద్ధైః క్షిప్తైః అంభోభిరభిషిక్తం సిక్తమన్యనార్యాః సపత్న్యాః వక్షోజద్వయం కుచద్వయముద్వీక్ష్య పృథుతరేణాతివిపులేన నేత్రయుగ్మేన నయనద్వయేన ముక్తైరంభోభిర్బాష్పైర్ముహురభీక్ష్ణం- అభీక్ష్ణమసకృత్సమా ఇత్యమరః - అసిచత్ అభిషిక్తవతీ అస్మాత్పరాదేవేతి భావః- అతో వస్తునాలంకారధ్వనిః * లిపిసిచిహ్వశ్చేతి సిచేర్లుజిచ్లేరఙాదేశః॥ ౩౭

కుర్వద్భిరితి ॥ ముఖరుచిం ముఖకాంతిం- ఉజ్జ్వలామధికాం కుర్వద్భిర్యైస్తోయైర్విలాసీ విలసనశీలః కామీ* వౌకషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః - వల్లభాం ప్రియతమామజస్రమసిచత సిక్తవాన్-స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం * ఆత్మనేపదేష్వన్యతరస్యామితి సించతేర్లుజిచ్లేరఙాదేశః శశధరదీధితిచ్ఛటాభైః శశిక

ప్రతియువతేరకారి హారాత్కాలుష్యం శశధరదీధితిచ్ఛటాభిః ॥ ౩౭ ॥ రా
గాంధీకృతనయనేన నామధేయవ్యత్యాసాదభిముఖమీరితః ప్రియేణ । మానిన్యా వ
పుషి పతన్నిసర్గమందో భిందానో హృదయమసాహి నోదవజ్రః ॥ ౩౮ ॥ ప్రేమ్ణో
రః ప్రణయిని సించతి ప్రియాయాః తత్తాపం నవజలవిప్రుషో గృహీత్వా । ఉద్ధూ
తాః కఠినకుచస్థలాభిఘాతాదాసన్నాం భృశమపరాంగనామధాక్షుః ॥ ౪౦ ॥ సం
క్రాంతం ప్రియతమవక్షసోఽంగరాగం సాధ్వస్యాః సరసి హరిష్యతేఽధునాంభః । తు

రనికరవత్ స్వచ్ఛైస్తైరేవ తోయైర్దూరాత్ ప్రతియువతేస్సపత్న్యాః కాలు
ష్యమావిలత్వం వైవర్ణ్యం చాకారి-స్వచ్ఛతోయైః కాలుష్యం కృతమితి విరుద్ధకా
ర్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః-తచ్చాస్యాత్రేత్యసంగతి కాలుష్యయోరభేదాధ్య
వసాయాదతిశయోక్తిః-తదుత్థాపితేతి సంకరః ॥ ౩౭

రాగేతి ॥ రాగేణ విపక్షానురాగేణాంధీకృతనయనేన ప్రియేణ ప్రేయసా నా
మధేయవ్యత్యాసాద్విపక్షనామగ్రహణపూర్వకమభిముఖమీరితః క్షిప్తో వపుషి ప
తన్నిసర్గమందః స్వభావజడః మృదుః తథాపి హృదయం భిందానో విదారయన్
ఉదకమేవ వజ్రో శనిః ఉదవజ్రః * మంథౌదనేత్యాదినా వికల్పాదుదాదేశః -
మానిన్యా కోపవత్యా-స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మాన ఇత్యభిధీయత ఇత్య
భిధానాత్ విపక్షనామధేయయోజనా జనితాసూయావత్యా నాయికయా నా
సాహి న సోఢః తీక్ష్ణయోగాన్మృద్వపి తీక్ష్ణం భవతీతి భావః-ఉదవజ్ర ఇతి కేవలనిర
వయవరూపకమ్ ॥ ౩౮

ప్రేమ్ణేతి ॥ ప్రణయిని ప్రేయసి ప్రియాయా ఉరః ప్రేమ్ణా ప్రేమాతిశయేన
సించతి సతి కఠినకుచస్థలాభిఘాతాత్ కర్కశస్తనప్రదేశసంఘట్టనాదుద్భ్రాంతాః
ఉత్పతితాః నవజలస్య విప్రుషో బిందవః - పృషంతి బిందుపృషతాః పుమాంసో విప్రు
షః స్త్రియామిత్యమరః-తస్యాస్సిక్తాయాస్తాపం తత్తాపం గృహీత్వా ఆదాయ ఆస
న్నాం సమీపస్థామపరాంగనాం సపత్నీం భృశమధాక్షుః తాపయంతి స్మ దహతే
ర్లుఙి * వదవ్రజేత్యాదినా సిచి వృద్ధిర్ఘత్వాదికార్యం-తత్సేకాదేవాపరస్యాః తా
పోదయాత్ తత్తాపస్యైవ అతాఽధానోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥

సంక్రాంతమితి ॥ ప్రియతమస్య వల్లభస్య వక్షసః సకాశాత్సంక్రాంతం గాఢా
లింగనాత్కుచతటలగ్నమపి అస్యాః వరాంగ్యాః అంగరాగం అధునైవ సరసి అం
భః కర్తృ-సాధు నిశ్శేషం హరిష్యతే ప్రమార్క్ష్యతీత్యేవం తుష్ట్వా ఇతి బుద్ధ్యా సం
తుష్య సపది తత్ర తస్మిన్నంగరాగే హృతేఽపి స్ఫుటనఖలక్ష్మణో వ్యక్తనఖచిహ్నా
యాః కస్యాశ్చిన్నాయికాయాః సంబంధిన్యా సపత్న్యై తేపే తప్తం భావే లిట్-
తదిదమాతపార్తస్య ఛాయామన్విష్యతో దారుణదవదహనవేష్టనమివ యదంగ

ష్టైవం సపది హ్రియతేపి తత్ర తేపే కస్యాశ్చిత్స్ఫుటనఖలక్ష్మణస్సపత్న్యాః ॥౪౧॥ హ్రీతాయాః ప్రతిసఖి కామినాన్యనామ్నా హ్రీమత్యాస్సరసి గళన్ముఖేందుకాంతేః। అంతర్ధిం ప్రసృతమివ కర్తుమశ్రువర్షైర్భూమానం గమయితుమీషిరే పయాంసి ॥౪౨॥ సిక్తాయాః క్షణమవసిచ్య పూర్వమన్యామన్యస్యాః ప్రణయవతాబలాయాః। కాళిమ్నా సమధిత మన్యురేవ వక్త్రం ప్రాపాక్ష్ణోర్గళదపశబ్దమంజనాంభః ॥౪౩॥ ఉద్వోఢుం కనకవిభూషణాన్యశక్తః సధ్రీచా వలయితపద్మనా

రాగమేవ ద్రష్టుమక్షమాయాః నఖక్షతసాక్షాత్కార ఇతి అత్ర సంతాపశాంత్యర్థేన విపక్షాంగరాగక్షాళనేన తద్విరుద్ధసంతాపోత్పాదనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః- విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా సా స్యాద్విషమాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౧

హ్రీతాయా ఇతి ॥ ప్రతిసఖి సఖ్యాస్సమీపే సఖీసమక్షమిత్యర్థః - సమీపార్థేవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం- కామినా ప్రియేణ అన్యస్యాస్సపత్న్యాః నామ్నా అన్యనామ్నా * సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః - హ్రీతాయాః ఆహ్రీతాయాః - అతఏవ గళన్ముఖేందుకాంతేః స్రవద్వదనం ఇందురివ తస్య కాంతిరివ కాంతిర్యస్యాః తస్యాః హ్రీమత్యాః లజ్జితాయాశ్చ కస్యాశ్చిదితి శేషః- సరసి శీఘ్రం ప్రసృతం అంతర్ధిమంతర్ధానం * శ్రదంతరోరుపసర్గవద్వృత్తిరితి వచనాత్ * ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః- కర్తుమశ్రువర్షైః కర్తృభిః పయాంసి సరోజలాని భూమానం గమయితుం వృద్ధిం ప్రాపయితుం * గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం- ప్రాధాన్యాదభిధానం చ- ఈషిరే ఇవ ఇష్టానికిమిత్యుత్ప్రేక్షేయం కర్మణి లిట్ -అశ్రుపాతనిమిత్తతయా దుర్మరణదుఃఖాదపి దుస్సహం సాపత్న్యదుఃఖమితి వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౨

సిక్తాయా ఇతి ॥ ప్రణయవతా ప్రేమవతా ప్రియేణ క్షణం పూర్వం క్షణాత్పూర్వమిత్యర్థః - అన్యాం సపత్నీం అవసిచ్య పశ్చాత్సిక్తాయాః అన్యస్యాః అబలాయాః ముగ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ వక్త్రం కర్మ మన్యుః కోప ఏవ కర్తా కాళిమ్నా కాష్ణ్యేన వైవర్ణ్యేన సహేతి యావత్ - సమధిత సంహితవాన్ - బతేతి ఖేదే- సంపూర్వాద్దధాతేః కర్తరి లుఙ్ * స్థాఘ్వోరిచ్చేతీకారః- సిచః కిత్త్వాన్న గుణః * హ్రస్వాదంగాదితి సకారలోపః- గళత్స్రవదక్ష్ణోః సంబంధి అంజనాంభః కజ్జలోదకం అపశబ్దం వర్ణస్యాపవాదం- అవర్ణాక్షేపనిర్వాదపరీవాదాపవాదవదిత్యమరః ప్రాప- కోపకాళిమతిరోధానేన స్వకాళిమ్న ఏవ ప్రకాశనాదితి భావః- పూర్వేణ వాక్యార్థేన ఉత్తరవాక్యార్థసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః- హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౪౩

శసూత్రః। ఆరూఢప్రతివనితాకటాక్షభారః సోఢీఢో గురురభవద్భుజస్తరుణ్యాః ౨౨ ॥ ఆబద్ధప్రచురపరార్ధ్యకింకిణీకో రామాణామనవరతోదగాహభాజామ్ । నాగావం వ్యతనుత మేఖలాకలాపః కస్మిన్నాప్యసజడగుణో గిరాం పటుత్వమ్ ॥ ౨౩ ॥ పర్యచ్ఛే సరసి హృతేంశుకే పయోభిర్లోలాక్షే సురతగురావపత్రపిష్ణోః । స్త్రీ

ఉద్వోఢుమితి ॥ కనకవిభూషణాని సువర్ణవికారాభరణాని ఉద్వోఢుం బిభర్తుమశక్తోఽపి సౌకుమార్యాదితి భావః - అత ఏవ సహాంచతీతి సధ్ర్యఙ్ - తేన సధ్రీచా సహచరేణ భర్త్రా * ఋత్విగాదినా క్విన్నిత్యత్ క్విన్ * సహస్య సధ్రిరితి సహశబ్దస్య సధ్ర్యాదేశః * అనిదితామిత్యాదినా నకారలోపః * అచ ఇత్యకారలోపే * చావితి దీర్ఘః - వలయితాని వలయీకృతాని పద్మనాళసూత్రాణి మృణాళతంతవో యస్య సః మృణాళకంకణ ఇత్యర్థః - తథాప్యారూఢః ఆరూఢవాన్ప్రతివనితానాం సపత్నీనాం కటాక్ష ఏవ భారో యస్య సః తయా సాసూయం దృష్ట ఇత్యర్థః - అత ఏవ తరుణ్యాః భుజో బాహుః సోఢీయః బాఢతరమితి క్రియావిశేషణం * అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి బాఢశబ్దస్య సాధాదేశః - గురుర్భారవానశ్లాఘ్యశ్చాభవత్ - అత్ర కనకభూషణాద్యాపేక్షితత్వాద్గురుత్వవర్ణనాద్విభావనా - సా చ గురురితి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతి సంకరః ॥ ౨౨

ఆబద్ధేతి ॥ ఉదకస్య గాహో అవగాహనం జలక్రీడార్థముదకప్రవేశః * మంథౌదనేత్యాదినోదకస్యోదాదేశః - తమనవరతం సంతతం భజంతీతి తథోక్తా యాస్తాసాం రామాణాం స్త్రీణాం సంబంధీ ఆబద్ధాః ప్రోతాః ప్రచురాః భూయిష్ఠాః పరార్ధ్యాః శ్రేష్ఠాశ్చ కింకిణ్యో యస్మిన్ సతథోక్తః * నద్యృతశ్చేతి కప్ మేఖలాకలాపః కాంచ్యేవ భూషణం * కలాపో భూషణే బర్హ ఇత్యమరః - ఆరావం ధ్వనిం న వ్యతనుత నాకురుత - తథాహి - సహజలేన సజలో జలార్ద్రః - గుణః సూత్రం యస్య సతథా లడయోరభేదాజ్జలగుణో జడధర్మో మాంద్యం తేన సహేతి సజడగుణో జడశ్చేత్యస్మిన్ - కస్మిన్ వా సౌవర్ణే మేఖలాకలాపేఽపి వా గిరాం వాచాం ధ్వనీనాం చ పటుత్వం సామర్థ్యం - న వ్యతానీత్యర్థః - శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యనుప్రాణితోఽయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౩

పర్యచ్ఛ ఇతి ॥ పరితః అచ్ఛం స్వచ్ఛం - అంతర్గతవస్తుతిరోధాయకమిత్యర్థః - తస్మిన్ సరసి పయోభిరంశుకే స్త్రీపరిధానే హృతే సతి స్థానాదపసారితే సతి సురతగురౌ రమణే చలలోలాక్షే స్త్రీణాం సక్తదృష్టౌ సతీత్యర్థః * లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః * బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ - అపత్రపిష్ణోరపత్రపమాణాయాః . లజ్జా సాపత్రపాన్యతః ఇత్యమరః * అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణు

ణ్యాదళవసనేన వీచిహస్తన్యస్తేన వ్రతమకృతాబ్జినీసఖిత్వమ్॥౪౦॥ నారీభిర్గురుజఘనస్థలాహతానామాస్యశ్రీవిజితవికాసివారిజానామ్। లోలత్వాదపహరతాంతదంగరాగంసంజజ్ఞే సకలుష ఆశయో జలానామ్॥ ౪౧ ॥ సౌగంధ్యం దధదపి కామమఙ్గనానాం దూరత్వాద్గతమహమాననోపమానమ్। నేదీయో జితమితి లజ్జయేవ తాసామాలోలే పయసి మహోత్పలం మమజ్జ॥ ౪౨ ॥ ప్రభ్రష్టైస్సరభసమంభసోవగాహ క్రీడాభిర్విదలితయూథికాపిశంగైః। ఆక్లప్తైస్సరసి హిరణ్మ

చ్ ప్రత్యయః-సుశ్రోణ్యాః ప్రియాయాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం అబ్జినీనళినీ వ్రత శీఘ్రం వీచిరేవ హస్తః తత్రన్యస్తం యద్దలం పర్ణమేవ వసనం తేనతద్దానే నేత్యర్థః - సఖిత్వమకృత సఖీకృత్యంచకారేత్యర్థః. అత్రాబ్జిన్యాదిషు సఖీత్వాద్యారోపాత్సమస్తవస్తువృత్తి సావయవరూపకమ్॥ ౪౦

నారీభిరితి ॥ నారీభిః కర్త్రీభిః గురుజఘనస్థలైః పృథుశ్రోణిభాగైః ఆహతానాం ఆలోడితానాం ఆస్యశ్రీభిః ముఖశోభాభిః విజితాని వికాసీని వారిజాని పద్మాని యేషాం తేషాం లోలత్వాచ్చలత్వాత్సతృష్ణత్వాచ్చ - లోలశ్చలసతృష్ణయో రిత్యమరః - తాసామంగరాగం అపహరతాం ముష్ణతాం చోరయతాం జలానాం తోయానాం జడానాంచ స ఆశయో హ్రదః హృదయంచ సకలుషో ప్రసన్నః క్షుభితశ్చ సంజజ్ఞే సంజాతః అపహర్తుః తాడనస్వహరణాదిభిరాశయః కలుషో భవతీతి ధ్వనిః అభిధాయాః ప్రకృతార్థనియంత్రణాన్నశ్లేషః॥ ౪౧

సౌగంధ్యమితి ॥ కామం పర్యాప్తం సౌగంధ్యం సురభిగంధిత్వం సమ్యగ్బాంధుత్వంచ - గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోరితి విశ్వః - దధదప్యహం దూరత్వాత్పూర్వం దూరస్థత్వాదంగనానాం ఆననోపమానం ముఖసాదృశ్యం గతం - దూరస్థాః పర్వతా రమ్యా ఇతి భావః - సంప్రతి పునస్తాసాం నేదీయో నేదిష్ఠం అంతికతమం సత్ * అంతికబాఢయోర్నేదసాధావితి అంతికశబ్దస్య నేదాదేశః - జితం పరిభూతః భూవమితి లజ్జయేవ మహోత్పలమరవిందం ఆలోలే చలే పయసి మమజ్జ యథా దూరే సామ్యేన దృశ్యమానో బంధుః సన్నిధావవమానితః క్వచిల్లజ్జయాలీయతే తద్వదితి పయశ్చలనహేతుకే అబ్జమజ్జనే లజ్జాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిహేతూత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ౪౨

ప్రభ్రష్టైరితి॥ సరభసం సత్వరం అంభసోవగాహా ఏవ క్రీడాస్తాభిః ప్రభ్రష్టైర్విగళద్భిః జలావగాహాత్ క్షోభాదంభసి చ్యుతైరిత్యర్థః విదళితాః వికసితాః యూథికాః పీతయూథికాః హేమపుష్పికాపరపర్యాయాః వివక్షితాః అన్యథాపి శంగత్వాయోగాదితి- గణికాయూథికాంబష్ఠాసాపీతా హేమపుష్పికేత్యమరః - వనకుందమిత్యర్థః - తద్వత్పిశంగైః పింగళవర్ణైః హిరణ్మయైస్స్వర్ణైః * దాండినా

యైర్వధూనామౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైరివ వ్యరాజి ॥౪౯॥ ఆస్మాకీ యువతిదృశామసౌ తనోతి ఛాయైవం శ్రియమనపాయినీం కిమేభిః । మత్త్వైవం స్వగుణపిధాన సాభ్యసూయైః పానీయైరభివిదధావిరేంజనాని ॥౫౦॥ నిర్ధౌతే సతి హరిచందనే జలౌఘైరాపాండోర్గతపరభాగయాంగనాయాః । అహ్నాయ స్తనకలశద్వయా

యనాదినా నిపాతః - వధూనామాకల్పైః సరసిజైరౌర్వాగ్నిద్యుతిశకలైః జలాశయత్వాత్త్రాపి సన్నిహితైర్బడబానలజ్వాలాఖండైరివేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యరాజి విరాజితం - భావేలుఙ్ ॥ ౪౯

ఆస్మాకీతి ॥ అస్మాకమియమాస్మాకీ అస్మదీయా అస్మత్ప్రకాశితేత్యర్థః * యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేతి చకారాదణ్ప్రత్యయః * తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావితి ప్రకృతేరస్మాకాదేశః * టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - అసౌ ఛాయా కాంతిర్విమలేతి యావత్ - సైవ యువతిదృశామనపాయినీం స్థాయినీం శ్రియం శోభాం తనోతి ఏభిరంజనైః కిమేవ తత్సాధ్యం న కించిదస్తీత్యర్థః - గమ్యమానక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్తృతీయేత్యుక్తం ప్రాక్ - ఏవమ్మత్వా ఉక్తప్రకారేణాంజనవైఫల్యం నిశ్చిత్యేత్యర్థః - అత ఏవ గమ్యోత్ప్రేక్షేయం స్వగుణస్య స్వావిష్కృతదృఙ్నైర్మల్యగుణస్య పిధానం తిరోధానం - అపిధానతిరోధానపిధానాచ్ఛాదనాని చేత్యమరః - వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః । తేన సాభ్యసూయైస్సేర్ష్యైః పాతుమర్హైః పానీయైస్తోయైః - అంభోర్ణస్తోయపానీయనీరక్షీరాంబుశంబరమిత్యమరః * తవ్యత్తవ్యానీయర ఇతి పిబతేరనీయర్ప్రత్యయః - అంజనాని కజ్జలాని ఇత్యనేన స్వగుణప్రకాశయోగ్యవివక్షితేన ప్రకారేణ నిశ్చేష్టః స్వరూపేణేత్యర్థః - విదధావిరే విధౌతాని క్షాళితానీత్యర్థః - ధావు గతిశుద్ధ్యోరితి ధాతోః కర్మణి లిట్ ॥ ౫౦

నిర్ధౌత ఇతి ॥ హరిచందనే రక్తచందనే జలౌఘైః జలసమూహైః నిర్ధౌతే సతి క్షాళితే సతి - ధావేః కర్మణి క్తః * ఛ్వోశ్శూఠనునాసికే చేతి వకారస్యోఠ్ ఆదేశః * ఏత్యేధత్యూఠ్స్వితి వృద్ధిరౌకారః - ఆపాండోః పాండువర్ణాదంగనాయాః స్త్రియః స్తనకలశద్వయాత్ కుచకుంభద్వయాత్ - గతపరభాగయా సావర్ణ్యాద్విగతవర్ణోత్కర్షయా - అత ఏవ సామాన్యాలంకారః - సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్ - హారయష్ట్యా కర్త్ర్యా సహృదయయా సచిత్తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా నిజపరభాగహానిపరిజ్ఞానవత్యేవేత్యర్థః - అహ్నాయ సపది - ప్రాగ్ఝటిత్యంజసాహ్నాయ ద్రాఙ్మంక్షుసపది ద్రుతమిత్యమరః - విచ్ఛేదస్త్రుటనముపేయే ప్రాప్తః హీనజీవనాదజీవనమేవ వరమితి మనీషయేతి భావః - ఉపపూర్వాదిణః కర్మణి లిట్ - పరభాగహేతుకస్య హారవిచ్ఛేద

మపేయే విచ్ఛేదస్పృహ్యా నయుయోవహారయష్ట్యా॥౬౧॥ అన్యూనంగుణమమృతస్య ధారయంతీసంఫుల్లస్ఫురితసరోరుహావతంసా। ప్రైయోభిస్సహసరసీపిసేవ్యమానా రక్తత్వంవ్యధితవిధూదృశాంసురాచ॥౬౨॥ స్నాంతీనాం బృహదమలోద బిందుచిత్రౌ రేజాతె రుచిరదృశాముురోజకుంభౌ। హారాణాంమణిభిరుపాశ్రితౌ సమంతాదుత్పన్నైర్గుణవదుపఘ్నకాంక్షయేవ॥౬౩॥ ఆహ్లాదహేతుత్వాదిత

స్యసహృదయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షాసాచోక్తప్రమాణాన్యథాపి తేతిసంకరః॥౬౧

అన్యూనమితి॥ అన్యూనం సమగ్రంఅమృతస్యపీయూషస్యగుణంమాధుర్యాదికంధారయంతీ - అగంధమవ్యక్తరసంశీతలంచ తృషాపహమ్ అచ్ఛంలఘుచ పథ్యంచతోయం గుణవదుచ్యతఇత్యుక్తోదకగుణంచ ధారయంతీ సరసీపయోవిశేషశ్చ - అమృతంయజ్ఞశేషేస్యాత్పీయూషే సలిలేమృతమితివిశ్వః - సంఫుల్లానివికచాని* ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమితినిష్ఠానత్వంస్ఫురితాన్యుజ్జ్వలాని చయాని సరోరుహాణికమలానిఏకత్రసహజాన్యన్యత్రసంపాదనార్థంఛిత్త్వానీతాని - అవతంసోభూషణం యస్యాస్సాతథోక్తా ప్రియోభిః రమణైఃసహానిషేవ్యమాణా స్నానపానాభ్యామితిభావః - సరసీపుష్కరిణీ విధూదృశాంరక్తత్వంఅనురాగం సురేవవ్యధితవిధత్తేస్మతథాసురాచవ్యధిత-ధాఞః కర్తరిలుఙితఙ్ ఇహ ఉత్సాహవర్ధనాయ మధుస్సేవ్యత్వాచ్ఛృంగాణేతి శ్లోకేసలిలకేళిసంభారేషుమాధ్వీకపరిగణనాచ్చసరసీవత్సురాయాఅపి ప్రకృతత్వాదివవర్ణ్యయోస్తుల్యయోగితా-తదపివర్ణ్యయోస్తు దీపకాలంకారః - సురేవేతివా తేనప్రకృతవిషయేవకార్యా అస్యథోపమానుష్ఠానాత్ నచతుల్యయోగితాప్రకాశఃఇవశబ్దేనగమ్యాపేక్ష్యలక్షణభంగాదితి॥

౬౨

స్నాంతీనామితి॥ స్నాంతీనాంజలమవగాహమానానాం రుచిరదృశాం సుదృశాంసంబంధినౌబృహద్భిర్విపులైరమలైరచ్ఛైశ్చోదబిందుభిఃఉదకబిందుభిశ్చిత్రౌ*మంథౌదనేత్యాదినాఉదకశబ్దస్యోదాదేశః-ఉరోజకుంభౌస్తనకలశౌఉత్పన్నైశ్ఛిన్నసూత్రైరిహారాణాంముక్తాహారాణాంమణిభిఃఘుటికాభిఃఉపహన్యతేఉపగమ్యతేపిఠ్యతేవా*ఉపఘ్నఆశ్రయఇతిహంతేరప్రత్యయాంతఉపధాలోపోనిపాతః-గుణవతఃశోభాద్యాదిగుణవతఃసూత్రవతశ్చఉపఘ్నస్యఆశ్రయస్యఇచ్ఛాగుణవదుపఘ్నకామ్యాతయాగుణవదుపఘ్నకామ్యయా ఆత్మనోగుణవదాశ్రయాపేక్షయేత్యర్థః* కామ్యచ్చేతికామ్యచ్ ప్రత్యయేప్రత్యయాంతధాతుత్వాత్ *అప్రత్యయాదితిస్త్రియామకారప్రత్యయేటాప్ సమంతాదుపాశ్రితావివసంశ్రితావివరేజాతెరాజేతేస్మ* ఫణాంచసప్తానామితివికల్పాదేత్వాభ్యాసలోపౌగుణవచ్ఛబ్దేనసూత్రచ్ఛేదేసూత్రాంతరమాశ్రయణీతిచప్రతీ

స్వసంభవోऽపి స్వచ్ఛానాం పరిహరణీయతాముపైతి। కణ్ఠేభ్యశ్చ్యుతమసితో-
త్పలం వధూనాం వీచీభిస్తటముపనీయమానమారాత్ ॥౫౪॥ దంతానామధరపదమయా-
వకం పదాని ప్రత్యగ్రాస్తనుపవిలేపనా నఖాంకాః। ఆనిన్యుశ్శ్రియమధితోయ-
మంగనానాం శోభాయై విపది సదాశ్రితా భవంతి ॥౫౫॥ కస్యాశ్చిన్ముఖమను ధౌత-
పత్రలేఖం వ్యాతేనే సలిలభరావలంబిభిః కింజల్కవ్యతికరపింజరాంతరాభిశ్చి-
త్రశ్రీరలకశిఖాగ్రవల్లరీభిః ॥ ౫౬ ॥ వక్త్రేభ్యో ఘనఘుసృణానులేపనానాముద్

తైః శ్లేషమాలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా ॥ ౫౩

ఆరూఢ ఇతి॥ స్వసంభవో స్వాత్మసంభవోऽపి ఆరూఢః ఉచ్చస్థానగతః ఉత్త-
మాశ్రమస్థశ్చ పతితః తతో భ్రష్ట ఇతి హేతోః ఆరూఢపతితత్వాదిత్యర్థః స్వచ్ఛా-
నాం నిర్లేపానాం పరిహరణీయతాం త్యాజ్యతాముపైతి ప్రాప్నోతి-ప్రవ్రజ్యా-
వసితో రాజ్ఞా నాపహరణాంతికాదిశిక్షణాదితి భావః-కుతః యస్మాదాపో జ-
లాని వధూనాం కణ్ఠేభ్యశ్చ్యుతమసితోత్పలం నీలోత్పలం స్వసంభవమపీతి భావః-
వీచిభిస్తరంగైస్తటముపనీతం ప్రాపితం ఆరాత్ సమీపే పునః విశేషేణ సామాన్యసమర్థన-
రూపోऽర్థాంతరన్యాసః సమర్థవాక్యగతశ్లేషమాలాతిశయోక్త్యా సంకీర్ణః ॥ ౫౪

దంతానామితి॥ తోయేష్వధితోయం-విభక్త్యర్థేऽవ్యయీభావః-అంగనానాం
అయావకం ప్రక్షాళితలాక్షారాగం అధరే దంతోత్థం దంతానాం పదాని దంతక్ష-
తాని తథా అపిలేపనా నిర్గతాంగరాగానులేపనం శరీరం ప్రత్యగ్రా న-
వ్యాః నఖాంకాశ్చ నఖక్షతాశ్చ శ్రియమానిన్యుః ప్రాపయామాసుః * నీవ-
హ్యాహార తేऽస్యాపీతి వచనాత్ -నయతేర్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి-సతః స-
జ్జనాన్ సుందరాంశ్చ ఆశ్రితాస్సదాశ్రితాః-యే కేచిదితి శేషః - విపది విభవాపా-
యకాలే శోభాయై భవంతీతి శ్లేషే సంపద్యమానే చతుర్థేన వక్తవ్యేత్య-
త్ర శ్లేషేణార్థనిర్దేశాచ్ఛుద్ధ-అర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౫

కస్యాశ్చిదితి ॥ ధౌతపత్రలేఖం క్షాళితపత్రావళీకం కస్యాశ్చిదంగనాయాః
ముఖమనుముఖేన సంబద్ధం యథాతథా ముఖే ఇతి యావత్ * తృతీయార్థే ఇత్య-
నోః కర్మప్రవచనీయత్వాత్ ద్వితీయా-సలిలభరేణావలంబిభిర్లంబమానాభి-
ర్జలార్ద్రతయా నతాభిరిత్యర్థః కింజల్కవ్యతికరేణ కేసరసంపర్కేణ పిశంగా-
న్యంతరాణి మధ్యభాగా యాసాం తాభిః అలకాగ్రాణి వల్లర్యో మంజర్య ఇత్యుప-
మితసమాసః - వల్లరీ మంజరీ స్త్రియామిత్యమరః. తాభిరలకాగ్రవల్లరీభిః చిత్ర-
శ్రీర్మకరికాపత్రశోభా అలం వ్యాతేనే సంపాదితా. తనోతేః కర్మణి లిట్ - అ-
త్ర చిత్రస్య శ్రీరివ శ్రీరితి నిదర్శనభేదః ॥ ౫౬

అథ శ్లోకద్వయేన పుంసామవస్థాభేదం వర్ణయతి ॥ వక్త్రేభ్య ఇత్యాదినా ॥

త్తంసానహరత వారిమూర్ధజేభ్యః । నేత్రాణాంమదరుచిరక్షతైవతస్థౌచయేషు
వ్యః ఖలు మహతాం పరై రలఙ్ఘ్యః॥ ౫౭॥ యో బాహ్యస్సఖలుజలై ర్నిరాసిరాగ
శ్చిత్తేయస్సతుతదవస్థఏవ తేషామ్ । ధీరాణాం వ్రజతిహిసర్వఏవనాంతః పాతి
త్వాదభిభవనీయతాం పరస్య॥ ౫౮॥ ఫేనానామురసిరుహేషుహారలీలా చేలశ్రీ
ర్జఘనతటేషు శైవలానామ్। గండేషుస్ఫుటరచనాచపత్రవల్లీపర్యాప్తంపయసి

వాపిసరోజలంకర్తృ-యదూనాంయాదవానాంవక్షోభ్యఃఘనంసాంద్రంఅను
లేపనమంగరాగం-అహరత-జీత్వాత్తత్ - అత్ర వధూనామితిక్వాచిత్కః పాఠః-
వక్షోజానపేక్షవక్షోమాత్రనిర్దేశాత్ - ఉత్తరశ్లోకే తేషామితిపుల్లింగపరా
మర్శాచ్చనగ్రాహ్యః-మూర్ధజేభ్యఃశిరోరుహేభ్యః- ఉత్తంసాన్ శేఖరాన్-
అహరత నేత్రాణాంమదరుచిర్మదరాగోఽక్షతైవతథైవతస్థౌ- వారివిహారస్యా
పిరాగజనకత్వాదితిభావః- అతఏవరాగద్వయస్యాప్యభేదాధ్యవసాయేనతాదవ
స్థ్యనిర్దేశేనఅతిశయోక్తిః-తథాహిమహతాంమహాత్మనాం-చక్షుషిభవశ్చ
క్షుష్యః ప్రియఃఅక్షిజశ్చ - ప్రియేఽక్షిజేచచక్షుష్యఇతివిశ్వః * శరీరావయవా
చ్చేతియత్ప్రత్యయః - పరైరన్యై రలంఘ్యోదుర్ధర్షః ఖలుచక్షుష్యఇతి శ్లేష
మూలాతిశయోక్తిః-తయాపూర్వోక్తయాచసంకీర్ణోయమర్థాంతరన్యాసః ॥

యఇతి॥ తేషాంయదూనాంబహిర్భవోబాహ్యః * బహిర్దేవపంచజనేభ్య
శ్చేతివచనాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః-యోరాగోఽంగరాగఃఅస్తీతిశేషః-సరాగస్స
రసిజలైస్తోయైర్జడైశ్చనిరాసినిరస్తః అస్యతేఃకర్మణిలుఙ్-చిత్తేయోరాగోఽను
రాగఃసతుసైవావస్థాయస్యసః-తదవస్థఏవననిరస్తఇత్యర్థః-అత్రరాగయోరభే
దాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః- తథాహిసర్వోఽపిధీరాణాంమహతామంతఃపాతి
త్వాదంతర్గతత్వాదంతరంగత్వాదేవేతియావత్ - పరస్యాభిభవనీయతాంన
వ్రజతి-అన్యథావ్రజత్యేవేత్యర్థః పూర్వవదలంకారః॥ ౫౮

ఫేనానామితి॥ వధూనాంయాదవస్త్రీణాంభ్రష్టభూషణానామపీతిభావః-
పయసిపిభూషణంపర్యాప్తంసమగ్రమాసీదిత్యర్థః-కుతఃఫేనానాండిండీరాణాం
ఉరసిరోహంతీత్యురసిరుహాః స్తనాః*సుపీతియోగవిభాగాత్ కప్రత్యయః* హ
లంతాదిత్యలుక్ - తేషుహారలీలాముక్తావళిశ్రీఃజాతేతిశేషః-శైవలానాంజఘన
తటేషుచేలశ్రీర్వస్త్రశోభాజాతా-గండేషుకపోలేషుశైవలాఇతివిభక్తిపరిణా
మాదనుషంగః-స్ఫుటరచనావ్యక్తవిన్యాసాపత్రవల్లీపత్రలతాజాతేతిశేషః-అ
త్ర ఫేనానాంహారలీలాశైవలానాంచేలశ్రీరితిచ నిదర్శనాభ్యాంశైవలాఃప
త్రవల్లీరితిరూపకేణచవాక్యార్థైఃచతుర్థవాక్యార్థసమర్థనాత్తైరేవాంగాంగి
భావేనసంకీర్ణంవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్॥ ౫౯

విభూషణం వధూనాం॥౫౯॥ భ్రశ్యద్భిర్జలగురుభిర్భూషణైర్వధూనామంగేభ్యో
గురుభిరమజ్జిలజ్జయేవ। నిర్మాల్యైరథననృతేవధీరితానామప్యచ్ఛైర్బభిరేలఘీ
యసాంహిధార్ష్ట్యమ్॥౬౦॥ ఆమృష్టాస్తిలకరుచస్స్రజోనిరస్తానీరక్తంవసనమ
పాకృతోంగరాగః। కామః స్త్రీరనుశయవానివస్వపక్షవ్యాఘాతాదితిసుతరాంచ
కారచారూః॥౬౧॥ శీతార్తింబలవదుపేయుషేవనీరైరాసేకాచ్ఛిశిరసమీరకం
పితేన। రామాణామభినవయౌవనోష్మభాజోరాశ్లేషి స్తనతటయోర్నవాంశుకే

భ్రశ్యద్భిరితి॥ వధూనామంగనానామంగేభ్యః అవయవేభ్యః భ్రశ్యద్భిః పత
ద్భిర్గురుభిస్స్వర్ణత్వాద్గురుత్వయుక్తైర్భూషణైరాభరణైర్లజ్జయా భృశం
ప్రయుక్తయా హ్రియేవేత్యుత్ప్రేక్షా- జలమభిఅమజ్జిజలేమగ్నం-భావేలుఙ్.
అథానంతరమేవనతువిలంబేనేతిభావః- నిర్మాల్యైర్భుక్తోజ్ఝితమాల్యైర్నన్నృ
తేజలేఅనర్తి- భ్రంశేపినిర్లజ్జైరివేతిభావః-నృత్యతేర్భావేలుఙ్-తథాహి-అవధీరి
తానాంతిరస్కృతానామపిలఘీయసాంతుచ్ఛానాముచ్చైర్ధార్ష్ట్యంనిర్ల
జ్జత్వమేవఅధికంభవతీత్యర్థాంతరన్యాసః-మహాంతఃపదభ్రంశేలజ్జితాఃక్వచిల్లీ
యంతేతుచ్ఛాస్తునిర్లజ్జాఃవిజృంభంతఇతిభావః- అప్సుగురూణిమజ్జంతిలఘూని
ప్లవంతఇతిపరమార్థః॥ ౬౦

ఆమృష్టాఇతి॥ తిలకరుచఃపత్రశోభాఃఆమృష్టాధౌతాఃస్రజఃమాలాఃనిరస్తాః
వసనంకౌసుంభంవాసోనీరక్తమరక్తంనిరస్తరాగమిత్యర్థః - కృతమితిశేషః -
అంగరాగఃఅపాకృతఃఅపహృతఃసర్వత్రజలైరిత్యర్థః - ఇతీత్థంస్వపక్షవ్యాఘా
తాత్ నిజవర్గక్షయాదనుశయవాననుతాపవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - కామఃమద
నఃస్త్రీఃస్త్రియః*వామ్శసోరితీయఙాదేశవికల్పాత్పక్షేసవర్ణదీర్ఘః- సుత
రాంచారూఃపూర్వతోపిరమణీయాశ్చకార స్త్రీణాంకామఏవభూషణం అన్య
ద్వైభవమేవేతిభావః॥ ౬౧

శీతేతి॥ నీరైస్తోయైరాసేకాదాసేచనాత్ శీతార్తింశీతవ్యథాంబలవత్సుష్ఠు
ఉపేయుషేవప్రాప్తవతేవేత్యుత్ప్రేక్షా-అంతఃశిశిరసమీరకంపితేనశీతవాత
కంపితేననవాంశుకేనకర్త్రా-అభినవోయోయౌవనోష్మాఉష్ణత్వంతద్భాజోః
రామాణాంఅంగనానాం- సుందరీరమణీరామేత్యమరః - స్తనతటయోఃఆధార
యోఃఆశ్లేషిఆశ్లిష్టంసంసక్తం-భావేలుఙ్ - సేకహేతుకస్యాంశుకశ్లేషస్యశీతా
ర్తిహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతఇతిగుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౬౨

ఇత్థంజలక్రీడాముక్త్వాజలాదుత్తరణంవర్ణయతి॥ శ్లో॥ శ్చ్యోతద్భిరితి॥ అథజలక్రీ
డానంతరంఅంగసంగాత్ గాత్రసంపర్కాద్ప్రాప్తముపాత్తంసంసక్తమితియా
వత్ - సమధికమతిరక్తంతనుమన్యాతిమల్లావణ్యంకాంతిసారమివేత్యుత్ప్రే

నా॥౬౨॥ శ్చ్యోతద్భిస్సమధికమాత్తతుంగసంగాల్లావణ్యాంతనుమదివాంబువాస
సోంతైః।ఉత్తీరైరతిరళతరంగరంగలీలానిష్ణాతైరథ సరసః ప్రియాసమూహైః॥౬౩
దివ్యానామపకృతవిస్మయాంపురస్తాదంభస్తఃస్ఫురదరవిందచారుహస్తామ్।ఉద్వీ
క్ష్య శ్రియమివ కాంచిదుత్తరంతీమస్మార్షీజ్జలనిధిమంథనస్య శౌరిః॥౬౪॥ శ్లక్ష్ణంయ
త్పరిహితమేతయోః కిలాంతర్ధానార్థంతదుదకసేకసక్తమూర్వోః। నారీణాంవి
మలతరౌ సముల్లసంత్యాభాసాంతదభూత్తరురమకూలమేవ॥౬౫॥వాసాంసిన్య
వసతయాని యోషితస్తాశ్శుభ్రాభ్రద్యుతిభిరహాసితైర్గుణైదేవ।అత్యాక్షుస్స్వ

టీకా-అంబుసరోజలంశ్చ్యోతద్భిఃస్రవద్భిః కల్లోలైరూపధ్రుతః-తరళాశ్చపలాస్త
రంగాఏవరంగాః నృత్యస్థానాని తేషులీలాఃనర్తనాని తాసునిష్ణాతైఃకుశలైః *
నినదీష్ణ్యాంస్నాతేఃకౌశలఇతిషత్వం - వాససోంతైఃవస్త్రస్యాంచలైఃఉపలక్షి
తైఃప్రియాసమూహైఃస్త్రీసంఘైఃసరసఃప్రవాహాత్ -ఉత్తీరేఉత్తీర్ణంనిర్గ
తమిత్యర్థః-తరళేగ్యాకోలిట్॥ ౬౩

దివ్యానామితి ॥ దివిభవాఃదివ్యాఃదేవతాః తేషామపికృతవిస్మయాంసౌంద
ర్యాతిరేకేణజనితాద్భుతరసాంస్ఫురదరవిందాభ్యాంవికచకమలాభ్యాంచారూ
లసంతౌహస్తౌయస్యాంతాంపద్మహస్తామిత్యర్థః పురస్తాదగ్రే అంభస్తోజలాత్ *
పంచమ్యాస్తసిల్- ఉత్తరంతీంనిర్గచ్ఛంతీంకాంచిత్స్త్రియం శ్రియమివసము
ద్రమథనాత్సముద్భూతాంప్రాదుర్భవంతీంలక్ష్మీమివోద్వీక్ష్యఆలోక్య శౌరిః
కృష్ణోజలనిధిమంథనస్యసముద్రమథనస్యేత్యర్థః-నాథేచ్ఛావాదికస్య ఇతిత్వాస్మి
మాగమః॥అధీగర్థదయేశాం కర్మణిషష్ఠీ-అస్మార్షీదితిస్మృధాతోర్లుఙ్- అత్రసము
ద్రమథనస్మారకయాశ్రియమివేత్యుపమయానారూప్యాత్ శ్రీస్మృతేఃస్మరణా
లంకారప్రతీతిరలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౬౪

శ్లక్ష్ణమితి ॥ ఏతయోరూర్వోరంతర్ధానార్థంకిలఛాదనార్థంకిల శ్లక్ష్ణంస్ని
గ్ధంయద్దుకూలంపరిహితంఆచ్ఛాదితంతదుదకసేకసక్తంసంలగ్నం తద్దుకూలంక
ర్తృ-విమలతరౌనారీణామూరూపివరౌఊరూఏవకర్తారౌసముల్లసంత్యాస్ఫురం
త్యాభాసానిజకాంత్యా అంతర్దధతుఃఆచ్ఛాదితవంతౌ తదేతద్ధ్వనిభేదనమి
తిభావః- అత్రదుకూలస్యోరుచ్ఛాదకత్వేపితదభావోక్తేఃసంబంధేఽసంబంధరూ
పాతిశయోక్తిః-తదపేక్షయాఽనయోర్గుణ్యోర్దుకూలాచ్ఛాదకతాచ్ఛాదకత్వో
క్తేరసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోస్తయోర్జాత్యాసంకరః - తేనచో
ర్వోర్లోకోత్తరంలావణ్యంవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౬౫

వాసాంసీతి ॥ తాఃయోషితోయానివాసాంసిన్యవసతనివసితవత్యః- వసఆ
చ్ఛాదనఇతిధాతోఃకర్తరిలఙ్ .శుభ్రాభ్రాణాంధవళమేఘానాంద్యుతిరివద్యుతి

షనగళజ్జలానియానిస్థూలాశ్రుస్రుతిభిరగోదిషైశ్చ చేవ॥౬౬॥ ఆర్ద్రత్వాదతి శయినీమః పేయివద్భిస్సంసక్తింభృశమపిభూరిశోవధూతైః। అంగేభ్యఃకథమపి వామలోచనానాం విశ్లేషఃఖలునవరక్తకైః ప్రపేదే॥ ౬౭॥ ప్రత్యంసంవిలులిత మూర్ధజాచిరాయ స్నానార్ద్రంవపురుదవాపయత్కిలైకా। నాజానాదభి

ర్వ్యేషాంతైస్తైర్నానోభిఃముదానారీనివసనానందేనఅహాసీవహసితమివ-భా వేలు జ్ స్నవనేనస్నానేన సేకేనగళజ్జలాని ప్రవత్తోయానియాని వాసాంసి అత్యా యుష్తత్యక్తవత్యఃతైశ్చచాస్థూలాఅశ్రుస్రుతిర్మైస్తైః అరోదీవరోదనంకృతమి వ-భా వేలుజ్ - అత్ర ధావళ్యగుణజలగళనక్రియానిమిత్తరమో హాసరోదనక్రి యాస్వరూపోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ ౬౬

ఆర్ద్రత్వాదితి॥ ఆర్ద్రత్వాజ్జలేనప్రక్లిన్నాచసరసత్వాదతిశయినీమతిశయ వతీంసంసక్తింసంశ్లేషంపరిచయంచోపేయివద్భిఃప్రాప్తవద్భిః- అతఏవభృశం అత్యంతం భూరిశఃబహుశః అవధూతైర్నిరస్తైరపి అన్యత్రనిష్కాసితైరపినవర క్తైరేవనవరక్తకైఃనూతనరక్తవస్త్రైఃనవానురాగిభిశ్చవామలోచనానాం సుం దరదృశామంగేభ్యోవిశ్లేషఃప్రస్రంసనం వియోగః కథమపికృచ్ఛ్రేణ ప్రపేదే ప్రాప్తఃఖలుఎకత్రాతిశ్లేషాదన్యత్రఅతిపరిచయాచ్చేతిభావః - అత్యాసక్తాః కామినఃధనపరాయణాభిః వేశ్యాభిః అవధూతాఃకథంచిన్ముంచంతీత్యర్థాంతర ప్రతీతేరిహావిశేష్యస్యాపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోధ్వనిరేవ॥ ౬౭

ప్రత్యంసమితి॥ఏకాస్త్రీప్రత్యంసమంసయోర్విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- విలులితమూర్ధజావికీర్ణకేశా సతీస్నానార్ద్రంవపుః చిరాయచిరముదవాప యత్ నిరవాపయత్ అశోషయదితియావత్ - కిలఖలు-తత్పునఃతద్వపుస్తుఅభిమ తంప్రియమంతికేపురోభాగేభివీక్ష్యోద్వృత్త్యస్వేదాంబునా ద్రవమార్ద్రంద్ర వశబ్దఃశుక్లాదిశబ్దవత్ - గుణేపుంసిగుణినిభెద్యలింగఃఆపోద్రవాః సర్వాణిద్రవ ద్రవ్యాణిప్రబ్బుఖేనజుహోతీత్యాదిప్రయోగాత్ - అభవత్తరాంఅతిశయే నాభవదిత్యర్థః * తిఙశ్చేతితరప్ ప్రత్యయః*కిమేత్తిఙత్యాదినాతిఙంతాదామ్ ప్రత్యయః * తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయత్వం-నాజానాత్ -వాక్యార్థఃక మ-తద్ద్రవభవనంనాజ్ఞాసీదిత్యర్థః- అవిరతస్వేదార్ద్రతామజానతీస్నానా ర్ద్రమేవేతిమన్యమానా పునఃపునః వపురుద్వాపయంత్యేవాస్తఇతితాత్పర్యా ర్థః - అత్రవపుష్మత్కర్తృకస్య వీక్షణస్యవపుష్యుపచారాత్ - ద్రవనక్రియ యాసమానకర్తృకత్వాత్పూర్వకాలతోనిర్వాహః-ఏషాచహర్షౌత్సుక్యాది సంచారిభావసంకీర్ణాస్వేదరోమాంచాదిసాత్వికసంపన్నాస్మితాద్యనుభావవ తీచేత్యనుసంధేయంఅత్రోద్వాపనరూపకారణే సత్యపిద్రవత్వనివృత్తిరూపకా

మతమంతికేభివీక్ష్య స్వేదాంబుద్రవమభవత్తరాంపురస్తాత్ ॥౬౮॥ సీమంతంని
జమవబధ్నతీకరాభ్యా మాలక్ష్యస్తనతట బాహుమూలభాగా । భర్త్రాన్యాము
హురభిలష్యతానిదధ్యే నైవాహోవిరమతి కౌతుకంప్రియేభ్యః ॥ ౬౯ ॥ స్వ
చ్ఛాంభస్స్నపనవిధౌతమంగమోష్ఠస్తాంబూలద్యుతివిశదోవిలాసినీనామ్। వాస
శ్చప్రతనువివిక్తమస్త్వితీయా నాకల్పోయదికుసుమేషుణానశూన్యః॥ ౭౦ ॥ఇతి

ర్యానుత్పత్తేస్తద్విరుద్ధద్రవత్వప్రతిపాదనముఖేన అభిధానాత్ విశేషోక్తిర
లంకారః- తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥ ౬౮
సీమంతమితి ॥ నిజమాత్మీయం సీమంతమ్మూర్ధజమధ్యపద్ధతిం సీమంతమ
స్త్రియాంస్త్రీణాం కేశమధ్యస్థపద్ధతిరితివైజయంతీ - కరాభ్యామవబధ్నతీగ్ర
థ్నతీవిభజంతీత్యర్థః - అతఏవఆసమంతాల్లక్ష్యాః స్తనతటేచబాహుమూలేచ
తస్యభాగాఃప్రదేశాయస్యాస్సాఅన్యాస్త్రీఅభిలష్యతాఅభిలషతా * వాభ్రా
శేత్యాదినావైకల్పికశ్శ్యన్ప్రత్యయః - భర్త్రాముహుర్నిదధ్యేనిధ్యాతానిరీ
క్షితేత్యర్థః-నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః-అహో
ఆశ్చర్యంకౌతుకమభిలాషఃప్రీణంతీతి ప్రియాఃవిషయాః * ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃక
ఇతికప్రత్యయః- తేభ్యఃనవిరమతేఇయత్యుపభోగేపిననివర్తతే - నజాతుకామః
కామానాముపభోగేన శామ్యతీతిభావః * జుగుప్సావిరామ ప్రమాదార్థానా
ముపసంఖ్యానమితి పంచమీ * వ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదం అర్థాంతర
న్యాసః॥ ౬౯
స్వచ్ఛేతి ॥ స్వచ్ఛేనాంభసానిర్మలోదకేనస్నపనేనఅభిషేకేణవిధౌతంవి
మలితంఅంగంవపుఃతాంబూలద్యుత్యాతాంబూలరాగేణవిశదః ఉజ్జ్వలఃఓష్ఠోధ
రఃప్రతనుసూక్ష్మంవివిక్తంవిమలంవాసోంశుకం అథవావివిక్తమేకాంతస్థానంచ
ఇత్యేవంరూపః- ఇయానేతావానేవవిలాసినీనాంరమణీనాంఆకల్పోనైపథ్యమ
స్తుకిమతిరిక్తైరిత్యర్థః-ఆకల్పవేషౌనైపథ్యమిత్యమరఃకింతుకుసుమేషుణాకామేన
శూన్యోనయదినచేత్ అన్యథాప్రవ్రజితానామివసకలభూషణమపిభారాయ
తపవేతిభావః - ఏతేనవిచ్ఛిత్త్యాఖ్యఆలంబనచేష్టారూపఉద్దీపనవిభావఉక్తః - స్తో
కభూషణయోగేపివిచ్ఛిత్తిరితి గమ్యతఇతిలక్షణాత్ . అత్రస్నానతాంబూలా
దిపదార్థానాంవిశేషణగత్యాఅంగౌష్ఠాదీనాంఆకల్పత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థ
హేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ ౭౦
అథోత్తరసర్గేసూర్యాస్తమయవర్ణనం ప్రస్తౌతి ॥ ఇతీతి॥ఇతీత్థంసరసిమ
జ్జనేనధౌతపురంధ్రిమత్సరాక్ష్యాక్షాళితమానినీమానాఅతిశేతేఅభీక్ష్ణమిత్యతిశా
యినీంఅధికాంఆభీక్ష్ణ్యేణినిఃశ్రియంశోభామాప్తవతఃప్రాప్తవతఃఅతివిమలాంగ

ధౌతపురంధ్రిమత్సరాన్ సరసినిమజ్జనేన శ్రియమాప్తవతోఽతిశాయినీమపివిమలాంగభాసః । అవలోక్యతదైవయాదవాన్ అపరవారిరాశేః శిశిరేతరరోచిషాప్యపాంతతిషుమజ్జే మహీయసా॥ ౭౧॥ ❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే.

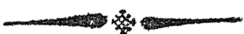
జలవిహారో నామ అష్టమస్సర్గః.

అభితాపసంపదమథోష్ణరుచిర్నిజతేజసామసహమాన ఇవ। పయసి ప్రపిత్సుర పరాంబునిధేరధిరోఢుమస్తగిరిమభ్యపతత్॥ ౧ ॥ గతయాఽపుంః ప్రతిగవ్యాతము

భాసోవిమలాంగకాంతీర్యాదవాన్ అవలోక్యతదైవశిశిరేతరరోచిషోష్ణాంశునాప్యపరవారిరాశేఃపశ్చిమాబ్ధేరపాంతతిషు పయసాంపూరేషుమజ్జ్యే-ంప్రవేష్టుమీషే ఇష్టంఇషే భావేలిట్-పరచేష్టాసాధుత్వాత్-రోవిషయిణాంతాదృగ్విషయాభిలాషమంతరాధత్తఇతిభావః-అత్ర భానోః కాల ప్రాప్తమజ్జనస్యయాదవమజ్జనావలోకనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - అతిశాయినీవృత్తమ్॥ ౭౧

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే అష్టమస్సర్గః.

❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖❖

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - నవమసర్గప్రారంభః

అథసూర్యాస్తమయంవర్ణయతి॥అభితాపేతి॥అథమిమంతౌౌనంతరంఉష్ణరుచిఃసూర్యః నిజతేజసాంఅభితాపసంపదంసంతాపాతిరేకంఅసహమానఇవఅపరాంబునిధేఃపశ్చిమాబ్ధేః పయసిప్రపిత్సుఃప్రపతితుమిచ్ఛుః పతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ❋ సనిమీమేత్యాదినాఇసాదేశః ❋ అత్ర లోపోభ్యాసస్యేతిఅభ్యాసలోపః-అస్తగిరిమస్తాద్రిం- అస్తస్తుచరమక్ష్మాభృదిత్యమరః-అధిరోఢుమభ్యపతత్ అభ్యధావత్ అత్రాసహమానఇవేతి కాలప్రాప్తస్యపయఃపాతస్యనిజతేజోసహన హేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే-అస్మిన్సర్గే ప్రమితాక్షరావృత్తం-ప్రమితాక్షరాసజససైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧

గతయేతి ॥ రతేనసురతఇత్యర్థః ❋ ప్రసితోత్సుకాభ్యాంతృతీయాచేతిస ప

ఖం దధతీ రతేన భృశముత్సుకతామ్ । ముహురంతరాళభువమస్తగిరేః సవితుశ్చ యోషిదమిమీత దృశా ॥ ౨ ॥ విరలాతపచ్ఛవిరనుష్ణవపుః పరితో విపాండు దధదభ్రశిరః । అభవద్గతః పరిణతిం శిథిలః పరిమందసూర్యనయనో దివసః ॥ ౩ ॥ అపరాహ్ణశీతలతరేణ శనైరనిలేన లోలితలతాంగుళయే । నిలయాయ శాఖిన ఇవాహ్వయతే దదురాకులాః ఖగకులాని గిరః ॥ ౪ ॥ ఉపసంధ్యమాస్త తను సానుమతః శిఖరేషు త

వ్యాధేఃత్కృతయా - భృశముత్సుకతాం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యం దధతీ యోషిత్ - స్త్రీ పురోగ్రగవాక్షముఖం గవాక్షద్వారం ప్రతిగతయా ప్రసృతయా దృశా దృష్ట్యా అస్తగిరేః సవితుశ్చ అంతరాళభువం మధ్యాకాశదేశం ముహురమిమీత మాతి స్మ - హస్తమాత్రమవశిష్టమరత్నిమాత్రమిత్యాది మానకరణేన అస్తమయం ప్రతీక్షితవతీత్యర్థః * మాఙో లఙి * శ్లావితి ద్విర్భావః * భృఞామిదిత్యభ్యాసస్యేత్వం ఏతచ్చాస్తమయప్రతీక్షణం భ్రమణాదౌత్సుక్యానుభావాంతరోపలక్షణం అత్రౌత్సుక్యభావనిబంధనాత్ప్రేయోఽలంకారః ॥ ౨

విరళేతి ॥ పరిణతిం పరివృత్తిం అన్యత్ర జరావస్థాం చ గతః అత ఏవ విరళా అల్పా ఆతపస్య ఛవిః యస్య సః అన్యత్ర క్షీణప్రభః అనుష్ణవపుః ఉభయత్రోష్మక్షయాత్ ఈషదుష్ణదేహః అలవణాయవాగూరితివదల్పార్థే నఞ్ ప్రయోగః - పరితో విపాండు ఏకత్ర శుభ్రాభ్రపటలచ్ఛన్నత్వాత్ అపరత్ర పలితైశ్చ పాండు అభ్రమాకాశమేవ శిరో దధత్ వహన్ పరిమందం ప్రశాంతం అర్థగ్రహణాసమర్థం చ సూర్య ఏవ నయనం యస్య సః దివసః శిథిలః శిథిలవృత్తిః శిథిలాంగశ్చాభవత్ - అత్రాభ్రశిర ఇత్యాద్యవయవరూపణాద్దివస ఏవ స్థవిర ఇత్యవయవిరూపకసిద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకం శ్లేషానుప్రాణితమ్ ॥ ౩

అపరాహ్ణేతి ॥ అపరోఽపరభాగః అహ్నోఽపరాహ్ణో దినాంతః * పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణ ఇత్యేకదేశిసమాసః * రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ * అహ్నోహ్న ఏతేభ్య ఇత్యహ్నాదేశః * అహ్నోఽదంతాదితి ణత్వం - తత్రాపరాహ్ణే శీతలతరేణానిలేన శనైర్లోలితాశ్చాలితా లతా ఏవ అంగుళయో యస్య తస్మై - అత ఏవ నిలయాయ నివాసాయ - ఆహ్వయతే అంగుళిసంజ్ఞయా ఆహ్వానం కుర్వాణాయేవ స్థితాయేత్యుత్ప్రేక్షా - శాఖినే వృక్షాయ ఖగకులాని పక్షిసంఘాః - ఆకులాస్తుములాః గిరః ఇదమాగమ్యత ఇతి ప్రత్యుత్తరాణి దదురివేత్యనుషంగాదుత్ప్రేక్షా ॥ ౪

ఉపసంధ్యమితి ॥ ఉపసంధ్యం సంధ్యాయాః సమీపే సమీపార్థేఽవ్యయీభావే నపుంసకహ్రస్వత్వం - అశీతరుచః ఉష్ణాంశోః తనుకరజాలం తత్క్షణం తస్మిన్ క్షణే - తత్కాల ఏవేత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సానుమతోఽద్రేః శిఖరేషు ఆస్త అతిష్ఠత్ - ఆస ఉపవేశనే లఙ్ - తథాహి - సతాం మహాత్మనామస్తమయో నాశకాలే

క్షీణమశీతరుచః కరజాలమస్తసమయేపి సతాముచితం ఖలూచ్చతరమేవపదమ్॥ ౫ ॥ ప్రతికూలతాముపగతే హి విధౌ విఫలత్వమేతి బహుసాధనతా । అవలంబనాయ దినభర్తురభూన్న పతిష్యతః కరసహస్రమపి॥ ౬॥ నవకుంకుమారుణపయోధరయా స్వకరావసక్తరుచిరాంబరయా। అతిసక్తిమేత్య వరుణస్య దిశా భృశమన్వరజ్యదతుషారకరః॥ ౭॥ గతవత్యరాజత జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ దినకరేవనతిమ్ బహుళానురాగకురువిందదళప్రతిబద్ధమధ్యమివ దిగ్వలయమ్॥ ౮॥ ద్రుతశాతకుం

ప్యుచ్చతరమేవపదమున్నతస్థానమేవోచితం యోగ్యం ఖలు - అర్థాంతరన్యాసః॥

ప్రతికూలతామితి॥ విధౌ దైవే ప్రతికూలతాం విరోధితాం ఉపగతే ప్రాప్తే సతి- బహుసాధనతా అనేకసాధనవత్తా విఫలత్వం నిష్ఫలత్వమేతి మహత్యపి సాధనసంపత్తిర్నిష్ఫలైవేత్యర్థః - తథాహి- పతిష్యతః ఆసన్నపాతస్య- దినభర్తుః సూర్యస్య కరాః అంశవో హస్తాశ్చ- బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః- తేషాం సహస్రమప్యవలంబనాయ అవష్టంభాయ నాభూత్ -అతః దైవమేవ ప్రబలమితి భావః- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౬

నవేతి॥ అతుషారకరః ఉష్ణాంశుః నవకుంకుమవత్ అరుణపయోధరయా సంధ్యారుణమేఘయా అన్యత్ర నవకుంకుమేన అరుణకుచయా స్వకరావసక్తరుచిరాంబరయా స్వకిరణాక్రాంతరుచిరాకాశయా అన్యత్ర స్వహస్తలగ్నచారువస్త్రయా వరుణస్య దిశా పశ్చిమదిశా సహేత్యర్థః - వరుణసంబంధాత్పరాంగనాత్వం చ గమ్యతే * వృద్ధో యూనేతి సౌత్రాదేవ ప్రయోగాత్సహార్థే నావప్రయోగేపి * సహయుక్తే ప్రధాన ఇతి సహార్థే తృతీయా - అతిసక్తిమతిసన్నికర్షం అత్యాసక్తిం చ ఏత్య ప్రాప్య - భృశమన్వరజ్యత్ లోహితోనురక్తశ్చాభవత్ -రంజేర్దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ *కుషిరంజోః ప్రాచాం శ్యన్ పరస్మైపదం చేతి కర్మకర్తరి వా - అత్ర వారుణీదినకరవిశేషణమహిమ్నైవ తయోర్జారభావప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః॥ ౭

గతవతీతి॥ జపాకుసుమస్తబకద్యుతౌ లోహితవర్ణే దినకరే అవనతిం అస్తతాం గతవతి సతి లంబమానే సతీత్యర్థః- దిగ్వలయం దిఙ్మండలం కంకణం చ ధ్వన్యతే బహుళానురాగైః సాంద్రరాగైః కురువిందదళైః పద్మరాగశకలైః ప్రతిబద్ధః ప్రత్యుప్తః- మధ్యో యస్య తదివ అరాజత తేత్యుత్ప్రేక్షా- కురువిందస్తు ముస్తాయాం కుల్మాషవ్రీహిభేదయోః- ఇంగుదే పద్మరాగే చ ముకురేపి సమీరిత ఇతి విశ్వః॥ ౮

ద్రుతేతి॥ ద్రుతం తప్తం యచ్ఛాతకుంభం సువర్ణం- తపనీయం శాతకుంభమితి సువర్ణపర్యాయేష్వమరః- తేన సదృశం తన్నిభమితి నిత్యసమాసః- పయసి సముద్రోదకే- అర్ధం యథా తథా మగ్నమర్ధమగ్నం వపుర్యస్య తస్య అంశుమ

ఖనిభమంశుమతోవపురర్ధమగ్నమపుపయసి । రురుచేవిరించినఖభిన్నబృహ జ్జగదండకైకతరఖండమివ॥౯॥ అనురాగవంతమపిలోచనయోర్దధతంవపుస్సుఖమతాపకరమ్ । నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంవియదాలయాదపరదిగ్గణికా॥౧౦॥అభితిగ్మరశ్మిచిరమావిరమాదవధానఖిన్నమనిమేషతయా।విగళన్మధువ్రతకులాశ్రుజలన్న్యమిమీలదబ్జనయనంనళినీ॥౧౧॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమ

తోర్కస్యవపుర్మండలంవిరించేఃబ్రహ్మణోనఖేన భిన్నస్యద్విధావిదళితస్య బృహతోమహతోజగదండకస్యజగదాశ్రయకోశస్యబ్రహ్మాండస్య ఏకతరఖండమన్యతరదళమివరురుచేరరాజ-అత్రోపమానస్యపురాణసిద్ధత్వాదుపమాలంకారః

అనురాగవంతమితి ॥ అపరదిక్పశ్చిమాశాసైవగణికావేశ్యా-వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః-అనురాగఃలౌహిత్యమభిలాషశ్చతద్వంతమపిలోచనయోస్సుఖయతీతిసుఖంసుఖకరం-శాంతత్వాదభిరూపత్వాచ్చదర్శనీయం-వపుఃదధతమపిఅతాపకరం అనౌష్ణ్యాదశతత్వాచ్చాసంతాపకారిణంసుఖస్పర్శంవా-తథాప్యపేతవసుంనీరశ్మింనిర్ధనంచ - దేవభేదేనలేరశ్మౌవసూరత్నేధనేవస్విత్యమరః రవింసూర్యం-పిటశ్చగమ్యతేవియదాకాశమేవాలయః గృహంతస్మాన్నిరకాసయత్ నిష్కాసితవతీ - ధనపరాహివేశ్యాః నిర్గుణమపిధనికమాసర్వస్వహరణాదత్యనురక్తాఇవఅనువర్తంతేగుణవంతమపి హృతసర్వస్వంనిర్వాసయంతిసద్యఏవేతిభావః-అస్తంగతోర్క-ఇతిశ్లోకార్థః- అత్రవియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యేకదేశరూపణాద్రవేర్విటత్వరూపణావగమాదేకదేశవర్తిరూపకం శ్లేషోపితదుత్థాపితత్వాదనురాగ ఏవానురాగోవసవఏవవసూనీతి రూపక పర్యవసితఏవేత్యంగమ్॥ ౧౦

అభీతి ॥ నళినీకర్త్రీ-అభితిగ్మరశ్మిసూర్యాభిముఖంచిరమావిరమాదాస్తమయాదనిమేషతయాపక్ష్మపాతశూన్యతయాదళసంకోచఏవాత్రనిమేషః అవస్థానేవాభిముఖావస్థాననిర్బంధేన ఖిన్నమలసం అతఏవవిగళన్నిస్సరన్మధువ్రతకులమేవాశ్రుజలంయస్యతత్-అబ్జమేవనయనంన్యమిమీలత్ నిమీలయతిస్మ* (భ్రాజభాసభాషే)త్యాదినావికల్పాన్నోపధాహ్రస్వః అతఏవనాభ్యాసదీర్ఘః-అనురక్తాహికాంతా-కాంతమనిమేషంపశ్యంతీతదపాయేసతినిమీలితాక్షీస్యాదితిభావః-అ(త్రా)వ్యబ్జనయనమిత్యాద్యవయవరూపణాదవయవినోర్నళినీతిగ్మరశ్మ్యోర్నాయికానాయకత్వరూపణసిద్ధేరేకదేశవర్తిరూపకమ్॥ ౧౧

అవిభావ్యేతి ॥ అవిభావ్యతారకంఅలక్ష్యనక్షత్రం- అదృష్టంహిమద్యుతేరింద్రోర్బింబంయస్మిన్తత్ -అద్యాప్యనుదితచంద్రతారకమిత్యర్థః- అస్తమిత్యదర్శనేవ్యయంఅస్తమితోస్తంగతోభానుర్యస్మిన్తత్ -ఏతావతానిర్గుణత్వముక్తం

ద్యుతిబింబమస్తమితభానునభః। విగతోరుతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణః॥౧౨॥ రుచిధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పరలోకమభ్యుపగతే వివిశుః। జ్వలనం త్విషః కథమివేతరథా సులభోఽన్యజన్మని స ఏవ పతిః॥౧౩॥ విహితాంజలిర్జనతయా దధతీ వికసత్కుసుంభకుసుమారుణతామ్। చిరముజ్ఝితాపి తనురౌజ్ఝదసౌ న పితృప్రసూః ప్రకృతిమాత్మభువః॥౧౪॥ అథ సాంద్రసాంధ్యకిరణారుణి

అథ నిర్దోషతామాహ - విగతోరుతాపం అర్కాస్తమయాత్ప్రశాంతసంతాపం అతమిస్రమనుదితాంధకారం నభోంతరిక్షం - అభాత్ భాతిస్మ - భాతేర్లఙ్ - న చ నిర్గుణస్య కాశోభేతి వాచ్యం - నిర్దోషతయాపి గుణత్వాదిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ - విగుణస్య గుణహీనస్యాపదోషతా నిర్దోషత్వమేవ గుణః అతో గుణవత్వాచ్ఛోభాయుక్తేతి కారణేన కార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౨

రుచీతి॥ రుచిధామ్ని తేజోనిధౌ భర్తరి సూర్యే ప్రేమాస్పదే పత్యౌ చ పరలోకమభ్యుపగతే దేశాంతరం గతే మృతే చ సతి - భృశం విమలాః శుద్ధాస్త్విషో జ్వలనం వివిశుః - అగ్నిం వా వాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి శ్రుతేరితి భావః - అన్యత్ర - మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః - అగ్నిప్రవేశఫలమాహ - ఇతరథా జ్వలనాప్రవేశే అన్యజన్మని జన్మాంతరే స్వః ప్రాప్తః సూర్య ఏవ పతిః - అన్యత్ర తు యోఽస్మిన్ జన్మని పతిస్స ఏవ కథమివ సులభః - న కథంచిదిత్యర్థః - ఉద్యంతం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతీతి శ్రుతేః - తేనైవ సహ మోదత ఇతి స్మరణాచ్చేతి భావః - అతోఽగ్నిప్రవేశో యుక్త ఇతి సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ౧౩

అథ సంధ్యాప్రాదుర్భావమాహ॥ విహితేతి॥ జనతయా జనసమూహేన * గ్రామజనేత్యాదినా సమూహార్థే తల్ప్రత్యయః - విహితాంజలిః కృతప్రణామేత్యర్థః - వికసత్కుసుంభకుసుమవత్ అరుణతాం రక్తతాం దధతీ రాజసత్వాదితి భావః - తదుక్తం - సర్గాయ రక్తం రజసోపబృంహితమితి - ప్రసూర్మాతా - జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతేత్యమరః - పితౄణాం ప్రసూః పితృప్రసూః - అసౌ వియం సంధ్యారూపిణీ ఆత్మభువో బ్రహ్మణః - తనుర్మూర్తిః చిరముజ్ఝితా త్యక్తాపి ప్రకృతిం స్వభావం జగద్వంద్యత్వాదినిజధర్మమిత్యర్థః. నౌజ్ఝత్ న విససర్జ - ఉజ్ఝ విసర్గే లుఙ్ * ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః * ఆటశ్చేతి వృద్ధిః - భూతపూర్వోపి మహాజనపరిగ్రహః ఫలతీతి భావః - పితామహః పితౄన్ సృష్ట్వా మూర్తిం తాముత్ససర్జ హ - సా ప్రాతస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణ పూజ్యత ఇత్యాదిభవిష్యత్పురాణవచనమత్ర ప్రమాణం. అత్ర తనుత్యాగరూప కారణసద్భావేపి ప్రకృతిత్యాగరూప కార్యానుదయాద్విశేషోక్తిరలంకారః - తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తి

తం హారిహేతిహూతిమిథునం పతత్రోః । పృథగుత్పపాత విరహార్తిదలద్ధృదయ
స్రుతాసృగనులిప్తమివ ॥౧౫॥ నిలయః శ్రియః సతతమేతదితి ప్రథితం యదేవ జలజ
న్మతంయా । దివసాత్యయే తదపి ముక్తమహో చపలాజనం ప్రతి న చోద్యమదః ॥
౧౬॥ దివసోనుమిత్రమగమద్విలయం కిమిహాస్యతే బత మయా బలయా । రుచిభ
ర్తురస్య విరహాధిగమాదితి సంధ్యయాపి సపది వ్యగమి ॥౧౭॥ పతితే పతంగమృగరా

త్విగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౧౪

అథేతి ॥ అథ సంధ్యాగమానంతరం సాంద్రాయే సాంధ్యాః సంధ్యాయాంభ
వాః ✽ సంధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోణిత్యణ్ప్రత్యయః - తైః కిరణైః అరుణితం
అరుణీకృతం - అత ఏవ విరహార్త్యా విరహవ్యాపదా దలతో విదీర్యమాణాద్ధృద
యాత్స్రుతేన క్షరితేన అసృజా రుధిరేణ అనులిప్తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - హారే
ర్విష్ణోర్హేతిరాయుధంచక్రమిత్యర్థః - హేతిశ్శస్త్రేతు స్త్రీ యోరితి కేశవః - హా
రిహేతేర్హూతిరాహ్వా యస్య తదరిహేతిహూతిచక్రాహ్వమిత్యర్థః - హూతిరా
కారణాహ్వానమిత్యమరః - పతత్రోః పక్షిణోః - పతత్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాండ
జా ఇత్యమరః మిథునం చక్రవాకద్వంద్వమిత్యర్థః - పృథగ్భేదేనోత్పపాత ఉడ్డీయ

నిలయ ఇతి ॥ యజ్జలజన్మ యస్య తజ్జలజన్మ జలజమేతదేవ కమలం సతతం శ్రి
యో నిలయః ఆలయ ఇతి ప్రథితం ప్రసిద్ధం - నికాయ్యనిలయాలయా ఇత్యమరః -
తదపి నిత్యనివాసభూతమపీత్యర్థః - తయా శ్రియా దివసాత్యయే సాయంకాలే ము
క్తం త్యక్తం అహో దేవ్యా అపి కృతఘ్నత్వం యదాపది మహోపకారిణః
త్యాగ ఇత్యాశ్చర్యం - అథవా చపలా చాపలవతీ స్త్రీ కమలా చ - చపలా కమలా వి
ద్యుత్పుంశ్చలీపిప్పలీషు చేతి విశ్వః - సైవ జనశ్చపలాజనః ✽ జాతేశ్చ సంజ్ఞాపూర
ణ్యోశ్చేతి చోభయథాపి పుంవద్భావప్రతిషేధః - తం ప్రతి తస్మిన్నిత్యర్థః అదః ఇ
దం కృతఘ్నత్వం చోద్యం చోదనీయం కథమిత్యాక్షేప్యం న చపలత్వాన్నాశ్చర్యమి
త్యర్థః - స్త్రీచాపలేషు కిమయ దేతవితి భావః శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణి
తోయమర్థాంతరన్యాసః ॥ ౧౭

దివస ఇతి ॥ దివసో వాసరః పుమానితి భావః - మిత్రం సూర్యం సుహృదం చాను
మిత్రేణ సహేత్యర్థః ✽ తృతీయార్థ ఇత్యనోః కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీ
యా - మిత్రం సుహృది మిత్రోర్క ఇతి విశ్వః - విలయం నాశమగమత్ గతః గమే
ర్లుఙ్ ✽ పుషాదిత్వాదినాశ్లైరఙాదేశః - అబలయా స్త్రియా మయా రుచిభర్తు
స్తేజోనిధేః ప్రేమాస్పదపతేశ్చ అస్యార్కస్య విరహాధిగమాత్ ల్యబ్లోపే పంచ
మీ విరహజ్ఞానం ప్రాప్యాపీత్యర్థః - ఇహాస్మిన్ లోకే కిమాస్యతే కిమర్థం స్థీయ
తే - ఆసేర్భావే లట్ - బత ఖేదే - ఇతీత్థమాలోచ్యేవేత్యర్థః - అత ఏవ గమ్యో

జినిజప్రతిబింబరోషితఇవాంబునిధౌ । అథనాగయూథమలినాని జగత్పరితస్త మాంసిపరితస్తరిరే॥౧౮॥ వ్యసరన్నుభూధరగుహాంతరతఃపటలంబహిర్బహుళ పంకరుచి। దివసావసానపటునస్తమసోబహిరేత్యవాధికమభక్తగుహాః॥౧౯॥ కి మలంబతాంబరవిలగ్నమధఃకిముదవర్తతోర్ధ్వమవనీతలతః । ప్రససారతిర్యగథ దిగ్భ్యఇతిప్రచురీభవన్ననిరధారితమః॥౨౦॥ స్థగితాంబరక్షితితలేపరితస్తిమిరే

త్ప్రేక్షా-సంధ్యయాపిసపదివ్యగమివ్యగామిత్యర్థః - గమేః స్వార్థేణ్యంతా ద్భావేలుజిమిత్వాద్ధ్రస్వః * అణ్యంతాదుపధావృద్ధిర్న్యాయంస్యాద్ధేతుమణ్ణిచి తస్మాత్స్వార్థేణిజుత్పాద్యోమితాంహ్రస్వోయతోభవేదితివిగమశబ్దాత్తత్కరో తీతిణ్యంతాల్లుజితి కేచిత్ ॥ ౧౭

అథాంధకారంవర్ణయతి॥పతితఇతి॥పతంగోఽర్కఏవమృగరాట్ సింహఇతి రూపకసమాసః-తస్మిన్నిజప్రతిబింబేనరోషితేకోపితఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా - స్వప్రతిబింబేప్రతిసింహభ్రమాదితిభావః-అతఏవాంబునిధౌసముద్రేపతితేస తిలజ్జిఘాంసయేతిభావః-భావలక్షణసప్తమీ అథపతనానంతరంనాగయూథాని కరికులానీవమలినానిశ్యామాని * ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః - తమాంసిఅంధకారాణిజగల్లోకంపరితః- పరితస్తరిరేఆచ్ఛాదయామాసుః-స్త్రృ ణాతేఃకర్తరిలిట్ *ఋతశ్చసంయోగాదేర్గుణః- అత్రయద్యపినాగయూథ మలినానీత్యుక్తానుశాసనసిద్ధోపమానుసారాత్పతంగమృగరాడిత్యత్రాపి ఉప మితసమాసాశ్రయణేనోపమైవోచితా - తథాపిరోషితత్వోత్ప్రేక్షాయాఃప తంగేఅసంభవాత్సింహేసంభవాచ్చ రూపకమేవయుక్తం - తథాచరూపకాను ప్రాణితోత్ప్రేక్షా-సాపేక్షయముపమేతిసంకరః- తత్రోత్ప్రేక్షయాభ్రాంతి మదుపమయారూపకంచవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితిసంక్షేపః౧౮

వ్యసరదితి ॥ బహుళపంకరుచిసాంద్రకర్దమచ్ఛవి-దివసావసానే దినాంతే పటునఃసమర్థస్యతమసః పటలంభూధరగుహానామంతరతోఽభ్యంతరాదేత్యాగ త్యబహిర్బాహ్యప్రదేశేవ్యసరన్నుప్రసృతంవా బహిర్బాహ్యప్రదేశాదేత్యగు హాఃకందరాః-అధికంభృశమభక్తవాభజతేస్మకింప్రవిష్టంవేత్యర్థః - భజతేర్లు జితజ్ * ఝలోఝలీతిసకారలోపః - అత్రవ్యాపకత్వసాదృశ్యాత్తమసోఽంతర్బ హిరపాదానకత్వసందేహాత్సందేహాలంకారః॥ ౧౯

కిమితి ॥ ప్రచురీభవద్బహులీభవత్తమఃకర్తృ- అంబరేవిలగ్నంఆకాశస్థంస త్ అథోభూతలంప్రతిఅలంబతాస్రంసతకిం- అవనీతలతోభూతలాదూర్ధ్వము పరిష్టాదవర్తతకింఅథవాదిగ్భ్యస్తిర్యక్ప్రససార-ప్రసృతమితిననిరధారి - అధో లంబనాదీనామన్యతమన్నావధారితమిత్యర్థః-ధారయతేఃకర్మణిలుఙ్ - అత్రాపి

జనస్యదృశమంధయతి । దధిరే రసాంజనమపూర్వతమం ప్రియవేశ్మవర్త్మసుదృశో దదృశుః॥౨౧॥ అవధార్య కార్యగురుతామభవన్న భయాయ సాంద్రతమసంతమసమ్। సుతనోః స్తనౌ చ దయితోపగమే తనురోమరాజిపథవేపథవే॥౨౨॥ సవితుస్త్విషా న దదృశే హా నియః స తమింతమోభిరధిగమ్య తతామ్ । ద్యుతిమగ్రహీద్గ్రహగణో లఘవః ప్రకటీభవంతి మలినాశ్రయతః॥౨౩॥ అనులేపనాని కుసుమా

పూర్వవత్త్వం దేహాలంకారః॥ ౨౦

స్థగితేతి॥ స్థగితే తిరోహితే అంబరక్షితితలే యేన తస్మిన్ తిమిరే పరితో జనస్యదృశమంధయతి అంధీకుర్వతి సతి-సుదృశః స్త్రియః- అపూర్వం నూతనం రసాంజనం రసం రాగమేవాంజనం సిద్ధాంజనం చ దధిరే దధుః-అతో హేతోః ప్రియవేశ్మవర్త్మ దదృశుః- అత్ర రసాంజనధారణేనవాక్యార్థేన ప్రియవేశ్మవర్త్మ దర్శనసమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః తేన సిద్ధాంజనధారణేననిధ్యాదివదుపమానధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౨౧

అవధార్యేతి ॥ సాంద్రతమం యత్సంతమసం వ్యాపకం తమః- విష్వక్సంతమసమిత్యమరః॥ అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి సమాసాంతః-తత్కర్తృ- సుతనోశ్శుభాంగ్యాః- దయితోపమే ప్రియాభిసరణే, కార్యగురుతాం సంభోగకార్యస్యావశ్యకత్వమవధార్యనిశ్చిత్య భయాయ నాభవత్ స్తనౌ చ తనుః కృశో యో రోమరాజేః పంధాః రోమరాజిపధో మధ్యభాగః-తస్య వేపథవే కంపాయ॥ ట్వితోధుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః-నాభవతామితి విభక్తిపరిణామేనానుషంగః- కార్యాసక్తస్య తత్రాపి కాముకజనస్య కుతో భయం క్లేశగణనా వేతి భావః - అత్ర సంతమసకుచభారయోః కామనిమిత్తేభయకంపానుదయే కార్యగౌరవావధారణ హేతుకత్వోక్తేః కావ్యలింగభేదః--యమకేన సంసృజ్యతే॥ ౨౨

సవితురితి॥ యో గ్రహగణో హా నిసవితుస్త్విషా న దదృశే న లక్షితః-జనైరితి శేషః-సః గ్రహగణః తమోభిస్తతాం వ్యాప్తాం తామ్యంత్యస్యామితి తమీం రాత్రిం రజనీ యామినీ తమీత్యమరః - అధిగమ్య ప్రాప్య-ద్యుతిమగ్రహీత్ -బభావిత్యర్థః గ్రహేర్లుజి॥ గ్రహోఽలిటిదీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః - తథాహి-లఘవః అల్పాః-త్రిష్వపి స్తేల్పే లఘురిత్యమరః-మలినాశ్రయతః నికృష్టాశ్రయణాత్ ప్రకటీభవంతి - అర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౩

అనులేపనానీతి॥ తేన సమయేన ప్రదోషకాలేన కర్త్రా- అనులేపనాని కుంకుమచందనాని కుసుమాని మాల్యాదీని తథా పతిషు కృతమన్యవః కృతకోపాః- అబలాః స్త్రియః-తథా దీపశిఖాః దీపజ్వాలాశ్చేత్యేతాని సర్వాణి కృతం సుప్తస్య పూర్వం స్తబ్ధస్య మనోభవస్య మన్మథస్య బోధనముద్దీపనం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా

స్యబలాః కృతమన్యవః పతిషు దీపశిఖాః। సమమేన తేన కృతసుప్తమనోభవబోధ
నం సమమబోధిషత ॥ ౨౪॥ వసుధాంతనిస్సృతమివాహిపతేః పటలం ఫణామణిస
హస్రరుచామ్। స్ఫురదంశుజాలమథ శీతరుచేః కకుభం సమస్కురుత మాఘవనీమ్
౨౫ ॥ విశదప్రభాపరిగతం విబభావుదయాచలవ్యవహితేందువపుః। ముఖమప్ర
కాశదశనం శనకైః సవిలాసహాసమివ శక్రదిశః ॥ ౨౬॥ కలయా తుషారకిరణస్య
పురః పరిమందభిన్నతిమిరౌఘజటమ్। క్షణమభ్యపద్యత జనైర్న మృషా గగనం గణా

తథా తత్పూర్వకమిత్యర్థః- ఇతరథా అనులేపనాదిబోధనస్య వైఫల్యాదసంభవా
చ్చేతి- సమం యుగపత్ -అబోధిషత బోధితాని - బుధ్యతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లు
ఙ్ -అత్ర గంధమాల్యసంపాదనస్త్రీమనఃప్రసాదనదీపశిఖోత్పాదనానాం అబోధి
షతేత్యేకేన శ్లిష్టశబ్దేన అభిధానాచ్ఛ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయరూపాతిశ
యోక్తిరేకా తథా సుప్తమనోభవబోధనమితి క్రియావిశేషణసామర్థ్యాత్సమమి
తి యౌగపద్యాభిధానాచ్చ మనోభవేతరబోధనయోః కార్యకారణభూతయోః
తద్విపర్యయరూపా చాన్యా తదుభయాపేక్షయా గంధమాల్యాదీనాం ప్రస్తుతా
నామేవ బోధనరూపైకధర్మసంబంధాత్తుల్యయోగితా భేదశ్చేతి సంకరః ॥ ౨౪॥
అథ చంద్రోదయవర్ణనం ప్రారభతే॥ వసుధేతి॥ అథ తమఃప్రసారానంత
రం వసుధాం తేన భూప్రాంతేన నిస్సృతం బహిర్నిర్గతం అహిపతేః శేషస్య ఫణా
మణిసహస్రాణాం రుచాం భాసాం పటలం స్తోమ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- శీతరుచేశ్చం
ద్రస్య సంబంధిస్ఫురదుల్లసదంశుజాలం మఘోన ఇమాం మాఘవనీం మాహేం
ద్రీం * మఘవా బహులమితి వికల్పాన్నశాంతాదేశః-కకుభం దిశం సమస్కురుత అ
భూషయత్ - ప్రాచ్యాం దిశి చంద్రకరజాలములత్యేత్యర్థః * సంపర్యుపేభ్యః క
రోతౌ భూషణ ఇతి కాత్పూర్వస్సుడాగమః * అడభ్యాసవ్యవాయేపీతి నియమాత్
విశదేతి ॥ విశదప్రభాపరిగతం శుభ్రకాంతివ్యాప్తం- ఉదయ ఇత్యచలః ఉద
యాచలః- ఉదయః పూర్వపర్వత ఇత్యమరః - తేన వ్యవహితమిందువపుశ్చంద్ర
మండలం యస్మిన్ తత్ - శక్రదిశః ప్రాచ్యాః ముఖమగ్రభాగః వక్త్రం చ ప్రతీయ
తే తదభేదేనోత్ప్రేక్ష్యతే-అప్రకాశదశనమలక్ష్యదంతం సత్ సవిలాసహాసం స
విలాసస్మితమివ శనకైర్మందం విబభౌ॥ ౨౬
కలయేతి॥ పురః ప్రాచ్యాం దిశి అగ్రభాగే చ-తుషారకిరణస్య ఇందోః కలయా
కిరణేన అన్యత్రోపలక్షితం పరిమందమల్పం భిన్నా విదళితా స్తిమిరౌఘా ఏవ జటా
యస్య తద్గగనం నమృషా సత్యం గణాధిపతేః ప్రమథపతేరీశ్వరస్య- గణాః ప్రమథ
సంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ- మూర్తిరితి జనైః క్షణమభ్యపద్యత-నిశ్చితం గగనమ
ష్టానాం శివమూర్తీనాం అన్యతమమితి యత్సత్యమిత్యుపపన్నమిత్యర్థః-కళామా

ధిపతిమూర్తిరితి॥ ౨౭ ॥ నవచంద్రికాకుసుమకీర్ణతమఃకబరీభృతోఽలయజార్ద్రమివ। దదృశే లలాటతటహారి హరేర్హరితో ముఖస్య హిమరశ్మిదళమ్॥ ౨౮॥ ప్రథమం కలాభవదథార్ధమథో హిమదీధితిర్మహదభూదుదితః। దధతి ధ్రువం క్రమశ ఏవ న తు ద్యుతిశాలినోఽపి సహసోపచయమ్॥ ౨౯॥ ************** ఉదమజ్జి కైటభజితశ్శయనాదపనిద్రపాండురసరోజరుచా। ప్రథమప్రబుద్ధనదరాజసుతావదనేందునేవ తుహినద్యుతినా॥ ౩౦ ॥ అథలక్ష్మణానుగతకాంతవపుర్జలధిం వ్యతీత్య శశిదాశరథిః। పరివారితః పరిత ఋక్షగణైస్తిమిరౌఘరాక్ష

త్రోదితశ్చంద్ర ఇతి ఫలితార్థః-రూపకాలంకారః॥ ౨౭

నవేతి॥ నవచంద్రికాభిరేవ కుసుమైః కీర్ణాత్ తమ ఏవ కబరీ కేశపాశః జానప దేత్యాదినా ఙీప్ - తాం బిభర్తీతి తద్భృతః హరేరింద్రస్య హరితః - శక్రదిశో ముఖమగ్రభాగ ఏవ ముఖం వక్త్రమితి శ్లిష్టరూపకం - తస్య లలాటతటవద్ధారి మనోహరం హిమరశ్మిదళం ఇందుఖండం మలయజేన చందనేనార్ద్రమివ దదృశే ధావళ్యాదితి భావః-అత్ర నవచంద్రికాకుసుమేత్యేకదేశవర్తిరూపకమహిమ్నా హరిహరితౌ వధూత్వప్రతీతౌ తత్సహకృతశ్లేషావగతవక్త్రాభేదాధ్యవసితముఖసంబంధప్రసాదాసాదితలలాటతటోపమోపజీవనేన ఇందుదళస్యాసప్తనిజధావళ్యగుణమలయజార్ద్రత్వగుణస్వరూపోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥ ౨౮

ప్రథమమితి॥ హిమదీధితిశ్చంద్రః - ప్రథమం కలా కలామాత్రం అభవత్ - కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః. అథార్ధమభవత్ అథో అనంతరం - అథో అథేత్యమరః-ఉదితస్సకలాద్యుత్థితస్సన్-సమహార్ణమహార్ణసంపన్న్యమానోఽభూత్ మహదభూత్ -అభూతతద్భావే చ్విః- కాలంతత్యాన్నకాల్యాంతరప్రాప్తిః - తథా హి ద్యుతిశాలినోఽపి తేజిష్ఠాశ్చ క్రమశః క్రమేణైవ ఉపచయం ఉదయం వృద్ధిం దధతి-సహసా ఝడితి తు న దధతి ధ్రువం-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౯

ఉదమజ్జీతి॥ అపనిద్రపాండురసరోజరుచా వికచపుండరీకశ్రియా తుహినద్యుతినా చంద్రేణ ప్రథమం హరేః పూర్వమేవ ప్రబుద్ధాయాః అన్యథా తన్ముఖం కథం దృశ్యేతేతి భావః - నదరాజసుతాయాః సింధుకన్యాయాః శ్రియాః వదనేందునేవేత్యుత్ప్రేక్షా-కైటభజితో హరేః-శయనాత్సముద్రాదిత్యర్థః-ఉక్తోత్ప్రేక్షాసంభావనార్థమిత్థం నిర్దేశః-ఉదమజ్జి ఉన్మగ్నం ఉదితమిత్యర్థః॥ ౩౦

అథేతి॥ అథ ఉదయానంతరం లక్ష్మణా లాంఛనేన లక్ష్మణేన సౌమిత్రిణా చానుగతమనుసృతం కాంతం వపుర్యస్య సః-లక్ష్మణానుగతకాంతవపురితి శబ్దశ్లేషః-వస్తుతః శబ్దభేదేన అర్థద్వయావభాసేఽపి జతుకాష్ఠవదేకశబ్దప్రతీతేః పరితస్సమంతా

సకలం బిభిదే ॥ ౩౧ ॥ ఉపజీవతి స్మ సతతం దధతః పరిముగ్ధతాం వణిగివోడుపతేః ।
ఘనవీథివీథిమవతీర్ణవతో నిధిరంభసాముపచయాయ కలాః ॥ ౩౨ ॥ రజనీమవా
ప్య రుచిమాప శశీ సపది వ్యభూషయదసావపి తామ్ । అవిళంబితక్రమమహో మ
హతామితరేతరోపకృతిమచ్చరితమ్ ॥ ౩౩ ॥ దివసం భృశోష్ణరుచిపాదహతాం రు
దతీమివానవరతాలిరుతైః । ముహురామృశన్మృగధరోఽగ్రకరైరుపశిశ్వసత్కు-

దృక్షగణైః నక్షత్రసంఘైః జాంబవదాదిభల్లూకసంఘైశ్చేత్యర్థశ్లేషః. ఏకశాఖా
వలంబిఫలద్వయవదఖండైకశబ్దార్థద్వయప్రతీతేః - నక్షత్రమృక్షం భం తారా -
ఋక్షాచ్ఛభల్లభల్లూకా ఇతి చామరః - పరివారితః పరివేష్టితః - శశ్యేవ దాశరథిః ద
శరథపుత్రో రామః ॥ అత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షయా - జలధిం విలంఘ్య తిమిరౌఘపురా
తు సకలం తద్బిభిదే విదారయామాస - భిదేః కర్తరి లిటి తఙ్ - శ్లేషసంకీర్ణం సమ
మస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకమ్ ॥ ౩౧

ఉపజీవతీతి ॥ అంభసాం నిధిః సముద్రః వణిగివ సతతం పరిముగ్ధతాం సౌందర్యమ
న్యత్ర మౌఢ్యం వ్యవహారానభిజ్ఞత్వమితి యావత్ * ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరి
తి విశ్వః దధతో దధానస్య ఘనానాం వీథిః ఘనవీథిః అంతరిక్షం సా వీథిః పణ్యవీథిరి
వేత్యుపమితసమాసః తామవతీర్ణవతః ప్రవిష్టవతః ఉడుపతేర్నక్షత్రనాథస్య క
స్యచిద్ధనికవణిజశ్చ కలాః షోడశాంశాన్ మూలధనవృద్ధీంశ్చ * కలా స్యాన్మూలరై
వృద్ధౌ శిల్పాదావంశమాత్రకే - షోడశాంశేఽపి చంద్రస్యేతి విశ్వః - ఉపచయా
య స్వాంబువృద్ధయే స్వధనసమృద్ధయే చ ఉపజీవతి స్మ సేవతే స్మ అన్యత్ర లభతే స్మే
త్యర్థః - యథా క్రయాదికుశలో హ్యకుశలాన్మహాంతం లాభమాప్నోతి తద్వది
తి భావః - శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా - ఉపమాసంకీర్ణః శ్లేష ఇత్యన్యే ॥ ౩౨

రజనీమితి ॥ శశీ చంద్రః రజనీమవాప్య ప్రాప్య రుచిం శోభామాప ప్రాప. అసౌ
శశ్యపి సపది తాం రజనీం వ్యభూషయత్ అలంకృతవాన్ తథా హి మహతాం సతాం
చరితం కర్మ అవిలంబితక్రమమవిలంబితప్రకారం యథా తథా ఇతరేతరోపకృతిమ
దన్యోన్యోపకారవత్ - అహో ఇత్యవిలంబాదాశ్చర్యం - అత్ర రజనీశశినో
ర్మిథః శోభాకరత్వాదన్యోన్యాలంకారః * తదన్యోన్యం మిథో యత్రోత్పాద్యో
త్పాదకతా భవేత్ ఇతి లక్షణాత్ తత్సమర్థకత్వాచ్చ అర్థాంతరన్యాస ఇత్యం
గాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౩

దివసమితి ॥ మృగధరశ్చంద్రో దివసం దివస ఇత్యర్థః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా భృ
శమత్యంతముష్ణరుచేరుష్ణాంశోః పాదేన అంశునా అంఘ్రిణా చ - పాదా రశ్మ్యంఘ్రి
తుర్యాంశా ఇత్యమరః ॥ హతాం గ్లపితాం తాడితాం చ అత ఏవ అనవరతైరవిచ్ఛిన్నై
రలిరుతైః రుదతీం క్రందంతీమివ స్థితాం కుముదిన్యేవ వనితా తాం అగ్రాణి చ తే

కుముదీవనితామ్ ॥ ౩౪ ॥ ప్రతికామినీతి దదృశుశ్చకితాః స్మరజన్మఘర్మపయసోపచితామ్ । సుదృశోఽభిభర్తృ శశిరశ్మిగళజ్జలబిందుమిందుమణిదారువధూమ్ ॥ ౩౫ ॥ అమృతద్రవైర్విదధదబ్జదృశామపమార్గమోషధిపతిః స్మ కరైః । పరితోఽవిసర్పిపరితాపిభృశం వపుషోఽవతారయతి మానవిషమ్ ॥ ౩౬ ॥ అమలాత్మసు ప్రతిఫలన్నభితస్తరుణీకపోలఫలకేషు ముహుః । విససార సాంద్రతరమిందురుచామధికావభా

కరాశ్చేత్యభేదేన సమాస ఇతి వామనః తైరగ్రకరైరగ్రాంశుభిరగ్రహస్తైశ్చ ముహూ రామ్యృశన్ ఉదశ్వసత్ ఉపలాలయతి స్మ ఉచ్ఛ్వాసయతి స్మ పరామృష్టానాం పత్రితానాం పతిభిరాశ్వాసనీయత్వాదితి భావః. శ్వసిధాతోః ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అత్ర పాద ఏవ పాదస్తేన హతామితి హానన సాధిత శ్లిష్టరూపకోత్థాపి తేయముదిత్తైరితి వ్యధికరణపరిణామగర్భా రోదనోత్ప్రేక్షేత్యేకో విజాతీయసంకరః- తథా కరైరేవ కరైః కుముదీవనితేతి చ శ్లిష్టాశ్లిష్టరూపణాత్ పృథగర్థవల్లభశ్చ ప్రతీతేరేకదేశవర్తి రూపకం తత్సాపేక్షా చేయముదశ్వసదితి గమ్యోత్ప్రేక్షేత్యపరోఽపి విజాతీయసంకరోఽపి రోదనోత్ప్రేక్షా సాపేక్షేయముచ్ఛ్వాసనోత్ప్రేక్షేతి సజాతీయసంకరోఽపి॥ ౩౪

ప్రతీతి॥ సుదృశోఽంగనాః అభిభర్తృ భర్తారమభి లక్షణేనాభి ప్రతీ అభిముఖ్య ఇత్యవ్యయీభావః శశిరశ్మిభిః చంద్రకిరణైః గళంతః స్రవంతో జలబిందవో యస్యాం తామిందుమణిశ్చంద్రకాంతశిలా సైవ దారు తస్య వధూస్తన్మయీ వధూః స్త్రీప్రతిమా తాం స్మరాజ్జన్మ యస్య తేన స్మరజన్మనా ఘర్మపయసా స్వేదాంబునా ఉపచితా వ్యాప్తా స్విన్నగాత్రేత్యర్థః ప్రతికూలా చ సా కామినీ చ ప్రతికామినీ సపత్నీ సపత్నీతి భ్రాంత్యేతి శేషః చకితాః భీతాః సత్యః దదృశుః - అత్ర చంద్రకాంతశిలాపుత్రికాయాం సాదృశ్యనిబంధనయా ప్రతికామినీ భ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః॥ ౩౫

అమృతద్రవైరితి॥ ఓషధిపతిరేవౌషధిపతిశ్చంద్రః వైద్య ఇతి శ్లిష్టరూపకం అమృతమేవామృతమౌషధవిశేషః తేనద్రవైరార్ద్రైః కరైరేవ కరైః కిరణైః హస్తైః అబ్జదృశామంగనానామపమార్గమంగపరిమార్జనం విదధత్ కుర్వన్ పరితోఽవిసర్పి సర్వవ్యాపి భృశం పరితాపి సంతాపకారి మానః కోపః స ఏవ విషం తద్వపుషః శరీరాదవతారయతి స్మ- అవరోపితవాన్ అత్ర సావయవరూపకేణౌషధలిప్తజాంగలికహస్తసంస్పర్శాద్విషమివ నిశాకరస్పర్శాదేవాంగనానాం వపుషి రోషో నష్ట ఇత్యుపమా వ్యజ్యతే॥ ౩౬

అమలేతి॥ అధికమవభాసితాః ప్రకాశితాః దిశో యాభిస్తాసామిందురుచాం నికరశ్చంద్రకాంతసమూహః- అమలాత్మసు నిర్మలమూర్తిషు తరుణీనాం కపోలాః

సితదిశాం నికరః॥౩౭॥ఉపగూఢవేలమలఘూర్మిభుజైస్సరితామచుక్షుభదధీశ
మపి। రజనీకరః కిమివచిత్రమదో యదురాగిణాం గణమనంగలఘుమ్॥౩౮॥భవనో
దరేషు పరిమందతయా శయితోత్థితో లసత్స్ఫటికయష్టిరుచః।అవలంబ్య జాలకముఖో
పగతానుదతిష్ఠదిందుకిరణాన్మదనః॥౩౯॥ అవిభావితేషువిషయః ప్రథమం మదనో
పి నూనమభవత్తమసా। ఉదితే దిశః ప్రకటయత్యమునా యదఘర్మధామ్ని ధను
రాచకృషే॥౪౦॥అవకాశమాశు హృదయే హృదయేశాంగమితే వికాసముదయాచ్ఛశి

ఫలకానీవ తేష్వభితో ముహుః ప్రతిఫలన్ సంక్రామన్ సాంద్రతరం ప్రచురతరం
విససార - దర్పణసంక్రమణాదివేతి భావః - అత్రేందుభాసాం కపోలాసంక్ర
మణేపి సంక్రమణోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ౩౭

ఉపగూఢేతి॥రజనీకరశ్చంద్రః అలఘుభిరూర్మిభిరేవ బహుతరంగైరేవ భుజైరు
పగూఢా ఆలింగితా వేలా యేన తం సావష్టంభమపీతి భావః - సరితామధీశం సము
ద్రమపి స్వభావాదక్షోభ్యమితి భావః-అచుక్షుభత్ క్షోభయతి స్మ- క్షుభ్యతేః
ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః అనంగేన లఘుం గతసారం యదవ ఏవ రాగిణస్తేషాం గ
ణమచుక్షుభదిత్యర్థః కిమివ చిత్రం న చిత్రమిత్యర్థః అత్రాక్షోభ్యమబ్ధింక్షోభయ
తశ్చంద్రస్య దండాపూపికయా యాదవక్షోభకత్వోక్తేరర్థాపత్తిరలంకారః-

భవనేతి॥ పరిమందతయా ఏకాకిత్వాదసమర్థతయా భవనోదరేషు గృహా
భ్యంతరేషు శయితః సుప్తః మదనః జాలకముఖోపగతాన్ గవాక్షవివరప్రవిష్టాన్
అత ఏవ లసత్ స్ఫటికయష్టీనాం స్ఫాటిక దండానాం రుగివ రుక్ శోభా యేషాం
తాన్ స్ఫటిక దండసన్నిభానిందు కిరణానవలంబ్యావష్టభ్యోదతిష్ఠత్ ఉత్థితః- అ
త్రోద్బోధోత్థానయోరభేదవివక్షాయాం ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీతి పరస్మైపదసిద్ధిః
అత ఏవాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా స్ఫటికయష్టిరుచ ఇత్యుపమా స
హాకృతయా అవలంబ్యేత్యత్ర అవలంబ్యేవేత్యుత్థానస్య అవలంబనహేతుకత్వో
త్ప్రేక్షా ప్రత్యాయ్యత ఇత్యేతాసాం సంకరః॥ ౩౯

అవిభావితేతి॥మదనోపి ప్రథమం చంద్రోదయాత్ప్రాక్ తమసా అవిభావితః
అలక్షితః ఇషువిషయో బాణలక్ష్యం యేన సోభవత్ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్య
స్మాదఘర్మధామ్ని శీతకరే ఉదితే దిశః ప్రకటయతి సతి అమునా మదనేన ధనురాచ
కృషే ఆకృష్టం చంద్రోదయ ఏవ మహానుద్దీపకో మదనస్యాభూదితి భావః॥ ౪౦

అవకాశమితి॥పుష్పధనుః పుష్పధన్వా*వా సంజ్ఞాయామితి వికల్పాన్నానఙాదేశః
తస్య ధనుః పుష్పచాపం పుష్పాంతరం చ తస్మాచ్చలితో నిస్సృతః నిర్గతః శిలీ శల్యం ము
ఖే యేషాం తే శిలీముఖాః బాణాః అళయశ్చ - అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః- తేషాం
గణః శశినశ్చంద్రస్య ఉదయాద్వికాసమాత్సుక్యం ఉన్మీలనం చ గమితే ప్రాపితే

నః । కుముదేచపుష్పధనుషాధనుషశ్చలతశ్శిలీముఖగణోలభత ॥౪౧॥ కకుభాంముఖానిసహసోజ్జ్వలయన్దధదాకులత్వమధికంరతయే । అదిదీపదిందురపరోదహనఃకుసుమేషుమత్రినయనప్రభవః ॥౪౨॥ ఇతినిశ్చితప్రియతమాగతయఃసితదీధితావుదితవత్యబలాః ప్రతికర్మకర్తుముపచక్రమిరే సమయేహిసర్వముపకారికృతమ్ ॥౪౩॥ సమమేకమేవదధతుస్స్తనయోర్గురుహారభూషణమురోజతటౌ ।ఘు

సుదృశాంహృదయేకుముదేచావకాశంప్రవేశమాశు ఝటితిఅలభత ఉభయత్ర ప్రవేశంలబ్ధవానిత్యర్థః - అత్రచంద్రోదయేకుముదకామినీ హృదయయో ర్ద్వయోరపిప్రకృతయోశ్శిలీముఖప్రవేశలక్షణైకధర్మయోగాదౌపమ్యావగమాత్తుల్యయోగితా - ఏకధర్మత్వంచాస్యశిలీముఖేతిశ్లిష్టపదోపాత్తయోరలిబాణయోరేకత్వాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిప్రసాదాదితిసంకరః ॥ ౪౧

కకుభామితి ॥ కకుభాందిశాంముఖానిసహసాఝడిత్యుజ్జ్వలయన్నుద్భాసయన్రతయేసురతాయాధికమత్యంతమాకులత్వంఔత్సుక్యందధత్ యూనామితిశేషఃఅన్యత్రరతయేకామదేవ్యైఆకులత్వంభయవిహ్వలత్వందధత్ అత్రేః అత్రిమునేః నయనప్రభవఃఅత్రినేత్రసముద్భవఇతిపురాణాత్ - త్రినయనప్రభవోనభవతీతిఅత్రినయనప్రభవః - అపరః త్రినయనప్రభవాదన్యోదహనోగ్నిరిందుః-కుసుమేషుంకామమదిదీపత్ దీపయతిస్మదీప్యతేర్ణౌచఙి భ్రాజభాసేత్యాదినావికల్పాదుపధాహ్రస్వః - అత్రప్రకృతేకుసుమేషూద్దీపనంనామప్రవర్ధనంతస్యప్రతీయమానేన ప్రజ్వాలనేన అభేదాధ్యవసాయాత్తన్నిమిత్తా ఇందోర్దిఙ్ముఖోద్భాసనాదిధర్మసంబంధాదపరోయందహనఇత్యపరశబ్దప్రయోగసామర్థ్యాద్దహనత్వోత్ప్రేక్షా నరూపకమితిరహస్యం చంద్రోదయాత్కామోపవృద్ధేఇతితాత్పర్యమ్ ॥ ౪౨

ఏవంచంద్రోదయాఖ్యముద్దీపనవిభావముక్త్వాతత్ఫలమాహ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యేవంసితదీధితౌచంద్రమస్యుదితవతిసతిఅబలాఃస్త్రియఃనిశ్చితా ప్రియతమానామాగతిరాగమనంయాభిస్తాఃసత్యఃప్రతికర్మప్రసాధనంకర్తుముపచక్రమిరే . ప్రతికర్మప్రసాధనమిత్యమరః-చంద్రోదయాత్ప్రియాగమనంనిశ్చిత్యైవాలంకర్తుంప్రక్రాంతా ఇత్యర్థః- తథాహిసమయేకార్యకాలేకృతమనుష్ఠితంసర్వంసకలంకర్మఉపకార్యుపకారకంభవతిఅన్యథావిఫలమేవేతిభావః అతోనిశ్చిత్యప్రవృత్తిరాసాంయుక్తేత్యర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౩

అథప్రసాధనవిధిమేవప్రపంచయతి ॥ సమమితి ॥ సుతనోఃకాంతాయాఃఉరోజతటౌ స్తనతటౌగురుశ్లాఘ్యమేకమేవహారమేవ భూషణంసమమవైషమ్యేణ దధతుఃసంహతతయాసంశ్లిష్టతయా ఐకమత్యేనచ జనితాంనిర్వైరతాం చిరం

టి తేహి సంహతతయా జనితామిదమేవ నిర్వివరతాం దధతోః॥౪౪॥ కదలీప్రకాం డరుచిరోరుతరౌ జఘనస్థలీ పరిసరే మహతి। రశనాకలాపకగుణేన వధూర్మకరధ్వజద్విరదమాకలయత్॥౪౫॥ అధరేష్వలక్తకరసస్సుదృశాం విశదం కపోలభువి లోధ్రరజః। నవమంజనం నయనపంకజయోర్బిభిదే న శంఖనిహితాత్పయసః॥౪౬॥ స్ఫురదుజ్జ్వలాధరదలైర్విలసద్దశనాంశుకేసరభరైః పరితః। ధృతముగ్ధగండఫలకైర్విబభుర్వికసద్భిరాస్యకమలైః ప్రమదాః॥౪౭॥ భజతే విదేశమధికేన జి

తరాళతాం నీరంధ్రతాం చ దధతోరిదం సముభాగిత్వమేవ ఘటతే అంతశ్ఛిద్రాంతరాయా హి విషయిణాం విషయోపభోగాః కుచయోస్తదభావాత్ సమశోభాధారణం యుక్తమితి భావః॥ ౪౪

కదలీతి॥ వధూః కదలీప్రకాండరుచిరోరుం రంభాస్తంభగంభీరః. ఊరురేవ తరుర్బంధనవృక్షో యస్మిన్ తస్మిన్-అత్ర కదలీప్రకాండస్య సౌందర్యమాత్రోపమానత్వాన్నబంధయోగ్యవృక్షవాచినా తరుశబ్దేన పునరుక్తిః మహతి జఘనస్థల్యేవ పరిసరః ప్రదేశః తస్మిన్ రశనాకలాపక ఏవ గుణః పాశః తేన మకరధ్వజో మదనః స ఏవ ద్విరదః తమాకలయత్ అబధ్నాత్ రశనాబంధేన జఘనమతీవ మదనోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకమ్॥ ౪౫

అధరేష్వితి॥ సుదృశాం స్త్రీణామధరేషు ఓష్ఠేషు అలక్తకరసో లాక్షాద్రవః - తథా కపోలభువి గండయోః స్థలే విశదం శుభ్రం లోధ్రరజః తథా పంకజమివ నయనం నయనపంకజయోః నవన్యూతనమంజనం చ శంఖనిహితాత్పయసః క్షీరాన్న బిభిదే భిన్నం నాభూదిత్యర్థః- కర్మకర్తరి లిట్-అధరాదినిహితం లాక్షారాగాదికం శంఖనిహిత క్షీరవత్స్వవర్ణ్యాదాశ్రయతో వివిచ్య దుర్గ్రహమభూదిత్యర్థః - అత్ర యదధరాలక్తకరసాదికం తచ్ఛంఖనిహితం క్షీరమిత్యేకవాక్యతయా వాక్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాత్ అసంభవద్వస్తుసంబంధ వాక్యార్థనిష్ఠా నిదర్శనాలంకారః తేనాధరాలక్తకాదీనాం గుణతఏకత్వరూపః సామాన్యాలంకారో గమ్యతే-సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్॥

స్ఫురదితి॥ ప్రమదాః స్త్రియః స్ఫురంతశ్చలంతః ఉజ్జ్వలాః ప్రకాశాః అధరాః ఓష్ఠా ఏవ దళాని పత్త్రాణి యేషాం తైః పరితో వికసంతః ప్రకాశంతః దశనాంశవో దంతకాంతయ ఏవ కేసరభరాః కింజల్కపుంజా యేషాం తైః ధృతాని ముగ్ధాని సుందరాణి గండా ఏవ ఫలకాని కర్ణికా యేషాం తైః వికసద్భిరాస్యకమలైర్ముఖారవిందైర్విబభుః వ్యరుచన్ అత్ర ఆస్యకమలైరితి రూపణాత్ప్రమదా ఏవ సరస్య ఇత్యసిద్ధేరేకదేశవర్తి సావయవరూపకం- ఆస్యకుముదైరితి పాఠే కుముదస్య ముఖోపమానత్వం కవిసమయవిరుద్ధమిత్యేకావలికారః॥ ౪౭

తస్తదనుప్రవేశమథవా కుశలః । ముఖమిందురుజ్జ్వలకపోలమతః ప్రతిమాచ్ఛలేన సుదృశామవిశత్ ॥౪౮॥ ధ్రువమాగతాః ప్రతిహతిం కఠినే మదనేషవః కుచతటే మహతి । ఇతరాంగవన్న యదిదం గరిమగ్లపితావలగ్నమగమత్తనుతామ్ ॥౪౯॥ న మనోరమాస్వపి విశేషవిదాం నిరచేష్ట యోగ్యమిదమేతదితి । గృహమేష్యతి ప్రియతమే సుదృశాం వసనాంగరాగసుమనస్సు మనః ॥౫౦॥ వపురన్యలిప్తపరిరంభసుఖ

భజతేతి ॥ అధికేన ప్రబలేన జితోపి దేశం దేశాంతరం భజతే - అథవా కుశలశ్చే త్ - తదనుప్రవేశం తస్య ప్రబలస్య అనుసరణం భజతే తమేవ శరణతయా అనుప్ర విశ్య జీవతీత్యర్థః - అతో హేతోః ఇందుశ్చంద్రః ఉజ్జ్వలౌ కపోలౌ యస్య తదితి ముఖస్య ప్రతిబింబగ్రహణయోగ్యత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకా రః . సుదృశాం స్త్రీణాం ముఖం ప్రతిమాచ్ఛలేన ప్రతిబింబవ్యాజేన అవిశత్ - ప్రవి ష్టః అత్ర ముఖేన జితః తద్భీత్యా తదేవానుప్రవిష్టః సాక్షాచ్చంద్ర ఏవ అయం న ప్రతి మాచంద్ర ఇతి ఛలశబ్దాత్ ప్రతీతేః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నా వాలంకారః పూర్వోక్తకావ్యలింగసాపేక్ష ఇతి సంకరః - తేన కపోలయోః లోకో త్తరం లావణ్యం దర్పణౌపమ్యం చ వ్యజ్యత ఇతి అలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౪౮

ధ్రువమితి ॥ మదనేషవో మన్మథశరాః మహతి కఠినే కుచతటే ప్రతిహతిం ప్ర తిఘాతం ఆగతాః ప్రాప్తాః ధ్రువం యద్యస్మాద్గరిమ్నా నిజభారేణ గ్లపితం కర్శితం అవలగ్నం మధ్యం యేన తత్ - ఇదం కుచతటం ఇతరాంగేన తుల్యమితరాంగవత్ * తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః - తనుతాం కార్శ్యం నాగమత్ నాభజత్ * పుషాది సూత్రేణ చ్లేరఙాదేశః - తతో మదనేషుపాతాత్ కుచాతిరిక్తం అఖిలం అంగనా నాం అంగం కృశమాసీదిత్యర్థః - అత్ర కార్శ్యస్య ప్రతిఘాతహేతుత్వాత్ - కా వ్యలింగం తదపేక్షయా కుచయోః కార్శ్యాభావనిమిత్తాన్మదనేషు ప్రతిఘాతో త్ప్రేక్షణాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణా గుణభావనిమిత్తా క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥

నేతి ॥ ప్రియతమే నాయకే గృహం సదనమేష్యతి ఆగమిష్యతి సతి * ఇణో ల్ృట స్సద్వేతి శత్రాదేశః - విశేషవిదాం తారతమ్యవిదాం వివేకినామపీత్యర్థః - అ త ఏవ సుదృశాం సమ్యగ్దర్శినీనాం స్త్రీణాం మనః కర్తృ మనోరమాస్వపి వసనాం గరాగసుమనస్సు వస్త్రగంధమాల్యేషు ఇదమేతదితి ఇదం పురోవర్తి వస్తు ఏతదితి వసనమితి అనులేపనమితి సుమనస ఇతి చ విశేషాకారేణ తథా యోగ్యమస్మాకం ధా రణార్హమితి చ న నిరచేష్ట న నిరధారయత్ ప్రియాగమనహర్షాతిరేకాదితి కర్త వ్యతామూఢమభూదిత్యర్థః - చినో తేలుఙి తఙ్ * చ్లేస్సిచ్ * సార్వధాతుకా ర్ధధాతుకయోరితి గుణః హర్షాత్ర సంచారీ - నిశ్చయసంబంధేప్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః - సుమనస్సుమన ఇతి యమకవిశేషశ్చేతి సంసృష్టిః ॥ ౫౦

వ్యవధానభీరుకతయా నవవధ్వాః। తను మస్య బాఢమిద మేవహి యత్ప్రియసంగమేష్వనవలేపమదః॥౫౧॥ నిజపాణిపల్లవతలస్ఖలనాదభినాసికావివరముత్పతితైః। అపరా పరీక్ష్య శనకైర్ముముదే ముఖవాసమాస్యకమలశ్వసనైః॥౫౨॥ విధృతే దివా సవయసా చ పురః పరిపూర్ణమండలవికాసభృతి। హిమధామ్ని దర్పణతలే చ ముహుః స్వముఖశ్రియం మృగదృశో దదృశుః॥౫౩॥ అధిజాను బాహుముపధాయ నమత్కరపల్లవార్పితకపోలతలమ్। ఉదకంఠి కంఠపరివర్తి కలస్వరహీనగాన

వపురితి॥ వధ్వాః స్త్రియాః పరిరంభసుఖవ్యవధానభీరుకతయా ఆలింగనసుఖవిచ్ఛేదభీరుత్వేన ప్రకృష్టం కన్నపి వక్తవ్య ఇతి భియః ప్రకర్షప్రత్యయః వపునానాన్యలిప్తనానులిప్తవతీ అంగరాగమాత్రవ్యవధానమపి నాసహత ఇత్యర్థః - లింపతేః కర్తరి లుజిత జ్ -తథాహి అదో వపుః ప్రియసంగమేషు అనవలేపము లేపనం అగర్వం చేతి యత్ ✻ అవలేపస్తు గర్వే స్యాల్లేపనే భూషణేపి చేతి విశ్వః- ఇదమనవలేపత్వమేవ అస్య వపుషో బాఢం భృశం తనుం యుక్తం హి - శ్లేషానుప్రాణితోర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౧

నిజేతి॥ అపరా స్త్రీ నిజపాణిపల్లవతలస్య స్వపాణిపల్లవప్రదేశస్య స్ఖలనాదభిఘాతాత్ అభినాసికావివరం నాసారంధ్రం ప్రతి ఉత్పతితైః ఆస్యకమలశ్వసనైః ముఖమారుతైః ముఖవాసం ముఖవాసనాం శనకైః పరీక్ష్య ముముదే సంతుష్టా. ఇయం వాసకసజ్జికా నాయికా॥ ౫౨

విధృత ఇతి॥ దివా ఆకాశేన సవయసా సమానవయసా వయస్యయా చ పురో గ్రే విధృతే ధారితే పరిపూర్ణమండలవికాసం బింబశోభాం బిభర్తీతి తద్భృత్ - తస్మిన్ హిమధామ్ని చంద్రే దర్పణతలే చ మృగదృశః స్త్రియః స్వముఖశ్రియం పూర్వత్రోపమానభూతాం ఉత్తరత్రోపమేయభూతాం చేత్యర్థః - ముహుర్దదృశుః ఔపమ్యపరీక్షార్థమితి భావః అత్రాన్యశ్రియోన్యత్రాసంభవాచ్చంద్రే తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా- తథా చ చంద్రదర్పణయోర్ద్యు సవయసోశ్చ యథాసంఖ్యమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారశ్చ - తదుభయాపేక్షయా చంద్రదర్పణయోర్ముఖశ్రీదర్శనస్థానత్వేన ప్రస్తుతయోరేవౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితేతి సంకరః॥ ౫౩

అధిజాన్వితి॥ నమతి కపోలార్పణాయ ప్రహ్వీభవతి కరపల్లవే పాణిపల్లవే అర్పితం నిహితం కపోలతలం గండస్థలం యస్య తం బాహుం అధిజాను జానుని విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - ఉపధాయ నిధాయ కూర్పరేణ జానున్యవష్టభ్యేత్యర్థః- కంఠే పరివర్తత ఇతి కంఠపరివర్తి - నతు ముఖోచ్చారితమిత్యర్థః - కలమవ్యక్తమధురం స్వరహీనం తారధ్వనిశూన్యం షడ్జాదిస్వరాభివ్యక్తిహీనం వా యద్గానం తత్పరయా తదాసక్తయా మందం కంఠేనైవ గాయంత్యేత్యర్థః కాలక్షే

పపరయాఽరయా॥౫౪॥ ప్రణయప్రకాశనవిదో మధురాః సుతరామభీష్టజనచిత్తహృదః। ప్రజిఘాయ కాంతమనుముగ్ధతరస్తరుణీజనో దృశ ఇవాథ సఖీః ॥ ౫౫॥ నచ మేఽవగచ్ఛతి యథా లఘుతాం కరుణాం యథా చ కురుతే స మయి। నిపుణం తథైనముపగమ్య వదేరభిదూతి కాచిదితి సందిదిశే॥౫౬॥ దయితాయ మానపరయాఽపరయా త్వరితం యయావగదితాపి సఖీ। కిము చోదితాః ప్రియహితార్థకృతః కృతి

షార్థమితి భావః అయం చ ఉత్కంఠానుభావః - అపరయా స్త్రియా ఉదకంఠి ఉత్కంఠితం ప్రియసంగమోత్సుకతయా స్థితమిత్యర్థః - భావే లుజి ❋ చిణోలుక్ అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం సంచారితన్నిబంధనాత్ ప్రేయోఽలంకారః పరయాఽపరయేతి - యమకమేకశేషశ్చేతి సంసృష్టిః ఏషా విరహోత్కంఠితా - చిరయత్యవ్యలీకే తు విరహోత్కంఠితోన్మనా ఇతి లక్షణాత్॥ ౫౪

ప్రణయేతి ॥ అథ ప్రసాధనానంతరం ముగ్ధతరోఽత్యంతం కామమోహితస్తరుణీజనః ప్రణయప్రకాశనవిదోఽనురాగవ్యంజనచతురా ఇత్యర్థః మధురాః మధురభాషిణీః అన్యత్ర రమ్యాకృతీః సుతరామభీష్టజనస్య ప్రియజనస్య చిత్తహృదః మనోహారిణీః సఖీః దృశ ఇవ కాంతమనుప్రియజనం ప్రతి ప్రజిఘాయ ప్రేషితవాన్ హినోతేర్లిట్ - ఇవేన సహ సమాసవచనాద్దృశ ఇవేతి సమాసగా పూర్ణోపమా తయా సఖీనామాప్తత్వాంతరంగత్వకార్యదర్శిత్వాదివ్యంజనాదలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ౫౫

అథ కాచిన్నాయికా దూతీం వాచికమనుశాస్తి॥ నచేతి ॥ స మే దయితః మయి యథా కరుణాం దయాం కురుతే - యథా లఘుతామల్పతాం చ నావగచ్ఛతి నమన్యతే ఏనం మే దయితం ఉపగమ్య ప్రాప్య తథా నిపుణం కుశలం - వదేః విధ్యర్థే ప్రార్థనాయాం వా లిఙ్ ఇతీత్థం కాచిన్నాయికా అభిమాని-లక్షణేనాభీత్యభిలక్షణే వ్యయీభావేన పుంసకహ్రస్వత్వం సందిదిశే సందిష్టవతీ - కర్తరి లిట్ స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం-నాయికాత్ర కలహాంతరితా ❋ కోపాత్కాంతం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్॥ ౫౬

దయితాయేతి॥ మానపరయా అభిమానవత్యా అత ఏవాపరయా నాయికయా అగదితాపి దయితమానయేత్యనుక్తాపి సఖీ దయితాయ దయితమానయితుం ❋ క్రియార్థోపపదస్య కర్మణి స్థానిన ఇతి చతుర్థీ - త్వరితం శీఘ్రం యయౌ యయా - అన్యథా మరణశంకయేతి భావః - తథాహి శోభనం హృదయం యేషాం తే సుహృదః మిత్రాణి ❋ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః - చోదితాః ప్రేరితాః సంతః - సుహృదాం ప్రియా హృద్యాః హితాః శ్రేయస్కరాశ్చ యే అర్థాః - తం కుర్వంతీతి ప్రియహితార్థకృతః - కృతమేషామస్తీతి కృతినః - కృతకృత్యా భవంతి కిం - కింతు చోద

నోభవంతిసుహృదస్సుహృదామ్॥౫౭॥ ప్రతిభిద్యకాంతమపరాధకృతంయదితావదస్యపునరేవమయా। క్రియతేనువృత్తిరుచితైవతతఃకలయెదమానమనసంస ఖిమామ్॥౫౮॥ అవధీర్యధైర్యకలితాదయితంవిదధేవిరోధమథతేనసహ। తవగోప్యతేకిమివకర్తుమిదంనసహోస్మిసాహసమసాహసికీ॥౫౯॥ తదుపేత్యమాస్మతముపాలభథాఃకిలదోషమస్యనహివిద్మవయమ్। ఇతిసంప్రధార్యరమణాయవధూర్విహితాగసేపివిససర్జసఖీమ్॥౬౦॥ ననుసందిశేతిసుదృశోదితయాత్ర

నాంవినైవకృత్యాకృతిన ఇతిభావః-అర్థాంతరన్యాసః-నాయికాచపూర్వవత్ ॥

అథకాచిత్కలహాంతరితాకాంతంప్రతిత్రిభిర్దూతీంసందిశతి॥ ప్రతిభిద్యేత్యాది॥ అపరాధకృతంఆగస్కారిణంకాంతంప్రియంప్రతిభిద్యనిరాకృత్య- పునర్మయైవాస్యానువృత్తిరనుసరణంక్రియతేయదితావదనువృత్తిరనుసరణం ఉచితైవయోగ్యా-పతివ్రతానాంప్రాణేశ్వరచిత్తానువృత్తేర్ధర్మత్వాదితిభావః - కింతు హే సఖితతోనువృత్తేఃమామమానమనసంఅభిమానహీనచిత్తాంకలయేత్ మన్యేత॥ ౫౮

తర్హిఅలాఘవాయవిగృహ్యైవస్థీయతాంతత్రాహ॥ అవధీర్యేతి॥ అథఅనంతరంధైర్యకలితాకలితధైర్యాసతీఅహం * వాహితాగ్న్యాదిష్వితినిష్ఠాయాఃపరనిపాతః దయితంఅవధీర్యతిరస్కృత్య- తేనసహప్రియేణసహవిరోధంవిదధేకరోమిచేత్ -తథాతేఃకర్తరిలట్ తఙ్ - హే సఖితవకిమివగోప్యతేనిగూహ్యతేనకించిదిత్యర్థః-కింతుకథ్యతఏవేతికథయతిచ- సహసాబలేనవర్తతఇతిసాహసికీ*ఓజస్సహోంభస్తమసఇతిఠక్ -సానభవతీత్యసాహసికీ- అహమితిశేషః-ఇదంసాహసవిరోధాచరణరూపంసాహసకృత్యంకర్తుం* శకధృషేత్యాదినాతుమున్-సహతఇతిసహాసమర్థా-పచాద్యచ్ -నాస్మిఅత్రాసాహసికత్వస్యవిశేషణగత్యాసాహసాసహన హేతుత్వోక్తేఃపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥

తర్హికిమత్రకార్యమతఆహ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్త్వంవల్లభంఉపేత్యమాస్మోపాలభథాఃనోపాలభస్వతద్దోషంనగణయేత్యర్థః - స్మోత్తరేలఙ్ చేత్యుపాలభేర్లఙ్ *నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః - ననుసాపరాధఃకథంనోపాలభ్యస్తత్రాహ-వయమస్యదోషంఅపరాధంనవిద్మకిల అజానానాఇవతిష్ఠామఇత్యర్థః-కార్యార్థినఃకుతోగర్వఇతిభావః* విదోలటోవేతిమసోమాదేశః-ఇతిసంప్రధార్యనిశ్చిత్య-వధూర్నాయికావిహితాగసేకృతాపరాధాయాపి రమణాయప్రేయసేక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ-సఖీంవిససర్జప్రజిఘాయ-విరహాసహిష్ణుతయేత్యర్థః-ఏషాకలహాంతరితాప్రౌఢాచ॥ ౬౦

నన్వితి॥ ననుహే నాయికేసందిశసందేశంబ్రూహీత్యుదితయాదూత్యోక్త

త్రపయా న కించన కిలాభిదధే। నిజమైక్షి మందమనిశం నిశితైః కృశితం శరీరమశరీరశరైః॥ ౬౧॥ బ్రువతే స్మ దూత్య ఉపసృత్య నరాన్నరవత్ప్రగల్భమతిగర్భగిరః। సుహృదర్థమీహితమజిహ్మధియాం ప్రకృతేర్విరాజతి విరుద్ధమపి॥ ౬౨॥ మమ రూపకీర్తిమహరద్భువి యస్తదనుప్రసక్తహృదయేయమితి। త్వయి మత్సరాదివ నిరస్తదయస్సుతరాం క్షిణోతి ఖలు తాం మదనః॥ ౬౩॥ తవ సా కథాసు పరిఘట్టయతి శ్ర

యా పద్మశా నాయికయా కర్త్ర్యా త్రపయా హేతునా కించన నాభిదధే కిల నాభిహితం ఖలు కింతు నిశితైరశరీరశరైరనంగబాణైః అనిశం కృశితం కృశీకృతం కృశశబ్దాత్ *తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః-ణావిష్ఠవద్భావే * రఋతో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదేశః-నిజం శరీరం - మందమైక్షి ఈక్షితం- ప్రాచకలహాంతరితామధ్యమా చ- త్రపయా నిజహృదయానభిధానాన్నిజశరీరేక్షణేన స్వావస్థానివేదనాచ్చ తుల్యలజ్జాస్మరత్వావగమాదితి - ఇయం చ పంచమీ కార్శ్యాఖ్యా కామావస్థా-దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశ॥ ౬౧

ఇత్థం నాయికాభిరుపదిష్టాః దూత్యశ్చకిమకుర్వన్నత ఆహ॥ బ్రువత ఇతి॥ ప్రగల్భాః ధృష్టాః మతిగర్భాః ప్రతిభాగర్భా యాసాం తాశ్చ గిరో యాసాం తాః దూత్యః నరాన్పురుషానుపసృత్య గత్వా నరవత్ నరైః పుంభిస్తుల్యం* తేన తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః - బ్రువతే స్మ నచైతావతా వైయాత్యం దూషణమిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ-సుహృదర్థమితి- తథాహి- అజిహ్మధియామకుటిలబుద్ధీనాం సంబంధి సుహృదే సుహృదర్థం మిత్రార్థం* అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలింగతా చేతి వక్తవ్యా-ఈహితం చేష్టితం ప్రకృతేః స్వభావాత్ విరుద్ధం స్వభావవిపరీతమపి విరాజతి శోభతే-తస్మాన్న ధార్ష్ట్యం దోష ఇత్యర్థః॥ ౬౨

అథ కాచిద్దూతీ కంచిత్ప్రియం సప్తభిః ప్రార్థయతి॥ మమేత్యాది॥ యః పురుషః భువి మమ రూపకీర్తిం సౌందర్యప్రథామహరత్ - ఇయం తత్ప్రియా తదనుప్రసక్తహృదయా తస్మిన్నాసక్తచిత్తేతి హేతోః త్వయి మత్సరాదివ మదనో నిరస్తదయో నిష్కృపస్సన్ తాం త్వత్ప్రియాం సుతరాం క్షిణోతి క్షపయతి ఖలు- ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా అత్ర సాక్షాత్ప్రతిపక్షభూత నాయకపీడాసమర్థస్య మదనస్య తదీయనాయికాపీడనోక్త్యా ప్రత్యనీకాలంకారః- స చ త్వయి మత్సరాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షోత్థాపితశ్చేతి సంకరః॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే। యస్తదీయతిరస్కారః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే ఇతి॥ ౬౩

తవేతి॥ సా త్వత్ప్రియా తవ కథాసు గుణకీర్తనేషు ముహురంగులిముఖేన అంగుల్యగ్రేణ శ్రవణం శ్రోత్రవివరం పరిఘట్టయతి-ఆస్ఫాలయతీతి యావత్ -యద్వచ్ఛ

వణం యదంగుళిముఖేన ముహుః । ఘనతాం ధ్రువం నయతి తేన భవద్గుణపూగపూరితతయాతృప్తతయా॥ ౮౪ ॥ ఉపతాప్యమానమలఘూష్ణికాభిః శ్వసితైస్సితేతరసరోజదృశః। ద్రవతాన్న నేతుమధరం త్వమునా తేన నవనాగవల్లిదళరాగరసః॥౮౫॥ *దధతి స్ఫుటం రతిపతేరిషవః శితతాం యదుత్పలపలాశదృశః। హృదయన్నిరంతరబృహత్కఠినస్తనమండలావరణమప్యభిదన్॥ ౮౬॥ కుసుమాదపి స్మితదృశస్సుతరాంసు

యేతి శేషః- తేనపరిఘట్టనేనభవద్గుణపూగపూరితం శ్రవణం అతృప్తతయా తావద్గుణగ్రహణేన అసంతుష్టతయా ఘనతాం నయతి - బహుతండులమానార్థం ప్రస్థాదివత్ భూయోగుణప్రవేశాయసంశ్లేషయతీత్యర్థః - ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం అత్రకండూతినోదనార్థ్రశ్రోత్రఘట్టనే ఘనతానయనార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే

ఉపేతి॥ అలఘురంతస్సంతాపాదధికఉష్ణిమాఉష్ణత్వం యేషాం తైః శ్వసితైః నిశ్వాసైః ఉపతాప్యమానం దహ్యమానం సితేతరసరోజదృశో నీలోత్పలాక్ష్యాః అధరం నవనాగవల్లిదళానాం తాంబూలవల్లిపత్రాణాం రాగరసో రంజకద్రవో ద్రవతామార్ద్రతాం నేతుం నతు మతేనశక్నోతి-ఏతేనజ్వరావస్థోక్తా ద్రవత్వసంబంధేప్యసంబంధోక్తేః సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః- స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతిరహస్యమ్॥ ౮౫

దధతీతి॥ రతిపతేర్మదనస్య ఇషవః శరాః శితతాం నైశిత్యం దధతి బిభ్రతి- స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా-యద్యస్మాన్నిరంతరం నీరంధ్రం బృహత్కఠినం యత్ స్తనమండలం తదేవావరణం వర్మ యస్యతత్తదపి- ఉత్పలపలాశదృశః ఉత్పలాక్ష్యాః హృదయం చిత్తమభిదన్ భిందంతిస్మ-భిదేర్లుఙి *ఇరితోవేతి చ్లేరఙాదేశః-సావరణమపిభిన్నమితి విరోధార్థాపి తేయం స్మరశరనైశిత్యోత్ప్రేక్షా - తయాచరం ధ్రాన్వేషిణా కామేన పీడ్యమానాయాః తస్యాస్త్వద్విరహో జీవితసంశయమాపాదయతీతి వస్తుద్యోత్యతే॥ ౮౬

కుసుమాదితి॥ స్మితదృశః స్మేరాక్ష్యాః-అంగం కుసుమాదపిసుతరాంసుకుమారం కోమలమితి ఇదం కోమలత్వం అపరథా అన్యథా నభవతి- కింతు సత్యమేవేత్యర్థః - కుతః యద్యస్మాత్తు సుమేషురకరుణః నిష్కృపస్సన్- నిజైర్విశిఖైః కుసుమైరేవేత్యర్థః- కరుణం దీనం యథా తథా అనిశముత్తపతి తాపయతీత్యర్థః- తపతిరయం భౌవాదికః సకర్మకః-కుసుమాధికసౌకుమార్యాభావే కథం కుసుమైః పీడ్యత ఇతి కుసుమాధికసౌకుమార్యగుణోత్ప్రేక్షా నాపరథేతి వ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా

విషతామితి॥ అపక్రియయా విపరీతప్రయోగేణ నిషేవితం ఉపయుక్తం సర్వమమృతమపీతి భావః-విషతాం విషవదహితత్వం సముపైతీత్యర్థః-అదః ఇదం విషత్వం సత్యం ధ్రువం - అమృతస్రుతః సుధాస్రావిణోపి ప్రవతేః-క్షిపితుక్-హిమకర

కుమారసంగమితి నాపరథ్యా|అనిశంనిజైరకరుణఃకరుణంకుసుమేషురుత్తపతియ
ద్విశిఖైః||౬౭||విషతాంనిషేవితమపక్రియయాఘముపైతిసర్వమితిసత్యమదః||
అమృతస్రుతోపివిరహాద్భవతోయదమూందహంతిహిమరశ్మిరుచః|| ౬౮|| ఉది
తం ప్రియాంప్రతిసహార్దమితి శ్రద్దధీయత ప్రియతమేనవచః | విదితేంగితేపిపు
రఏవజనేసపదిరీతాఃఖలులగంతిగిరః||౬౯|| దయితాహృతస్యయువభిర్మనసఃప
రిమూఢతాముపగతైఃప్రథమమ్ | ఉదితేతతస్సపదిలబ్ధపదైఃక్షణదాకరేనుపది
భిఃప్రయయే||౭౦||నిపపాతసంభ్రమభృతశ్శ్రవణాదసితభ్రువః ప్రణదితాళిస

శ్మిరుచఃచంద్రపాదాఃభవతఃవిరహాద్ధేతోః-త్వయావినాసేవనాదిత్యర్థః- అ
మూంత్వత్ప్రియాందహంతియాఃపూర్వంత్వయాసహసేవనాదాహ్లాదయంతె
తిభావః-ఏతేనవిషయద్వేషరూపా అరత్యవస్థోక్తా విశేషేణసామాన్యసమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః|| ౬౮

ఉదితమితి|| ప్రియాంప్రతిప్రియాముద్దిశ్యహృదయస్యేదంహార్దంప్రేమ
ప్రేమాసాప్రియతాహార్దంప్రేమేత్యమరః*తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః*హృ
దయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేష్వితిహృదయస్యహృదాదేశః - సహార్దంసస్నే
హమిత్యుదితముక్తంవదేఃకర్మణిక్తః*వచిస్వపీత్యాదినాసంప్రసారణం-వచః
దూతీవాక్యంప్రియతమేనశ్రదధీయత-విశ్వసితందధాతేఃకర్మణిలఙ్ . శ్రదం
తరోరుపసర్గవద్వచనాత్ శ్రచ్ఛబ్దస్యప్రాక్ప్రయోగః - హియస్మాత్పురః
పూర్వమేవవిదితేంగితేవిదిత పరాభిప్రాయేజనే - ఇంగితంహృద్గతోభావఇతి
సజ్జనః-ఈరితాఃఉక్తాఃగిరఃసపదిలగంతిసజ్జంతిఖలు- స్వయంప్రియాహృదయ
వేదిత్వాత్స్వబుద్ధిసంవాదేనదూతీకథితం ప్రియాయాఃవిరహదుఃఖంసద్యోవి
శశ్వాసేత్యర్థః-అర్థాంతరన్యాసః-'ఏషాకలహాంతరితా - అతఏవాత్రమానా
ఖ్యోవిప్రలంభశృంగారః-పూర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసకరుణాత్మనా - వి
ప్రలంభశ్చతుర్ధేత్యుక్తమ్|| ౬౯

దయితేతి || ప్రథమంచంద్రోదయాత్ప్రాక్ పరిమూఢతాంనిజమనఃప్రస్థా
నమార్గానభిజ్ఞతాంఉపగతైస్తతఃపశ్చాత్ క్షణదాకరేనిశాకరేదిఉదితేసతిల
బ్ధపదైఃదృష్టచోరపదచిహ్నైః అతఏవదయితాభిఃహృతస్యాపహృతస్య
చమనసఃఅనుపదిభిః అన్వేష్టృభిఃఅన్వీయ్వద్భిరివేత్యర్థః - అతఏవగమ్యోత్ప్రే
క్షా - ప్రాగవలంబితధైర్యత్యాగనిమిత్తా * అనుపద్యన్వేష్టేతినిపాతః-అన్వే
ష్టానుపదీప్రోక్తఇతివైజయంతీ - యువభిఃప్రయయేప్రయాతంయాతేర్భావేలి
ట్ - అత్రోక్తపరాన్వేషణోత్ప్రేక్షయాయూనాంచోరగ్రాహిభిః ఉపమా
గమ్యతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః|| ౭౦

లమ్ । దయితావలోకవికసన్నయనప్రసరప్రణున్నమివ వారిరుహమ్॥ ౭౧॥ ఉప
నేతుమున్నతిమతే వదివం కుచయోర్యుగేన తరసాకులితామ్। రభసోత్థితాముపగ
తస్సహసా పరిరభ్య కశ్చన వధూమరుధత్॥ ౭౨॥ అను దేహమాగతవతః ప్రతిమాం
పరిణాయకస్య గురుముద్వహతా । ముకురేణ వేపథుభృతోఽతిభరాత్ కథమప్యపా
తి నవధూకరతః॥ ౭౩॥ అవనమ్య వక్షసి నిమగ్నకుచద్వితయేన గాఢముపగూఢవతా

అథ యూనాం ప్రియాగృహప్రాప్త్యనంతరవృత్తాంతం వర్ణయతి॥ సపా
తేతి ॥ సంభ్రమభృతః ప్రత్యుత్థానసంరంభిణ్యాః అసితభ్రువోంగనాయాః శ్రవ
ణాత్కర్ణాత్ - ప్రణుదితాళికులం కూజదళిపుంజం * ఉపసర్గాదసమాసేపి
ణోపదేశస్యేతి ణత్వం వారిరుహం శ్రవణోత్పలం దయితావలోకేన ప్రియదర్శ
నేన వికసతో విస్తారం గచ్ఛతో నయనస్య ప్రసరేణ ప్రసారేణ ప్రణున్నమివ ప్రేరి
తమివ-పూర్వవణ్ణత్వం-నిపపాత తథా సంభ్రాంతమిత్యర్థః-అత్ర సంభ్రమహే
తుకస్య కర్ణోత్పలపాతస్య నయనప్రసరహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఏషా హృష్టా॥
ఉపనేతుమితి ॥ సహసోపగతః సహసా ఆగతః కశ్చన యువా అత ఏవ రభసేనో
త్థితాం అత ఏవోన్నతిమతా కుచయోర్యుగేన కర్త్రా దివమాకాశం ఉపనేతుమి
వ ఊర్ధ్వముత్క్షేప్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా ఉత్థాననిమిత్తాన్నత్యగుణనిమిత్తా- తర
సా బలేన ఆకులితాం వ్యాక్షిప్తాం వధూం ప్రియాం పరిరభ్య అరుధత్ రుద్ధవాన్ ఉప
వేశితవాన్ ఊర్ధ్వక్షేపాన్నివారితవానిత్యర్థః-రుధేర్లుఙి * ఇరితో వేతి చ్లే
ర్వికల్పాదఙాదేశః ఏషా హృష్టా రోమాంచాద్యనుభావవతీ॥ ౭౨
అనుదేహమితి ॥ అనుదేహం దేహస్య పశ్చాత్ * అవ్యయం విభక్తీత్యాదినా
పశ్చాదర్థేఽవ్యయీభావః - ఆగతవతః పరిణాయకస్య పరిణేతుః వోఢురిత్యర్థః
నయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః * ఉపసర్గాదసమాసేపిణోపదేశస్యేతి ణత్వం -
గురుం పూజ్యాం భారవతీం చ ప్రతిమాం ప్రతిబింబముద్వహతా పశ్చాత్ స్థితస్యా
పి తదాభిముఖ్యాదితి భావః-ముకురేణ దర్పణేన కర్త్రా- దర్పణే ముకురాదర్శా
విత్యమరః- వేపథుభృతో నవోఢతయా భయశృంగారాభ్యాం కంపమానాదతిమా
త్రో భరో యస్య తస్మాదతిభరాత్ ప్రతిబింబగురుముకురధారణాదితి భావః - వ
ధ్వాః నవోఢాయాః కరతః పాణితలాత్ * పంచమ్యాస్తసిల్ - కథమపి నాపాతి
న పతితం మహతా యత్నేనావధారిత ఇత్యర్థః- భావే లుఙ్ -ఏషా ముగ్ధా అత్ర వధూ
కరస్య భారాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః గురురితి శ్లేషోత్థాపితేసంకరః
అవనమ్యేతి ॥ అవనమ్య గాఢమత్యంతముపగూఢవతా ఆశ్లిష్టవతా అత ఏవ వక్ష
సి నిమగ్నకుచద్వితయేన లగ్నస్తనయుగ్మేన దయితేన తత్క్షణే చలతః ఉద్గచ్ఛతః రశ
నాయాః కలః కింకిణీరవో యస్మిన్ తద్యథా తథా వధూః ప్రియా ఉదాసి ఉదస్తా ఉ

దయితేన తత్క్షణచలద్రశనాకలకింకిణీరవముదాసి వధూః ॥ ౭౪ ॥ కరరుద్ధనీవి దయితోపగతే గలితం త్వరావిరహితాసనయా । క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశస్ఫురదూరుభిత్తి వసనం వవసే ॥ ౭౫ ॥ పిదధానమన్యగుపగమ్య దృశౌ బ్రువతే జనాయ వద కోయమితి । అభిధాతుమధ్యవససేన గిరా పులకైః ప్రియం నవవధూర్న్యగదత్ ॥ ౭౬ ॥ ఉదితోరుసాదమతివేపథుమత్సుదృశోభిభర్తృ విధురం త్రపయా । వపురాదరాతిశయశంసి పురః ప్రతిపత్తిమూఢమపి బాఢమభూత్ ॥ ౭౭ ॥ పరిమంథరాభిరలఘూ

త్రిపాస్తాః అస్య తైః కర్మణి లిట్ - ఏషా హృష్టరోమాంచాద్యనుభావవతీ స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౭౪

కరేతి ॥ దయితోపగతే ప్రియాగమనే సతి అత ఏవ త్వరావిరహితాసనయా వేగత్యక్తపీఠయా ఉత్థితయేత్యర్థః - కయాచిదితి శేషః అత ఏవ గలితం స్రస్తం అత ఏవ కరరుద్ధనీవి కరగృహీతబంధనం వసనం క్షణదృష్టహాటకశిలాసదృశీ కించిద్దృష్టహేమశిలాప్రతిమా స్ఫురంతీ ఊరుభిత్తిః ఊరుప్రదేశో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా - హిరణ్యం హేమ హాటకమిత్యమరః - వవసే ఆచ్ఛాదితం - వసేరాచ్ఛాదనార్థాత్కర్మణి లిట్ - ఊరుర్భిత్తిరివేత్యుపమితసమాసః అత్రోపమయోస్సంసృష్టిః ॥

పిదధానమితి ॥ నవవధూరన్యాఽనోఢా అన్యక్ పశ్చాదుపగమ్యాగత్య దృశౌ నేత్రే పిదధానం ఛాదయంతం ప్రియం అయం దృష్టిచ్ఛాదకః కః వద ఇతి బ్రువతే పృచ్ఛతే జనాయ సఖీజనాయ గిరా వాచా అభిధాతుం వక్తుం నాధ్యవససే నోత్సేహే లజ్జయేతి భావః - అధ్యవపూర్వాత్స్యతేః కర్తరి లిట్ - కింతు పులకైర్న్యగదత్ అవోచత్ అత్ర ప్రియవిజ్ఞానరూపస్యార్థస్య లజ్జయా అసంలక్షితస్య పులకైః ప్రకాశనాత్ సూక్ష్మాలంకారః । అసంలక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశః సూక్ష్మ ఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్

ఉదితేతి ॥ అభిభర్తృ భర్తృసమక్షం * లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇతి అవ్యయీభావః - ఉదితః ఉత్పన్నః ఊరుసాదః ఊర్వోః నిశ్చేష్టతా యస్య తత్ అతివేపథుమత్ అతికంపవత్ ఏతేన విశేషణద్వయేన ప్రత్యుత్థానాలింగనవిరోధినా స్తంభవేపథూ సాత్త్వికావుక్తౌ త్రపయా లజ్జయా విధురం విలక్షణం ఏతేన లజ్జాసంచారిణా ప్రియవాక్యం తత్త్వముక్తం ఏవం పురః ప్రతిపత్తిమూఢమితి కర్తవ్యతామూఢమపి సుదృశో వపుః బాఢం భృశం ఆదరాతిశయశంసి ముఖరాగాదిలింగైః ఆదరవిశేషవ్యంజకమభూత్ సత్త్వాదరేకిముపచారైరితి భావః ౭౭

పరీతి ॥ ప్రమదాః స్త్రియః అధివేశ్మ నిజవేశ్మని పత్యురుపచారవిధౌ ప్రత్యుత్థానాదికర్మణి అలఘోర్మహతః ఊర్వోర్భరాత్ సక్థిభారాత్ పరిమంథరాభిః అలసాభిః అనుపదం పదే పదే స్ఖలితాభిరపి గతిభిర్గమనైః ప్రణయాతిభూమిం ప్రేమప్రకర్షం అగమన్ పరమప్రేమాస్పదీభూతా ఇత్యర్థః - ప్రత్యుత్థానాదపి స్ఖలితగ

రుభరాదధి వేశ్మపత్యురుపచారవిధౌ । స్ఖలితాభిరప్యనుపదం ప్రమదాః ప్రణయా లిభూమిమగమన్నతిభిః ॥ ౭౮ ॥ మధురోన్నతభ్రులలితంచదృశో స్సకరప్రయోగచతురంచవచః । ప్రకృతిస్థమేవనిపుణాగమితస్ఫుటనాట్యలీలమభవత్సుతనోః ॥ ౭౯ తదయుక్తమంగతవవిశ్వసృజానకృతంయదీక్షణసహస్రతయమ్ । ప్రకటీకృతా జగతియేనఖలుస్ఫుటమింద్రతాద్యమయిగోత్రభిదా ॥ ౮౦ ॥ నవిభావయత్యనిశమక్షిగతామపిమాంభవానతిసమీపతయా । హృదయస్థితామపిపునః పురతఃకథమీక్షతేబహిరభీష్టతమామ్ ॥ ౮౧ ॥ ఇతిగంతుమిచ్ఛుమభిధాయపురఃక్షణదృష్టిపాతవి

మనమేవపత్యుః ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః- స్త్రీణాంస్ఖలనంపత్యుః ప్రీతికరమభూదితివిరోధాభాసోలంకారః ॥ ౭౮

మధురేతి ॥ మధురంమనోహరంయథాతథాఉన్నతేఉచ్ఛలితేభ్రువౌయస్మిన్ తత్ మధురోన్నతభ్రు ॥ గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వత్వం - దృశోర్లలితంనయనచేష్టాచసకరప్రయోగంహస్తాభినయసహితంతచ్చతచ్చతురంచవచశ్చసుతనోఃస్త్రియాః ప్రకృతిస్థమేవస్వభావసిద్ధమేవసదపినిపుణేననిపుణాచార్యేణఆగమితమభ్యాసితంఅతఏవస్ఫుటాప్రథితంయన్నాట్యంనృత్తంతస్యలీలేవలీలాయస్యతత్తథోక్తమభవత్ ఇతినిదర్శనాలంకారః - తయానర్తకస్యేవమాగమ్యతే ॥ ౭౯

అథకస్యాశ్చిత్సపత్నీనామగ్రహమాహూతాయాః కాంతోపలంభంత్రిభిఃకులకేనాహ-తదిత్యాది ॥ అంగేత్యామంత్రణే-విశ్వసృజావిధాత్రాతవేక్షణసహస్రతయానేత్రసహస్రసమూహః ॥ సంఖ్యాయాఅవయవేతయప్-నకృతంనసృష్టమితియత్ తదయుక్తంకుతఃయేనకారణేనమయివిషయేస్ఫుటంప్రత్యక్షమేవగోత్రభిదానామభేదినాచ- గోత్రంనామ్నికులేచాద్రావితియాదవః- త్వయేతిశేషఃఅద్యేంద్రతాజగతిలోకేప్రకటీకృతాఖలు-అత్రగోత్రభిదేతిశ్లేషానుప్రాణితమసహస్రాక్షమింద్రత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౮౦

నేతి ॥ అనిశంఅక్షిగతాంచక్షుస్సన్నికృష్టామపిద్వేష్యామితిచగమ్యతే-ద్వేష్యేత్వక్షిగతఇత్యమరః మామతిసమీపతయాభవాన్నవిభావయతినదర్శయతి ॥ శేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుషః ఇంద్రియసన్నికృష్టమపినలక్ష్యతఇతివిరోధాభాసనాథోపిశబ్దః- పరమార్థస్తుద్వేష్యత్వాదతిసామీప్యేప్యవిభావనంనచిత్రమితిభావఃఅభీష్టతమాంపునఃహృదయస్థితాంహృదయాదనపేతామంతర్హితామితిచగమ్యతే - అతఏవవిరోధాభాసనాథోపిశబ్దఃబహిఃపురతఃకథంభవానీక్షతే- ఇదంతుచిత్రంఅతిసామీప్యవద్వ్యవధానస్యాపిదర్శనప్రతిబంధకత్వాదితిభావః ప్రేమాస్పదత్వవస్తుపరోక్షమప్యపరోక్షమీక్ష్యతేఇతరదపరోక్షమపిపరోక్షమే

కసద్వదనాం। స్వకరావలంబనవిముక్తగతః శ్లథకాంచి కాంచిదరుణత్తరుణః॥ ౮౨॥ అపయాతి సరోషయా నిరస్తే కృతకం కామిని చుక్షువే మృగాక్ష్యా। కలయన్నపి సవ్యథోవతస్థే శకునే న స్ఖలితః కిలేతరోపి॥ ౮౩॥ ఆలోక్య ప్రియతమమంశుకే వినీవౌ యత్తస్థే నమితముఖేందు మానవత్యా। తన్నూనం పదమవలోకయాంబభూవే మానస్య ద్రుతమపయానమాస్థితస్య॥ ౮౪॥ సుదృశస్సరసవ్యలీకతప్తతరసాశ్లిష్టవతస్సయావనోష్మా। కథమప్యభవత్స్మరానలోష్ణః స్తనభారోననఖంపచః ప్రి

వేతి తాత్పర్యార్థః - విరోధాభాసయోస్సంకరః॥ ౮౧

ఇతీతి॥ ఇత్యభిధాయపురః గంతుమిచ్ఛంతీణాం దృష్ట్యాః పాతేనవికసద్వదనాం పరస్పరదృష్టిపాతమాత్రగతకోపామిత్యర్థః - కాంచి న్నాయికాం తరుణో యువా స్వకరావలంబనం ప్రియకరగ్రహణం తేనవిముక్తాముక్తబంధా అతఏవగళంతీ స్రంసమానా కలామధురాచ కాంచిర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా అరుణత్ రుద్ధవాన్ రుధిర్ ఆవరణే * రుధాదిభ్యశ్శ్నమ్ ఏషాకలహాంతరితా॥ ౮౨

అపేతి॥ సరోషయా సకోపయా మృగాక్ష్యా నిరస్తే కామిని ప్రియే అపయాతి నిర్యాతే సతి కృతకం కృత్రిమం యథాతథా చుక్షువే - తన్నిర్గమప్రతిబంధార్థం క్షుతం కృతమిత్యర్థః టుక్షుశబ్దే భావే లిట్ - ఇతరోపి నాయకోపి కలయన్నపి కృతకం జానన్నపి శకునేన స్ఖలితః కిల నిరుద్ధ ఇవ సవ్యథః సనిర్వేదః - అవతస్థే స్థితః న గత ఇత్యర్థః ఉభావపి సమానరాగావితి భావః - ఏషాచ కలహాంతరితా॥ ౮౩

ఆలోక్యేతి॥ మానవత్యా స్త్రియా - స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానో న్యాసంగిని ప్రియే - ప్రియతమమాలోక్య స్థిత్యా సమానకర్తృకత్వాత్ క్త్వాప్రత్యయః - అంశుకే వినీవౌ ప్రియాలోకనాద్విగళితబంధే సతి భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః - స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నీవీ పరిపణేపి చేత్యమరః - నమితముఖేందు యథాతథాతస్థే స్థితమితి యత్ - తత్తస్మాన్నమ్రముఖావస్థానాద్ధ్రుతం శీఘ్రం ప్రియాలోకనక్షణఏవేత్యర్థః - అపయానమాస్థితస్య ప్రయాణం గతస్య మానస్య కోపస్య పదం పాదచిహ్నం - అవలోకయాంబభూవే - అన్వేషితమిత్యర్థః - లజ్జానిమిత్తాయాః ముఖానతేరన్వేషణార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - నూనమితి మానగంధోప్యస్తమిత ఇతి భావః॥ ౮౪

సుదృశ ఇతి॥ సరసమార్ద్రం - నూతనమితి యావత్ - తేన వ్యలీకేనాపరాధేన తప్తః - తథా యావనోష్మణా సహావర్తత ఇతి సయావనోష్మా - కించ స్మరానలోష్ణః కామాగ్నిసంతప్తః - ఏవం త్రివిధాగ్నితప్తోపి సుదృశః స్తనభారః తరసా వేగేనాతిదాహదశాయామేవేత్యర్థః - ఆశ్లిష్టవతః ఆలింగితవతః - ప్రియస్య కథమపి కుతో వా హేతోరిత్యర్థః - నఖంపచతీతి క్వాథయతీతి నఖంపచః * మితనఖే చేతి ఖచ్ ప్ర

యస్య॥౮౫॥దధత్యురోజద్వయముర్వశీతలంభువోగతేవస్వయముర్వశీతలమ్।
బభౌముఖేనాప్రతిమేనకాచనశ్రియాధికాతాంప్రతిమేనకాచన॥౮౬॥ ఇత్థంనా
రీర్ఘటయితుమలంకామిభిఃకామమాసన్ప్రాలేయాంశోస్సపదిరుచయశ్శాం
తమానాంతరాయాః। ఆచార్యత్వంరతిషువిలసన్మన్మథశ్రీవిలాసాహ్రీప్రత్యూ
హప్రశమకుశలాశ్శీధవశ్చక్రురాసామ్॥౮౭॥********************

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యేనవమస్సర్గః.

త్యయః॥అరుద్విషదజంతస్యముమితిముమాగమః-నాభవత్ తథోష్ణః-ఈషదు
ష్ణోపినాభూదిత్యర్థః - ప్రియాంగసంగమాత్రప్రతీకారాఃఖలు కామినీనాంసం
తాపా ఇతిభావః-తాదృగౌష్ణ్యసంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౮౫

దధతీతి ॥ ఉరుమహాదశీతలంస్మరయావనోష్మభ్యాం ఉష్ణమురోజద్వయం
కుచయుగ్మందధతీభువస్తలంగతాభూలోకమాగతా-స్వయంసాక్షాదుర్వశీవస్థి
తేత్యుత్ప్రేక్షా- కాచనస్త్రీఅప్రతిమేనఅసదృశేనముఖేనబభౌ తాంప్రతిమేన
కా మేనకాఖ్యాఅప్సరాశ్చశ్రియాసౌందర్యేణాధికానేత్యతిశయోక్తిః - తయో
ర్యమకేనసంసృష్టిః॥ ౮౬

ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ॥ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః- సపదిశాం
తాఃశమితఃమానఃకోపఏవఅంతరాయోయాభిస్తాః॥ వాదాంతేత్యాదినాశమే
ర్ణ్యంతాచ్ఛాంతేతినిపాతః - ప్రాలేయాంశోశ్చంద్రస్యరుచయఃనారీఃకాం
తాఃకామిభిర్ఘటయితుంసంధాతుం॥మితాంహ్రస్వః॥పర్యాప్తివచనేష్వలమ
ర్థేష్వితితుమున్ప్రత్యయః-కామంఅలంసమర్థాఃఆసన్ దూత్యఇవేతిభావః-వి
లసంతోమన్మథశ్రీవిలాసాః మణితసీత్కారాది మదనాతిరేకవికారాః యాభి
స్తాః హ్రీరేవప్రత్యూహోవిఘ్నః తస్యప్రశమేనివారణే కుశలాఃశేరతే ఆ
ఖరితిశీధవఃమదిరాః॥ శీఙోధుగిత్యుణాదికోధుప్రత్యయః- ఆసాంనారీణాంరతి
షుఆచార్యత్వం-ఆచార్యకముపదేశంచక్రుః-నర్మసఖ్యఇవేతిభావః- అత్రప్రథ
మార్ధేప్రస్తుతచంద్రరుచాంమానశమనకామిఘటనపాటవవిశేషణసామ్యాద
ప్రస్తుతదూతీత్వప్రతీతేఃసమాసోక్తిః-ద్వితీయార్ధేతుశీధుష్వారోపితస్యాచార్య
త్వస్యప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః- తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః -
తేనచనర్మసఖ్యుపమాధ్వనిః - ఉత్తరసర్గేమధుపానరతోత్సవవర్ణనాయా
శ్చాయమేవప్రస్తావః-మందాక్రాంతావృత్తం - మందాక్రాంతాజలధిషడగై
ర్మ్భౌనతౌతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥ ౮౭

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయకోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితేమాఘవ్యాఖ్యానేసర్వంకషాఖ్యానేనవమస్సర్గః

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానే-దశమసర్గప్రారంభః.

సజ్జితానిసురభీణ్యథయూనాముల్లసన్నయనవారిరుహాణి । ఆయయుస్సుఘటితానిసురాయాఃపాత్రతాం ప్రియతమావదనాని॥౧॥సోపచారముపశాంతవిచారంసానుతర్షమనుతర్షపదేన। తేముహూర్తమథమూర్తమపీప్యన్ప్రేమమానమవధూయవధూస్స్వాః॥౨॥క్రాంతకాంతవదనప్రతిబింబేభగ్నబాలస

ఆచార్యత్వంరతిషుశీధవశ్చక్రురిత్యుక్తంతత్ప్రపంచనాయ అస్మిన్సర్గేతావన్మధుపానంవర్ణయతి॥సజ్జితానీతి॥ అథపానగోష్ఠీప్రస్తావానంతరంసజ్జితానిధావనక్షాళనాదినాసంస్కృతానిసురభీణియథాయోగం స్వభావసంస్కారాభ్యాంసుగంధీనినయనానివారిరుహాణీవ అన్యత్రనయనానీవవారిరుహాణివాసనార్థంక్షిప్తాన్యుల్లసంతియేషుతానితథోక్తానిసుఘటితానిసుష్ఠుసావయవైర్యోజితానిశోభనసంస్థానవత్తయారోజితానివాప్రియతమావదనాని- యూనాంసురాయాఃపాత్రతాంపానభాజనతాంఆయయుః- ప్రియాముఖసంపర్కజనితరసాస్వాదలోభాత్తాసాంముఖసురామేవపపురితిభావః - అత్రవదనేష్వారోప్యమాణాయాఃపాత్రతాయాఃస్వతాదాత్మ్యేనతేషాంపానసాధనతాపాదనేనప్రకృతవదనోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః-ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్ - తేనశ్లేషసంకీర్ణేయముపమావ్యజ్యతే ॥ అస్మిన్సర్గేస్వాగతావృత్తం॥స్వాగతేతిరనభాగురుయుగ్మమ్॥ ౧

సోపచారమితి ॥ అథపాత్రీకరణానంతరంతేయువానః సోపచారంసప్రార్థనంఉపశాంతవిచారంనివృత్తశంకం-వివాదమితిపాఠే-మానమవధూయేతి- పునరుక్తిః-చారంచారమితిప్రక్రమభంగశ్చస్యాత్ -సానుతర్షంసతృష్ణంచయథాతథా అనుతృష్యంత్యనేనేత్యనుతర్షో మద్యం - మద్యేనుతర్షస్తత్పానేపాత్రేతృష్ణాభిలాషయోరితిఉభయత్రాపివిశ్వః-తస్యపదేనచ్ఛలేనముహూర్తంమూర్తంమూర్తిమత్ప్రేమస్వాఃస్వకీయాః వధూర్ముహూర్తంక్షణాత్ మానంకోపం - అవధూయఅపీప్యన్పాయయంతిస్మ-పిబతేర్ణౌచజి* లోపఃపిబతేరీచాభ్యాసస్యేతిధాత్వాకారస్యలోపః-ఈకారాదేశశ్చాభ్యాసస్య* నపాదమీత్యాదినానిగరణార్థత్వనిమిత్తపరస్మైపదనిషేధేపి * ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదవికల్పాత్పాక్షికంపరస్మైపదం*గతిబుద్ధీత్యాదినావధూరిత్యణికర్తుఃకర్మత్వం- అనుతర్షపదేనేత్యనుతర్షాపహ్నవేన మూర్తప్రేమత్వోత్ప్రేక్షణాద్వ్యంజకాప్రయోగాచ్చప్రతీయమానాసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా॥ ౨

హాకారసుగంధా। స్వాదుని ప్రణదితాలిని శీతే నిర్వవార మధునీంద్రియవర్గః॥
౩॥ కాపిశాయనసుగంధి విఘూర్ణన్నున్మదో౽ధిశయితుం సమశేత। ఫుల్లదృష్టి వద
నం వనితానామబ్జచారు చషకం చ షడంఘ్రిః॥౪॥ బింబితం భృతపరిస్రుతి జానన్భా
జనే జలజమిత్యబలాయాః। ఘ్రాతుమక్షి పతతి భ్రమరస్స్మ భ్రాంతిభాజి భవతి
క్వ వివేకః॥౫॥ దత్తమిష్టతమయా మధు పత్యుర్బాఢమాపపిబతో రసవత్తామ్। యు

క్రాంతే॥ క్రాంతం సంక్రాంతం- కాంతవదనప్రతిబింబం యస్మిన్ తస్మిన్ నేత్రనిర్వృతికర ఇత్యర్థః- భఙ్గాః బాలసహకారాః చూతవిశేషపల్లవాః- ఆమ్రశ్చూతో రసాలో౽సౌ సహకారో౽తిసౌరభ ఇత్యమరః- తైస్సుగంధా సురభిః ఘ్రాణతర్పణ ఇత్యర్థః॥ తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్యేతి పుంవద్భావః- స్వాదుని మధురే రసనాకర్షిణీత్యర్థః- ప్రణదితాలిని గుంజన్మధుకరే శ్రుతిసుఖ ఇత్యర్థః- శీతే శీతలే స్పర్శసుఖ ఇత్యర్థః- ఏవం పంచవిషయసమృష్టే మధుని మద్యే ఇంద్రియవర్గః- చక్షురాదీంద్రియపంచకం నిర్వవార నిర్వృతమభూత్- అత్రగూపరపాదిపదార్థానాం మధువిశేషణభావే నిర్వృతిహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౩

కాపిశాయనేతి॥ ఉన్మదః ఉద్రిక్తమదః - అత ఏవ విఘూర్ణన్ భ్రమన్ షడంఘ్రిః షట్పదః కాపిశాయనేన మద్యేన సుగంధి సురభి- కశ్యం కల్యం తథా మద్యం మైరేయం కాపిశాయనమితి వైజయంతీ - ఫుల్లదృష్టి వికసితనేత్రం వనితానాం స్త్రీణాం వదనం అబ్జేన వాసనార్థం క్షిప్తేన చారు చషకం పానపాత్రం - చషకో౽స్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః. అధిశయితుం అధిష్ఠాతుం సమశేత - ఇదం భజామీదం వేత్యుభయలోభాత్ -డోలాయమానమానస ఆసీదిత్యర్థః- అత్ర ప్రకృతయోరేవ వదనచషకయోష్షట్పదాభిలాషాస్పదత్వరూపైకధర్మయోగాదౌపమ్యస్య గమ్యతాయాం తుల్యయోగితా భేదః॥ ౪

బింబితమితి॥ భృతా పరిస్రుత్ వారుణీ యస్మిన్ -పరిస్రుద్వారుణ్యాత్మజేత్యమరః- భాజనే పానపాత్రే బింబితం ప్రతిబింబితం-అబలాయాః స్త్రియాః-అక్షి జలజమితి జానన్ సాదృశ్యాత్తథా భ్రామ్యన్నిత్యర్థః- భ్రమరః ఘ్రాతుం పతతిస్మ - తథాహి భ్రాంతిః భ్రమణం-విపరీతజ్ఞానం చ తద్భాజి వివేకః తత్త్వవిచారః-క్వ భవతి న క్వాపీత్యర్థః-అత్ర భ్రమరస్యాక్షిణి జలజభ్రాంతేః భ్రాంతిమదలంకారః-తత్సమర్థకత్వాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితార్థాంతరన్యాసస్య తేన సహాంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౫

దత్తమితి॥ ఇష్టతమయా దత్తం మధు మద్యం కర్తృ - పిబతః పత్యుర్బాఢం రసవత్తాం ప్రేయసీకరస్పర్శాదతిస్వాదుతామాప ॥ అతిశాయనేన మన్

త్స్వవర్ణమకుటాంశుభిరాసీచ్చేతనావిరహితైరపిపీతమ్॥౬॥ స్వాదనేనసుతనో
రవిచారాదోష్ఠతస్సముచరిష్టరసోత్ర । అన్యమన్యదివయన్మధుయూనః స్వాదుమి
ష్టమతనిష్టతదేవ॥౭॥ బిభ్రతౌమధురతామతిమాత్రం రాగిభిర్యుగపదేవపపాతే ।
ఆననైర్మధురసోవికసద్భిర్నాసికాభిరసితోత్పలగంధః ॥ ౮ ॥ పీతవత్యభిమతే

ర్ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా-కుతఃయద్యస్మాచ్చేతనావిరహితైరచేతనైస్స్వవర్ణమకు
టాంశుభిరపిమదఃమధునిప్రసృతైరితిభావః-పీతంపీతవర్ణంపీతంచాసీత్-అత్ర
పీతమితిశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యాపీతిమ్నః - పానక్రియాభేదాధ్యవసాయాద
చేతనాంశుకర్తృకపానక్రియానిమిత్తకప్రేయసీస్వహస్తదానాహితరసవత్త్వో
త్ప్రేక్షా-తయాచయదచేతనానామపి పేయంతత్ చేతనానాంకింవక్తవ్యమిత్యా
ర్థాపత్తిర్ధ్వననాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౬

స్వాదనేనేతి ॥ సుతనోఃకర్త్ర్యాఃస్వాదనేనాస్వాదనేనఓష్ఠతఃఓష్ఠాద్రసః
స్వాదోత్రమధునిఅవిచారాత్ అసంశయాత్సముచరిష్టసంక్రాంతః - సంపూ
ర్వాచ్చరతేలుఙ్ *సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - కుతఃయద్యస్మా
త్తదేవపూర్వభుక్తమేవమధు - అన్యదివాపూర్వమివ- అన్యమపూర్వమిష్టంప్రి
యంస్వాదురంసంయూనోతనిష్ట - తనోతేలుఙ్ - ఓష్ఠస్పర్శానంతరమేవర
సాంతరప్రాదుర్భావాద్యదనంతరన్యాయాత్తాదృశసంక్రమోత్ప్రేక్షా- సా
చావిచారాదితివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యా॥ ౭

బిభ్రతావితి ॥ రాగిభిఃకామిభిఃఅతిమాత్రంమధురతాంస్వాదుతాంప్రి
యత్వంవాబిభ్రతౌ- మధురంరసవత్స్వాదుప్రియేషుమధురోన్యవదితివిశ్వః-వి
కసద్భిర్వికసంతీభిశ్చవికసద్భిస్తృష్ణయావిజృంభమాణైః *నపుంసకమనపుం
సకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితినపుంసకైకశేషః - ఆననైర్మధురసోమద్యరసః
నాసికాభిఃఘ్రాణైఃఅసితోత్పలగంధశ్చయుగపదేవపపాతేపీతౌ-భిన్నేంద్రియ
గ్రాహ్యావపిగంధరసౌయుగపత్ స్వేంద్రియసంబంధాత్ యుగపద్గృహీతావి
త్యర్థః - అత్రమనసఃఆశుసంచారాద్యౌగపద్యాభిమానః శతపత్రశరవ్యతిభేదవ
దిత్యణుపరిణామవాదినః వాస్తవమేవయౌగపద్య మితిమధ్యమపరిణామవాదినః
సర్వపథీనాస్తుకవయఇత్యలమబాలతుణ్ణాధ్వగమనేన- అత్రగంధరసయోరేకత
యాసంబంధాత్తుల్యయోగితాభేదః॥ ౮

పీతవతీతి॥విదదంశౌవిదష్టుమిచ్ఛోఉపదంశార్థినీత్యర్థః- ఉపదంశస్తుభక్షణమిత్య
మరః-దంశేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః-అభిమతేవల్లభేమధునాతుల్యస్వాదంతుల్య
రసంతుల్యత్వంచప్రకృతోపయోగిహృద్యతామాత్రేఅన్యథావిలక్షణరసస్యాను
పదంశత్వాత్ - ఓష్ఠౌరుచకంఆభరణమివేత్యుపమితసమాసః - రోచనాయాం

మధుతుల్యాస్వాదమోష్ఠరుచకంవిదదంష్ట్రౌ । లబ్ధ్వాతెస్మపరిరక్తతయాత్మా యావకేనవియుతాపియువత్యాః॥౯॥ కస్యచిత్సమదనంమదనీయప్రేయసీవదనపానప రస్య । స్వాదితస్సకృదివాసవఏవప్రత్యుతక్షణవిదంశపదేభూత్॥౧౦॥ పీతశీధు మధురైర్మిథునానాం మానసైఃపరిహృతంచషకాంతః। వ్రీళయారుదదివాళివిరావైర్నీలనీరజమగచ్ఛదధస్తాత్॥౧౧॥ ప్రాతిభంత్రిసరకేణగతానాంవక్రవా

చరుచకమశ్వాభరణమాల్యయోరితివిశ్వః-తమోష్ఠగుచకమోష్ఠశ్రేష్ఠంపీతవతి సతివియుతాపగచ్ఛతాపి-ఇణోలట్శతృత్రాదేశః*ఇణోయణితియణాదేశః-యు వత్యాఃయువతేః*జితిప్రాస్వశ్చేతివానదీత్వాదాడాగమః - యావకేనాలక్త కేనపరిరక్తతయాదంతసిప్పీడనకృతేనరాగేణహేతునా ఆత్మాస్వరూపం లబ్ధ్వా తెస్మలబ్ధః - పునరున్ముఖితమిత్యర్థః అత్రాధరపానాదపేతస్యాపియావకస్య రాగప్రాదుర్భావనిమిత్తాద్విరోధగర్భాపునరుత్థపోత్ప్రేక్షా - వ్యంజకప్ర యోగాద్గమ్యా॥ ౯

కస్యచిదితి॥ సమదనంయథాతథామదయతీతిమదనీయంమదకారి* కృత్య ల్యుటోబహుళమితికర్తరిఅనీయర్ప్రత్యయః-తస్యప్రేయసీవదనస్యపానంపరం ప్రధానంయస్యతస్యకాముకత్వాత్ప్రియాముఖపానాసక్తస్య కస్యచిత్కామి నఃసకృదివస్వాదితఃఅబాహుళ్యేనపీతఃఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే - ఆసవఏవప్ర త్యుతవైపరీత్యేనవైపరీత్యఇతిగణవ్యాఖ్యానే-క్షణంవిదంశపదేఉపదంశస్థానేఅ భూత్ . అన్యేషాంమధుపానలోలుపానామ ధరాస్వాదఉపదంశః అస్యత్వధర పానైకపరస్యమద్యమేవోపదంశమిత్యర్థః-అత్రఅధరపానస్యోపదంశత్వసంబం ధేప్యసంబంధః - ఆసవస్య తదసంబంధే సంబంధ ఇత్యతిశయోక్త్యోస్సాపేక్ష త్వాత్సంకరః॥ ౧౦

పీతేతి॥పీతశీధూనిపీతమద్యానిఅతఏవమధురాణిమనోజ్ఞానియైస్తైర్మిథునా నాంస్త్రీపుంసానాంమానసైఃచషకాంతఃపానపాత్రాభ్యంతరే- చషకోస్త్రీపా నపాత్రమిత్యమరః . పరిహృతంత్యక్తంతన్నీలనీరజంవాసనార్థం క్షిప్తంనీలో త్పలంవ్రీడయా పరిహారలజ్జయాఅళివిరావైః - రుదదివాధస్తాదగచ్ఛత్ అత్రమ ద్యాపగమనిమిత్తస్యనీలనీరజాధోగమనస్యరోదనవిశిష్టలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రే క్షా - సాచాళివిరావైరితివ్యధికరణపరిణామోజ్జీవితేతిసంకరః॥ ౧౧

అథమదనానుభావాన్వర్ణయతి॥ ప్రాతిభమిత్యాది॥త్రయాణాంసరకా ణాంసమాహారస్త్రిసరకంత్రివారమధుపానం - సరకంమధుపాత్రేస్యాత్ శీ ధుపానేచశీధునీతివిశ్వః * తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాహారేద్విగుః పాత్రాది త్వాన్నపుంసకత్వం - తేనత్రిసరకేణ త్రిఃపానాన్మదాతిభూమిరితిపాత్రప్ర

క్యరచనారమణీయాః । గూఢసూచితరహస్యసహాస్యః సుభ్రువాం ప్రవవృతే పరిహాసః ॥ ౧౨ ॥ భావహారిహసితంవచనానాం కౌశలం దృశివికారవిశేషాః । చక్రిరే భృశమృజోరపివధ్వాః కామినేవతరుణేనమదేన ॥ ౧౩ ॥ అప్రసన్నమపరాద్ధరిపత్యౌకోపదీప్తమురరీకృతధైర్యమ్ । ఘూర్ణితన్నశమితన్నవధూనాం ద్రావితం

సిద్ధిః ప్రతిభైవ ప్రాతిభం ప్రతిభావిశేషః ప్రజ్ఞాదిత్వాత్ స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః - యద్వాజ్ఞానబీజభూతః సంస్కారవిశేషః ప్రతిభేతి కావ్యప్రకాశకారః తత్రభవం ప్రాతిభం ప్రతిభావిశేషఏవ - భవార్థేఽణ్ ప్రత్యయః- తత్ప్రాతిభంగతానాం త్రివారమధుపానోత్కటమదోద్బుద్ధసంస్కారప్రతిభావితప్రగల్భమతీనామిత్యర్థః - సుభ్రువాం స్త్రీణాంవక్రవాక్యరచనారమణీయాః ప్రతికూలవాక్యప్రయోగరమ్యాః గూఢానిపూర్వంలజ్జయాసంవృతాని సూచితానిసంప్రతిమదేనప్రకాశితాని రహస్యాని గ్రామ్యావయవచేష్టాప్రలపితానియస్మిన్సగూఢసూచితరహస్యః సచాసౌసహాసశ్చేతివిశేషణసమాసః వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్ * హాసోహాస్యమిత్యమరః- పరిహాసోనర్మకేలీఉపహాసక్రీడేతియాదవః - ద్రవకేలీపరీహాసాఇత్యమరః- ప్రవవృతే ప్రవృత్తః-ఇతఃపరం మదసంచారీ॥ ౧౨

భావేతి ॥ తరుణేనోత్కటేనయూనాచమదేనకామినేవఋజ్వ్యోముగ్ధాయాఅపి వధ్వాః కిముత ప్రౌఢానామితి భావః భావహారివిలాసమనోహరంహసితంహాసః వచనానాంకౌశలం ప్రాగల్భ్యందృశివికారవిశేషాశ్చ విలాసవిశేషాశ్చ భృశంచక్రిరేకృతాని-పుంసేవమాగ్ధ్యంత్యాజయిత్వా ప్రౌఢీనీతేత్యర్థః-అత్ర హసితకౌశలవికారాణాంయౌగపద్యోక్త్యాసముచ్చయః-గుణక్రియాయౌగపద్యంసముచ్చయఇతిలక్షణం-తస్యోపమయాంగేనసంకరః తేనఋజ్వ్యోఽపీత్యత్రకిముత ప్రౌఢానామిత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే॥ ౧౩

అప్రసన్నమితి॥ అపరాద్ధర్యాగస్కారిణి-రాధేస్తృచ్ ప్రత్యయః-పత్యౌవిషయేఅప్రసన్నంకలుషంక్షుభితమిత్యర్థః- కోపదీప్తంకోపేనప్రజ్వలితమురరీకృతధైర్యంఅంగీకృతకాఠిన్యం ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః* ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతిగతిత్వాత్ * కుగతిప్రాదయఇతిసమాసః-వధూనాంఅంగనానాంహృదయంమధువారైర్మద్యపర్యాయైః - మధువారామధుక్రమాఇత్యమరః-ఘూర్ణితంఘోతన్న-శమితంనిర్వాపితన్న . ద్రావితంద్రవీకృతన్న-అన్యథాకథంతాదృగప్రసన్నతాదీప్తతాకఠినతానాం హృతాన్నివృత్తిరితిభావః - అత్ర ఘూర్ణితత్వాదీనామేకత్రవిరోధాదసాదృశ్యాచ్చనసంశయాలంకారః - సతిసాదృశ్యేవిరుద్ధానేకకోటిగోచరత్వాత్తస్య- కింత్వప్రసన్నత్వాదినియతనిమిత్తకంఘూర్ణితత్వాద్యుత్ప్రేక్షాత్రయాణాంసశబ్దావృత్తేఃతచ్చాప్రసన్నత్వాద్యుద్దేశి

సుహృదయంమధువారైః॥ ౧౪ ॥ సంతతమేవచిరమప్రకృతత్వాదప్రకాశితమది
ద్యుతదంగే। విభ్రమంమధుమదః ప్రమదానాంధాతులీనముపసర్గ ఇవార్థమ్॥
౧౫॥సావశేషపదముక్తముపేక్షాస్రస్తమాల్యవసనాభరణేషు। గంతుముత్థితమ
కారణతస్స్మద్యోతయంతిమదవిభ్రమమాసామ్॥౧౬॥మద్యమందవిగళత్త్రపమీ
షచ్ఛక్షురున్మిషితపక్ష్మదధత్యా। వీక్ష్యతేస్మశనకైర్నవవధ్వా కామినోముఖ
మధోముఖయైవ॥౧౭॥యాకథంచనసఖీవచనేన ప్రాగభిప్రియతమంప్రజగల్భే

నాంచాళితత్వాద్యనుద్రేకిభిర్యథాసంఖ్యాన్వయముపేతమితియథాసంఖ్యా
లంకారేణసంకీర్యతే॥ ౧౪

సంతతమితి ॥ మధుమదః ప్రమదానాం స్త్రీణాం మదంగే వపుషి అన్యత్ర * య
స్మాత్ ప్రత్యయవిధిరిత్యుక్తలక్షణే ప్రకృత్యాఖ్యే శబ్దరూపే చిరంసర్వదా సంత
మేవఏకత్ర స్వభావాత్ అన్యత్రత్వనేకార్థత్వాద్ధాతూనాంచేతిభావః - కిం
చాప్రకృతత్వాదప్రస్తుతత్వాదప్రసక్తత్వాదిత్యర్థః - అప్రకాశితమవ్యంజి
తంవిభ్రమంవిలాసంధాతౌభావాదికే లీనంగూఢమర్థమభిధేయం ఉపసర్గః
ప్రాదిరివాద్యుతత్ ద్యోతయతిస్మ-ద్యుతేః* ణౌచఙ్యుపధాయా హ్రస్వః *
ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణమికారఃఉపసర్గస్య
ధాతులీనార్థద్యోతకత్వమాధానసంధానాదావనుసంధేయం-ఉపమాలంకారః॥

సావశేషేతి॥సావశేషాణ్యర్ధోక్తానిపదానియస్మిన్తథోక్తంఉక్తంవాక్యం
ప్రస్తేషుమాల్యవసనాభరణేషూపేక్షాఅనాదరః- అకారణతోకస్మాదేవగంతు
ముత్థితంఉత్థానంచాసాంస్త్రీణాంమదవిభ్రమంమదవికారం ద్యోతయంతిస్మఏ
తైరనుభావైరాసాంమదసంచారోజ్ఞాతఇత్యర్థః - అత్రార్ధోక్తాదీనాం ఖ
లేకపోతన్యాయాన్మదద్యోతనేప్రవృత్తత్వాత్ తత్కారాఖ్యోద్వితీయసముచ్చ
యః * ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకార్యసాధనే।కారణానాంసముద్యోగః
సద్వితీయసముచ్చయఇతిలక్షణాత్॥ ౧౬

మద్యేతి॥ మద్యేనమద్యపానేనమందమల్పంవిగళంతీత్రపాయస్యాస్తత్ - అతఏ
వఈషదున్మిషితానిపక్ష్మాణిలోమానియస్యతచ్చక్షుర్దధత్యానవవధ్వా నవోఢ
యాకామినఃప్రియస్యముఖంఅధోముఖ్యైవనమితవదనయైవ * స్వాంగాచ్చో
పసర్జనాదితివికల్పాదనీకారః - శనకైరసంభ్రమేణవీక్ష్యతేస్మ తిర్యగీక్షితమి
త్యర్థః - అత్రాపిమదమదనాఖ్యాంత్రపైవబలీయసీతి మౌగ్ధ్యాతిశయోక్తిః -
ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిదితమన్మథా॥ ౧౭

యేతి॥ యాస్త్రీకథంచనకృచ్ఛ్రేణసఖీవచనేనసఖీప్రేరణయా-ప్రాఙ్మద్యపానా
త్పూర్వమభిప్రియతమంప్రియతమసమక్షం ఆభిముఖ్యేవ్యయీభావః ప్రజగ
ల్భేప్రగల్భతేస్మ - సాస్త్రీసఃమధుపిబతీతి మధుపాసతీ * ఆతోనుపసర్గేకః వ్రీడ

వ్రీడజాడ్యమభజన్మధుపా సా స్వాం మదాత్ప్రకృతిమేతి హి సర్వః ॥౧౮॥ ఛాదితః కథమపి త్రపయాన్తః ప్రియం ప్రతి చిరాయ రమణ్యాః। వారుణీమదవిశంకమథావిశ్చక్షుషో౽భవదసావివ రాగః॥౧౯॥ ఆగతానగణితప్రతియాతాన్వల్లభానభిసిసారయిషూణామ్। ప్రాపి చేతసి సవిప్రతిసారే సీధు వామవసరస్సరకేణ ॥౨౦॥ మా పునస్తమభిసీసరమాగస్కారిణం మదవిమోహితచేతాః। యోషిదిత్య

జాడ్యం మాన్ద్యమభజత్ - విహాయాగన్తుకం ధర్మం స్వభావమభజన్మాదిత్యర్థః - తథాహి సర్వః జనః మదాద్ధేతోః స్వాం స్వకీయాం ప్రకృతిమేతి స్వభావం గచ్ఛతి స్వాభావికధర్మప్రకాశనం మదధర్మః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపో౽ర్థాన్తరన్యాసాలంకారః॥ ౧౮

ఛాదిత ఇతి ॥ రమణ్యాః ప్రియం ప్రతి యో రాగః ప్రియవిషయో౽భిలాషః త్రపయా చిరాయాన్తశ్ఛాదితః సంవృతః అసావయమేవ రాగో౽స్మిన్నవసరే వారుణీమదవిశంకం మద్యమదేన నిశ్శంకం చక్షుషో నేత్రాదావిరభవదివ ఆవిర్భూతః కిము - అత్ర గతిరాగమదరాగయోరభిలాషపాటలిమరూపయోః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిమహిమ్నా యో౽న్తర్గతో రాగః స ఏవ చిరనిరోధాద్బద్ధః సంప్రతి మదోద్ఘాటితత్రపాకవాటయా చక్షుర్ద్వారా బహిరుచ్ఛ్వసన్నివేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే - ఆవిర్భావో వ్యవధానం కవిస్వాతన్త్ర్యాత్ ॥ ౧౯

ఆగతానితి॥ఆగతాన్ స్వయం ప్రాప్తాన్ తథాప్యగణితాశ్చ తే ప్రతియాతాశ్చేతి స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలసమాసః తాన్ వల్లభానభిసిసారయిషూణాం సంప్రతి చన్ద్రోదయే స్వయమేవాభిసారయితుం అభిసర్తుమిచ్ఛూనాం అభిసారయతేః స్వార్థణ్యన్తాత్సన్నన్తాదుప్రత్యయః - సుభ్రువాం స్త్రీణాం చేతసి సవిప్రతిసారే హా కష్టమస్మాభిరకార్యం కృతమితి పశ్చాత్తాపయుక్తే సతి. పశ్చాత్తాపో౽నుతాపశ్చ విప్రతీసార ఇత్యప్యమరః. సరకేణ మధునా మధుపానేన వా - సరకశ్శీధుపాత్రే స్యాచ్ఛీధుపానే చ శీధుని ఇతి విశ్వః - అవసరః ప్రాపి ప్రాప్తః స్వయంగమనసౌకర్యాయ మధుపానం చక్రురిత్యర్థః - అత్రాభిసరణకార్యస్య పశ్చాత్తాపకారణస్య మదయోగాత్సౌకర్యోక్తేః సమాధ్యలంకారః * సమాధిస్సుకరం కార్యం కారణాన్తరయోగత ఇతి కావ్యప్రకాశే॥ ౨౦

మా పునరితి॥మదవిమోహితచేతాః మదేన విమోహితచిత్తా భ్రమితచిత్తా సతీ-అహమితి శేషః-ఆగస్కారిణం అపరాధకృతం* అతః కృకమీత్యాదినా విసర్జనీయస్య సత్వం-తం పునర్భూయో మాభిసీసరం నాభిసరయాణి-సరతేః స్వార్థణ్యన్తాత్ *ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః*దీర్ఘో లఘోరిత్యభ్యాసదీర్ఘః. ఇతి

ఖిలలాభనహోలాంఛమస్త్యజఃఖలుసుఖాదపిమానః॥౨౮॥ హ్రీ(?)పి మోహహృతహారగ్ర
యితా నామంతికంగతిసుఖాయనినాయ। సప్రసాదమితి సేవితమాసీత్సద్యఏవఫ
లదంమధుతాసామ్॥ ౨౯॥ దత్తమాత్తమదనం దయితేన వ్యాప్తమాతిశయికేనర
సేన। సస్వదే ముఖసురం ప్రమదాభ్యో నామరూఢమపి చవ్యుదపాది॥ ౩౦॥ లబ్ధసౌ
రభగుణో మదిరాణామంగనాస్యచషకస్యచగంధః। మోదితాళిరితరేతరయో

త్యాలోచ్యేత్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యథాపౌనరుక్త్యమి
త్యాలంకారికాః-యోషిత్ కాచిత్ (స్త్రీ)-హాలాం సురాం-సురాహాలిప్రియాహా
లేత్యమరః - నాఖిలలాభ-తథాహి-సుఖాదపిమానోఽధుస్త్యజఃఖలు-అతోల్పకా
రణాదధికార్థహానిరితినశంకనీయమిత్యర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౮

హ్రీతి॥ సప్రసాదం మనఃప్రసాదపూర్వకం మే దంశ్రేయస్కరమితిభావ
నాపూర్వకమిత్యర్థః-అన్యథామహాదయ ఏవన స్యాత్ -నైవజ్ఞైర్భిషజేగురౌ
తివచనాదితిభావః-సేవితముపయుక్తమితి హేతోర్మధు- తాసాం సద్య ఏవఫలద
మాసీత్ - కుతఃహ్రీపిమోహహృత్ప్రీడాజాడ్యమహారిత్ రతసుఖాయసురతసుఖా
నుభవాయదయితానామంతికంనినాయ- అత్ర హ్రీహరణాంతికనయనవాక్యా
ర్థాభ్యాంఫలదానవాక్యార్థసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిం
గమలంకారః॥ ౨౯

దత్తమితి॥ ఆత్తమదనం ఆహితమదనం యథాతథా దయితేన దత్తం-అతఏవా
తిశయికేన అతిశయప్రచురేణ * వినయాదిభ్యష్ఠక్ - రసేనస్వాదేనవ్యాప్తం -
స్వాదుతరమిత్యర్థః-ముఖేసురా ముఖసురం గండూషమద్యం * విభాషాసేనాసురా
చ్ఛాయాశాలానిశానామితినపుంసకత్వం - ప్రకృష్టో మదో యాసాం తాభ్యః
ప్రమదాభ్యః(స్త్రీ)భ్యః * రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణఇతిసంప్రదానసంజ్ఞా-
సస్వదే రురుచే ప్రీతికరమభూదిత్యర్థః-కర్తరిలిట్ - అతఏవతదేవ తాసాం మదక
రం చాసీదిత్యాహ-నామేతిరూఢం-ప్రాగశ్వకర్ణాదివదవ్యుత్పన్నం-నామాపిప్ర
మదేతినామధేయం చవ్యుదపాది వ్యుత్పన్నం జాతం-యథా ప్రకృష్టమదయోగా
త్ప్రమదేత్యన్వర్థసామకత్వం భవేత్తథా తాస్తేనామాద్యన్నిత్యర్థః- పద్యతే
ర్ణ్యర్థాంతాత్కర్తరిలుఙ్ * చిణ్ తేపదఇతిచిణ్ ప్రత్యయే చిణోలుక్-ప్రమదాభి
రితిపాఠే-సస్వదే స్వాదయాంచక్రే ఇత్యర్థః-స్వాదనమశనం భక్షణమాహారో
భోజనం స్వాదనమితిహలాయుధే-స్వదిస్వాద్యోరేకార్థత్వాభిధానాత్కర్మణిలి
ట్-అత్రపూర్వవాక్యార్థస్యోత్తరవాక్యార్థం ప్రతిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమ్॥

లబ్ధేతి॥ లబ్ధసౌరభగుణో మేళనాత్ప్రాప్తసౌరభ్యోత్కర్షః - అతఏవమో
దితాళిః ఆనందితభృంగః మదిరాణాం మద్యానాం అంగనాస్యమేవచషకం తస్య

గానస్య తామభజతాతిశయన్న్॥౨౭॥ మానభంగపటునా సురతేచ్ఛాం- తన్వతా ప్రథయతా దృశి రాగమ్। భేజిరే సపది భావయతాంతర్యోషితః ప్రణయినేవ మదేన ౨౮ ॥ పానధౌతనవయావకరాగం సుభ్రువో నిభృతచుంబనదక్షాః। ప్రేయసామధరరాగరసేన స్వం కిలాధరముపాళిరరంజుః॥౨౯॥ అర్పితం రసితవత్యపి నామ గ్రాహమన్యయువతేర్దయితేన। ఉజ్ఝితస్మమదమప్యపిబంతీ వీక్ష్య మద్యమితరా తు మమాద॥౩౦॥ అన్యయాన్యవనితాగతచిత్తం చిత్తనాథమభిశంకితవత్యా

చ గంధో గంధగుణః ఇతరేతరస్య యోగాన్మిశ్రణాదన్యతామపూర్వతాం అభజత్ అతిశయన్నుతత్రైవోత్కర్షం వా అభజత్ యుక్తకర్దమాదౌ ఘృతాక్తకుంకుమాదౌ చోభయథాపి దర్శనాదయం సంశయ ఇతి భావః- అత ఏవ సంశయాలంకారః ॥

మానేతి ॥ మానభంగపటునా కోపశమనసమర్థేన సురతేచ్ఛాం తన్వతా మదనోద్దీపకేన దృశి రాగమారుణ్యం ప్రీతించ ప్రథయతా ప్రకాశయతా- అంతరంతఃకరణం భావయతా రంజయతా మదేన ప్రణయినేవ యోషితః స్త్రియః భేజిరే ప్రాప్తాః- రాగమితి శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణేయముపమా॥ ౨౮

పానేతి ॥ ఉపాళి ఆళ్యాః సమీపే- సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- ఆళిస్సఖీ వయస్యా చేత్యమరః- అత ఏవ నిభృతచుంబనదక్షాః గూఢచుంబనచతురాః- సుభ్రువః పానధౌతనవయావకరాగం మధుపానక్షాళితలాక్షారాగం స్వమధరం ప్రేయసామధరేషు ఓష్ఠేషు రాగరసః తాంబూలరాగద్రవః తేనరరంజుః- కిల - అన్యగుణస్యాన్యత్రాధానమిహారంజేరర్థః- కిలేత్యపరమార్థే- తేన పానధౌతరాగేషు స్వాధరేషు ప్రేయోధరరాగసంక్రమణనాటితకేన సఖీసమక్షమేవ ప్రియైశ్చుంబనం కారయామాసురిత్యర్థః - అత్రాగంతునా రంజనేన సహజచుంబననిగూహనాన్మీలనాలంకారభేదః- మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమ్॥ ౨౯

అర్పితమితి ॥ దయితేనాన్యయువతేః సపత్న్యాః నామ గ్రాహం నామగృహీత్వా * నామన్యాదిశిగ్రహోరితి ణముల్ ప్రత్యయః - అర్పితం దత్తం మద్యం రసితవతీ ఆస్వాదితవత్యపి- రసతేరాస్వాదనార్థాత్ క్తవతౌ * ఉగితశ్చేతి ఙీప్- కాచిదితి శేషః- మదం ఉజ్ఝితస్మ న మమాదేత్యర్థః- ఇతరా సపత్నీ తు మద్యమపిబంత్యపి వీక్ష్య- దృష్ట్వైవ మమాద మత్తాభూన్నో నివృత్తిరేవ మదహేతురితి భావః- అత్ర పూర్వార్ధే పానేఽపి న మమాదేతి విశేషోక్తిః - ఉత్తరార్ధే త్వపిబంత్యపి మమాదేతి విభావనా- కారణేన వినా కార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనా - తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే- తయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౦

అన్యయేతి॥ చిత్తనాథం భర్తారం- అన్యవనితాగతచిత్తం సపత్నీసంక్రాంతచేతసం అభిశంకితవత్యా అవిశ్వసంత్యా అన్యయా కయాచిత్ స్త్రియా పీతభూ

పీతభూరిసురయాపిన మదేనిర్వృతిర్హి మానసో మదహేతుః॥ ౨౮॥ కోపవత్యనునయానగృహీత్వా ప్రాగథో మధుమదాహితమోహా। కోపితంవిరహఖేదితచిత్తా కాంతమేవకలయంత్యనునిన్యే॥౨౯॥కుర్వతా ముకుళితాక్షియుగానామంగసాదమవసాదితవాచామ్। ఈర్ష్యయేవహరతా హ్రియమాసాంతద్గుణస్స్వయముకారిమదేన॥ ౩౦॥ గండభిత్తిషుపురాసదృశీషువ్యంజినాంచితదృశాం ప్రతిమేందుః। పానపాటలితకాంతిషు పశ్చాల్లోధ్రచూర్ణతిలకాకృతిరాసీత్ ॥ ౩౧॥ఉద్ధతైరివపరస్పరసంగాదీరితాన్యుభయతఃకుచకుంభైః। యోషితామతి

రిసురయాపినమదెనమత్తం- మాద్యతేర్భావేలిట్-తథాహిమనసోనిర్వృతిః మదహేతుర్హి- సామాన్యేనవిశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః-ఏషానవోఢాభీరుశ్చఅన్యథాసాశంకాయాః పానాఘటనాదితి॥ ౨౮

కోపవతీతి ॥ కోపవతీసరోషా-అతఏవానునయాన్ ప్రియప్రార్థనాన్యగృహీత్వాఅనాదృత్య అథోసంప్రతివిరహఖేదితచిత్తాపశ్చాత్తాపతప్తా కాచిన్మధుమదేనాహితమోహాకృతచిత్తవిభ్రమాసతీ - కాంతమేవకోపితమాత్మనారోషితంకలయంతీజానతీఅనునిన్యే-సాపరాధాహంక్షమస్వేతి ప్రార్థితవతీ- మత్తేషుకిన్నసంభావితమితిభావఃఏషాకలహాంతరితా॥ ౨౯

కుర్వతేతి॥ముకుళితాక్షియుగానాంఅవసాదితవాచాంకుంఠితగిరామాసాం స్త్రీణాంఅంగసాదంనిశ్చేష్టతాంకుర్వతా హ్రియంహరతామదేనేర్ష్యయేవేత్యుత్ప్రేక్షా-తస్యాఃప్రియాగుణః తద్గుణోక్షినిమీలనవాక్సాదాంగసాదనరూపఃస్వయముకారికృతః - హ్రీమదయోస్తుల్యానుభావత్వాదితిభావః॥ ౩౦

గండేతి॥ ప్రతిమేందుఃప్రతిబింబచంద్రః- సదృశీషుసమానవర్ణాస్వపిఅంచితదృశాంసుదృశాంగండభిత్తిషుపురాసురాపానాత్ పూర్వం నవ్యాంజినాభేది-తదేకతాపత్త్యాతద్వివిక్తతయానగృహీతఇత్యర్థః-అతఏవసామాన్యాలంకారః-సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ -విపూర్వాదంజేఃకర్మణిలుజ్ ॥ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః-పశ్చాత్పానానంతరం- పానేనపానమదేనపాటలితాపాటలీకృతాకాంతిర్యాసాంతా- సుగండభిత్తిషులోధ్రచూర్ణస్యలోధ్రపరాగస్యయస్తిలకఃచిత్రకంతమాలపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకమ్।ద్వితీయంచతురీయంచనస్త్రియాంమథకుంకుమమిత్యమరః - తస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్యసఆసీత్ -వైవర్ణ్యాద్వివిక్తఏవాసీదిత్యర్థః- తిలకాకృతిరితినిదర్శనాత్పూర్వోక్తసామాన్యసంసృష్టిః॥ ౩౧

ఉద్ధతైరితి॥ఉద్ధతైర్దృప్తైరివకుచకుంభైఃపరస్పరసంగాత్ అన్యోన్యసంఘర్షాదుభయతః ఈరితాన్యాకృష్టానితథావిభ్రమాతిశయం విలాసవిశేషం

మదేనజుఘూర్ణుర్విభ్రమాతిశయపుంషివపూంషి॥౩౨॥ చారుతావపురభూ
షయదాసాం తామనూననవయౌవనయోగః। తం పునర్మకరకేతనలక్ష్మీస్తాంమ
దోదయితసంగమభూషః॥౩౩॥ క్షీబతాముపగతాస్వనువేలం తాసురోషపరితో
షవతీషు। అగ్రహీన్ముసశరంధనురుజ్ఝామాసనోజ్ఝితనిషంగమనంగః ॥ ౩౪ ॥
శంకయాన్యయువతౌవనితాభిఃప్రత్యభేదిదయితస్స్ఫుటమేవ।నతుమంభవతితత్వ

పుష్ణంతీతితత్పుంషి*నపుంసకస్యఝలచ ఇతినుమాగమః - యోషితాంవపూం
షిపూర్వవన్నుమాగమః*సాంతమహతస్సంయోగస్యేతిదీర్ఘోపశేషః-అతిమదే
నజుఘూర్ణుః భ్రేముః దృప్తసంఘుష్టస్ఫుటస్థపీడాకిరః యథావృషభకలహోద్వ
త్సపాదభంగ ఇతి భావః॥ ౩౨

చారుతేతి ॥ ఆసాం యోషితాం వపుశ్చారుతా సౌందర్యమభూషయత్ తాం
చారుతాం అనూననవయౌవనయోగః అభూషయత్ - తం పునర్నవయౌవనయో
గం మకరకేతనలక్ష్మీః మన్మథసంపత్తిరభూషయత్ - తాం మకరకేతనలక్ష్మీం దయి
తసంగమ ఏవ భూషా భూషణం యస్య సః మదో భూషయత్ తాం మదః తం చ దయి
తసంగమ ఇత్యర్థః-అత్ర ప్రక్రమానుసారాత్తాం మదస్తమపి వల్లభసంగమ ఇతి
ఛాయయా యోక్తవ్యే విశేషణత్వేన ప్రయోగో మహాకవీనామనుద్వేగాత్
యథా భారవేః ప్రయోగః- శుచిభూషయతీతిశ్లోకే సనయాంకస్పచసిద్ధిభూషణ
ఇతిప్రయోక్తవ్యే సనయాపాటితసిద్ధిభూషణ ఇతి-అత్రోత్తరోత్తరస్య పూర్వ
పూర్వవిశేషణత్వాదేకావలీః-యత్రోత్తరోత్తరేషాం స్యాత్పూర్వపూర్వం ప్ర
తిక్రమాత్। విశేషణత్వకథనమసావేకావలిర్మతేతిలక్షణాత్॥ ౩౩

క్షీబతామితి॥ క్షీబతాం మత్తతాం - మత్తేశౌండోత్కటక్షీబా ఇత్యమరః క్షీ
బృమద ఇత్యస్మాద్ధాతోః * అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతినిష్ఠాంతో ని
పాతః- ఉపగతాసు ప్రాప్తాసు-అతఏవ అనువేలం ప్రతిక్షణం రోషపరితోషవతీషు
కోపప్రసాదవతీషు తాసు స్త్రీషు విషయే- అనంగస్సశరం ధనురగ్రహీన్ముహుః ఉజ్ఝిత
నిషంగం త్యక్తతూణీరం యథాతథా ఉజ్ఝామాసనుతత్యాజకిం-ఉజ్ఝతేర్లిటి*
ఇజాదేశ్చగురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ప్రత్యయః - రుష్టాసు ధనుర్గ్రహణం పరితు
ష్టాసు త్యాగశ్చ రోషపరితోషాభ్యాముత్ప్రేక్ష్యతే- అన్యథా రోషానంతరం పరితో
షః పరితోషానంతరం రోషశ్చ నస్యాతామితి భావః- రోషపరితోషయోర్ధనుర్గ్ర
హణోజ్ఝాభ్యాం యథాసంఖ్యేనాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః- తేనోత్ప్రే
క్షయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౩౪

శంకయేతి ॥ వనితాభిరన్యయువతౌ సపత్న్యాం శంకయా తత్సంగశంకామా
త్రేణ దయితః స్ఫుటమేవ - నిశ్చితవదేవ ప్రత్యభేది సిద్ధవత్ప్రత్యభ్యఘాటిత ఇత్యర్థః

విచారే మత్సరేణ హృతసంవృతిచేతః॥ ౩౫॥ ఆననైర్వ్యచకసే హృషితాభిర్వల్లభాన భితనూభిరభాపి। ఆక్రుధాపి హృదయమాపచ రోషో లోలతిస్మ వచనేషు వధూనామ్॥ ౩౬॥ రూపమప్రతివిధానమనోజ్ఞం ప్రేమకార్యమనపేక్ష్య వికాసి। చాటు చాకృతకసంభ్రమమాసాం కార్మణత్వమగమన్ రమణేషు॥ ౩౭॥ లీలయైవ సుతనోస్తులయిత్వా గౌరవాఢ్యమపి లావణికేన। మానవంచనవిదా వదనేన క్రీతమే

అనుదితోయమువివృశ్యమిథ్యాభియోగ ఇత్యాశంకాం పరిహరతి నేతి-మత్సరేణ వైరేణ హృతా సంవృతిర్గోప్యగోపనం యస్య తచ్చేతస్తత్త్వవిచారే భూతార్థచింతాయాం క్షమం సహిష్ణు న భవతి మత్సరగ్రస్తచేతసామేష స్వభావ ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపో ర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౫

ఆననైరితి ॥ వల్లభానభి వల్లభసమక్షమిత్యర్థః * అభిరభాగ ఇతి లక్షణార్థే కర్మప్రవచనీయత్వాత్ ద్వితీయా-వధూనామాననైర్వ్యచకసే వికసితం భా వెలిట్ తనూభిరంగైః హృషితాభిః పులకితైః * హృషేలోమస్వితీడాగమః-అభావిభూతం భా వెలుజ్ - హృదయం చాక్రుధాం క్రపత్త్వమాప-కాఠిన్యం జహావిత్యర్థః - వచనేషు రోషః కోపః లోలతిస్మ చలతిస్మ వచనగతరోషః వక్రతాపి నివృత్తేత్యర్థః । అత్ర వధూష్వాననవికాసాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః * గుణక్రియాయోగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్ ౩౬

రూపమితి ॥ అప్రతివిధానమప్రతియత్నమేవ మనోజ్ఞం స్వభావసుందరమిత్యర్థః రూపమాకృతిః కార్యం ప్రయోజనమనపేక్ష్య వికాసి వర్ధమానం అనౌపాధికమిత్యర్థః - ప్రేమాకృతకసంభ్రమం అకృత్రిమసంరంభం చాటు ప్రియవచనమాసాం స్త్రీణాం రమణేషు విషయే కార్మణత్వం వశీకరణకర్మత్వం * వశక్రియా సంవననం మూలకర్మతు కార్మణ మిత్యమరః * తద్యుక్తాత్కర్మణోణితి స్వార్థేణ్ ప్రత్యయః - అగమన్ ప్రాప్తా-నిగమేలుజ్ స్నేరజాదేశః - అత్ర రూపాదిష్వారోప్యమాణస్య కార్మణత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః॥ ౩౭

లీలయేతి ॥ లావణ్యం కాంతివిశేషాస్త్యస్యేతి లావణికం లావణ్యవత్ * అత ఇనిఠనావితి ఠన్ప్రత్యయః * ఠస్యేకః * యస్యేతి లోపే * హలస్తద్ధితస్యేతి యకారలోపః - అన్యత్ర తు లవణం పణ్యమస్యేతి లావణికో లవణవ్యవహారీ * లవణాట్ఠఞ్ తేన లావణికేన మానవంచనవిదా అహంకారహరణదక్షేణ అన్యత్ర పరిమాణప్రతారణపటునా సుతనోః స్త్రియాః వదనేన కర్త్రా గౌరవాఢ్యం గాంభీర్యసంపన్నమపి అన్యత్ర గురుత్వయుక్తమపి దయితస్య హృదయం నాయక చిత్తం లీలయైవ విలాసేనైవ తులయిత్వా చాలయిత్వా అన్యత్ర నాయాసేనైవోన్మాయ

వహృదయం దయితస్య॥ ౩౮॥ స్పర్శభాజి విశదచ్ఛవిచారా కల్పితేఽప్యగదృశాం సురతాయ। సన్నతిం దధతి పేతురజస్రం దృష్టయః ప్రియతమే శయనే చ॥ ౩౯॥ యాని రాగతరలైరపి తిర్యక్పాతిభిః శ్రుతిగుణేన యుతస్య। దీర్ఘదర్శిభిరకారి వధూనాం లంఘనం నయనయోః శ్రవణస్య॥ ౪౦ ॥ సజ్జితేచ్ఛురభిధాతుమనీశా సమ్ము

గుర్వపి లఘుతయామిమీతేత్యర్థః - క్రీతం వశీకృతమేవ అన్యత్ర మూల్యదానేన స్వీకృతమేవ - అత్ర విశేషణమహిమ్నైవ వదనే వణిక్త్వస్య హృదయే పణ్యత్వస్య చ ప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః - వాచ్యస్య హృదయస్య ప్రతీయమానపణ్యాభేదేన క్రీతత్వోక్తేః అలౌకికే హృదయావర్జనే లౌకికక్రయవ్యవహారసమారోపః॥ ౩౮

ఏవం వదనానుభావం వర్ణయిత్వా సంప్రతి సురతకేళివర్ణనాం ప్రస్తౌతి - తత్ర సురతం ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి బాహ్యం చేక్షణప్రభాషణాశ్లేషచుంబనాద్యనేకభేదభిన్నం తత్ర దృష్టివిశేషం తావదాహ ॥ స్పర్శేతి॥ స్పర్శభాజి సుఖస్పర్శే విశదా విమలా శుభ్రా చ యా చ్ఛవిః కాంతిః తయా చారా రమ్యే సురతాయ కల్పితే రతిసుఖదత్వేన సృష్టే విహారయోగ్యతయా సజ్జీకృతే చ సన్నతిమానుకూల్యం ప్రావీణ్యం చ దధతి దధానే ప్రియతమే శయనే చ మృగదృశాం దృష్టయః స్త్రీణాం నేత్రాణి అజస్రమవిచ్ఛిన్నం పేతుః పతితాః యుగపదుభయాలోకనాత్ అభిలాషం వ్యంజయామాసురిత్యర్థః - అత్ర ప్రియతమశయనయోః ప్రకృతయోరేవ ధర్మసామ్యాదౌపమ్యప్రతీతేః కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా॥ ౩౯

యానీతి॥ రాగేణ తరలైశ్చపలైరపి దర్శనోత్సుకైరపీత్యర్థః - యాని ప్రియే తిర్యక్పాతిభిః త్రపయా విప్రసారిభిః దీర్ఘదర్శిభిరాయతాలోకనవ్యాపారైరిత్యర్థః - అన్యత్ర రాగద్వేషచపలైః అత ఏవ తిర్యక్పాతిభిః కుటిలవృత్తిభిరపి దీర్ఘదర్శిభిః ఆగామికార్యజ్ఞైరిత్యర్థః - వధూనాం నయనైః శ్రుతిగుణేన శబ్దగ్రహణపాటవేన యుతస్య శ్రూయతే నేనేతి శ్రవణం శ్రోత్రం తస్య లంఘనమతిక్రమో నాకారి కర్ణాంతవిశ్రాంతమిత్యర్థః అన్యత్ర తు శ్రవణమభ్యాస ఇతి యావత్ - సైవ గుణః తేన యుతస్య శ్రూయత ఇతి శ్రవణం శాస్త్రం తస్య లంఘనం నాకారి రాగద్వేషగ్రస్తోపి శాస్త్రజ్ఞః కదాచిచ్ఛాస్త్రాతిక్రమాద్బిభేతీతి భావః అయం చ వ్యవహారో నయనేషు రాగతరలైరిత్యాదిశ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా గమ్యత ఇతి సమాసోక్తిప్రభేదః - ఇయం చ రాగదృష్టిరౌత్సుక్యానుభావః॥ ౪౦

సజ్జితేతి ॥ నతభ్రూః స్త్రీ సంకథాయాం సంభాషణే ఇచ్ఛురిచ్ఛావత్యపి * విన్దురిచ్ఛురిత్యుప్రత్యయాంతో నిపాతః అభిధాతుం సంభాషితుం అనీశా అశక్తా బభూవ దిదృక్షుః ద్రష్టుమిచ్ఛురపి దృశే సన్నంతాదుప్రత్యయః - సంముఖీతి

ఖీనచబభూవదిదృక్షుః । స్పర్శనేనదయితస్యనతభ్రూ రంగసంగచపలాపిచకంపే॥౨౧॥ఉత్తరీయవినయాత్త్రపమాణారుంధతీకిలతదీక్షణమార్గమ్। ఆవరిష్టవికటేనవివోఢుర్వక్షసైవకుచమండలమన్యా॥౨౨॥ అంశుకంహృతవతాతనుబాహుస్వస్తికాపిహితముగ్ధకుచాగ్రా।భిన్నశంఖవలయాంపరిణేత్రా పర్యరంభిరభసాదచిరోఢా॥౨౩॥సంజహారసహసాపరిరబ్ధాప్రేయసీషువిరహయ్యవిరోధమ్ । సంహితంరతిపతస్స్మితభిన్నక్రోధమాశుతరుణేషుమహేషుమ్॥౨౪॥స్రంసమాన

ఖిముఖీనబభూవ అంగసంగచపలాగాత్రస్పర్శలోలాపి దయితస్యనాయకస్యస్పర్శనేన-చకంపేకంపితవతీ- ఏతేచకంపాదయోలజ్జాసాధ్వసానుభావాఃలజ్జావిజితమన్మథేయంముగ్ధా॥ ౨౧

అథాలింగనంవర్ణయతి- ఉత్తరీయేతి॥ అన్యాస్త్రీ ఉత్తరీయవినయాత్కుచాంశుకాకర్షణాత్త్రపమాణాతదీక్షణమార్గం తస్యవోఢుర్దృష్టిపథం అరుంధతికిలఆవృణ్వతీవనతువస్తుతఇతికిలార్థః - వికటేనవిశాలేన - విశంకటంవిశాలంస్యాత్కరాళంవికటంతథేతివైజయంతీ * సంప్రోదశ్చకటజితిచకారాద్వేఃకటచ్ ప్రత్యయఃవివోఢుఃపరిణేతుఃవక్షసైవకుచమండలమావరిష్టఆవృతవతీ కుచావరణవ్యాజేనఆలింగితవతీత్యర్థః- వృఞ్ఞోలుజితజ్ అడాగమః - అత్రకుచసంవరణేనఆలింగనేచ్ఛానిగూహనాత్ -మీలనభేదః - ఏషాలజ్జామన్మథమధ్యస్థామధ్యమా॥ ౨౨

అంశుకమితి ॥ అంశుకముత్తరీయంహృతవతాపరిణేత్రాభర్త్రాతనోఃకృశయోఃబాహ్వోఃస్వస్తికోబంధవిశేషస్తేనపిహితేతిరోహితేముగ్ధేసుందరేకుచాగ్రేయయాసాతథోక్తా అచిరోఢా నవోఢాభిన్నానిశంఖస్యవలయానియస్మిన్కర్మణితద్యథాతథారభసాద్వేగాత్పర్యరంభిగాఢమాశ్లిష్టేత్యర్థః-రభేర్యణ్యంతాత్కర్మణిలుజ్ * రభేరశబ్లిటోరితినుమాగమః-ఏషాచముగ్ధా॥

సంజహారేతి ॥ తరుణేషుయువసువిరోధంప్రణయకలహం విరహయ్యవిహాయ- రహయతేఃస్వార్థణ్యంతాత్ * ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః సహసాపరిరబ్ధాఃప్రేయస్యోయైస్తేషుపరిరబ్ధప్రేయసీష్వాశ్లిష్టవధూకేషుసత్సు * ఈయసశ్చేతినిషేధాత్కబభావః * ఈయసోబహువ్రీహేఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇత్యుపసర్జనహ్రస్వనిషేధః- రతిపతిఃకామః సంహితంప్రాగారోపితంమహేషుంమహాంతంశరంస్మితభిన్నక్రోధంస్వయత్నసాఫల్యాత్స్మితముద్రితపూర్వరోషంయథాతథాఆశుసంజహార - సిద్ధేర్థేసాధనానవకాశాదిత్యర్థః పరిరంభాంతోయూనాంవిగ్రహఇతిభావః॥ ౨౪

స్రంసమానమితి ॥ ఉపయంతరిభర్తరి రసేనరాగాంధతయేత్యర్థః

ముపయంతరి వధ్వాః శ్లిష్టవత్యుపసపత్ని రసేన। ఆత్మనైవ రురుధే కృతినేవ స్వేద
సంగి వసనం జఘనేన॥౮౫॥ పీడితే పుర ఉరః ప్రతి పేషం భర్తరి స్తనయుగేన యువ
త్యాః। స్పష్టమేవ దళతః ప్రతినార్యాస్తన్మయత్వమభవద్ధృదయస్య॥౮౬॥ దీపిత
స్మరమురస్యుపపీడం వల్లభే ఘనమభిష్వజమానే। చక్రతాన్న గమయాంబభూవతుః కుచకుం
భౌ సుభ్రువః కఠినతాతిశయేన॥౮౭॥ సంప్రవేష్టుమివ యోషిత ఈషుః శ్లిష్యతాం
హృదయమిష్టతమానామ్। ఆత్మనస్సతతమేవ తదంతర్వర్తినోఽఖిలమనాః పుజా

ఉపసపత్ని సపత్న్యాః సమీపే - సమీపార్థేఽవ్యయీభావే- నపుంసకహ్రస్వత్వం
శ్లిష్టవత్యాశ్లిష్టవతి సతి స్రంసమానం స్పర్శసుఖపారవశ్యాత్ భ్రశ్యమానం త
థాపి స్వేదసంగి స్వేదేన సాత్త్వికేన సక్తం వధ్వాః వసనం కృతినా కుశలేన స్వస్వే
దం లాఘవమితి జానతేవేత్యర్థః-జఘనేన కర్త్రా అత్మనైవ స్వయమేవ రురుధే
రుద్ధం పాతు నవేత్తీతి భావః - స్వేదహేతుకస్య వస్త్రనిరోధస్యజ్ఞానహేతుకత్వ
ముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౮౫
పీడితేతి॥ యువత్యాః యువతేః స్తనయుగేన కుచయుగేన భర్తరి పురోఽగ్రే
సపత్నీసమక్షమేవ ఉరః ప్రతిపిష్య ఉరః ప్రతి పేషం * పరిక్లిశ్యమానే చేతి ణముల్
ప్రత్యయః * కృన్మేజంత ఇత్యవ్యయసంజ్ఞా పీడితే సతి దళత ఈర్ష్యయా దీర్యమా
ణస్య ప్రతినార్యాః సపత్న్యాః హృదయస్య తన్మయత్వం భర్తృతాదాత్మ్యం
స్ఫుటమభవదేవ- అన్యథా కథమన్యపీడనాదన్యస్య దళనమితి భావః - అత ఏవేయ
మసంగత్యలంకారోపజీవినీ తన్మయత్వోత్ప్రేక్షేతి సంకరః- కార్యకారణయోర్భి
న్నదేశత్వే స్యాదసంగతిః॥ ౮౬
దీపితేతి॥ వల్లభే దీపితస్మరముద్దీపితకామం యథా తథా ఉరస్యుపపీడ్య ఉ
రస్యుపపీడం * సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్ష ఇతి ణముల్ * తత్పురుషే కృతి బహు
ళమిత్యలుక్ ఘనం గాఢమభిష్వజమానే పరిరంభమాణే సతి * పరిరంభః పరిష్వం
గః సంశ్లేష ఉపగూహనమిత్యమరః - సుభ్రువః కుచకుంభౌ కఠినతాతిశయేన చక్ర
తాం పరిమండలతాం - నయయతుః నప్రాప్తౌ అత్ర గాఢాలింగనాత్ కుచకుంభ
యోశ్చక్రత్వసంబంధేపి అసంబంధోక్తిరతిశయోక్తిభేదాలంకారః॥ ౮౭
సంప్రవేష్టుమితి॥ యోషితః శ్లిష్యతామాలింగితవతామిష్టతమానాం
హృదయం సంప్రవేష్టుమీషురిచ్ఛంతిస్మేవేతి గాఢాశ్లేషనిమిత్తా క్రియాస్వరూపో
త్ప్రేక్షా-గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా వా-ఇవశబ్దాభేదాత్- అత ఏవాత్మనః స్వాః సత
తమేతదంతర్వర్తినః తేషామిష్టతమానాం అంతర్హృదయేష్వవస్థితాన్ జా
నన్తీ నూనం - అన్యథా కథం పునః ప్రవేశేచ్ఛేతి భావః - ఇయం అజ్ఞానోత్ప్రేక్షా
పూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః ౮౮

న౯॥౪౮॥ స్నేహనిర్భరరసధర్త్రైః వధూనామార్ద్రతాం వపురసంశయమంశః। యూని గాఢపరిరంభిణి వస్త్రక్నోపమంబు వవృషెయదనేన॥౪౯॥ నస్మమాతివపుషః ప్రమదానామంతరిష్టతమసంగమజన్మా। యద్బహిర్బహురవాప్యవికాసం వ్యానశే తనురుహాణ్యపి హర్షః॥౫౦॥ యత్ప్రియవ్యతికరాత్ప్రమదానామంగజేన పులకేన బభూవే। ప్రాపి తేన భృశముచ్ఛ్వసితాభిర్నీవిభిస్సపది బంధనమో

స్నేహేతి॥ స్నేహనిర్భరం ప్రేమరసపూర్ణం తైలాదిద్రవ్యపూర్ణంచ- స్నేహోస్త్రీద్రవహార్దయోరిత్యుభైజయంతీ-అతఎవవధూనాంవపురంతరార్ద్రతాం ద్రవత్వంజధత్త- స్నేహద్రవ్యపూర్ణమంతరార్ద్రంభవతీతి భావః అసంశయంసంశయస్యాభావః అర్థాభావేవ్యయీభావః- కుతః యద్యస్మాత్ యూనిపుంసి గాఢంపరిరంభత ఇతి గాఢపరిరంభిణి గాఢాశ్లేషిణిసతి - అనేనవపుషాకర్త్రావస్త్రం క్నోపయిత్వాపరిషిచ్యవస్త్రక్నోపం - క్నూయీధాతోర్ణ్యంతాత్ *అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమే*చేలేక్నోపేరితిణముల్ ప్రత్యయః- అంబువవృషెవృష్టం-కర్మణిలిట్-అంతరనార్ద్రస్యనిష్పీడనాద్బహిరంబుస్రావాసంభవాత్తన్నిమిత్తేయమంతరార్ద్రత్వోత్ప్రేక్షా-ప్రియాంగసంగాత్తథాస్విన్నేతిసాత్త్వికోదయోక్తిః॥ ౪౯

నేతి॥ ప్రమదానాంఇష్టతమసంగమేనజన్మయస్యాసః*జన్మాద్యుత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణబహువ్రీహిరితివామనః- బహుర్విపులః - విపులానేకయోర్బహురితివైజయంతీ-హర్షోవపుషః అంతఃనమాతిస్మ-అత్యుద్రేకాన్మాంతఃస్మమితఇత్యుత్ప్రేక్షా-కుతఃయద్యస్మాత్ బహిర్వపుషోబహిర్వికాసంవృద్ధిమవాప్య- తనురుహాణిరోమాణ్యపివ్యానశేవ్యాప-కర్తరిలిట్*అశ్నోతేశ్చేతినుడాగమః- అత్రవధూహర్షస్యబహిర్వికాసనిమిత్తకాంతరమానోత్ప్రేక్షా - ఆనందరోమాంచయోఃశ్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతిసంకరః

యదితి॥ ప్రమదానాంస్త్రీణాం ప్రియస్యభర్తుర్వ్యతికరాత్ -సంస్పర్శాత్సంగమాచ్చాంగజేన అంగవ్యాపినాపుత్రేణచపులకేనబభూవే భూతమితియత్ - భావేలిట్ - తేనపులకోదయేనపుత్రోదయేనచభృశముచ్ఛ్వసితాభిరుచ్ఛూనాభిఃమోక్షాశయాఆశ్వాసితాభిశ్చనీవీభిః లక్షణయాకటివస్త్రైః అన్యథాబంధనశబ్దేనచపౌరుక్త్యాత్సపదిబంధనమోక్షోగ్రంధిభేదోనిగళమోచనంచప్రాపిప్రాప్తః-కర్మణిలుఙ్ - అభ్యుదయేషురాజానోబంధాన్మోచయంతీతిభావః - అత్రప్రకృతపులకనీవిగతాంగజత్వోచ్ఛ్వసితత్వాది విశేషణసామ్యాద్బంధమోక్షసంబంధాచ్చాప్రకృతపుత్రకారాగతప్రతీతేఃసమాసోక్తిరలంకారః

అథచుంబనక్రీడాంవర్ణయతి॥హ్రీతి॥ పరిరంభేఆలింగనేహ్రీరేవభర స్తస్యా

తుః॥౫౧॥ హ్రీభరాదవనతం పరిరంభే రాగవానవటుజేష్వవకృష్య। అర్పితోష్ఠదళమాననపద్మం యోషితో ముకుళితాక్షమధాసీత్ ॥౫౨॥ పల్లవోపమితిసామ్యసపక్షం దష్టవత్యధరబింబమభీష్టే। పర్యకూజి సరుజేవ తరుణ్యాస్తారలోలవలయేన కరేణ॥౫౩॥ కేనచిన్మధురముల్బణరాగం బాష్పతప్తమధికం విరహేషు। ఓష్ఠపల్లవమపాస్య ముహూర్తం సుభ్రువస్సరసమక్షి చుచుంబే॥౫౪॥ రేచితం పరిజనేన మహీయః కేవలాభిరతదంపతిధామ। సామ్యమాప కమలాసఖవిష్వక్సేనసేవితయు

దవనతం భారాక్రాంతం నమతీతి భావః - అర్పితం స్వముఖే నిహితం ఓష్ఠ ఏవ దళం యస్య తద్యోషిత ఆననమేవ పద్మం రాగవాన్రాగీ అవటుజేషు చరమశిరోరుహేషు-అవటుర్ఘాటా కృకాటికేత్యమరః - అవటుజాకర్షణాదున్నమయ్యేత్యర్థః ముకుళితాక్షం సుఖనిమీలితాక్షం యథా తథా * బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ్-అధాసీత్ పపౌ-ధేటో లుఙ్ *ఆదేచ ఇత్యాత్వం*అస్తిసిచోపృక్త ఇతీడాగమః - అత్రాననోష్ఠస్య పద్మదళత్వరూపణాత్ తద్రాగిణాం మధుపత్వం గమ్యత ఇత్యేకదేశవివర్తి రూపకమ్॥ ౫౨

పల్లవేతి॥ పల్లవేనోపమిత్యా సాదృశ్యేన యత్సామ్యం తేన సపక్షం ఉభయోరపి పల్లవైకోపమానత్వసాధర్మ్యాత్సుహృద్భూతం అధరో బింబమివ తదధరబింబం అభీష్టే ప్రియతమే దష్టవతి సతి సహ రుజా సరుక్ - తేన సరుజేవ సవ్యథేనేవ - స్త్రీరుగ్రుజా చోపతాపేత్యమరః- తారాణ్యుచ్చైః క్రోశంతి - సతతః లోలాని చలాని వలయాని కంకణాని యస్య తేన తరుణ్యాః-కరేణ పర్యకూజి పరికూజితం - భావే లుఙ్ -సుహృద్దుఃఖాద్దుఃఖాయంతే సుహృద ఇతి భావః-అత్ర కంకణద్వారస్య కరకూజనస్య విధూనన హేతుకస్య సరుజేవేతి రుగ్ఘేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౫౩

కేనేతి॥ కేనచిద్రాగిణా మధురం రసవంతం ఉల్బణరాగం తంతథాపి విరహేష్వధికం బాష్పేణ విరహోష్మణా తప్తం-సుభ్రువః ఓష్ఠపల్లవమపాస్య సరసం సాద్రం శీతమక్షి చుచుంబే చుంబితం- అత్ర తప్తత్వ రసవత్త్వయోర్విశేషణగత్యా ఓష్ఠపల్లవత్యాగాక్షిచుంబనద్వయ హేతుకం కావ్యలింగం - సాపేక్షత్వాత్సంకీర్యతే॥ ౫౪

ఏవం బాహ్యసురతముక్త్వాభ్యంతరసురతవర్ణనాం ప్రస్తౌతి॥ రేచితమిత్యాదినా॥ పరిజనేన రేచితం రిక్తీకృతం-అత ఏవ కేవలౌ ఏకాకినౌ అభిరతౌ అనురక్తౌ-దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ ఏవ యస్మిన్ తత్ - దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ భార్యాపతీ చ తావిత్యమరః* రాజదంతాదిషు జాయాశబ్దస్య దంభావో జంభావశ్చ వికల్పేన నిపాతితః - మహీయో మహత్తరం ధామ కేళీగృహం కమలాసఖేన లక్ష్మీమాత్రసహచరేణ విష్వక్సేనేన విష్ణునా సేవితస్య అధిష్ఠితస్య యుగాంతపయోధేః సామ్య

గాంతపయోధైః ॥ ౫౫ ॥ ఆవృతాన్యపి నిరంతరముచ్చైర్యోషితామురసిజద్వితయేన। రాగిణాం తత ఇతో విమృశద్భిః పాణిభిర్జగృహిరే హృదయాని॥ ౫౬॥ కామినామసకలాని విభుగ్నైః స్వేదవారిమృదుభిః కరజాగ్రైః। అక్రియంత కఠినేషు కథంచిత్కామినీకుచతటేషు పదాని॥ ౫౭॥ సోష్మణః స్తనశిలాశిఖరాగ్రాద్దత్తఘర్మసలిలైస్తరుణానామ్। ఉచ్ఛ్వసత్కమలచారుషు హస్తైర్నిమ్ననాభిసరసీషు నిపేతే॥ ౫౮॥ ఆమృశద్భిరభితో వలివీచీర్లోలమానవితతాంగులిహస్తైః। సు

మాపేక్ష్యోపమాలంకారః యుగాంతవిశేషణం వివిక్తతాద్యోతనార్థం-ఏతేన విహారయోగ్యతోక్తా॥ ౫౫

అథ విస్రంభవిహారానేవాహ॥ ఆవృతానీతి॥ ఉచ్చైరున్నతేన ఉరసిజద్వితయేన నిరంతరం నీరంధ్రం - ఆవృతాని సంవృతాన్యపి యోషితాం హృదయాని వక్షాంసి చేతాంసి తత ఇతో విమృశద్భిః ఇతస్తతః పరామృశద్భిః రాగిణాం పాణిభిః జగృహిరే గృహీతాని-నిగూఢవస్తుహస్తపరామర్శాల్లభ్యత ఇత్యేకత్ర భావః- అన్యత్ర కృచ్ఛ్రలబ్ధః ప్రియకరస్పర్శః-తాసాం హృదయగ్రాహ్యోఽభూదితి భావః - నైరంతర్యేణ ప్రతిబధ్నతోరపి కుచయోః కథంచిదంతరం సంపాద్య హృదయాని స్పృష్టానీవేతి వాక్యార్థః-అత్ర ద్వయానామపి హృదయానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః॥ ౫౬

కామినామితి॥ స్వేదవారిణా సాత్త్వికేనాంగులిస్వేదేన మృదుభిః కోమలతాం గతైః తత ఏవ విభుగ్నైః వినమ్రైః - కామినాం కరజాగ్రైః నఖాగ్రైః కఠినేషు కామినీకుచతటేషు-అసకలాన్యసమగ్రాణి పదాని కథంచిదక్రియంత కృతాని - కఠినేషు మృదూనాం పదలాభో దుస్సంపాద ఇతి భావః - నఖక్రియా ప్రవృత్తేత్యర్థః-అత్ర కుచానామీదృక్కాఠిన్యాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౫౭

సోష్మణ ఇతి॥ సోష్మణః యౌవనోష్మయుక్తాత్ స్తనావేవ శిలాశిఖరే తయోరగ్రముపరిభాగాద్దత్తఘర్మసలిలైః ఉష్ణదేశవిహారాత్ ప్రస్వేదైః తరుణానాం హస్తైః ఉచ్ఛ్వసత్కమలవత్కమలైః చారుషు నిమ్నాసు నాభిష్వేవ సరసీషు నిపేతే పతితం- ఉష్ణస్విన్నానాం కుతశ్చిదున్నతాత్ పయసి పాతో యుక్త ఇతి భావః- ప్రథమం కుచౌ తతో నాభిదేశమస్పృశన్నిత్యర్థః-అత్ర కుచయోః శిలాశిఖరత్వేన నాభీనాం సరసీత్వేన చ రూపణాద్ధస్తానామాయస్తపురుషత్వరూపణం గమ్యత ఇతి ఏకదేశవివర్తిరూపకమ్॥ ౫౮

ఆమృశద్భిరితి॥ వలయో వీచయ ఇవ తా వలివీచీః అభితః-ఆమృశద్భిః లోలమానాశ్చలనశీలాః* తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు చానశ్ ఇతి చానశ్ప్రత్యయః - న తు శానచ్-లోలేః పరస్మైపదిత్వాత్ -అత ఏవ లోలమానాదయశ్చానశీతి వామనః -

భ్రువామనుభవాత్ప్రతిపేదే ముష్టిమేయమితి మధ్యమభీష్టైః॥౫౯॥ ప్రాప్య నాభి నదమజ్జనమాశు ప్రస్థితం నివసనగ్రహణాయ। ఔపనీవికమరుంధ కిల స్త్రీ వల్లభస్య కరమాత్మకరాభ్యామ్॥౬౦॥ కామినః కృతరతోత్సవకాలక్షేపమాకులవధూకరసంగి। మేఖలాగుణవిలగ్నమసూయాం దీర్ఘసూత్రమకరోత్పరిధానమ్॥౬౧॥ అంబరం వినయతః ప్రియపాణేర్యోషితశ్చ కరయోః కలహస్య। వారణామివ విధాతుమభీక్ష్ణం కక్ష్యయా చ వలయైశ్చ శిశింజే॥ ౬౨॥ గ్రంథిముద్గ్రథయితుం హృదయే

లోలమానావితతాః ప్రసారితాశ్చాంగుళయో యేషాం తైర్హస్తైర్యేషాం తైః అభీష్టైః ప్రియతమైః సుభ్రువాం మధ్యం ముష్టిమేయం ముష్టిగ్రాహ్యమిత్యనుభవాదాత్మప్రత్యయాత్ ప్రతిపేదే ప్రతిపన్నం-న తు ప్రసిద్ధిమాత్రాదితి భావః - అముష్టిమేయస్య ముష్టిమేయత్వోక్తేరతిశయోక్తిభేదాలంకారః॥ ౫౯

ప్రాప్యేతి॥ నాభిరేవ నదో హ్రదః-నద ఇతి రూపకం-తత్ర మజ్జనం ప్రాప్యాశు నివసనగ్రహణాయ వస్త్రాకర్షణాయేత్యర్థః- స్నాతస్య వస్త్రగ్రహణం యుక్తమితి భావః- ప్రస్థితం ప్రవృత్తం ఉపనీవి నీవిసమీపే ప్రాయేణ భవమౌపనీవికం - తత్ర వ్యాపృతమిత్యర్థః*ఉపజానూపకర్ణోపనీవేష్ఠక్ - వల్లభస్య కరం స్త్రీ-ఆత్మకరాభ్యామరుంధ కిల రోధం నాటితవతీత్యర్థః రుధేర్లుఙి తఙ్॥ ౬౦

కామిన ఇతి॥ ఆకులే ప్రియకరనివారణవ్యగ్రే-వధూకరే స్త్రీకరే సంగి సక్తం- మేఖలైవ గుణస్తత్ర విలగ్నం దీర్ఘసూత్రం-ఆయతతంతుకం అత్యాయతత్వాద్బహుధా వేష్టితమిత్యర్థః-జడక్రియం చ- దీర్ఘసూత్రశ్చిరక్రియ ఇత్యమరః- ఏవం కృతో రతస్యైవోత్సవస్య కాలక్షేపః కాలవిలంబో యేన తత్ - పరిధానం అధోంశుకం కామినః అసూయామకరోత్ - ఇచ్ఛావిఘాతాదీర్ష్యాం జనయామాసేత్యర్థః-అత్ర కరసంగాదిపదానాం విశేషణగత్యా అసూయాహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ ౬౧

అంబరమితి॥ అంబరం వస్త్రం-వినయతః అపసారయతః ప్రియపాణేర్యోషితః-కరయోశ్చ తన్నిరోధకయోరితి భావః - కలహస్య వారణాం విధాతుం నివారణం కర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కక్ష్యయా కాంచ్యా - కక్ష్యా కక్ష్యావరత్రాయాం కాంచ్యాం గేహప్రకోష్ఠయోరితి వైజయంతీ- కక్షుయేతి ఉకాంతపాఠే తు - కక్షోద్గ్రాహిణికా కాంచీ ప్రకోష్ఠగజరజ్జ్వోరపి శబ్దః - వలయైః కంకణైశ్చాభీక్ష్ణం శిశింజే చుక్రుశే భావే లిట్-భూషణానాం తు శింజితమిత్యమరః-ద్వయోః కలహమానయోః పార్శ్వస్థాః సాక్రోశం వారయంతీతి భావః- శిజిరయం తాలవ్యాదిః నదంత్యాదిః-యోషేవ శిక్షే॥ ౬౨

గ్రంథిమితి॥ హృదయేశే ప్రియే వాససో వస్త్రస్య గ్రంథిం బంధనం ఉద్గ్రథయి

శేవాసనస్స్పృశతిమానధనాయాః॥భ్రూయుగేనసపదిప్రతిపేదేరోమభిశ్చసమ
మేవవిభేదః॥౬౩॥ఆశులంఘితవతీష్టకరాగ్రేనీవిమర్ధముకులీకృతదృష్ట్యా । రక్త
వైణికహతాధరతంత్రీమండలక్వణితచారుచకూజే॥౬౪॥ఆయతాంగులిరభూద
తిరిక్తఃసుభ్రువాంకృశిమశాలినిమధ్యే । శ్రోణిషుప్రియకరఃపృథులాసుస్పర్శ
మాపసకలేనతలేన॥౬౫॥చక్రురేవలలనోరుషురాజీఃస్పర్శలోభవశలోలకరా

తుంవిస్రంసయితుం-గ్రంథయతేశ్చౌరాదికాత్ తుమున్- స్పృశతిసతి-మానధ నాయాఃమానవత్యాః-కామిన్యాఇతిశేషః-అతఏవ భ్రూయుగేనరోమభిశ్చ-కర్తరితృతీయా-సపదిసమంయుగపదేవవిభేదోభంగోహర్షశ్చప్రతిపేదేప్రాప్తః-అత్రమానవతీత్వాత్కామినీత్వాచ్చనీవిస్పర్శేయుగపదమర్షహర్షయోరుదయాత్తదనుభావయోఃభ్రూభంగరోమాంచయోరపి యుగపదావిర్భావఇతి భావః-అత్రభ్రూభంగరోమాంచక్రియయోస్సముచ్చయాత్సముచ్చయభేదః-సచవిభేదఇతి శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిసంకరః॥ ౬౩

ఆశ్వితి॥ ఇష్టస్యప్రియస్యకరాగ్రేహస్తాగ్రేనీవింవస్త్రగ్రంథింఆశుహఠాత్ లంఘితవత్యతిక్రాంతవతి ఊరుమూలంగతేసతీత్యర్థః-అర్ధముకులీకృతదృష్ట్యాసుఖపారవశ్యాత్ అర్ధనిమీలితాక్ష్యాస్త్రియారక్తోరక్తకంఠఃస్వయంగానకుశలః- వీణాశిల్పంఅస్యేతివైణికః-వీణావాద్యనిపుణః-శిల్పమితిఠక్-రక్తేనవైణికేనయంత్రగానకుశలేనహతంవాదితం యదధరంతంత్రీణాంమండలంసమూహఃబహుతంత్రికోస్వరమండలాదివీణాభేదః- తస్యక్వణితమివచారుయథాతథాచుకూజేకూజితం-భావేలిట్- అధరగ్రహణంతత్రమాధుర్యాతిశయాత్ స్పర్శసుఖాతిరేకాత్ తంత్రీకంఠస్వరవ్యతికరమనోహరః కోపిరతిసర్వస్వభూతఃకంఠకూజితవిశేషఃకృతఇత్యర్థః - అతఏవరక్తవైణికఇతివిశేషణం-క్వణితచార్విత్యుపమాలంకారః॥ ౬౪

ఆయతేతి॥ఆయతాఃఅంగుళయోయస్యసఃప్రియకరఃకృశస్యభావఃకృశిమాకార్శ్యం*పృథ్వాదిభ్యఇమనిజ్వా* రబిభితోహలాదేర్లఘోరితిరేఫాదేశః-తేనశాలతేశోభతేతస్మిన్సుభ్రువాంమధ్యేఅతిరిక్తోధికోఅభూత్ -మధ్యస్యఅతికార్శ్యాదస్యైకదేశోభూదిత్యర్థః - పృథులాసుశ్రోణిషుపునఃసకలేనకృత్స్నేనతలేనఅంతర్భాగేనస్పర్శమాపక్రమేణశ్రోణిమస్పృశదిత్యర్థః- అత్రకరస్యమధ్యానతిరేకేవ్యతిరేకోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౬౫

చక్రురితి॥ స్పర్శలోభవశేనోరుస్పర్శతృష్ణావరతంత్రేణలోలకరాణాంచంచలపాణీనాంకామినాంఅనిభృతాన్యపినఖానిరంభాస్తంభకోమలతరుషుకదళీ

ణామ్ । కామినామసనిభృతాన్యపి రంభాస్తంభకోమలతరేషు నఖాని ॥ ౬౬ ॥ ఊరుమూలచపలేక్షణమఘ్నన్యైర్వతంసకుసుమైః ప్రియమేతాః । చక్రిరే సపది తాని యథార్థం మన్మథస్య కుసుమాయుధనామ ॥ ౬౭ ॥ ధైర్యముల్బణమనోభవభావా వామతాం చ వపురర్పితవత్యః । వ్రీడితం లలితసౌరతధార్ష్ట్యాస్తేనిరేఽభిరుచిరేషు రమణ్యః ॥ ౬౮ ॥ పాణిరోధమనిరోధితవాంఛం భర్త్సనాశ్చ మధురస్మితగ

కాండకోమలస్వరూపేషు లలనానామూరుషు రాజీః రేఖాశ్చక్రురేవ-ఊరుపరామర్శనాంతరీయకనఖస్పర్శనమాత్రాదేవ రేఖా జాతా ఇత్యర్థః - అత్ర కోమలతాయా విశేషణగత్యా రాజీకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః ౬౬

ఊర్వితి ॥ ఏతాః స్త్రియః-ఊరుమూలే సక్థిమూలే చపలేక్షణం లోలచక్షుషం ప్రియం యైర్వతంసకుసుమైః కర్ణావతంసపుష్పైః * వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః-అఘ్నన్ అతాడయన్-హంతేర్లఙ్ * గమహనేత్యాదినా ఉపధాలోపః * హోహంతేరితి కుత్వం-తాని వతంసకుసుమాని మనో మథ్నాతీతి మన్మథః పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః-తస్య మన్మథస్య కుసుమాన్యాయుధాన్యస్యేతి కుసుమాయుధ ఇతి యన్నామ తద్యథార్థం చక్రిరే చక్రుః-తత్కార్యకారిత్వాదితి భావః-అత్రావతంసేష్వారోప్యమాణస్య మన్మథాయుధత్వస్య ప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః ॥ ౬౭

ధైర్యమితి ॥ రమణ్యః ఉల్బణ ఉద్రిక్తో మనోభవభావో రతిరాగో యాసాం తా అపి అభిరుచిరేషు ప్రియేషు ధైర్యమౌదాసీన్యం తేనిరే చక్రుః-వపుః స్వాంగం అర్పితవత్యోఽపి యథేష్టకరణాయ దత్తవత్యోఽపి వామతాం వక్రతాం చ తేనిరే-లలితం మనోహరం సౌరతం సురతసంబంధి ధార్ష్ట్యం ప్రాగల్భ్యం యాసాం తాస్తథాపి వ్రీడితం వ్రీడాం తేనిరే-ఇహ స్త్రీణాం రహసి రాగాంగార్పణధార్ష్ట్యాదిగుణా అప్యాగంతుకతయా సహజధైర్యవక్రతావ్రీళితైః పునః పునః ప్రతిబధ్యంత ఏవేతి భావః- అత్ర రాగాదీనాం ధైర్యాదిభిః సహ సమావేశితవిరోధస్య సహజాగంతుకత్వాభ్యామాభాసీకరణాద్విరోధాభాసోఽలంకారః-ధైర్యాదిగుణసముచ్చయాత్సముచ్చయాలంకారశ్చేతి సంకరః ॥ ౬౮

పాణీతి ॥ కరభ ఇవ ఊరూ యస్యాస్సా కరభోరూః స్త్రీ * ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః-మణిబంధాదాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిరిత్యమరః-అనిరోధితవాంఛం అనివారితప్రియమనోరథం యథా తథా- కామినః పాణిరోధం నీవీమోక్షణవ్యాపృతస్య ప్రియపాణేర్నివారణం కురుతే స్మ- తథా మధురం మనోహరం స్మితం గర్భాంతర్వర్తి యాసు తాః మందహాససమిశ్రాః- భర్త్సనాః తర్జనాశ్చ కురుతే స్మ-సుఖేఽపి అధరపీడనాదౌ సుఖాతిరేకే సత్యపి హారిమనోహారిశుష్క-

ర్ష్యాః । కామినస్స్మ కురుతే కరభోరూహారి శుష్కరుదితం చ సుఖేపి ॥౭౯॥ వారణార్థపదగద్గదవాచామీర్ష్యయా ముహురపత్రపయా చ । కుర్వతే స్మ సుదృశామనుకూలం ప్రాతికూలికతయైవ యువానః ॥౮౦॥ అన్యకాలపరిహార్యమజస్రం తద్ద్వయేన విదధే ద్వయమేవ । ధృష్టతా రహసి భర్తృషు తాభిర్నిర్దయత్వమితరైరబలాసు ॥౮౧॥ బాహుపీడనకచగ్రహణాభ్యామాహతేన నఖదంతనిపాతైః । బోధితస్తనుశయస్తరుణీనామున్మిమీల విశదం విషమేషుః ॥౮౨॥ కాంతయా సపది

రుదితం అనశ్రుత్వాదనార్ద్రం రోదనం చ కురుతే స్మ - స్త్రీణామేష స్వభావో యదిష్టమప్యనిష్టవన్నివారయంత్యేవ సురతసుఖముపభుంజత ఇత్యర్థః - అత్ర సుఖేపి దుఃఖవదుపచారాత్ కుట్టమితాఖ్యోనుభావో ద్రష్టవ్యః - కేశాధరాదిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే । దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్యత్ర కుట్టమితం హి తదితి లక్షణాత్ ॥

వారణార్థేతి ॥ ఈర్ష్యయా అతిపీడనాసహిష్ణుతయా అపత్రపయా రహస్యప్రకాశనవైలక్షణ్యేన చ ముహుర్వారణార్థపదేషు మా మేత్యాదినిషేధవాచకశబ్దప్రయోగేషు గద్గదవాచాం స్ఖలద్గిరాం సుదృశాం ప్రతికూలం వర్తంత ఇతి ప్రాతికూలికాః ప్రతికూలకారిణః * తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమితి ఠక్ - తత్తయా ప్రాతికూలికతయైవ ప్రతికూలాచరణేనైవ యువానోనుకూలమిష్టం కుర్వతే స్మ - కృత్రిమనివారణాద్యత్ప్రతికూలమివాచరితమధరపీడనాదికం తత్తాసామిష్టత్వాదనుకూలమేవేతి ప్రతికూలాచరణమేవానుకూలాచరణం భవతీత్యర్థః అత ఏవ ప్రతికూలమప్యనుకూలమితి విరోధాభాసోలంకారః ॥ ౮౦

అన్యేతి ॥ అజస్రం నిత్యం - అన్యకాలపరిహార్యం సురతేతరకాలే త్యాజ్యం - తత్ ద్వయం కర్మద్వయేన కర్త్రా విదధే - విహితమేవ - ధాఞః కర్మణి లిట్ - ఏతదేవ వ్యనక్తి రహసి తాభిరబలాభిః - భర్తృషు విషయే ప్రియవిషయే - ధృష్టతా ధీరతా విదధే - ఇతరైర్భర్తృభిరబలాసు దుర్బలాసు స్త్రీషు నిర్దయత్వం చ విదధే - అన్యదా పుంసాం స్త్రీషు దయా - తాసాం చ తేషు ప్రాగల్భ్యమలంకారః - తద్వ్యత్యస్తరతేషు తు తద్విరుద్ధమేవాలంకార ఇతి భావః - అత్ర స్త్రీపుంసధార్ష్ట్యనిర్దయత్వయోః ప్రకృతయోర్విధానక్రియాయోగపద్యం గమ్యత ఇతి తుల్యయోగితాభేదః

బాహ్వితి ॥ తరుణీనాం తనౌ శేత ఇతి తనుశయస్తనుషు సుప్తః * అధికరణే శేతేరిత్యచ్ ప్రత్యయః - విషమేషుః కామః - బాహుపీడనం నిర్దయాశ్లేషః కచగ్రహణం కేశాకర్షణం తాభ్యామాహతేన ముష్టిఘాతేన * నపుంసకే భావే క్తః - నఖానాం దంతానాం చ నిపాతైర్నఖక్షతైర్దంతక్షతైశ్చ బోధితస్సన్ - విశదం నిర్వ్యాజం యథా తథా ఉన్మిమీల ఉద్బుద్ధః - సర్వమేతత్కామస్యోద్దీపకమాసీదిత్యర్థః అత్ర ప్రకృతవిషమేషువిశేషణసామర్థ్యాత్ అప్రకృతసుప్తప్రబుద్ధపురుషప్రతీ

కోఽప్యుపగూఢః ప్రౌఢపాణిరపనేతుమియేష। సంహతస్తనతిరస్కృతదృష్టిర్భ్రష్టమేవ న దుకూలమపశ్యత్॥ ౨౩॥ ఆహతం కుచతటేన తరుణ్యాః సాధు సోఢుమమునేతి పపాత। త్రుట్యతః ప్రియతమోరసి హారాత్పుష్పవృష్టిరివ మౌక్తికవృష్టిః॥ ౨౪॥ సీత్కృతాని మణితం కరుణోక్తిః స్నిగ్ధముక్తమలమర్థవచాంసి। హారభూషణరవాశ్చ తరుణ్యాః కామసూత్రపదతాముపజగ్ముః॥ ౨౫॥ ఉద్ధతైర్నిభృతమేకమనేకైశ్ఛేదవన్మృగదృశామవిరామైః। శ్రూయతే స్మ మణితం కలకాంచీనూ

తేః సమాసోక్తిరలంకారః-ఏవమేవ ప్రబోధ్య తేఽఖిల్వితి నిద్రాళుః- అలౌకికే వస్తుని లౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౨౨

కాంతయేతి॥ కాంతయా సపది వస్త్రాకర్షణక్షణ ఏవోపగూఢ ఆశ్లిష్టః కోఽపి కామీ ప్రౌఢపాణిః వ్యగ్రహస్తః అపనేతుం దుకూలమాక్రష్టుం ఇయేష - సంహతాభ్యాం నిరంతరశ్లిష్టాభ్యాం- స్తనాభ్యాం తిరస్కృతదృష్టిస్తిరోహితాక్షః సన్ భ్రష్టమేవ ప్రాగేవ స్రస్తం దుకూలం నాపశ్యత్ -అత్ర దృష్టితిరస్కారస్య విశేషణగత్యా అదర్శనహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం-తచ్చదృష్టేః స్తనతిరస్కారాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః- తేన కుచయోర్లోకోత్తరం సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ౨౩

ఆహతమితి॥ తరుణ్యాస్సంబంధినా కుచతటేన స్తనప్రదేశేనాహతం ఆహతిమమునోరసా సాధు సోఢమితి హేతోః- త్రుట్యతః శీర్యమాణాద్ధారాన్మౌక్తికవృష్టిః పుష్పవృష్టిరివ ప్రియతమోరసి నాయకవక్షసి పపాతేత్యుత్ప్రేక్షా - విక్రాంతః పూజ్యతే పుష్పవృష్ట్యేతి ప్రసిద్ధిః॥ ౨౪

సీత్కృతానీతి॥ తరుణ్యాః సీత్కృతాని సీత్కారాః నఖదంతాదిపీడాయాం సీదితి శబ్దప్రయోగః- మణితం రతికాలే స్త్రీణాం కంఠకూజితవిశేషః- మణితం రతికూజితమిత్యభిధానాత్ - కరుణోక్తిః- త్రాయస్వేత్యాదిదీనోక్తిః-స్నిగ్ధం స్నేహార్ద్రం ఉక్తముక్తిః-త్వమేవ మమ ప్రాణ ఇతి ప్రియవాద ఇత్యర్థః- అలమర్థాని నిషేధార్థాని వచాంసి మా మేత్యాది నివారణవచనాని-హారాణాం భూషణానాంచ రవాః స్వనాశ్చ-కామసూత్రస్య వాత్స్యాయనాదికామతంత్రప్రతిపాదకశాస్త్రస్య పదతాం పద్యతే పదమర్థః ప్రమేయం లక్ష్యతే తేఽనయేతి యావత్ తత్తాముపజగ్మురితి గమ్యోత్ప్రేక్షా-యద్వా కామేనైవ కృతం సూత్రం తస్య పదాని సుప్తిఙంతశబ్దరూపాణి తస్య శాస్త్రస్యైతాన్యేవ పదానీతి తత్తాముపజగ్మురిత్యుత్ప్రేక్షైవ॥

ఉద్ధతైరితి॥ నిభృతమనుద్ధతం సూక్ష్మమిత్యర్థః-ఏకమేకాకి చ్ఛేదవద్విచ్ఛేదయుక్తం మృగదృశాం స్త్రీణాం మణితం రతికూజితముద్ధతైః స్థూలైరనేకైర్బహుభిః అవిరామైః అవిచ్ఛేదైః కలైరవ్యక్తమధురైః కాంచీనాం నూపురాణాంచ ధ్వనిభిః

పురధ్వనిభిరశ్రుతమేవ॥ ౭౬ ॥ ఈదృశస్య భవతః కథమేతల్లాఘవం ముహురితీవ రతే
షు। క్షిప్తమాయతమదర్శయదుర్వ్యాం కాంచిదామ జఘనస్య మహత్త్వమ్॥ ౭౭
ప్రాప్యతే స్మ గతచిత్రకచిత్రైశ్చిత్రమార్ద్రనఖలక్ష్మ కపోలైః। దధ్రిరే చర
భసచ్యుతపుష్పాః స్వేదబిందుకుసుమాన్యలకాంతాః॥ ౭౮॥ యద్యదేవ రురుచే రు
చితేభ్యః సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్। ఆనుకూలికతయైవ నరాణామాక్షిపంతి
హృదయాని రమణ్యః॥ ౭౯॥ ప్రాప్య మన్మథరసాదతిభూమిం దుర్వహస్తనభరా

శబ్దైః అశ్రుతమతిరస్కృతమేవ ప్రాయతే స్మ- శ్రుతం అత్ర మణితస్య తిరోధాయ
కశబ్దాంతరసద్భావేపి తాద్రూప్యానాపత్తేరతద్గుణాలంకారః- సహితావదతా
ద్రూప్యస్వీకారస్యాతద్గుణః॥ ౭౬
ఈదృశస్యేతి॥ ఊర్వ్యాం భూమ్యాం క్షిప్తం రతిసంభ్రమాత్పతితం ఆ
యతం దీర్ఘీభూతం కాంచిదామ రశనాగుణః కర్తృ- ఈదృశస్య కాంచిదామ్నః
స్వాయామదృష్టాంతేన జఘనపరిమాణప్రదర్శనం ఇత్థం మహత్తరస్యేత్యర్థః
భవతస్తవ జఘనస్య రతేషూపరిసురతేషు ముహుః కథమేతల్లాఘవం ముహురుత్ప
తనపాటవం యస్యేదమాయతమప్యేకవేష్టనపర్యాప్తమితి భావః - ఇతీత్థం విస్మిత
మితి శేషః- గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః జఘనస్య మహత్త్వమదర్శయదివ అ
త్రోర్వ్యామాయతత్వనిమిత్తం కాంచీదామకర్తృకం విస్మయపూర్వక జఘన
మహత్త్వప్రదర్శనముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౭౭
ప్రాప్యత ఇతి॥ గతాని విమర్దాత్ప్రమృష్టాని చిత్రకచిత్రాణి తమాలప
త్రరచనాని యేషాం తైః కపోలైరార్ద్రం యన్నఖలక్ష్మ తదేవ చిత్రమితి రూపకం
ప్రాప్యతే స్మ ప్రాప్తం- కించ రభసేన రతిసంభ్రమేణ చ్యుతపుష్పా అలకాంతాః
చూర్ణకుంతలాగ్రాణి స్వేదబిందూనేవ కుసుమానీతి రూపకం- దధ్రిరే దధ్రుః-
ధరతేర్భౌవాదికాల్లిట్ - ఇత్యాదాత్మనేపదం- స్వేదోత్ర శ్రమానుభావః -
శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేః శ్వాసస్వేదాదిభూమికృత్॥ ౭౮
యద్యదితి॥ రుచితేభ్యో రమణేభ్యో యద్యదేవ చేష్టితం రురుచే రోచతే స్మ
ప్రియమభూదిత్యర్థః- రుచ దీప్తౌ ప్రీతౌ చేతి ధాతోర్లిట్॥ రుచ్యర్థానాం ప్రీ
యమాణ ఇతి సంప్రదానత్వం సుభ్రువో రహసి తత్తదకుర్వన్- తథాహి- రమణ్యః
అనుకూలం వర్తంత ఇత్యానుకూలిక్యః॥ తత్ప్రత్యనుపూర్వమీపలోమకూలమి
తి ఠక్ - తాసాం భావస్తత్తా తయా ఆనుకూలికతయైవ నరాణాం పుంసాం హృద
యాన్యాక్షిపంత్యావర్జయంతీత్యర్థాంతరన్యాసః॥ ౭౯
ప్రాప్యేతి॥ దుర్వహాః దుఃఖేన వోఢుం యోగ్యాః స్తనభరో యాసాం తాః
ఏతేనోపరిసురతం వ్యజ్యతే అన్యథా విశేషణవైయర్థ్యాత్ - అసితాః ఆయతాః

స్సురతస్య । శ్రమజలార్ద్రలలాటశ్లిష్టకేశమసితాయతకేశ్యః॥౮౦॥
సంగతాభిరుచితైశ్చలితాపి ప్రాగముచ్యత చిరేణ సఖీవ । భూయ ఏవ సమగం
స్త రతాంతే హ్రీర్వధూభిరసహా విరహస్య ॥ ౮౧ ॥ ప్రేక్షణీయకమివ క్షణమా
సన్ హ్రీవిభంగురవిలోచనపాతాః । సంభ్రమద్రుతగృహీతదుకూలచ్ఛాద్య
మానవపుషస్సురతాంతాః॥౮౨॥అప్రభూతమతనీయసి తన్వీ కాంచిధామ్ని పిహి

దీర్ఘాశ్చ కేశా యాసాం తాః అసితాయతకేశ్యః స్త్రియః * స్వాంగాచ్చేత్యాది
నా జీప్-మన్మథరసాత్ స్మరరాగాత్ - సురతస్యాతిభూమిం పరాం కాష్ఠాం ప్రా
ప్య మోహాంతసురతం ప్రాప్యేత్యర్థః-శ్రమజలేన స్వేదాంబునా ఆర్ద్రే క్లిన్నే
లలాటే శ్లిష్టాః కేశాః యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా శ్రమురితి రసానుభా
వస్య శ్రమభావస్యోక్తిః-అనుభావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః॥ ౮౦

అథ సురతావసానం వర్ణయతి ॥ సంగతాభిరితి ॥ ఉచితైః పరిచితైః ప్రి
యతమైస్సహ సంగతాభిః వధూభిః స్త్రీభిః ప్రాక్సురతాదౌ చలితా గంతుం ప్రచ
లితాపి హ్రీః సఖీవ చిరేణాముచ్యత ముక్తా-న సహత ఇత్యసహా-పచాద్యజం తేన న
ఞ్ సమాసః - విరహస్య సహా విరహాను సహమానా సతీత్యర్థః * కర్తృకర్మ
ణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ-రతాంతే క్రీడాంతే భూయ ఏవ వధూభిస్సమగంస్త-సం
గతా సఖీవేత్యేవ సంపూర్ణార్థ మేలుక్ * సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామిత్యాత్మనేప
దం * వా గమ ఇతి సిచః పక్షే కిత్త్వాభావాత్ - అనుదాత్తోపదేశేత్యాది నానాను
నాసికలోపః - సురతేతరకాలే స్త్రీణాం హ్రీరేవ భూషణమితి భావః - ఉపమా
లంకారః॥ ౮౧

ప్రేక్షణీయకమితి॥ హ్రియా లజ్జయా విభంగురాః స్ఖలితా విలోచనపా
తాః దృష్టిపాతా యేషు తే సంభ్రమేణ ద్రుతం గృహీతేన దుకూలేన చ్ఛాద్యమా
నాని ఆవృతాని వపూంషి అంతరంగాని యేషు తే సురతాంతాః సురతావసానాని
క్షణం ప్రేక్షణీయకం దృశ్యమివాసన్నితి ఉపమా - నాటకాదిరూపకేష్వాహార్య
ంవస్తు తత్ దృశ్యం ప్రేక్షణీయకమితి చోచ్యతే-హావభావతిరోధానాదినా
తత్తుల్యత్వమ్॥ ౮౨

అప్రభూతమితి॥తన్వీ కృశాంగీ అభీష్టతమేన ప్రేయసా క్రాంతపల్లవం గృ
హీతాంచలం అత ఏవ అతనీయసి మహీయసి కాంచిధామ్ని జఘనే అప్రభూతం
చ్ఛాదయితుం అపర్యాప్తం అత ఏవ పిహితః ఛాదిత ఏకతరః ఏక ఊరుర్యేన తత్
క్షౌమం దుకూలం ఆకులకరా వ్యగ్రపాణిస్సతీ- వికర్షకృత్స్నపిధానార్థమా
కర్ష-లజ్జానుభావోయం-అత్ర క్షౌమవిశేషణానామాకర్షణహేతుత్వాత్ప
దార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౮౩

శైకతరోరు । శ్లో॥ మాకులకరావిచకర్ష క్రాంతపల్లవశః భ్రష్టతమేనః ॥౭౩॥ మృష్టచందనవిశేషకభక్తిర్భ్రష్టభూషణకదర్థితమాల్యః । సాపరాధఇవమండనమాసీదాత్మనైవసుదృశాముపభోగః ॥౭౪॥ ✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱✱ యోషితః పతితకాంచనకాంచౌ మోహనాతిరభసేననితంబే । మేఖలేవపరితః స్మ విచిత్రా రాజతేనవనఖక్షతలక్ష్మీః ॥౭౫॥ భాతునామసుదృశాందశనాంకః పాటలోపలగండతలేషు । దంతవాససిసమానగుణశ్రీస్సమ్ముఖోపిపరభాగమవాప ॥౭౬॥ సుభ్రువామధిపయోధరపీఠంపీడనైస్త్రుటితవత్యపిపత్యుః । ముక్తమౌక్తికలఘుర్గు

మృష్టేతి ॥ మృష్టా ప్రమృష్టా చందనానాంవిశేషకాణాం తమాలపత్రాణాంచభక్తీరచనాయేనసః - తమాలపత్ర తిలకచిత్రకాణివిశేషక ఇత్యమరః - భ్రష్టాని భ్రంశితానిభూషణానియస్మిన్ సభ్రష్టభూషణః కుత్సితోర్థః కదర్థః లోకతోవిశేష్యలింగత్వం ✱ కోః కత్తత్పురుషే చేతికుశబ్దస్యకదాదేశః - కదర్థానికృతానికదర్థితానిదూషితానిమాల్యానియేనసః తతః కృతబహువ్రీహ్యోస్తయోర్వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాద్విశేషణసమాసః ఏవంభూతః ఉపభోగః సాపరాధఇవపూర్వమండనాపహారాత్ కృతాపరాధఇవసుదృశామాత్మనైవ స్వయమేవప్రకృత్యాదిత్వాత్తృతీయా - మండనమాసీత్ ప్రతినిధికరణేనస్వాపరాధనిరాసార్థమిత్యుత్ప్రేక్షా - స్త్రీణాంసంభోగఏవమండనంతదభావే మండనాంతరస్యాపిఅమండనత్వాదితిభావః ॥ ౭౪

యోషితఇతి ॥ మోహనాతిరభసేనసురతసంభ్రమేణపతితా కాంచనీ కాంచనస్యవికారః కాంచీయస్మాత్తస్మిన్ యోషితో నితంబే పరితస్సర్వతోపిచిత్రా వివిధరచనానవనఖక్షతలక్ష్మీః మేఖలేవరాజతేస్మ - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥

భాత్వితి ॥ సుదృశాంసంబంధీ పాటలోరుణోదశనాంకః దంతక్షతంధవలగండతలేషుస్వచ్ఛకపోలేషుభాతునామ - వైజాత్యాత్ భేదేనప్రకాశతాన్నామేత్యంగీకారే - దంతవాససి అధరేతుసమానగుణశ్రీస్తుల్యవర్ణోపితథాసమ్ముఖోపిసన్ పరభాగంవర్ణోత్కర్షంతథాపశ్చాద్భాగంచావాపేతిసావర్ణ్యాద్వైవర్ణ్యాదయోస్సమ్ముఖత్వపరాఙ్ముఖత్వయోశ్చవిరోధః ఉపరిభాగమవాపేత్యుభయత్రపరిహారాద్విరోధాభాసద్వయసంసృష్టిః తత్రాద్యశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతస్తద్గుణోత్థాపితేతిసంకరః ॥ ౭౬

సుభ్రువామితి ॥ సుభ్రువాంవధూనాంపయోధరపీఠేకుచతటేఅధి - అధిపయోధరపీఠంవిభక్త్యర్థేవ్యయీభావః - పత్యుః పీడనైః పరిరంభాద్యుపమర్దైః త్రుటితవతీచ్ఛేదంగతాఅతఏవముక్తమౌక్తికాచసాలఘుశ్చ అతఏవగుణశేషాసూత్రమాత్రావశేషాపి - హారయష్టిర్గురుః శ్లాఘ్యైవాభవత్ - లఘుర

ణశేషాహారయష్టిరభవద్గురురేవ ||౬౮|| విశ్రమార్థముపగూఢమజస్రం యత్ప్రియైః
ప్రథమరత్యవసానే। యోషితాముదితమన్మథమాదౌ తద్ద్వితీయసురతస్య బభూవ ||
ఆస్తృతేఽభినవపల్లవపుష్పైరప్యనారతరతాభిరతాభ్యః । దీయతే స్మ శయితుం శ
యనీయే న క్షణః క్షణదయాపి వధూభ్యః ||౬౯|| యోషితామతితరాం నఖలూనం
గాత్రముజ్జ్వలతయా న ఖలూనమ్। క్షోభమాశు హృదయం నయదూనాం రాగవృద్ధి
మకరోన్నయదూనామ్ ||౭౦|| ఇతి మదనమదాభ్యాం రాగిణః స్పష్టరాగానవరత

పి గురురితి విరోధాభాసోఽలంకారః || ౬౮

విశ్రమేతి ॥ యోషితాం ప్రథమరత్యవసానే విశ్రమార్థం శ్రమాపనో-
దనార్థం శ్రామ్యతేర్ఘఞ్ ప్రత్యయః * నోదాత్తోపదేశస్య మాంతస్యా-
చమేరితి వృద్ధ్యభావః - యదజస్రం సదా ప్రియైః ఉపగూఢం ఉపగూహనం * న
పుంసకే భావే క్తః - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః ఉదితమన్మథముత్పాదితకా-
మమిత్యర్థః - అత ఏవ తదుపగూఢం ద్వితీయసురతస్యాదౌ బభూవ శ్రమాపనో-
దమదనోద్బోధనాభ్యాముభయోరుపయోగాదుభయార్థమభూత్ - సం
యోగపృథక్త్వప్రసంగాద్వైత్యర్థః - అత్ర మధ్యవర్తిన ఉపగూఢస్యైకస్య
పూర్వోత్తరసురతశేషత్వేన విశేషణగత్యా విశ్రమార్థోదితమన్మథపదార్థ-
హేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయం సదంగాంగిభావేన సంకీర్యతే॥
ఆస్తృత ఇతి॥ అనారతమశ్రాంతం రతే సురతేఽభిరతాభ్యః ఆసక్తాభ్యో
వధూభ్యః క్షణముత్సవం సుఖం దదాతీతి క్షణదా రాత్రిః తయాపి న కేవలం మదమ-
న్మథాభ్యామేవేతి భావః - అభినవైః పల్లవైః పుష్పైశ్చ ఆస్తృతే ఆచ్ఛాదితేఽపి సుఖ-
శయనార్హేఽపీత్యర్థః - శేరతేఽస్మిన్నితి శయనీయే తల్పే * కృత్యల్యుటో బహు-
లమిత్యధికరణార్థతా - శయితుం శయనం కర్తుం క్షణోఽల్పకాలోఽపి న దీయతే స్మ
న దత్తః - కించ ప్రభాతమరమయత్ క్షణదత్వాదిత్యర్థః - క్షణదయాపి క్షణో న
దత్త ఇతి విరోధస్యోత్సవార్థత్వేన పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః - నిర్వ్యాపా-
రస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః॥ ౬౯

యోషితామితి ॥ నఖలూనం - నఖః లూనం - ఊనం - నయత్ - ఊనానాం - న - యదూనాం
ఇతి పదచ్ఛేదః - అతితరామతిమాత్రం * అవ్యయఘాదామ్ ప్రత్యయః - నఖైర్లూ-
నం క్షతం నఖలూనం * ల్వాదిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం తథాప్యుజ్జ్వలతయా ఔజ్జ్వల్యే-
న నోనం న న్యూనం - కింతు సమగ్రమేవేత్యర్థః - నఖక్షతానాం కామినీగాత్ర-
మండనత్వాదితి భావః - అత ఏవాశు హృదయం ప్రియచిత్తం క్షోభం వికారం నయ-
త్ ప్రాపయత్ - నయతేర్లట్ - శత్రాదేశః యోషితాం గాత్రం యదూనాం
యాదవానాం రాగవృద్ధిమూనానాం న్యూనానాం నాకరోత్ఖలు - కింతు భూయోఽపి సమ

రత శ్రీసంగినస్తానవేత్య। అభజతపరివృత్తింసాధుపర్యస్తహస్తా రజనిరవనతేందు
ర్లజ్జయాధోముఖీవ॥౯౧॥ * ఇతి శ్రీ మాఘకృతౌ శిశుపాలవధే మహాకావ్యే-
సురత వర్ణనంనామ దశమ స్సర్గః.*************************

శ్రుతిసమధికముచ్చైఃపంచమంపీడయంతః సతతమృషభహీనంభిన్నకీ

గ్రామేవాకరోదిత్యర్థః - అత్రయమకశ్శబ్దాలంకారః - ఔజ్వల్యస్యవిశేషణగ
త్యారాగవృద్ధిహేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః॥ ౯౦

ఇతీతి॥ ఇతీత్థంమదనమదాభ్యాంస్పష్టరాగాస్సర్వదారాగిత్వేపితదాతా
భ్యాంఅభివ్యంజితరాగానిత్యర్థః-అనవరతరతశ్రీసంగినః అవిఛిన్నంసురసంపల్లం
పటాఃరాగిణ్యోరాగిణశ్చ తాఃరాగిణః*పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః-అవేత్య
అథావేతుణానంతరంపర్యస్తఃపరివృత్తోహస్తోనతుత్రవిశేషఃకరశ్చయస్యాస్సా *
హస్తోనతుత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపీత్యుభయత్రాపివిశ్వః హస్తౌతుపా
ణినతుత్రేఇత్యమరః అవనతేందుఃప్రస్తచంద్రా అతఏవ సారజనీలజ్జయాగ్రా
మ్యచేష్టాదర్శనజనితయేతిభావః - అధోముఖీనమ్రముఖీవేత్యుత్ప్రేక్షా- పరివృ
త్తింనివృత్త్యున్ముఖతామభజతప్రభాతప్రాయాఆసీదిత్యర్థః-స్త్రీరోహిపరకీ
యగ్రామ్యచేష్టాదర్శనేత్రపావనతముఖ్యోహస్తేనదృష్టింపిధాయద్రాగపస
రంతీతిభావః-అయమేవానంతరసర్గేప్రభాతవర్ణనాయాఃప్రస్తావః-మాలినీవృ
త్తమేతత్ -తల్లక్షణంతూక్తం-వక్ష్యతేచోత్తరసర్గాదౌ॥ ౯౧

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే-మాఘవ్యాఖ్యానే-సర్వంకషాఖ్యానే
దశమస్సర్గః.

మాఘకావ్యేసవ్యాఖ్యానే- ఏకాదశసర్గప్రారంభః

అథప్రస్తుతంప్రభాతవర్ణనంప్రారభతే॥శ్రుతీతి॥ నాస్తికాకుర్యస్యే
త్యకాకురవికృతధ్వనిః*కాకుఃస్త్రియాంవికారోయఃశోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్య
మరః - శ్రావయతీతిశ్రావకోదూరధ్వనిః- స్నిగ్ధోమధురఃస్వరోయేషాంతేఅ
కాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః-రక్తకంఠాఇత్యర్థః- మాగధావైతాళికాఃశ్రుతయో
నామషడ్జాదిస్వరారంభకావయవాఃశబ్దవిశేషాః-తదుక్తం-ప్రథమశ్రవణాచ్ఛ
బ్దఃశ్రూయతేహ్రస్వమాత్రకః। సాశ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయాస్వరావయవలక్షణేతి

కృత్యషడ్జమ్ । ప్రణిజగదురకాకుశ్రావకస్నిగ్ధకంఠాః పరిణతిమితి రాత్రేర్మాగధా మాధవాయ॥౧॥ రతిరభసవిలాసాభ్యాసతాంతం న యావన్నయనయుగమమీలత్తావదేవాహతోఽసౌ । రజనివిరతిశంసీ కామినీనాం భవిష్యద్విరహవిహితనిద్రాభంగముచ్చైర్మృదంగః॥౨॥స్ఫుటతరముపరిష్టాదల్పమూర్తేర్ధ్రువస్య స్ఫుర

తాభిః శ్రుతిభిః సమధికం బహులం షడ్జవిశేషణం పంచమవిశేషణం వా ఉభయోరపి తథాత్వాత్ తదుక్తం-చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవ షడ్జమధ్యమపంచమాః। ద్వే ద్వే నిషాదగాంధారౌ త్రి(స్త్రీ)ర్ఋషభధైవతావితి - షడ్జో మయూరస్య కూజితానుకారీ స్వరవిశేషః* షడ్జం మయూరో వదతీతి లక్షణాత్ - తత్ర షడ్జం-భిన్నమేవ భిన్నైకస్తం కృత్వాభిన్నకీకృత్యేతత్కాలనిషిద్ధస్వరాసంకీర్ణం కృత్వేత్యర్థః పంచమో నామ కోకిలకూజితానుకారీ స్వరవిశేషః* పికః కూజతి పంచమమితి లక్షణాత్ - తం పంచమం పీడయంతః తత్కాలనిషేధాత్పరిత్యజంత ఇత్యర్థః-సతతం వీణాదివాద్యయుక్తం* తతం వీణాదికం వాద్యమిత్యమరః- ఋషభోఽపి వృషభనర్దితానుకారీ స్వరభేద ఏవ* గావస్త్వృషభభాషిణ ఇతి లక్షణాత్ - తేన హీనం తస్యాపి తత్కాలనిషిద్ధత్వాదిత్యర్థః-సతతమృషభహీనం చ యథా తథా రాత్రేః పరిణతిం పరివృత్తిం ప్రభాతమిత్యర్థః-ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణోచ్చైస్తారం యథా తథా-మాధవాయ కృష్ణాయ-క్రియాగ్రహణాత్ -సంప్రదానత్వం-ప్రణిజగదుర్గానేనాచఖ్యురిత్యర్థః* నేర్గదనదేత్యాది నాణత్వం-పంచమాదినిషేధే భరతః * ప్రభాతే సుతరాం నింద్యః ఋషభః పంచమోఽపి చ। జనయేత్ ప్రథనం స్యుక్తౌ పంచత్వం పంచమోఽపి చ। పంచమస్య విశేషోఽయం కథితః పూర్వసూరిభిః - ప్రగే ప్రగీతో జనయేద్దశనస్య విపర్యయమితి-వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః-అస్మిన్సర్గే మాలినీవృత్తమ్* ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧

౨ ॥ అథ పూర్వశ్లోకే ఇతిశబ్దపరామృష్టానపరరాత్రభృత్యుత్తరోత్తరక్రమభావినః ప్రభాతవృత్తాంతానాసర్గసమాప్తి వర్ణయన్నాహ-రతీతి॥ రతిరభసవిలాసానాం సురతసంభ్రమలీలానాం అభ్యాసేనావర్తనేన తాంతం క్లాంతం నయననయుగం కర్తృ- కామినామితి శేషః-యావన్నామీలన్న ముకులీభవతి స్మ తావదేవాసౌ రజనివిరతిశంసీ నిశావసానసూచకః-ఉచ్చైర్మృదంగః కామినీనాం భవిష్యతా ఉత్తరక్షణభావినా విరహేణ విహితః-కృతో నిద్రాభంగో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఆహతస్తాడితః-అత్ర విరహశబ్దేన సాహుధ్యాత్తచ్చింతా లక్ష్యతే-అన్యథా అసతః సాంప్రతికనిద్రాభంగహేతుత్వాయోగాదితి-అత్ర రతితాంతత్వరజనివిరతిశంసనయోర్విశేషణగత్యా నేత్రనిమీలనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౨

తిసురమునీనాంమండలంవ్యస్తమేతత్ ।శకటమివమహీయశ్శైశవేశార్ఙ్గపాణే
శ్చపలచరణకాబ్జప్రేరణోత్తుంగితాగ్రమ్॥౩॥ప్రహారకముపనీయస్వంనినిద్రాస
తోచ్చైఃప్రతిపదముపహూతః కేనచిజ్జాగృహీతి । ముహురవిశదవర్ణాంనిద్ర
యాశూన్యశూన్యాందదదపిప్రతివాచంబుధ్యతేనోమనుష్యః॥౪॥ విపులతరని
తంబాభోగరుద్ధేరమణ్యాఃశయితుమనధిగచ్ఛన్జీవితేశోవకాశమ్।రతిపరిచయన

స్ఫుటేతి॥అల్పమూర్తేర్దూరత్వాత్సూక్ష్మబింబస్యధ్రువస్యోత్తానపాదేః ధ్రువఔత్తానపాదిస్స్యాదిత్యమరః-ఉపరిష్టాత్ -స్ఫుటతరం ఉజ్జ్వలతరంవ్యస్తం పర్యస్తమేతత్ - సురమునీనాంసప్తర్షీణాంమండలంశార్ఙ్గపాణేఃకేశవస్యకృష్ణస్యతి వేత్యర్థః-శైశవేచపలస్యప్రచలితస్యచరణకాబ్జస్యాల్పచరణారవిందస్య*అల్పేఇత్యల్పార్థేకన్ప్రత్యయః- ప్రేరణయాచోదనేనోత్తుంగితముత్తుంగీకృతమగ్రంయస్యతత్ - విపర్యాసితాగ్రమిత్యర్థః-మహీయోమహత్తరం-శకటమివశకటాకారంశకటాసురశరీరమివ స్ఫురతిదీవ్యతే ఉపమాలంకారః-పురాకిలబాల్యేకృష్ణః-శకటరూపధారిణంశకటాసురంపాదమాతేనపాతయామాసేతిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా॥ ౩

ప్రహారకమితి॥ స్వంస్వకీయంస్వపాల్యమిత్యర్థః - ప్రహారఏవప్రహారకః యామః॥ద్వౌయామప్రహరౌసమావిత్యమరః-తముపనీయనీత్వానినిద్రాసతానిద్రాతుమిచ్ఛతా * నిద్రాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - కేనచిదతీతప్రహారపాలేనేత్యర్థః-జాగృహిబుధ్యస్వేతిప్రతిపదం పదేపదే ఉచ్చైరుపహూతోమనుష్యోనంతరయామికోముహుర్నిద్రయా అవిశదవర్ణాంఅస్పష్టాక్షరామతఏవశూన్యంశూన్యాశూన్యప్రకారామనర్థప్రాయామిత్యర్థః*ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః*కర్మధారయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాదవయవసుపోలుక్-గిరమయమహంజానామీతివాచందదదపిప్రయచ్ఛన్నపి*నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమాగమప్రతిషేధః-అంతఃఅంతఃకరణేనోబుధ్యతేనజాగర్తి- బుధ్యతేర్దైవాదికాత్కర్తరిలట్ - అప్రబోధప్రతివచనదానయోర్విరోధేపిశబ్దః- నిద్రాహ్వానాభ్యాంతత్సమాధానాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ౪

విపులేతి ॥ రమణ్యాఃవిపులతరస్యదృఢతరస్యనితంబస్యకటిపశ్చాద్భాగస్యాభోగేనవిస్తారేణరుద్ధేఆక్రాంతేశయనీయేతల్పేశయితుమవకాశమనధిగచ్ఛన్నలభమానోజీవితేశఃప్రియాన్-రతిపరిచయేనపునఃపునఃసురతావృత్త్యానశ్యంతీతివర్తమానానిద్రాయాఇయంనైద్రీ నిద్రాప్రయుక్తాతంద్రీఆలస్యంయస్యసతథాభూతస్సన్ - శర్వరీంకథంచిద్గమయతికృచ్ఛ్రేణనయతి కింకరోతు కిమస్యకుర్యాత్ - శయనానవకాశే సురతఏవ కాలయాపనోపాయఇతి త

శ్యన్నైద్రతంద్రీ కథంచిద్గమయతి శయనీయే శర్వరీం కింకరోతు॥౫॥ క్షణశయితవిబుద్ధాః కల్పయంతః ప్రయోగానుదధిమహతి రాజ్యే కావ్యవద్దుర్విగాహే। గహనమపరరాత్రప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాః కవయ ఇవ మహీపాశ్చింతయంత్యర్థజాతమ్॥౬॥ క్షితితటశయనాంతాదుత్థితం దానపంకప్లుతబహులశరీరం శాయయత్యేష భూయః। మృదుచలదపరాంతోదీరితాందూనినాదం గజపతిమధిరోహః పక్షకవ్యత్యయేన

త్రైవ ప్రవృత్త ఇతి భావః- అత్ర శయనీయస్యేదృగ్గ్రోధాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరలంకారః- తాదృగ్గ్రోధస్య శేషణగత్వాచ్ఛయనావకాశానధిగమహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేద ఇతి సంకరః॥ ౫

క్షణేతి॥ క్షణం శయితాః సురతశ్రమాపనోదాయ విసుప్తాః- విబుద్ధాః యథాకాలప్రతిబోధితత్వాదితి భావః- క్షణశయితవిబుద్ధాః స్నాతానులిప్తవత్పూర్వకాలేతి సమాసః- మహీపాః కవయ ఇవ అపరః రాత్రేరపరరాత్రః రాత్రేః పశ్చిమయామ ఇత్యర్థః* పూర్వాపరేత్యాదినా ఏకదేశిసమాసే* అహస్సర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాదిత్యాదినా సమాసాంతః అచ్ * రాత్రాహ్నాహాః పుంసీతి పుంస్త్వం- తత్ర ప్రాప్తబుద్ధిప్రకాశాస్సంతః- ఉదధిమహతి సముద్రగంభీరే ఏకత్ర కరితురగాదిభిరపరత్ర రసభావాదిభిశ్చేతి భావః- అత ఏవ దుర్విగాహే దుఃప్రవేశే రాజ్యే కావ్యే ఇవ కావ్యవత్ * తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః- ప్రయోగాన్ సామాద్యుపాయానుష్ఠానాని- అన్యత్రార్థగుణసాధుశబ్దగుంభాన్ కల్పయంతః తర్కయంతః* బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ చింతయేదాత్మనో హితమితి స్మరణాదితి భావః- గహనం దుఃప్రాపమన్యత్ర దుర్దర్శం అర్థజాతం త్రివర్గమిత్యర్థః- అన్యత్ర వాచ్యలక్షణవ్యంగ్యరూపమభిధేయజాతం చింతయంతి విచారయంతి- ఇవశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్ కావ్యవదితి వతిప్రయోగేప్యనేకశబ్దార్థశ్రౌతీ పూర్ణా వాక్యార్థోపమా సా చ కావ్యవదితి తద్ధితగతా కవయ ఇతి సమాసగతా చేతి సంకీర్ణా॥ ౬

క్షితీతి॥ క్షితితటం భూతలమేవ శయనాంతః శయనస్థానం తస్మాదుత్థితం సుప్తోత్థితమిత్యర్థః- అత ఏవ దానపంకప్లుతబహులశరీరం మదకర్దమోక్షిత మహాకాయం గజపతిమేషః- అధిరోహతీత్యధిరోహః- ఆధోరణః* పచాద్యచ్ -మృదుమందం చలతా అపరాంతేన పశ్చిమపాదేనోదీరితః - ఉత్పాదితః అందూనినాదః శృంఖలారవో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా పక్ష ఏవ పక్షకః పార్శ్వః* పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ - తస్య వ్యత్యయేన పార్శ్వాంతరేణేత్యర్థః భూయః శాయయతి శయనం కారయతి* గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం- స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౭

నః॥ ౭॥ ప్రతతరకరదణ్డాః క్షిప్తవైశాఖశైలే దధతి దధినిధీరా నారవాన్వారిణీవ। శశినమివ సురౌఘాస్సారముద్ధర్తుమేతే కలశిముదధిగుర్వీం వల్లవా లోడయన్తి॥౮॥ అనునయమగృహీత్వా వ్యాజసుప్తా పరాచీ రుతమథ కృకవాకోస్తారమాకర్ణ్య కల్యే। కథమపి పరివృత్తా నిద్రయాన్ధా కిల స్త్రీ ముకుళితనయనైవాశ్లిష్యతి ప్రాణనాథమ్॥౯॥ గతమనుగతవీణైరేకతాం వేణునాదైః కలమవికలతాలం గాయకైర్బోధహేతోః। అసకృదనవగీతం గీతమాకర్ణయన్తః సుఖముకుళితనేత్రా

ప్రతతేతి॥ ప్రతతరకరాః అతిలఘుహస్తాస్తే చ తే దణ్డాశ్చ వల్లవా గోపాలాః-ఆభీరస్స్యాన్మహాశూద్రో గోపాలో వల్లవస్తథేతి వైజయన్తీ-విశాఖాప్రయోజనమస్యేతి వైశాఖో మన్థనదణ్డః-వైశాఖమన్థమన్థానమన్థానో మన్థదణ్డకే ఇత్యమరః* విశాఖాషాఢాదణ్ మన్థదణ్డయోరిత్యణ్ ప్రత్యయః-వైశాఖః శైల ఇవేత్యుపమితసమాసః-సాహచర్యాత్ క్షిప్తో వైశాఖశైలో యస్మిన్-ధీరాన్ గంభీరా నారవాన్ దధతి దధినిధీన్* విభాషాఙిశ్యోరితి వికల్పాదల్లోపాభావః-వారిణీవ సురౌఘాః - శశినమివ సారం నవనీతముద్ధర్తుం ఉత్క్రష్టుం ఉదధిమివ గుర్వీం* ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః-కలశిం కుంభీమేతే లోడయన్తి మథ్నన్తి-ఏషాపి పూర్వ్వవత్ - పూర్ణా వాక్యార్థోపమా వాక్యసమాససంకీర్ణా చ॥ ౮

అనునయమితి॥ అనునయం ప్రియప్రార్థనామగృహీత్వానంగీకృత్య- పరాచీ పరాఙ్ముఖీ-వ్యాజేన కపటేన సుప్తా స్త్రీ- అథ కల్యే ప్రభాతే కృకవాకోః కుక్కుటస్య- కృకవాకుస్తామ్రచూడః కుక్కుటశ్చరణాయుధ ఇత్యమరః* కృకే వచః కశ్చేతి ఉణ్ప్రత్యయః- తారం క్రుష్టం రుతం కూజితమాకర్ణ్య కథమపి గాత్రవిజృంభణాదివ్యాజేన పరివృత్తా సమ్ముఖీనా నిద్రయాన్ధా కిల అజానతీవ-ముకుళితనయనైవ మీలితాక్షీ సత్యేవ ప్రాణనాథమాశ్లిష్యతి-ఏషా కలహాన్తరితా॥ ౯

గతమితి॥ అనుగతవీణైరనుసృతవీణైర్వీణాసంవాదాదిభిర్వేణునాదైర్వంశస్వనైః ఏకతామేకరూపతాం గతం కలమవ్యక్తమధురం అవికలోఽవిసంవాదీ తాలః కాంస్యాదితాలో యస్య తత్ - బోధ ఏవ హేతుస్తస్య బోధహేతోః బోధకారణేన బోధనార్థాదిత్యర్థః- ఫలస్యాపి కారణత్వమిచ్ఛాద్వారాస్వర్గాదివత్ కలరాగస్య తత్సాధనప్రవృత్తిహేతుత్వాత్* షష్ఠీ హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ-గాయకైర్వైతాళికైరనవగీతమగర్హితం- అవగీతం తు నిర్వాదే ముహుర్దృష్టేఽపి గర్హితే ఇతి విశ్వః-గీతం గీయమానం వస్తు ఆవృత్తిర్వా గీతశబ్దస్య గీతం గానం అసకృదాకర్ణయన్తః శ్రావయన్తః నరేన్ద్రాః-సుఖేన గానసుఖేన ముకుళితనేత్రాః సమీలితాక్షాస్సన్తః నిద్రాం యాన్తి భజన్తి- వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః

యాంతి నిద్రాన్నరేంద్రాః॥౧౦॥ పరిశిథిలితకర్ణగ్రీవమామీలితాక్షః క్షణమయమనుభూయస్వప్నమూర్ధ్వజ్ఞురేవ। రిరసయిషతిభూయశ్శష్పమగ్రేవికీర్ణం పటుతరచపలోష్ఠః ప్రస్ఫురత్ప్రోథమశ్వః॥౧౧॥ ఉదయముదితదీప్తిర్యాతియస్సంగతౌమేపతతినవరమిందుస్సోపరామేషగత్వా। స్మితరుచిరివసద్యస్సాభ్యసూయంప్రభాతిస్ఫురతివిశదమేషాపూర్వకాష్ఠాంగనాయాః॥౧౨॥ చిరరతిపరిఖేదప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంచరమమపిశయిత్వాపూర్వమేవప్రబుద్ధాః। అపరిచలితగా

పరేతి ॥ అయమశ్వః. పరిశిథిలితంప్రస్తముక్తంకర్ణగ్రీవంకర్ణౌచగ్రీవాచయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఆమీలితాక్షః- ఊర్ధ్వేజానునీయస్యసఊర్ధ్వజ్ఞుఃఊర్ధ్వేజానుస్తిష్ఠన్నిత్యర్థః- ఊర్ధ్వజ్ఞురూర్ధ్వజానుస్స్యాదిత్యమరః ఊర్ధ్వాద్విభాషేతిజానుశబ్దస్యజ్ఞురాదేశః-క్షణంస్వప్నంనిద్రామనుభూయ ఉత్తమాశ్వలక్షణమేతత్ -భూయఃపునరపిపటుతరౌగ్రాసగ్రహణసమర్థౌచపలౌచంచలౌచోష్ఠౌయస్యసతథా- ప్రస్ఫురత్ప్రోథంప్రస్ఫురమాణఘోణంయథాతథా- ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః - అగ్రేపికీర్ణంక్షిప్తంశష్పంబాలతృణం- శష్పంబాలతృణంఘాసఇత్యమరః- రిరసయిషతిరసయితుమాస్వాదయితుమిచ్ఛతి-రసయతేఃసన్నంతాల్లట్-స్వభావోక్తిరలంకారః- స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణనమితి॥ ౧౧

ఉదయమితి ॥ యఇందుః మేమమసంగతావుదితదీప్తిఃప్రవృద్ధద్యుతిస్సన్ - ఉదయముదయాద్రింఅభ్యుదయంచయాతి- సఇందురేషోపరాంపశ్చిమాశాంపరాంగనాంగత్వాపతతిఅస్తమేతిపాతిత్యంచగచ్ఛతి-నవరమనర్హమిత్యర్థః-ఇతిసద్యఃసాభ్యసూయంయథాతథాపూర్వకాష్ఠాప్రాచీపూర్వాచసైవాంగనాపూర్వనాయికాచగమ్యతే-తస్యాఃస్మితరుచిర్మందహాసకాంతిరివ-ఎషాప్రభావిశదంనిర్మలంస్ఫురతిప్రకాశతే- ప్రాచ్యామీషద్విశదాప్రాభాతకీప్రభావాప్రాదురభూదిత్యర్థః- అత్రప్రాచీగతప్రాభాతికప్రభాయామిందోః- పరాంగనాసంగపాతిత్యనిమిత్తాచేతనధర్మస్మితరుచిత్వోత్ప్రేక్షా- పూర్వకాష్ఠాంగనాయాఇతిరూపకనిర్వ్యూఢేత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౧౨

చిరేతి ॥ చరమంశయిత్వాపశ్చాత్సుప్త్వాపిపూర్వమేవప్రబుద్ధాః-సుప్తేభర్తరిశయీతేపూర్వమేవప్రబుధ్యేత। నాన్యంకామయతేచిత్తేసాస్త్రీజ్ఞేయాపతివ్రతేతిస్మరణాదితిభావః-తథాపితరుణ్యఃఅపరిచలితగాత్రాఃఅనిష్పందవపుషః సత్యఃచిరరతిపరిఖేదేనబహుక్రీడాపరిశ్రమేణప్రాప్తనిద్రాసుఖానాంప్రియాణాంఅశిథిలోగాఢఃభుజచక్రేణపరస్పరభుజవలయేనాశ్లేషఃతస్యభేదంవిశ్లేషంవిస్రంసనంనకుర్వతే-కింత్వాశ్లిష్యైవస్థితాః-అన్యథాతన్నిద్రాభంగః

త్రాః కుర్వతే న ప్రియాణామశిథిలభుజచక్రాశ్లేషభేదం తరుణ్యః॥ ౧౩॥ క్షణధవ
ళిమఖైద్రైః కుంకుమేనేవ కించిన్మలయరుహరజోభిర్భూషయన్పశ్చిమాశామ్। హి
మరుచిరరుణిమ్నా రాజతే రజ్యమానైర్జరఠకమలకంద చ్ఛేదగౌరైర్మయూ
ఖైః॥ ౧౪॥ దధదసకలమేకం ఖండితామానమద్భిః శ్రియమపరమపూర్ణాముచ్ఛ్వ
సద్భిః పలాశైః। కలరవముపగీతే షట్పదౌఘేన ధత్తః కుముదకమలషండే తుల్యరూ
పామవస్థామ్॥ ౧౫॥ మదరుచిమరుణేనోద్గచ్ఛతా లంభితస్య త్యజత ఇవ చిరాయ

స్యాత్ శయానం న ప్రబోధయేదితి నిషేధాత్స్పందనభయాదితి భావః - రతిశ్ర
మోత్ర సంచారి తదనుభావో నిద్రా॥ ౧౩

కృతేతి॥ హిమరుచిశ్చంద్రః-అరుణిమ్నా అస్తమయరాగేణ హేతునా రజ్యమానై
ర్లోహితాయమానైః-రంజేర్దైవాదికాత్కర్తరి శానచ్* అనిదితామితి న
లోపః-రజ్యతిశ్రేణీరజత్ లోహితాయతి చాత్మనఇతి భట్టివల్లభః - జరఠస్య పరిణత
స్య కమలకందస్య చ్ఛేదా ఇవ గౌరాః-శుభ్రాః స్వభావత ఇతి భావః - ఛేదగ్రహ
ణం ధావళ్యాతిశయార్థం-గౌరః పీతే సితేఽరుణ ఇతి విశ్వః తైర్మయూఖైః కుంకు
మేన కించిత్కృతో ధవళిమభేదో ధావళ్యభంగో యేషాం తైరీషద్భగ్నస్వాభావ
శ్వైత్యైః మలయరుహరజోభిశ్చందనరేణుభిరివ పశ్చిమాశాం ప్రేయసీమివేతి భావః
భూషయన్ రాజతే-ఉపమాలంకారః॥ ౧౪

దధదితి॥ ఏకం కుముదషండం ఆనమద్భిర్ముకుళీభవద్భిః-పలాశైర్దళైరస
కలమర్థం ఖండితాం క్షీయమాణామిత్యర్థః-శ్రియం శోభాం దధత్ - అపరం కమ
లషండముచ్ఛ్వసద్భిః పలాశైరపూర్ణాం వర్ధమానాం శ్రియం దధత్ - షట్ప
దౌఘేన భ్రమరసంఘేన కలరవం యథా తథా ఉపగీతే ఉభే అపీత్యర్థః - కుముదక
మలషండే కుముదానాం కమలానాం చ షండే కదంబే-అబ్జాదికదంబే షండమస్త్రి
యామిత్యమరః-తుల్యరూపామవస్థాం ధత్తః దధాతే - అత్ర క్షయవృద్ధ్యోరర్థ
ప్రవృత్తైరైకరూప్యే కస్య క్షయః కస్య వా వృద్ధిరితి దుర్గ్రహమితి భావః- అత ఉ
భయవిశేషణానాం తుల్యావస్థాసాధారణహేతుకత్వం కావ్యలింగం - తేన ద్వ
యోః క్రమేణోపమానోపమేయభావరూపోపమేయోపమా వ్యజ్యతే॥ ౧౫

మదేతి॥ సంప్రతి సితకరస్యేందోః ఇదం కరజాలం కిరణసమూహః కర్తృ-ఉ
ద్గచ్ఛతా ఉద్యతా అరుణేన అనూరుణా మదరుచిం తత్తుల్యాం రుచిం అరుణిమానమి
త్యర్థః-అతఏవ నిదర్శనాలంకారః-లంభితస్య ప్రాపితస్య- లభేర్ణ్యంతాత్క
ర్మణి క్తః* రభేరశబ్లిటోః లభేశ్చేతి నుమాగమః-అతఏవ చిరాయ స్థాయినీం లజ్జా
మాశు త్యజత ఇవ ముఖప్రకాశనాదియముత్ప్రేక్షా వాసవాశా ప్రాచీ తస్యా ఏ
వ యువత్యాః ముఖస్య ప్రాగ్భాగస్యాననస్య చ వసనమివావకుంఠనపటఇవ స్రం

స్థాయినీమాశులజ్జామ్। వసనమివముఖస్యస్రంసతేపంప్రతీదంసితకరకరజాలం వాసవాశాయువత్యాః॥౧౯॥ అవిరతరతలీలాయాసజాతశ్రమాణాముపశమముపయాంతన్నిష్ప్రహేంగేంగనానామ్ । పునరుపహితవివిక్తైర్మాతరిశ్వావచూర్ణ్య జ్వలయతి మదనాగ్నిమ్మాలతీనాంరజోభిః॥౨౦॥ అనిమిషమవిరామారాగిణాంసర్వరాత్రన్నవనిధువనలీలాఃకౌతుకేనాభివీక్ష్య।ఇదముదవసితానామస్ఫుటాలోకసంపన్నయనమివసనిద్రంఘూర్ణతేదైపమర్చిః॥౨౧॥ వికచకమలగం

సతేగళతిమత్తాః - (స్త్రీ)యః పాటలముఖానిర్లజ్జాఃప్రస్తవస్త్రాశ్చభవంతీతిభావః-అత్రముఖస్యేతి (ప్రా)గ్భాగవదనయోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః-తయాపూర్వోక్తనిదర్శనోత్ప్రేక్షాభ్యాం చానుగృహీతవసనమిత్యుత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥ ౧౯

అవిరతేతి॥ అవిరతరతలీలాయాసేనావిచ్ఛిన్నసురతక్రీడాప్రయాసేనజాతశ్రమాణామంగనానాంసంబంధినినిస్పృహాతఇతినిస్పృహేఅత్రమే- పచాద్యచ్-అంగేఉపశమముపయాంతంశామ్యంతం మదనఏవాగ్నిస్తంపునరుపసిమాతరిఅంతరిక్షేశ్వయతివర్ధతేఇతిమాతరిశ్వా *శ్వన్నుక్షన్నిత్యాదినాఔణాదికోనిపాతః- వివిక్తైరమలైరనార్ద్రైశ్చమాలతీనాంజాతికుసుమానాం - సుమనామాలతీజాతిరిత్యమరః - రజోభిఃపరాగైఃకరీషైరి వేతిభావః - అవచూర్ణ్య అవధ్వంస్యసంధుక్ష్యేతిభావః - జ్వలయత్యుద్దీపయతి(ప్రా)భాతికమాలతీవాతస్పర్శాత్పునరుద్బుద్ధోమదనఇత్యర్థః-రూపకాలంకారః॥ ౨౦

అనిమిషమితి॥ఇదంపురోవృత్తిఅస్ఫుటాసూర్యతేజోభిభవాన్మందాయమానాఆలోకసంపత్ ప్రకాశసంపత్తిర్యస్యతత్ - అన్యత్రని(ద్రా)భిభవాదనుద్బుద్ధవిషయావభాసనశక్తికం-దీపస్యేదందైపమర్చిర్జ్వాలా- జ్వాలాభాసో ర్న పుంస్యర్చిరిత్యమరః-సర్వస్యాంరా(త్రా)వితిసర్వరాత్రం*పూర్వకాలేత్యాదినాసమాసః*అహస్సర్వైత్యాదినాసమాసాంతః*రా(త్రా)హ్నాహాఃపుంసీతిపుల్లింగతా-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - అవిరామాఃఅవిచ్ఛిన్నాఃరాగిణాంకామినాం*పుమాన్(స్త్రి)యేత్యేకశేషః- నవనిధువనలీలాఃసురతవిలాసాన్*వ్యవాయోగ్రామ్యధర్మోమైథునంనిధువనంరతమిత్యమరః - కౌతుకేన- ననిమిషతీత్యనిమిషంయథాతథా- పచాద్యచ్-కుటాదిత్వాన్నగణః- అభివీక్ష్యఅతఏవసనిద్రంఉదవసితానాంగృహాణాంసంబంధి- గృహాగేహోదవసితవేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః-నయనమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఘూర్ణతేభ్రమతి॥ ౨౧

వికచేతి॥ ప్రమదమదనాభ్యాంహర్షమన్మథాభ్యాంమాద్యంతీనాంయౌవనేనోద్దామానాంఉద్ధతానాంచరామాణాం(స్త్రీ)ణాం-రమణరభసఖేదేనసురతసం

ధైరంధయన్భృంగమాలాః సురభితమకరందం మందమావాతి వాతః । ప్రమదమ
దనమాద్యద్యౌవనోద్దామరామారమణరభసఖేదస్వేదవిచ్ఛేదదక్షః ॥౧౯॥ లులి
తనయనతారాః క్షామవక్త్రేందుబింబా రజనయ ఇవ నిద్రాక్లాంతనీలోత్పలా
క్ష్యః। తిమిరమివదధానాస్స్రంసినః కేశపాశానవనిపతిగృహేభ్యోయాంత్యమూ
ర్వారవధ్వః ॥౨౦॥ శిశిరకిరణకాంతం వాసరాంతేభిసార్య శ్వసనసురభిగంధిస్సాం
ప్రతంసత్వరేవ । వ్రజతిరజనిరేషా తన్మయూఖాంగరాగైః పరిమిళితమనింద్యైః
రంబరాంతం వహంతీ ॥౨౧॥ నవకుముదవనశ్రీహాసకేళిప్రసంగాదధికరుచిరశేషా

రంభశ్రమేణయః స్వేదః తస్యచ్ఛేదే హరణే దక్షః వాతః ప్రభాతమారుతః - వి
కచకమలగంధైః వికసితారవిందగంధైః భృంగమాలాః షట్పదపఙ్క్తీః అంధయ
న్నంధాః కుర్వన్నోమూయయా - అంధయతేస్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటః శత్రాదేశః
సురభితః సురభీకృతో మకరందోయస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథా మందమావాతి
ప్రచలతి - అత్రవృత్త్యనుప్రాసోలంకారః - శ్లేషః ప్రసాదః శ్రమతామాధు
ర్యం సుకుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వమోజః కాంతిసమాధయ ఇతి ఆచార్యో
క్తాదశప్రాణాః ప్రాయేణాత్రసంభవంతీతినిపుణైరున్నేయాః॥ ౧౯

లులితేతి ॥ లుళితనయనతారాః నిద్రాకలుషితాక్షికనీనికాః - అన్యత్ర ప్ర
ఛన్ననక్షత్రాః - ఋక్షౌక్షీష్యయోస్తారేతివిశ్వః - వక్త్రాణీందుబింబానీవె
త్యుపమితసమాసః - తిమిరమివేత్యాదిలింగాత్ - అన్యత్రవక్త్రాణీవేందుబింబా
నితానిక్షామాణిసురతప్రభాతాభ్యాంమ్లానానియాసాంతాః - నిద్రయాస్వా
ప్నేనముకుళీభావేనచాక్రాంతానినీలోత్పలానిఅక్షీణీవ నీలోత్పలానీవవాక్షీణి
యాసాంతాః - స్రంసినః కేశపాశాః - తిమిరమివాన్యత్రతుతానీవతిమిరందధా
నాః అతఏవరజనయఇవస్థితాః - అమూర్వారవధ్వో వేశ్యాః - వారస్త్రీగణికావే
శ్యేత్యమరః - అవనిపతిగృహేభ్యోయాంతినిర్యాంతి - శ్లిష్టవిశేషణోయముపమే
త్యేకే - శ్లేషపవాయముభయవిషయః - ఉపమాతుప్రతిభామాత్రసారేత్యన్యే ॥

శిశిరేతి ॥ ఏషాచరజనిర్వాసరాంతేరాత్రౌ శిశిరకిరణశ్చంద్రస్తమేవకాంత
మభిసార్యాభిస్సృత్య - స్వార్థేణిచ్ - సాంప్రతంశ్వసనైః తత్కాలవాతైః - ని
శ్వాసైశ్చసురభిగంధిః సుగంధిః - అనింద్యైః మనోహరైస్తస్యేందోర్మయూ
ఖైరేవాంగరాగైః పరిమిళితంవ్యాప్తం - వాసితంచాంబరాంతంనభః ప్రాంతం
వస్త్రాంతంచవహంతీభజంతీసత్వరేవవ్రజతి - అత్రేందు తన్మయూఖాదీనాం
కాంతత్వాంగరాగత్వాదిరూపణాద్రజనేరభిసారికాత్వరూపణావగమాదేకదే
శవర్తిరూపకమ్॥ ౨౧

నవేతి॥ అధికరుచిరయమిందుః నవకుముదవనశ్రీయోనూతనకుముదాళ్యాశోభా

మప్యుషాం జాగరిత్వా । అయమపరదిశోఽంకే ముంచతి ప్రస్తహస్తః శిశయిషురివ పాండుమ్లానమాత్మానమిందుః॥ ౨౨॥ సరభసపరిరంభారంభసంరంభభాజా యదధినిశమపాస్తం వల్లభేనాంగనాయాః । వసనమపి నిశాంతే నేష్యతే తత్ప్రదాతుం రథచరణవిశాలశ్రోణిలోలేక్షణేన॥ ౨౩ ॥ సపదికుముదినీభిర్మీలితంహాక్ష పాపిక్షయమగమదపేతాస్తారకాస్తాస్సమస్తాః। ఇతిదయితకళత్రశ్చింతయన్నంగమిందుర్వహతికృశమశేషంభ్రష్టశోభంశుచేవ॥౨౪॥ వ్రజతివిషయమక్ష్ణామంశుమాలీనయావత్తిమిరమఖిలమస్తంతావదేవారుణేన । పరపరిభవితేజస్తన్వ

యాఃవికాసః పరిహాసశ్చసఎవకేళిస్తస్యాంప్రసంగాదాసంగాదశేషామప్యుషాంసకలామపిరాత్రిం - విభావరీనక్తముషాచశర్వరీతివిశ్వః-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-జాగరిత్వాజాగరణంకృత్వాశిశయిషుఃశయితుమిచ్ఛురివ-శీతేఃసన్నంతాదుప్రత్యయః - ప్రస్తోహస్తోనక్షత్రవిశేషః కరశ్చయస్యసః-అపరదిశఃపశ్చిమదిశోంకేసమీపేఉత్సంగేచపాండుంపాండువర్ణంమ్లానంక్లాంతమాత్మానంస్వశరీరంముంచతి - దక్షిణనాయకః కయాచిత్సహవిహృత్యశ్రాంతః కస్యాశ్చిదంకేశేతేతద్వదితిభావః- అత్రప్రహాసకేళ్యంకశయనాదివ్యవహారాదిందుకుముదవనశ్రీపశ్చిమాశానాంనాయికత్వప్రతీతేఃసమాసోక్తిరలంకారః-విశేషణసామ్యంతూపలక్షణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః॥ ౨౨

సేతి॥అధినిశంనిశి-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- సరభసఃసత్వరఃపరిరంభఎవారంభోవ్యాపారస్తత్రసంరంభస్సంభ్రమస్తద్భాజావల్లభే నాంగనాయాఃసంబంధియద్వసనంఅపాస్తంతద్వసనంనిశాంతేప్రభాతేపి రథచరణం చక్రంతద్వద్విశాలాయాంశ్రోణౌలోలంసతృష్ణమీక్షణంయస్యతేనవల్లభేనప్రదాతుంనేష్యతే-అత్రవసనాప్రదానస్యశ్రోణీక్షణలౌల్యహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమ్

సపదీతి॥ సపదిసద్యః-కుముదినీభిర్మీలితంముకుళితం- భావేక్తః- హాహంతక్షపారాత్రిరపిక్షితింక్షయమగమత్ -తాఃసమస్తాస్తారకాః-అపేతాఃఅపగతాఃఇతిశుచాశోకేనచింతయన్నివదయితకళత్రః ప్రియభార్యః-ఇందుఃకృశమశేషంనిశ్శేషంయథాతథాభ్రష్టశోభంనష్టప్రభమంగంవహతి-కళత్రప్రియస్యయుగపత్సకలకళత్రనాశేమహాఞ్శోకోభవతీతిభావః - అత్రేందోఃప్రభాతప్రయుక్తాంగకార్శ్యశోభాభ్రంశయోఃయుగపత్కుముదిన్యాదిసకలకళత్రనాశనిమిత్తహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౨౪

వ్రజతీతి ॥ అంశుమాలీసూర్యః వ్రీహ్యాదిత్వాదిని ప్రత్యయః- యావదక్ష్ణాం విషయంభూమిం వ్రజతి-నదృశ్యతఇత్యర్థః- తావదేవారుణేనానూరుణాఅఖిలంతిమిరమస్తంఅపాస్తంపరేషాంపరిభవితిరస్కారకం * జిదృక్షిత్యాదినాఇని ప్ర

తాం ప్రాశు కర్తుం ప్రభవతి హి విపక్షచ్ఛేదమగ్రేసరోఽపి ॥ ౨౫ ॥ విగతతిమిరపంకం పశ్యతి వ్యోమ యావత్ ధువతి విరహఖిన్నః పక్షతీ యావదేవ । రథచరణసమాహ్వస్తావదౌత్సుక్యనున్నా సరిదపరతటాంతాదాగతా చక్రవాకీ ॥ ౨౬ ॥ ముదితయువమనస్కాస్తుల్యమేవ ప్రదోషే రుచమదధురుభయ్యః కల్పితాభూషితాశ్చ పరిమళరుచిరాభిర్న్యక్కృతాస్తు ప్రభాతే యువతిభిరుపభోగాన్నీరుచః పుష్పమాలాః ॥ ౨౭ ॥ విలులితకమలౌఘః కీర్ణవల్లీవితానః ప్రతివనమవధూతాశేషశా

త్యయః- తేజః ప్రతాపం తన్వతాం ప్రథయతాం అగ్రే సరతీత్యగ్రేసరః పురస్సరోఽపి * పురోఽగ్రతోఽగ్రేషు సర్తేరితి టప్రత్యయః - విపక్షస్య శత్రోరుచ్ఛేదం కర్తుం ప్రాశు ప్రభవతి శక్నోతి హి - సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౨౫

విగతేతి ॥ విరహేణ ఖిన్నః రథచరణేన చక్రేణ సమాహ్వాస్తుల్యాఖ్యాః-తస్యైవ సమాఖ్యా యస్యేతి వా-రథచరణసమాహ్వశ్చక్రవాక ఇత్యర్థః- కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకో రథాంగాహ్వయ నామక ఇత్యమరః - తిమిరం పంకమివేత్యుపమితసమాసః - తద్విగతం యస్మాత్తత్ వ్యోమ యావత్పశ్యతి యావదేవ పక్షతీ పక్షమూలే - పక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః * పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః- ధువతి ఉత్పతితుం ధునోతి-ధూ విధూనన ఇతి ధాతోస్తుదాదికత్వాదువఙాదేశః-తావదేవోత్పతనాత్ ప్రాగేవ చక్రవాకీ చక్రవాకస్య స్త్రీ * జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి ఙీష్-ఔత్సుక్యేనోత్కంఠయా నున్నా ప్రేరితా సతీ సరితోఽపరతటాంతాత్ పారభూమేః- సకాశాదాగతా పతేనానయోరున్మస్తకస్సమశ్చానురాగ ఇత్యుక్తం-అత్ర రాగౌత్సుక్యయోః రసభావయోస్తిర్యగ్గతత్వేనాభాసయోర్నిబంధనాదూర్జస్వినామాలంకారః-రసభావతదాభాసతత్ప్రశమానాం నిబంధనే రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితానీతి లక్షణాత్ ॥ ౨౬

ముదితేతి ॥ ప్రదోషే రాత్రౌ ముదితాని యూనాం మనాంసి యాభిర్హేతుభిస్తాః-ముదితయువమనస్కాః సంతుష్టప్రియచిత్తాః * ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్ - కల్పితా ఉపభోగాయ సంపాదితాః భూషితా వలయవసనాదిభిరుపస్కృతాశ్చ ఉభయ్యః-ఉభయవిధాః యువతయః-పుష్పమాలాశ్చ * ఉభాదుదాత్తో నిత్యమితి తయస్యాయజాదేశః * టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్-తుల్యమేవావిశేషం యథా తథా రుచం శోభామదధుర్ధృతవత్యః-ధాఞో లఙ్ - ప్రభాతే తూపభోగాన్నీరుచో నిః ప్రభాః పుష్పమాలాః పరిమళేన విమర్దగంధేన రుచిరాభిరుపభోగాదపి సురభీభిర్యువతిభిర్న్యక్కృతాస్తిరస్కృతాః-అవధీరితాశ్చ-అత్ర పుష్పమాలాభ్యో యువతీనాం సామ్యోక్తిపూర్వకవిమర్దసహత్వేనాధిక్యోక్తేర్వ్యతిరేకః ॥ ౨౭

క్షిప్రసూనః। క్వచిదయమనవస్థః స్థాస్నుతామేతి వాయుర్వధుకుసుమవిమర్దోద్గంధివేశ్మాంతరేషు॥౧౯॥ నఖపదవలినాభిసంధిభాగేషు లక్ష్యః క్షతిషు చ దశనానామంగనాయాః స శేషః। అపి రహసికృతానాం వాగ్విహీనోపి జాతః సురతవిలసితానాం వర్ణకో వర్ణకోసౌ॥ ౨౦॥ ప్రకటమలినలక్ష్మా మృష్టపత్త్రావలీకైరధిగతరతిశోభైః ప్రత్యుషః ప్రోషితశ్రీః। ఉపహసిత ఇవాసౌ చంద్రమాః కా

విలులితేతి ॥ వనే వనే ప్రతివనం - యథార్థేఽవ్యయీభావః - విలులితాః వ్యాలోలితాః కమలౌఘా యేన సః - కీర్ణాః విక్షిప్తాః - వల్లీనాం మాలత్యాదీనాం వితానా విస్తారా యేన సః అవధూతాని కంపితాన్యశేషశాఖినాం వకుళచంపకాదీనాం ప్రసూనాని యేన సః - తథాపి క్వచిత్పూర్వోక్తకమలవనాదౌ కుత్రాపినా స్త్యవస్థా స్థితిరస్యేత్యనవస్థః స్థితిమప్రాప్తోయం వాయుః వధూనాం కుసుమానాంచ నిమర్దేన సంఘర్షేణ ఉద్గంధిషు ఉద్భూతగంధేషు* గంధస్యేత్త్వం - వేశ్మాంతరేషు గృహాభ్యంతరేషు స్థాస్నుతాం స్థాయిత్వమేతి పూర్వోక్తసర్వోత్కృష్టసౌరభలోభాదితి భావః* గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః - యద్వా మధుకుసుమేతి పాఠే మధుయుక్తాని కుసుమాని తేషాం విమర్దేనేతి భావః అత్ర వాయోరస్థాయినః స్థాయిత్వసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయా విమర్దగంధస్య కమలాదిగంధాదాధిక్యరూపవ్యతిరేక ప్రతీతేః అలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ ౧౯

నఖపదేతి॥ నఖపదేషు నఖక్షతేషు వలిషు త్రివలిషు నాభ్యాం సంధిభాగేషు కూర్పరాదిసంధిస్థానేషు దశనానాం క్షతిషు దంతవ్రణేషు చ - స శేషః కించిద్విద్యమానః - అత ఏవ లక్ష్యో దృశ్యః అంగనాయాః సంబంధీ అసౌ వర్ణయతి వర్ణాంకరోతి రంజయతీతి వర్ణకోంగరాగః వాగ్విహీనో వాగింద్రియరహితోపి సన్ - రహసి కృతానామపి సురతవిలసితానాం సురతచేష్టితానాం వర్ణయతీవ క్తీతి వర్ణకో వక్తా వ్యంజక ఇత్యర్థః - వర్ణయతేర్ణ్వుల్ ప్రత్యయః - వర్ణక్రియాయాం విస్తారే గుణోక్తౌ వర్ణయత్యద ఇతి భట్టమల్లః - జాతః నఖక్షతాదిష్వేవ లక్ష్యమాణోంగరాగో అన్యత్ర స్వవిలోపి చేష్టావిశేషానుమాపకో జాత ఇత్యర్థః - అత్ర వాగ్విహీనోపి రహస్యకృతానామపి వర్ణకో వక్తేతి విరోధస్య వ్యంజకత్వలక్షణయా పరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః॥ ౨౦

ఉషసి ప్రత్యుషః విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - యద్వా ప్రత్యుషః ప్రభాతం * ఉషః ప్రత్యుషసీ అపీత్యమరః - తత్ర ప్రోషితశ్రీః భ్రష్టశోభః - అత ఏవ ప్రకటమలినలక్ష్మా స్పష్టదృష్టకలంకోసౌ చంద్రమా మృష్టాః ప్రమృష్టాః పత్త్రావల్యః పత్త్రభంగ్యో యేషాం తైః * నద్యృతశ్చేతి కప్ - తథాప్యధిగతా రతిశోభా సంభోగశ్రీర్యేషాం తైః పరిణతాః పరిపక్వాః శరకాండాః బాణాఖ్యతృణకణికాః * శ

మినీనాం పరిణతశరకాండపాండుభిర్గండభాగైః॥౩౦॥ సకలమపి నికామం కామలోలాన్యనారీరతిరభసవిమర్దైర్భిన్నవత్యంగరాగం। ఇదమతిమహదేవాశ్చర్యమాశ్చర్యధామ్నస్తవ ఖలు ముఖరాగో యన్న భేదం ప్రయాతః॥౩౧॥ ప్రకటతరమిమం మా ద్రాక్షురన్యా రమణ్యః స్ఫుటమితి సవిశంకం కాంతయా తుల్యవర్ణః। చరణతలసరోజాక్రాంతిసంక్రాంతయాసౌ వపుషి నఖవిలేఖో లాక్షయా రక్షితస్తే॥౩౨॥ తదవితథమవాదీర్యన్మమ త్వం ప్రియేతి ప్రియజనపరిభుక్తం యద్దుకూలం

రో బాణో బాణశ్శృణ ఇతి శబ్దార్ణవే - తద్వత్పాండుభిః - కామినీనాం గండభాగైః గండస్థలైరుపహసిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆపాండుగుణనిమిత్తా - నిష్కలంకాః సకలంకసమానమానినముపహసంతీతి భావః॥ ౩౦

అథ కాచిత్ ఖండితా నాయికా సాగసం ప్రియం సంప్రాప్తరాగతం పంచభిరుపాలభతే॥ సకలమిత్యాది॥ కామేన లోలాయా అన్యనార్యాః సపత్న్యాః రతిరభసేషు సురతసంభ్రమేషు విమర్దైః పీడనైః రజ్యతే అనేనేతి రాగః అంగస్య రాగోఽంగరాగః విలేపనం అంగవికాసశ్చ తస్మిన్నంగరాగే సకలమపి నిశ్శేషం యథాతథా నికామం భిన్నవతి విశ్లిష్టవతి సతి ఆశ్చర్యధామ్నః సర్వాద్భుతనిదానస్య తవ ముఖరాగో ముఖవికాసః భేదం విశ్లేషం న ప్రయాతః - ఇతి యత్ - ఇదమేవాతిమహదాశ్చర్యం ఖలు ముఖస్యాప్యంగత్వేన తద్రాగస్యాప్యంగరాగత్వాదితి భావః - అత్ర విలేపనవికాసాఖ్యయోరేకత్వాధ్యవసాయేన విరోధః భేదానుసంధానే త్వవిరోధ ఇతి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితో విరోధాభాసోఽలంకారః ౩౧

ప్రకటేతి॥ కించ - ప్రకటతరమతిస్ఫుటమిమం నఖవిలేఖం అన్యా రమణ్యో నిజసపత్న్యః స్ఫుటం మా ద్రాక్షుః న పశ్యంతు - దృశేర్లుఙ్ * ఇరితో వేతి చ్లేరఙభావపక్షే సిచి వృద్ధిః - ఇతి బుద్ధ్వా కాంతయా త్వత్ప్రియయా సవిశంకం యథాతథా తుల్యవర్ణః లాక్షా సమానవర్ణః విపక్షస్య దురపహ్నవత్వాదితి భావః - అసౌ తే తవ వపుషి నఖవిలేఖః నఖవ్రణః చరణతలం సరోజమివేత్యుపమితసమాసః ఆక్రాంతిలింగాత్తస్యాక్రాంత్యా ఆఘాతేన సంక్రాంతయా లాక్షయా రక్షితో గుప్తః ఆచ్ఛాదిత ఇత్యర్థః - హంత సాధు పాపీయసీ లాక్షా స్వయమేవ సర్వదుర్వృత్తిపిశునేతి సా వరాకా తే ప్రియా న వేత్తీతి భావః అత్ర నఖవిలేఖనస్య లాక్షాసావర్ణ్యాత్తదేకతాపత్తేః - సామాన్యాలంకారః * సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతా ఇతి లక్షణాత్॥ ౩౨

తదితి॥ కించ మమ త్వమేవ ప్రియేతి యదవాదీరవోచః - వదేర్లుఙ్ * వదవ్రజేత్యాదినా వృద్ధిః - తదవితథం సత్యం - కుతః యద్యస్మాత్ - ప్రియజనేన పరిభుక్తం దుకూలం తదీయమిత్యర్థః - దధానః వసాన ఇత్యర్థః - వసాన ఇతి పాఠే - వసాన ఆచ్ఛాదయన్ - వసేః

ధానః। మదధివసతిమాగాః కామినాం మండనశ్రీర్వ్రజతి హి సఫలత్వం వల్లభాలోకనేన॥ ౩౩ ॥ నవనఖపదమంగం గోపయస్యంశుకేన స్థగయసి పునరోష్ఠం పాణినా దంతదష్టమ్ । ప్రతిదిశమపరస్త్రీసంగశంసీ విసర్పన్నవపరిమలగంధః కేన శక్యో వరీతుమ్॥ ౩౪ ॥ ఇతి కృతవచనాయాః కశ్చిదభ్యేత్య బిభ్యద్గలితనయనవారేర్యాతి పాదావనామమ్। కరుణమపి సమర్థం మానినాం మానభేదే రుదితముదితమస్త్రం

ఆచ్ఛాదనార్థాల్లటః శానజాదేశః సత్వం మదధివసతిం మమనివాసమాగాః ప్రాప్తః * ఇణో గాలుజి - యుక్తం చైతదిత్యాహ కామినాం మండనశ్రీర్వల్లభానాం ప్రేయసీనామాలోకనేన సఫలత్వం వ్రజతి హి - అప్రియా చేత్కథమీదృశీ మె సంభావనేతి భావః - అర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౩

నవేతి ॥ కించ నవాని నఖపదాని యస్మిన్- తదంగం వపురంశుకేన గోపయసి ఆచ్ఛాదయసి - గుపేశ్ఛాదికాల్స్వార్థే ణిచ్ - దంతేన దష్టమోష్ఠం పునరోష్ఠం తు పాణినా స్థగయసి చ్ఛాదయసి- స్థగిరపి చౌరాదికః- దిశిదిశి ప్రతిదిశం విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః * అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతః టచ్ ప్రత్యయః - విసర్పన్ ప్రసర్పన్ అపరస్త్రీసంగశంసీ స్త్ర్యంతరసంగసూచకః - అనన్యప్రభవత్వాత్తస్యేతి భావః- నవః పరిమళాఖ్యో గంధః పరిమళగంధః * విమర్దోత్థే పరిమళ ఇత్యమరః కేన కేనోపాయేన వరీతుమాచ్ఛాదయితుం * వృతో వేతి ఇటో దీర్ఘః- శక్యః న కేనాపి శక్య ఇత్యర్థః॥ ౩౪

ఇతీతి॥ ఇతి పూర్వశ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యా కృతవచనాయాః కృతోపలంభాయాః- గలితనయనవారేరధైర్యాన్ముక్తాశ్రోః ప్రేయస్యా ఇతి శేషః- కశ్చిన్నాయకో బిభ్యత్ త్రస్యన్ * నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః - అభ్యేత్యాగత్య పాదయోరవనామమవనతిం యాతి ప్రణామేన ప్రసాదయతీత్యర్థః - నను కథమీదృఙ్మార్దవం తథాహంకారిణస్తస్య రోదనమాత్రేణ తత్రాహ - కరుణమితి - తథాహి విగ్రహే మన్యుప్రణయకలహే యోషితాం కరుణమపి దీనమపి రుదితమశ్రుమోచనం -మానినామహంకారిణాం పుంసాం మానభేదే అహంకారనిరాసే సమర్థం శక్తమస్త్రం సాధనముదితముక్తం - వదేః కర్మణి క్తః * వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - దీనే ప్రణయజనే పుంసాం కోఽహంకార ఇతి భావః-అర్థాంతరన్యాసః ఏషా చ ఖండితా నాయికా * నీత్వాన్యత్ర నిశాం ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే - అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి లక్షణాత్ -నాయకస్తు ధృష్టః * వ్యక్తాంగానిర్భయో ధృష్ట ఇతి లక్షణాత్ - న చేహ బిభ్యద్విశేషణవిరోధః ఆగమనకాలే నిర్భీకతాయా ఏవ లక్షణోపయోగాత్ - అన్యథా వైరస్యాదితి-అయం చ పుంసాం సహృదయః అన్యథా రసాభాస ఇత్యాహుః

బిభోషితాం వి(గ్ర)హేషు॥౩౫॥ మదమదనవికాసస్పష్టధార్ష్ట్యోదయానాం రతికలహవికీర్ణైర్భూషణైరర్చితేషు। విదధతి న గృహేషూత్ఫుల్లపుష్పోపహారం విఫలవినయయత్నాః కామినీనాం వయస్యాః॥౩౬॥ కరజదశనచిహ్నం నైశమన్యాంగనారీజనితమితి సరోషా మీర్ష్యయాశంకమానామ్। స్మరసి నను దత్తమ్మత్తయైవేత్థం త్వయైవ (స్త్రి)యమనునయతి స్మ వ్రీడమానాం విలాసీ॥౩౭॥ కృతగురుతరహారచ్ఛేదమాలింగ్య పత్యా పరిశిథిలితగాత్రే గంతుమాపృచ్ఛమానే। విగలితనవముక్తాస్థూలబాష్పాంబుబిందు స్తనయుగమబలాయాస్తత్క్షణం రోదితీవ॥౩౮॥ బహుజగద

మదేతి॥ మదమదనయోర్వికాసేనవిజృంభణేనస్పష్టోధార్ష్ట్యస్యోదయఆవిర్భావోయాసాంకామినీనాంరతిరేవకలహస్తస్మిన్ - వికీర్ణైరితస్తతోవిక్షిప్తైర్భూషణైరర్చితేషుగృహేషువయస్యాఃస్నిగ్ధపరిచారికాఃవినీయంతేస్మిన్నితివినయోఽధికారః తత్రయత్నోవిఫలోయాసాంతాః - విఫలవినయయత్నాఃనిష్ఫలస్వాధికారోద్యోగాఃసత్యఃఉత్ఫుల్లైఃపుష్పైరుపహారంపూజాంనవిదధతినకుర్వంతి-అత్రసమృద్ధవస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః * తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువర్ణ్యతెఇతిలక్షణాత్ - తేనతాసాంతేషుఆభరణేషుభుక్తవస్త్రమాల్యాదివత్ నిర్మాల్యబుద్ధిర్వ్యజ్యతే॥   ౩౬

కరజేతి॥ విలసనశీలోవిలాసీ * వౌకషలసేత్యాదినాఘినుణ్ ప్రత్యయఃఅంగనాజాంగనిశాయాంభవంనైశం*నిశాప్రదోషాభ్యాంచేత్యణ్ -కరజదశనచిహ్నంనఖదంతక్షతంఅన్యనారీజనితంస్వసపత్నీకృతమితిశంకమానామవిశ్వసంతీఅతఏవేర్ష్యయాఅక్షమయాసరోషాం(స్త్రి)యంనిజవధూంమత్తయామూఢయాత్వయైవైతద్దత్తమేవంకృతంఖలునస్మరసినాభిజానాసికిమితికాకుఃఇత్థమనేనప్రకారేణవ్రీడమానాంస్వకృతప్రత్యభిజ్ఞానాత్ లజ్జితాం - సతీమనునయతిఅంగీకరోతిస్వమాధ్యవ్యాఘాతనివేదశ్చలజ్జయావ్యజ్యతే॥   ౩౭

కృతేతి॥కృతోగురుతరస్యహారస్యచ్ఛేదోయస్మిన్తత్తథాఆలింగ్యపరిశిథిలితగాత్రేశిథిలీకృతాంగేపత్యాభర్త్రాగంతుమాపృచ్ఛమానేఆమంత్రయమాణేసతి * అజేనుపృచ్ఛ్యోరుపసంఖ్యానాదాత్మనేపదేకర్తరిలటఃశానజాదేశః- తత్క్షణంతస్మిన్‌క్షణే - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - అబలాయాఃస్తనయుగంకర్తృవిగలితానిస్స్రితానవముక్తానూతనమౌక్తికాన్యేవస్థూలబాష్పాంబుబిందవోయస్మిన్కర్మణితత్తథాతథా- రోదితీవవిరహాసహిష్ణుతయారోదనంకరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షారూపకసంకీర్ణా*రుదాదిభ్యఃసార్వధాతుకేఇడీడాగమః॥౩౮

బహ్వితి॥అహ్నాదివసేవ్యపగతమదయాముగ్ధవధ్వాసఖీభ్యోవిదితంరాత్రౌత్వయేత్థంకృతమితిసఖీభిరాఖ్యాతమిత్యర్థః- రాత్రివృత్తంరాత్రౌకృతంస్వ

పురస్తాత్తస్య మత్తా కిలాహం చకర చకిల చాటు ప్రౌఢయోషిద్వదస్య । విదితమి
తి సఖీభ్యో రాత్రివృత్తం విచింత్య వ్యపగతమదయాహ్ని వ్రీడితం ముగ్ధవధ్వా॥ ౩౯
అరుణజలజరాజీముగ్ధహస్తాగ్రపాదా బహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ । అ
నుపతతి విరావైః పత్త్రిణాం వ్యాహరంతీ రజనిరచిరజాతా పూర్వసంధ్యా సుతేవ ॥
౪౦ ॥ ప్రతిశరణమశీర్ణజ్యోతిరగ్న్యాహితానాం విధివిహితవిరిబ్ధైః సామిధేనీరధీ
త్య । కృతగురుదురితౌఘధ్వంసమధ్వర్యువర్యైర్హుతమయముపలీఢే సాధు సా

చేష్టితమిత్యర్థః - మత్తా మదమూఢా అహం తస్య ప్రియస్య పురస్తాదగ్రే బహు
అనేకం జగదకిల గదామి స్మ కిల - కిలేః ఐతిహ్యే - అత ఏవ - పరోక్షే లిట్ * ణలుత్త
మో వేతి పక్షే ణిత్త్వాభావాద్వృద్ధ్యభావః - ప్రౌఢయోషితా తుల్యం ప్రౌఢ
యోషిద్వదిత్యుపమా * తేన తుల్యమితి వతి ప్రత్యయః - అస్య ప్రియస్య చాటు ప్రి
యవచనం - చకర కిల అకార్షం కిల - లిడాది పూర్వవత్ - గుణో విశేషః - ఇతి విచింత్య
విమృశ్య వ్రీడితం లజ్జితం - భావే క్తః - నిజకార్యప్రకాశేన లజ్జాత్ర సంచారీ భావః -
భావనిబంధనాత్ప్రేయోలంకారః॥ ౩౯

అరుణేతి ॥ అరుణజలజరాజీవ రక్తకమలశ్రేణీవ ముగ్ధం సుందరం హస్తా
గ్రపాదం హస్తౌ చ అగ్రపాదౌ చ యస్యాః సా - బహులం మధుపమాలా కజ్జలం
కజ్జలమివ మధుపమాలా యస్యాః సా తే ఇందీవరే అక్షిణీవ ఇందీవరే ఇవ అక్షిణీ
యస్యాః - సా బహులమధుపమాలాకజ్జలేందీవరాక్షీ - పత్త్రిణాం విరావైర్వ్యా
హరంతీ లపంతీ * వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః - అచిరజాతా సద్యోభవా బా
లా చ పూర్వసంధ్యా ప్రాతస్సంధ్యా - సుతేవ పుత్రీవ రజనీమనుపతతి అనుధా
వతి జననీమివేత్యర్థః - ఇహ విరావైర్వ్యాహరంతీతి వ్యధికరణపరిణామః తత్సం
కీర్ణేయముపమా॥ ౪౦

ప్రతీతి ॥ అగ్నిరాహితో యైస్తేషామగ్న్యాహితానాం ఆహితాగ్నీనాం *
వాహితాగ్న్యాదిష్వితి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః - ప్రతిశరణం ప్రతిగృహం - శర
ణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - అశీర్ణజ్యోతిరక్షతార్చిరయమగ్నిరాహవనీ
యః - విధినా - యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామస్విత్యాదిశాస్త్రోక్తరీత్యా విహి
తాః యథాయోగముచ్చారితాః విరిబ్ధాః స్వరాః పవశ్రుత్యాదయః - చత్వారో యై
స్తైః * క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా - రేభృశబ్దే ఇతి ధాతోః - స్వరే విరిబ్ధశబ్దో నిష్ఠాంతో ని
ట్త్వేన నిపాతితః - అధ్వర్యువర్యైః ఋత్విక్శ్రేష్ఠైః ఋత్విగ్విశేషవాచినా
అధ్వర్యుశబ్దేన ఋత్విజ్మాత్రోపలక్షణత్వాత్ యద్వాధ్వర్యుర్వరో ముఖ్యో
యేషాం తైః అధ్వర్యుప్రముఖైశ్చతుర్భిః ఋత్విగ్భిరిత్యర్థః - తస్మాద్దర్శపూ

సాన్నాయ్యమగ్నిః॥౪౧॥ ప్రకృతజపవిధీనామాస్యముద్రశ్మిదంతంముహురపిహిత
మోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యమాణైర్జపద్భిః। అనుకృతిమనువేలంఘట్టితోద్ఘట్టితస్య వ్రజ

ర్ణమాసయోర్యజ్ఞకృతోశ్చత్వార ఋత్విజ ఇతి శ్రవణాత్ - దర్శశ్చాయం త
త్రైవసాన్నాయ్యవిధానాదితి-సామిధేనీః-ప్రవో వాజా ఇత్యాదికా అగ్నిసమిం
ధనీః ఋచోధీత్య పఠిత్వా - ఋక్సామిధేనీ ధాయ్యా చ యయాస్యాదగ్నిసమింధనీ
త్యమరః- సామిధేనీగ్రహణం యాజ్యాపురోనువాక్యాదిమంత్రాంతరాణామ
ప్యుపలక్షణం-కృతో గురుతరదురితానామోఘధ్వంసో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా
తథా-సాధు సమ్యక్ - హుతం దేవతోద్దేశేన త్యక్తం-సన్నీయత ఇతి సాన్నాయ్యం
హవిర్విశేషం - ఐంద్రం దధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోమావాస్యాయా
మితి విహితే దధిపయసీ ఇత్యర్థః॥ పాయ్యసాన్నాయ్యనికాయ్యధాయ్యామాన
హవిర్నివాససామిధేనీష్వితి హవిర్విశేషే సంపూర్వాన్నయతేర్ణ్యదాయాదే
శో పసర్గదీర్ఘనిపాతః - ఉపలీఢ ఆస్వాదయతి - లిహ ఆస్వాదన ఇతి ధాతోః -
స్వరితేత్వాత్ లటితజిటే రేత్వం-ఢత్వష్టుత్వఢలోపదీర్ఘాః- అత్రాగ్నేః సా
న్నాయ్యలేహనస్యోత్తరకాలభావిత్వేపి తదుపలక్షితస్య కర్మణ ఉదిత ఆదిత్యే
పౌర్ణమాస్యాస్తంత్రం ప్రక్రమయతి - ప్రాగుదయాదమావాస్యాయా ఇతి
శాస్త్రాత్తత్కాలప్రక్రాంతస్య వర్తమానత్వాత్తస్యాపి వర్తమానతా వ్యప
దేశః-ఏతచ్చాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ కాలవిశేషానాదరేణోక్తమితి పూర్వోక్త
చంద్రోదయాద్యవిరోధః-అథవా ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతి ప్రా
తర్జుహోత్యగ్నిహోత్రకాలత్వాత్సామిధేనీసాన్నాయ్యశబ్దయోర్మం
త్రహవిర్మాత్రపరత్వమాశ్రిత్యాగ్నిహోత్రపరత్వేన వ్యాఖ్యేయం- తస్మా
దగ్నిహోత్రస్య యజ్ఞక్రతోః - ఏక ఋత్విగిత్యేకాధ్వర్యుకత్వేపి అధ్వర్యవ
రైరితి బహువచనం-యజమానబహుత్వాదుపపద్యత ఇత్యాహురిత్యలంచాభి
దసగోష్ఠ్యావ్యసనేన-వృత్త్యనుప్రాసోలంకారః-స్పష్టమేవ॥ ౪౧

ప్రకృతేతి॥ ప్రకృతజపవిధీనాం ప్రక్రాంతజపకర్మణాం నియమభాజాంత
పస్వినాం సంబంధి ఓష్ఠభవైరోష్ఠ్యైః॥ శరీరావయవాచ్చేతి యత్ప్రత్యయః-అ
క్షరైః వర్ణైః ఉపూపధ్మానీయేత్యర్థః॥ ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠావిత్యను
శాసనాత్ -ముహురపిహితమావృతమన్యైరనోష్ఠ్యైరక్షరైర్లక్ష్యం దర్శనీ
యం-అత ఏవోద్రశ్మిదంతం ఉద్గతాంశవో దంతా యస్య తదాస్యం ముఖం అనువే
లం ప్రతిక్షణం-ఘట్టితోద్ఘట్టితస్య ప్రాణిత్వాన్ముహుర్ఘటితవిఘటితస్య- విశే
షణసమాసః-ముగ్ధం సుందరం యస్మిన్ ముక్తాఫలానాం పుటం కోశః-శుక్తి

తినియమభాజాంముగ్ధముక్తాపుటస్య॥ ౪౨ ॥ నవకనకపిశంగంవాసరాణాంవిధాతుఃకకుభికులిశపాణేర్భాతిభాసాంవితానమ్।జనితభువనదాహారంభమంభాంసిదగ్ధ్వాజ్వలితమివమహాబ్ధేరూర్ధ్వమౌర్వానలార్చిః॥ ౪౩॥ విततపృథువరత్రాతుల్యరూపైర్మయూఖైఃకలశఇవగరీయాన్దిగ్భిరాకృష్యమాణః। కృతచపలవిహంగాలాపకోలాహలాభిర్జలనిధిజలమధ్యాదేషఉత్తార్యతేఽర్కః॥౪౪॥పయసిసలిలరాశేర్నక్తమంతర్నిమగ్నఃస్ఫుటమనిశమతాపిజ్వాలయాబాడబాగ్నేః యదయమిదమిదానీమంగముద్యన్దధాతి జ్వలితఖదిరకాష్ఠాంగారగౌరంవివస్వాన్॥౪౫॥ అతుహినరుచినాసౌకేవలన్నోదయాద్రిఃక్షణముపరిగతేనత్యా

రితియావత్ -తస్యానుకృతింసామ్యంవ్రజతి-ఉపమాలంకారః-ఏతేనశ్లోకద్వయేనబహావః కర్మనిష్ఠాస్తపోనిష్ఠాశ్చబ్రాహ్మణాభగవంతమనుయాంతీతికథితం॥౪౨

నవేతి ॥ కులిశంపాణౌయస్యసకులిశపాణిరింద్రః * ప్రహరణార్థేభ్యఃపరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతినిపాతః- ఏతదేవాత్రవ్యధికరణబహువ్రీహేశ్చజ్ఞాపకః- తస్యకకుభిప్రాచ్యాందిశినవకనకవత్పిశంగంవాసరాణాంవిధాతుర్దినకరస్యభాసాంవితానంకరజాలం - మహాబ్ధేరంభాంసి జలానిదగ్ధ్వా జనితభువనదాహారంభంకృతజగద్దాహోద్యోగంసదూర్ధ్వముబ్ధేరుపరిజ్వలితమౌర్వానలార్చిర్బడబానలజ్యోతిరివభాతీత్యుత్ప్రేక్షా ౪౩

వితతేతి॥ వితతాభిః ప్రసారితాభిః-పృథువరత్రాభిర్మహారజ్జుభిస్తుల్యరూపైస్తుల్యాకారైర్మయూఖైఃకిరణైర్గరీయాన్ కలశఇవాకృష్యమాణస్సన్ -ఏషఃఅర్కః-కృతశ్చపలః సత్వరోవిహంగాలాపఏవకోలాహలఃకలకలోయాభిస్తాభిఃదిగ్భిర్జలనిధేఃజలమధ్యాదుత్తార్యతే-ఉద్ధ్రియతే- తరతేర్ణ్యంతాత్కర్మణిలట్-యథాకుతశ్చిత్కూపాత్-కుంభఃపాశైరాకృష్యసకలకలంబహ్వీభిః - స్త్రీభిరుద్ధ్రియతేతద్వదితిభావః - అత్రవరత్రాతుల్యరూపైఃకలశఇవేతిచోపమాభ్యాంవిహంగాలాపకోలాహలేతి రూపకేణోజ్జీవితార్కస్య దికర్తృకోత్తారణోత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాత్ ప్రతీయతఇతిసంకరః॥ ౪౪

పయసీతి॥అయంచవివస్వాన్-నక్తంసలిలరాశేఃపయసిసముద్రస్యజలేనిమగ్నఃఅంతర్బడబాగ్నేర్జ్వాలయాకాంత్యాఅనిశంసదా అతాపితప్తఃస్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా-యతఃయదిదానీముద్యన్ఇదంజ్వలితఃప్రజ్వలన్యఃఖదిరకాష్ఠస్యాంగారస్తద్వద్గౌరమరుణంమంగందధాతి-గౌరోరుణేసితేపీతేఇతివిశ్వః॥ ౪౫

అతుహినేతి ॥ క్షణముపరిగతేనస్థితేనాతుహినరుచినార్కేణనవకరనికరేణకేవలమసావుదయాద్రిఃపూర్వాద్రిః-ఉదయఃపూర్వపర్వతఇత్యమరః-స్పష్టైఃవికసితైఃబంధూకసూనస్తబకైఃబంధుజీవకకుసుమగుచ్ఛైఃపిచితం - బంధూ

భృతస్సర్వ ఏవ । నవకరనికరేణ స్పష్టబన్ధూకసూనస్తబకరచితమేతే శేఖరం బిభ్రతీవ॥౨౬॥ ఉదయశిఖరిశృఙ్గప్రాఙ్గణేష్వేష రిఙ్ఖన్ సకమలముఖహాసం వీక్షితః పద్మినీభిః । వితతమృదుకరాగ్రః శబ్దయన్త్యా వయోభిః పరిపతతి దివోఽఙ్కే హేలయా బాలసూర్యః॥౨౭॥ క్షణమయముపవిష్టః క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణతిపరమవేక్ష్య ప్రీతమహ్నాయ లోకమ్। భువనతలమశేషం ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః క్షితిధరతటపీఠాదుత్థితస్సప్తసప్తిః॥౨౮॥ పరిణతమదిరాభం భాస్కరేణాంశుబాణైస్తి

కో బన్ధుజీవక ఇత్యమరః- శేఖరం అవతంసం- శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యమరః-న బిభర్తి కిన్తు ఏతే సర్వ ఏవ క్ష్మాభృతః పర్వతాః- బిభ్రతీవేత్యుత్ప్రేక్షా- న కేవలమర్కేణోదయాద్రిరేవ బన్ధూకశేఖరం బిభర్తి - కిన్తు తత్కరజాలేన సర్వేఽపి పర్వతాస్తథేత్యర్థః॥ ౨౬

ఉదయేతి॥ ఏష బాల ఉదితమాత్రః శిశుః బాలశ్చాసౌ సూర్యశ్చ బాలసూర్యః. ఉదయశిఖరిశృఙ్గస్య ఉదయాద్రిశిఖరస్య ప్రాఙ్గణేషు రిఙ్ఖన్ సఞ్చరన్ పద్మినీభిర్నళినీభిః స్త్రీవిశేషైశ్చ-పద్మినీ స్త్రీవిశేషేఽపీతి విశ్వః-కమలాన్యేవ ముఖాని తేషాం హాసేన వికాసేన హాస్యేన చ సహ యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా వీక్షితస్సన్ వయోభిః పక్షిభిః - వయః పక్షిణి బాల్యాదావితి విశ్వః - శబ్దయన్త్యాః శబ్దం కుర్వత్యాః ఆగచ్ఛ ఆగచ్ఛ వత్సేతి వ్యాహరన్త్యా ఇత్యర్థః-శబ్దశబ్దాత్ * తత్కరోతీతి ణ్యన్తాల్లటశ్శతరి ఙీప్ - దివోఽన్తరిక్షస్య మాతుశ్చాఙ్కే సమీపే ఉత్సఙ్గే చ వితతాని ప్రసృతాని మృదూని కరాగ్రాణి హస్తాగ్రే చ యస్య సస్సన్- హేలయా లీలయా పరిపతతి- శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యనుగృహీతం రూపకమ్॥ ౨౭

క్షణమితి॥ అయం సప్తసప్తిరర్కః. క్షణముపవిష్టః-క్షితిధరపీఠ ఆసీనః- క్ష్మాతలన్యస్తపాదః ప్రణామస్వీకారాయ భూతలప్రసారితాంఘ్రిరిత్యర్థః - ప్రణతిపరం నమస్కారం కుర్వాణం ప్రీతం ప్రణామస్వీకారాత్సన్తుష్టం లోకం జనమహ్నాయ ఝటితి- ద్రాగ్ఝటిత్యఞ్జసాహ్నాయేత్యమరః - అవేక్ష్య కృపావలోకేన సమ్భావ్య అశేషం భువనతలం లోకస్వరూపం - ప్రత్యవేక్షిష్యమాణః అనుసన్ధాస్యమానః- క్షితిధరస్య తటం పీఠమివ సింహాసనమివ - అన్యత్ర తటమివ పీఠం తస్మాదుదితః ఉదయాద్రిమతిక్రాన్త ఇత్యర్థః - యథా కశ్చిన్మహారాజః సింహాసనోపవిష్టః క్షణం ప్రణతజనమాదృత్య - అథ సకలస్వరాష్ట్రప్రత్యవేక్షణాయ సహసోత్థాయ గచ్ఛతి-తద్వదిత్యర్థః- అత్ర ప్రకృతార్కవిశేషణవైభవాదప్రకృతమహారాజప్రతీతేః సమాసోక్తిః॥ ౨౮

పరిణతేతి॥ నద్యః బాలాతపేన చ్ఛురితం రూషితం- అత ఏవ పరిణతమదిరాభం సుపక్వసురాసన్నిభం ఉభాభ్యాం రోధోభ్యాం వారితమవరుద్ధం ఉభయరోధో

మిరకరిఘటాయాః సర్వదిక్షు క్షతాయాః । రుధిరమివ వహంత్యో భాంతి బాలా
తపేనచ్ఛురితముభయరోధోవారితం వారినద్యః॥౪౯॥ దధతిపరిపతంత్యో జాలవా
తాయనేభ్యస్తరుణతపనభాసో మందిరాభ్యంతరేషు । ప్రణయిషు వనితానాం
ప్రాతరిచ్ఛత్సుగంతుం కుపితమదనముక్తోత్తప్తనారాచలీలామ్॥౫౦॥ అధిరజని
వధూభిః పీతమైరేయరిక్తం కనకచషకమేతత్ప్రాతరాలోహితేన। ఉదయదహి
మరోచిర్జ్యోతిషాక్రాంతమంతర్మధున ఇవ తథైవా పూర్ణమద్యాపి భాతి ॥
౫౧॥ సితరుచి శయనీయే నక్తమేకాంతముక్తం దినకరకరసంగవ్యక్తకౌసుంభకాం

వారితం॥ *ఉభాదుదాత్తో నిత్యమిత్యత్ర నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాద్వృత్తివిషయే ఉభశబ్దస్యస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగ ఇత్యుక్తం ప్రాక్- వారిజలం భాస్కరేణ-కస్కాదిత్వాత్సత్వం- అంశుభిరేవబాణైః సర్వదిక్షు క్షతాయాః ప్రహృతాయాః- తిమిరమేవకరిఘటా గజసంఘః - తస్యారుధిరమివేత్యుత్ప్రేక్షా-వహంత్యోభాంతి॥ ౪౯

దధతీతి ॥ జాలవాతాయనేభ్యః గవాక్షవివరేభ్యః మందిరాణామభ్యంతరేషుపరిపతంత్యస్తరుణతపనభాసః బాలార్కకిరణాః వనితానాం ప్రణయిషు ప్రాతర్గంతుమిచ్ఛత్సు సత్సు-కుపితేన మదనేనముక్తానాముత్తప్తానామగ్నిజ్వలితతేజసాం నారాచానాం బాణవిశేషాణాం లీలాం శోభాం దధతి- అత్ర లీలేవ లీలేతిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా॥ ౫౦

అధీతి॥ అధిరజని రజన్యాం-విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- వధూభిః పీతం మైరేయం మద్యం యస్మాత్తత్ అతఏవరిక్తం పీతమైరేయరిక్తం-ఏతత్ -కనకచషకం స్వర్ణపానపాత్రం-చషకోఽస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః- ప్రాతః రోచనాలోహితేన గోరోచనారుణేన ఉదయత ఉదయమానస్య హిమరోచిషః అర్కస్య జ్యోతిషా తేజసా అంతరభ్యంతరే ఆక్రాంతం వ్యాప్తం సత్ -అద్యాపి ఇదానీమపి తథైవ పూర్వవదేవ మధున ఆపూర్ణమివేత్యర్థః- సామాన్యస్య తథాయోగ్యవిశేషపర్యవసానియమాత్ *షష్ఠీశేష ఇతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీకరణస్యాపి కారణత్వాదితి - భాతి శోభతే- అత్రాతపే మధుపూర్ణత్వోత్ప్రేక్షయా ఆతపేమధుభ్రమాత్ భ్రాంతిమాన్ వ్యజ్యతే॥ ౫౧

సితేతి ॥ నక్తం రాత్రౌ శయనీయే తల్పే - ఏకాంతముక్తమత్యంతత్యక్తం సితరుచిశుభ్రవర్ణం కించుదినాదౌ ప్రభాతే దినకరకరసంగేనార్కాంశువ్యతికరేణ వ్యక్తా కౌసుంభస్య రాగద్రవ్యస్య సంబంధినీ కాంతిర్యస్య తత్తథాభాసమానం - రతిబంధోః ప్రియస్య ఉత్తరీయం నజమాత్మీయమితిజానతీం - అతఏవాధ బాలాం స్త్రీం నాయికాం * వామ్ శస్తోరితియుజభావపక్షే * అమిపూర్వ

తి॥ నిజమితిరతిబంధోర్జానతీముత్తరీయం పరిహసతి సఖీస్త్రీ మూఢధానాం దినాదౌ ౫౨॥ ప్లుతమివశిశిరాంశోరంశుభిర్యన్నిశాసు స్ఫటికమయమరాజద్రాజతాద్రిస్థలాభం। అరుణితమకరోర్యైస్త్వేశ్మ కాశ్మీరజాంభస్స్నపితమివ తదేతద్భానుభిర్భాతిభానోః॥౫౩॥ సరసనఖపదాంతర్దష్టకేశప్రమోకం ప్రణయినివిదధానే యోషితాముల్లసంత్యః। విదధతి దశనానాం సీత్కృతావిష్కృతానామభినవరవిభాసః పద్మరాగానుకారమ్॥౫౪॥ అవిరతదయితాంగాసంగసంచారితేన చ్ఛురితమభినవాస్సృక్కాంతినా కుంకుమేన। కనకనికషరేఖాకోమలం కామినీనాం భవతివ

ఇతి పూర్వార్ధం - సఖీపరిహసతి - అత్ర కౌసుంభకౌసుంభభ్రమాత్సాదృశ్య నిబంధనాద్భ్రాంతిమదలంకారః॥ ౫౨

ప్లుతమితి॥ రాజతాద్రిస్థలాభం సుధాధవళితత్వాత్కైలాసతటసన్నిభం యద్వేశ్మ నిశాసు శిశిరాంశోరిందోరంశుభిశ్చంద్రికాభిః ప్లుతం ధౌతం సత్ స్ఫటికమయం స్ఫటికవికారఇవ అరాజత్ రేజే - తదేతద్వేశ్మ భానోః సూర్యస్య అకరోద్యైః - కోమలైః భానుభిః కిరణైః అరుణితమరుణీకృతం సత్ కాశ్మీరదేశజాతం కాశ్మీరజం కుంకుమం తస్యాంభసా స్నపితం సిక్తమివ భాతి ఉత్ప్రేక్షయోః సంసృష్టిః॥ ౫౩

సరసేతి॥ ప్రణయినిపత్యౌ యోషితాం సరసనఖపదానామార్ద్రనఖక్షతానామంతర్మధ్యే దష్టానాం లగ్నానాం కేశానాం శిరోరుహాణాం ప్రమోకం ప్రమోచనం విదధానే సతి సీత్కృతైర్వ్యథావిర్భూతసీత్కారైరావిష్కృతానాం దశనానాముల్లసంత్యః వైమల్యార్థం తేషు ప్రతిఫలంత్యః - అభినవరవిభాసః నూతనసూర్యరుచః పద్మరాగాణాం మణీనామనుకారం అనుకరణం విదధతి ఉపమాలంకారః - స చ రవిభాసామారుణ్యప్రతిపాదకాభినవవిశేషణప్రసాదలబ్ధ ఇతి కావ్యలింగేన సంకరః॥ ౫౪

అవిరతేతి॥ అవిరతేనావిచ్ఛిన్నేన దయితానాం ప్రేయసాం అంగాసంగేన శరీరసంపర్కేణ సంచారితేన సంక్రామితేన అభినవస్యాసృజో రక్తస్యేవ కాంతిర్యస్య తేన కుంకుమేన చ్ఛురితం రూషితం కనకస్య యా నికషే నికషోపలే రేఖా రాజిస్తద్వత్కోమలం మనోహరమిత్యుపమా - కామినీనాం వపురాతపే పి అనాతపచ్ఛాయం ప్రాప్తచ్ఛాయం లబ్ధవర్ణోత్కర్షమేవ భవతి - స్వతః సువర్ణవర్ణస్య తతః కుంకుమాంకితస్య కామినీగాత్రస్య పునర్బాలాతపవ్యాప్తిరతిమహతీ వర్ణోత్కర్షసామగ్రీతి భావః - అతపే చ్ఛాయానాతప ఇతి విరోధాభాసః శబ్దః * ఛాయాంత్వనాతపే కాంతావిత్యమరః - అత్ర అసృక్కాంతికుంకుమచ్ఛురితత్వకనకనికషరేఖాకోమలత్వయోరుపమాపేక్షయాచ్ఛాయావాప్తిహేతుత్వాదుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగం తదాతపే ప్యనాప్తచ్ఛాయమిత్యత్ర ఏకవాచకా

పురవాప్తచ్ఛాయమేవాతపేఽపి॥౫౫॥ సరసిజవనకాంతం బిభ్రదభ్రాంతవృత్తిః కరనయనసహస్రం హేతుమాలోకశక్తేః । అఖిలమతిమహిమ్నా లోకమాక్రాంతవంతం హరిరివ హరిదశ్వస్సాధు వృత్రం హినస్తి ॥౫౬॥ అవతమసభిదాయై భాస్వతాభ్యుద్గతేన ప్రసభముడుగణోఽసౌ దర్శనీయోఽప్యపాస్తః । నిరసితుమరిమిచ్ఛోర్యే తదీయాశ్రయేణ శ్రియమధిగతవంతస్తేఽపి హంతవ్యపక్షే ॥౫౭॥ ప్రతిఫలతి కరాఘే సమ్ముఖావస్థితాయాం రజతకటకభిత్తౌ సాంద్రచంద్రాంశుగౌర్యామ్ । బహి

ష్ప్రవేశేన సంకీర్యతే॥ ౫౫

సరసిజేతి॥ సరసిజాతాని సరసిజాని పద్మాని * సప్తమ్యాం జనేర్డః తత్పురుషే కృతి బహులమిత్యలుక్ - తద్వనస్య కాంతం ప్రియం - అన్యత్ర తద్వత్కాంతం రమ్యం ఆలోకశక్తేః లోకలోచనానాం విషయగ్రహణశక్తేః హేతుం ఆలోకాంతర సహకృతానామేవ తేషాం తత్సామర్థ్యాత్ అన్యత్ర ఆలోకశక్తేః దర్శనవ్యాపారస్య హేతుకం దర్శనసాధనమిత్యర్థః నయనానీవ కరాః అన్యత్ర కరా ఇవ నయనాని తేషాం సహస్రం బిభ్రత్ - అభ్రాంతే నభోమధ్యే వృత్తిర్యస్యసో భ్రాంతవృత్తిః - అన్యత్రాభ్రాంతే మేఘే వృత్తిర్యస్య సః మేఘవాహన ఇత్యర్థః * అభ్రన్నభస్స్వర్గవలాహకేష్వితి విశ్వః - హరితోఽశ్వాః యస్య స హరిదశ్వోఽర్కః హరిరింద్ర ఇవాతి మహిమ్నా అతిమహత్తయా స్వవృద్ధ్యేత్యర్థః- లోకమాక్రాంతవంతం వ్యాప్తవంతం-ఏకత్ర ప్రత్యక్షాదన్యత్ర-సఇషుమాత్రమిషుమాత్రం విష్వగ్వవర్ధత స ఇమాన్ లోకానవృణోదిత్యాగమాచ్చేతి భావః వృత్రం ధ్వాంతం దానవంచ సాధు హినస్తి హంతి * ధ్వాంతారిదానవా వృత్రా ఇత్యమరః- ఉపమా శ్లేషో వా మతభేదాత్॥ ౫౬

అవతమసేతి॥ అవతమసం తిమిరం * అవసమంధేభ్యస్తమస ఇతి సమాసాంతః * యద్యపి క్షీణేఽవతమసం తమ ఇత్యుక్తం తథాపీహ విరోధాద్విశేషానాదరేణ సామాన్యమేవ గ్రాహ్యం-తస్య భిదాయై భేదాయ * షిద్భిదాదిభ్యోఽఙ్ అభ్యుద్గతేనాభ్యుదితేనోద్యతేన చ భాస్వతా సూర్యేణ దర్శనీయోఽప్యుడుగణోఽసౌ ప్రసభం బలాత్-అపాస్తః-తథాహి అరిం నిరసితుమిచ్ఛోర్యే తదీయేనాశ్రయేణాశ్రయణేన శ్రియం సంపదం శోభాం చ * శోభా సంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీరపి గద్యత ఇతి విశ్వః -అధిగతవంతః ప్రాప్తవంతస్తేఽపి హంతవ్యపక్షే వధ్యకోటావేవ అరివదరిపక్ష్యా అపి వధ్యా ఏవేత్యర్థః - ఉడుగణోఽపి తమసి శోభతే అతస్తత్పక్ష్య ఇతి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౭

ప్రతీతి॥ ఘర్మభానురుష్ణాంశుః సంముఖావస్థితాయాం సాంద్రచంద్రాంశువద్గౌర్యాం ధవళాయామిత్యుపమా * షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్-రజతకటక మేవ

రభిహతమద్రేస్సంహతం కందరాంతర్గతమపి తిమిరౌఘం ఘర్మభానుర్భినత్తి॥ ౫౮ ॥ బహిరపివిలసంత్యః కామమానిన్యిరేయద్దివసకరరుచోంతర్ధ్వాంతమంతర్గృహేభ్యః । నియతవిషయవృత్తేరప్యనల్పప్రతాపక్షతసకలవిపక్షం తేజసస్స్వభావః॥ ౫౯ ॥ చిరమతిరసలౌల్యాద్బంధనం లంభితానాం పునరయముదయాయ ప్రాప్య ధామస్వమేవ। దలితదలకవాటం షట్పదానాం సరోజే సరభస ఇవ గుప్తిస్ఫోటమర్కః కరోతి॥ ౬౦ ॥ యుగపదయుగసప్తిస్తుల్యసంఖ్యైర్మయూఖై

భిత్తిస్తస్యాం కరౌఘే స్వకిరణజాలే ప్రతిఫలతి సతి అద్రేర్బహిరభిహతం సంహతం కందరాణాం దరీణాం అంతర్గతం తిమిరౌఘమపి భినత్తి పురోగతరజతభిత్తిప్రతిహతస్య నిజతేజసః కందరాంతః ప్రవేశాదితి భావః - అత్ర కరౌఘస్యాంతః సంబంధాభావేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౫౮

బహిరితి॥ బహిర్విలసంత్యోపి దివసకరరుచోర్కభాసః అంతర్గృహేభ్యః ప్రస్తావాద్గృహాణామేవ కామం యథేష్టం ధ్వాంతం తమః తం నాశమానిన్యిరే ప్రాపయామాసురితి యత్ - నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్కర్తరి లిట్ - సోంతర్గృహధ్వాంతనిరాసో నియతవిషయే నియతస్థానే చ వృత్తిర్యస్య తస్య-జిగీషోరపీత్యర్థః * తృతీయాదిష్వితి పుంవద్భావః - తేజసోనల్పేన ప్రతాపేన స్వప్రకాశేన స్వప్రభావేనైవేత్యర్థః * ప్రభావౌ పౌరుషాతపావితి వైజయంతీ - క్షతసకలవిపక్షః - నిరస్తసమస్తప్రతిపక్షః స్వభావః - తేజస్వినామేష స్వభావో యత్ప్రతాపేనైవ పరోచ్ఛేదనమతో యుక్తమర్కభాసామపి ధ్వాంతహరణమిత్యర్థః - అత్ర సామర్థ్యసామర్థ్యయోః - సామాన్యవిశేషభావాదర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౯

చిరమితి॥ అయమర్కః - పునర్భూయోపి ఉదయాయ స్వవృద్ధయే స్వం స్వకీయమేవ ధామస్థానం తేజో వా ప్రాప్య అతిరసలౌల్యాదతిమాత్రాద్రసేషు మకరందేషు విషయేషు చ లౌల్యాదాసక్తేః - సరోజే చిరం బంధనం - లంభితానాం ప్రాపితానాం షట్పదానాం సరభసః సత్వరోపి - దలితం విఘటితం దలమేవ కవాటం యేన స సర్గగుప్తిస్ఫోటం బంధనమోక్షం కరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షా - యథా కశ్చిత్పదభ్రష్టః పునర్లబ్ధపదః - పూర్వబద్ధానాత్మబంధూనాగత్య స్వయమేవ కారాకవాటముద్ఘాట్య మోచయతి తద్వదితి భావః॥ ౬౦

యుగపదితి॥ అయుగా విషమాః సప్తయోశ్వా యస్య సః అయుగసప్తిః సప్తాశ్వోర్కః - యుగశబ్దస్య యుగ్మశబ్దవద్విశేష్యలింగతావగంతవ్యా - యుగపదేకదైవ తుల్యసంఖ్యైః - సహస్రసంఖ్యైరిత్యర్థః - మయూఖైః కరైః దశశతం యేషాం తాని దశశతాని - సహస్రమిత్యర్థః - తేషాం దలానాం భేదం వికసనం కౌతుకేన సంతో

దళశతదలభేదం కౌతుకేనాశు కృత్వా । శ్రియమళికులగీతైర్లాలితాం పంకజాంతర్భవనమధిశయానామాదరాత్పశ్యతీవ ॥ ౨౧ ॥ అదయమివ కరాగ్రైరేష నిష్పిష్య సద్యశ్శశధరమహరాదౌ రాగవానుష్ణరశ్మిః । అవకిరతి నితాంతం కాంతినిర్యాసమబ్దాత్ స్రుతనవజలపాండుం పుండరీకోదరేషు ॥ ౨౨ ॥ ప్రవికసతి చిరాయ ద్యోతితాశేషలోకే దశశతకరమూర్తావక్షిణీవ ద్వితీయే । సితకరవపుషాసాలక్ష్యతే సంప్రతి ద్యౌర్విగళితకిరణేన వ్యంగితైకేక్షణేవ ॥ ౨౩ ॥ కుముదవనమపశ్రి శ్రీమదంభోజషండం త్యజతి ముదముళూకః ప్రీతిమాంశ్చక్రవాకః । ఉదయమ

షేణాశు కృత్వా అళికులస్య గీతైర్గానైర్లాలితాం సత్కృతాం పంకజమేవాంతర్భవనం గర్భగృహం అధిశయానాం తత్ర శయానామిత్యర్థః * అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం - శ్రియమాదరాత్పశ్యతీవేత్యుత్ప్రేక్షా - కశ్చిత్కాంతామివైకాంతగతామితి భావః ॥ ౨౧

అదయమితి ॥ అహరాదౌ ప్రభాతే రాగవానుదయరాగవాన్ పుండరీకస్నేహవాంశ్చ ఉష్ణరశ్మిరర్కః శశధరం చంద్రం కరాగ్రైః రశ్మ్యగ్రైః హస్తాగ్రైశ్చ అదయం నిర్దయం సద్యో నిష్పిష్య - అబ్దాత్ మేఘాత్ స్రుతం ప్రస్రుతం నవజలమివ పాండుం శుభ్రం కాంతినిర్యాసం లావణ్యసారం పుండరీకాణాం సితాబ్జానాముదరేష్వభ్యంతరేషు నితాంతమవకిరతీవ క్షిపతీవ - అత్ర సూర్యోదయే చంద్రస్య కాంతిక్షయాత్పుండరీకాణాం తత్ప్రాప్తిరుద్భావాచ్చ సూర్యశ్చాంద్రీమేవ కాంతిం పుండరీకస్నేహాత్తేషు సించతీత్యుత్ప్రేక్షా - యథా ద్విషంతం ప్రపీడ్య తదీయం వస్తుసారం సుహృద్భ్యః ప్రయచ్ఛతి తద్వదితి భావః ॥ ౨౨

ప్రవికసతీతి ॥ ద్యోతితః ప్రకాశితః అశేషలోకో యేన తస్మిన్ - దశశతాని యేషాం తే దశశతాస్తే కరా యస్యాః - సా దశశతకరా సహస్రకరా మూర్తిర్యస్య తస్మిన్ దశశతకరమూర్తౌ సూర్యే ద్వితీయే అక్షిణి చక్షుషీవ చిరాయ ప్రవికసతి సతి సంప్రత్యసౌ ద్యౌరాకాశం స్త్రీ చ గమ్యతే - విగళితకిరణేన నిష్ప్రకాశేన సితకరం శుభ్రకిరణం వపుర్యస్య తేన సితకరవపుషా చంద్రేణ వ్యంగితం వికలాంగీకృతమేకేక్షణమేకనేత్రం యస్యాస్సా - వ్యంగితైకేక్షణా కాణేవ లక్ష్యతే - అత్ర దివః కాణత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - తచ్చ కాణత్వమక్షిత్వేనాధ్యవసితేన నిష్ప్రకాశేన చంద్రేణేతి యుక్తా - తత్ర - యేనాంగవికార ఇతి తృతీయా ॥ ౨౩

కుముదేతి ॥ కుముదవనం అపగతా శ్రీర్యస్య తదపశ్రి విగతశోభం * గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వత్వం - అంభోజషండం శ్రీమత్ శోభాయుక్తం - ఉలూకః పేచకో ముదం త్యజతి - తస్య దివాభీతత్వాదితి భావః - చక్రవాకః ప్రీతిమాన్ రజనీవిరహితత్వాత్తస్యేతి భావః - అహిమరశ్మిరుష్ణాంశురుదయం యాతి హిమాం

హిమరశ్మిర్యాతి శీతాంశురస్తం హతవిధిలలితానాం హా విచిత్రో విపాకః॥౬౪॥ క్ష
ణమహిమధామ్ని ప్రోష్య భూయః పురస్తాదుపగతవతి పాణిగ్రాహవద్దిగ్వధూ
నాం।ద్రుతతరముపయాతి స్రంసమానాంశుకోఽసావుపపతిరివ నీచైః పశ్చిమాంతే
న చంద్రః॥౬౫॥ ప్రలయమఖిలతారాలోకమహ్నాయ నీత్వా శ్రియమనతిశయశ్రీ
స్సానురాగాం దధానః। గగనసలిలరాశిం రాత్రికల్పావసానే మధురిపురివ భా
స్వానేష ఏకోఽధిశేతే॥౬౬॥ కృతసకలజగద్విబోధోఽవధూతాంధకారోదయః క్ష

శురింమరస్తమదర్శనం యాతి-అస్తమిత్యవ్యయం-కథమేతదైవమత్యంతత్రా
హ- హా తేతి - హతః ధిలలితానాం దుష్టదైవచేష్టితానాం విపాకః పరిపాకః తత్త
త్ప్రాణికర్మానురూపఫలదానప్రకారః ఇయావత్ - విచిత్రో వివిధః నత్వేకవి
ధ ఇత్యర్థః- హేతి విస్మయే-విధివిపాకవైచిత్ర్యాత్ జగద్వైచిత్ర్యం యుజ్యతే
ఇతి కారణేన కార్య సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౬౪

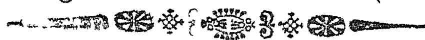
క్షణమితి ॥ అహిమధామ్ని ఉష్ణాంశౌ - దిశో వధ్వ ఇవేత్యుపమితసమాసః
తాసాం దిగ్వధూనాం పాణిం గృహ్ణాతీతి పాణిగ్రాహో నిజభర్తా తస్మిన్నివ
పాణిగ్రాహవత్ * తత్ర తస్యేవేతి తద్ధేర్వతిః - క్షణం ప్రోష్య ప్రవాసం
కృత్వా- ప్రపూర్వాద్వసధాతోః * సమాసేనఞ్పూర్వే క్త్వో ల్యప్ * వచిస్వపి
త్యాదినా సంప్రసారణం- భూయః పునరపి పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి పురోమార్గే
చోపగతవత్యాగతవతి సతి అసౌ చంద్రః ఉపపతిః జార ఇవ-, జారస్తూపపతిస్సమా
విత్యమరః - స్రంసమానాంశుకో గళద్రశ్మికః- శైథిలికః కప్రత్యయః - స్రస్తవ
స్త్రశ్చ సన్ నీచైర్మ్లానస్సన్- పశ్చిమాంతేన పశ్చిమదిక్కోణేన కేనచిదపరద్వా
రేణ ద్రుతతరముపయాత్యపసరతి- యథా పూర్వద్వారేణ నిజపతావాగతే పశ్చా
న్మార్గేణోపపతిరపసరతి తద్వదిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ౬౫

ప్రలయమితి ॥ అఖిలస్తారాలోకో లోక ఇవ తారాణాం లోకః అఖిలతారా
లోకమహ్నాయ ద్రాక్ ప్రళయం క్షయం నీత్వా అతఏవ యతో నాస్త్యతిశయః-
సానతిశయా సర్వాతిశాయినీ శ్రీర్మహిమా యస్య సోఽనతిశయశ్రీః సానురాగా
ముదయరాగవతీం శ్రియం శోభామన్యత్ర సానురాగా మనురాగవతీం శ్రియం
రమాం చ దధానః-ఏష భాస్వానేకో మధురిపుర్విష్ణురివ- రాత్రిః కల్పావసానం క
ల్పాంత ఇవ తస్మిన్ రాత్రికల్పావసానే-గగనం సలిలరాశిరివ తం గగనసలిలరాశి
మధిశేతేఽధితిష్ఠతి - అత్ర మధురిపురివేతి వాక్యగతోపమైవ సమాసగతోపమాన
ప్రసాధికేతి సర్వత్రోపమితి సమాసాశ్రయణమేవోచితమ్॥ ౬౬

కృతేతి ॥ కృతసకలజగద్విబోధః కృతాఖిలలోకప్రబోధః - అవధూతో విక్షి

పితకుముదతారకాశ్రీర్వియోగన్నయన్కామినః। బహుతరగుణదర్శనాదభ్యుపేతాల్పదోషః కృతీతవవరదకరోతుసుప్రాతమహ్నామయంనాయకః॥౬౭॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ శిశుపాలవధేమహాకావ్యే
ప్రత్యూషవర్ణనన్నామ ఏకాదశస్సర్గః.

ఇత్థంరథాశ్వేభనిషాదినాంప్రగేగణోనృపాణామథతోరణాద్బహిః। ప్రస్థా

ప్రోంధకారస్యోదయ ఉజ్జృంభణంయేన సోవధూతాంధకారోదయఇతి మహాగుణోక్తిః-దోషమాహ-క్షపితానాశితాకుముదానాంతారకాణాంచశ్రీర్యేనసః-కామినఃస్త్రీపుంసాన్వియోగన్నయన్- తథాపి-బహుతరగుణస్యపూర్వోక్తమహాగుణస్యదర్శనాదభ్యుపేతోలోకైరంగీకృతోల్పదోషః పూర్వోక్తఏవ యస్యసః- ఏకోహిదోషోగుణసన్నిపాతేనిమజ్జతీందోఃకిరణేష్వివాంక ఇతిన్యాయాదితిభావః-అతఏవకృతీకృతార్థోయమహ్నాన్నాయకఃప్రభుఃసూర్యః - హేవరదకామద-తవసుప్రాతంసుప్రభాతంకరోతు॥ ఆశిషిలిఙ్లోటావిత్యాశీరర్థేలోట్-శోభనంప్రాతరస్యేతిసుప్రాతః-శోభనప్రభాతవానుచ్యతే॥ సుప్రాతసుశ్వేత్యాదినాబహువ్రీహావచ్ప్రత్యయాంతోనిపాతితః- అత్రభావప్రధానోనిర్దేశః-తవసుప్రాతంసుప్రభాతత్వంకరోత్విత్యర్థః- మహామాలినీవృత్తమేతత్ - యదిహనయుగలంతతోవేదశైలైర్మహామాలినీతిలక్షణాత్॥ ౬౭

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితేమాఘవ్యాఖ్యానే
సర్వంకషాఖ్యానే ఏకాదశస్సర్గః.

మాఘవ్యాఖ్యానే-ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

ఏవంప్రభాతంవర్ణయిత్వాభగవతః ప్రాభాతికప్రస్థానవర్ణనాయ ప్రక్రమతే॥ఇత్థమితి॥ ఇత్థంభూతేపూర్వసర్గోక్తవిధేఇత్యర్థః-ప్రగేప్రాతఃకాలే -సాయంసాయెప్రగేప్రాతరిత్యవ్యయేష్వమరః - అథసూర్యోదయానంతరంరథాశ్వేభనిషీదంతీతిరథాశ్వేభనిషాదినాంరథేషు అశ్వేషుఇభేషుచస్థితానామిత్యర్థః - నృపాణాంగణఃతోరణాద్భగవతఃభవనబాహ్యద్వారాద్బహిః॥ అపపరిబహిరంచవఃపంచమ్యేతిపంచమీసమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాత్పంచమీ - తోరణోస్త్రీబహిర్ద్వారమిత్యమరః - ప్రస్థానకాలేప్రయాణకాలేక్షమ ఉచితో

నకాలక్షమవేషకల్పనాకృతక్షణక్షేపముదైక్షతాచ్యుతమ్॥౧॥ స్వక్షంసుపత్రం కనకోజ్జ్వలద్యుతింజవేననాగాఞ్జితవంతముచ్చకైః । ఆరుహ్యతార్క్ష్యన్నభసీవభూతలెయయావనుద్ఘాతసుఖేనసోఽధ్వనా॥౨॥ హస్తస్థితాఖండితచక్రశాలినంద్విజేంద్రకాంతాశ్శ్రితవక్షసశ్శ్రియా । సత్యానురక్తానరకస్యజిష్ణవోగు

వేషఃఆకల్పః- ఆకల్పవేషౌనైపథ్యమిత్యమరః-తస్యకల్పనయాసంపాదనేనకృతః క్షణక్షేపః క్షణవిలంబోయేనతమచ్యుతం హరిముదైక్షతప్రతీక్షితవానిత్యర్థః - అత్రాచ్యుతవిలంబస్య విశేషణగత్యా ప్రతీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - అస్మిన్సర్గేవిషమపాదయోర్జగతమింద్రవంశావృత్తం * స్యాదింద్రవంశా తతజైరసంయుతైరితిలక్షణాత్ - సమపాదయోస్తుజగతమేవవంశస్థవృత్తం - జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్ - తదేవముభయమేళనాదుపజాతిభేదోఽయం - అతఏవత్రిష్టుభింద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రలక్షణానంతరం- స్యాదింద్రవజ్రాయదితౌజగౌగఉపేంద్రవజ్రాయతజాస్తతోగౌ అనంతరోదీరితలక్ష్మభాజఃపాదాయదీయావుపజాతయస్తాఇత్యుక్తం- ఇత్థంకిలాన్యాస్వపిమిశ్రితాసువదంతిజాతిష్విదమేవనామేతి॥ ౧

స్వక్షమితి॥ సహరిఃశోభనోఽక్షశ్చక్రధారణదారుభేదోయస్యతంస్వక్షం స్యాదక్షశ్చక్రధారణఇతివైజయంతీ - అన్యత్రశోభనేంద్రియం - అథాక్షమింద్రియఇత్యమరః-సుపత్రంశోభనవాహనంస్వశ్వమిత్యర్థః-అన్యత్రసుపక్షం - పత్రంవాహనపక్షయోరిత్యమరః-కనకోజ్జ్వలద్యుతింకనకరచనావంతం- అన్యత్ర కనకవదుజ్జ్వలద్యుతింకనకవర్ణం-జవేననాగాన్సర్పాన్జితవంతం తతోఽధికవేగమిత్యర్థః - అన్యత్ర నాగాంతకమిత్యర్థః-ఉచ్చకైరున్నతం- తార్క్ష్యంరథంగరుడంచ - తార్క్ష్యస్స్యాదశ్వకర్ణాఖ్యేవృక్షేరథతురంగయోః। తార్క్ష్యం రసాంజనేతార్క్ష్యోగరుడేగరుడాగ్రజేఇతివిశ్వః - ఆరుహ్యనభసీవభూతలె అనుద్ఘాతేనాప్రతిహతేనసుఖఃసుగమఃతేనాధ్వనాయయౌ - గరుడమారుహ్యనభసీవరథమారుహ్యభూతలెప్యప్రతిహతంయయౌ గరుడవదేవతద్రథస్యాపిసర్వత్రాప్రతిహతగతిత్వాదిత్యర్థః-నాయంశ్లేషః- ప్రకృతాప్రకృతవాదేపితార్క్ష్యమితివిశేష్యశ్లేషాయోగాదన్యత్రాప్రసంగాచ్ఛ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥

హస్తేతి॥ అత్రనృపవిశేషణానిశార్ఙ్గిణ్యపివిభక్తివిపరిణామేనయోజ్యాని- హస్తస్థితైఃఅఖండితైశ్చక్రరేఖాభిఃశాలంతఇతితథోక్తాః- అన్యత్రచక్రం సుదర్శనంతచ్ఛాలినం- ద్విజేంద్రకాంతాఃబ్రాహ్మణోత్తమప్రియాః - అన్యత్రద్విజేంద్రశ్చంద్రః-తస్మాత్సోమరాజానోబ్రాహ్మణాఇతిశ్రుతేః- అతఏవ - ద్విజరాజశ్శశధరఇత్యమరః- తద్వత్కాంతంసుందరంశ్రియాశోభయాశ్రితవక్షసో

ర్గైర్నృపాశ్శార్ఙ్గిణమన్వయాసిషుః॥౩॥ శుక్లైస్సతారైర్ముకులీకృతైస్స్తుపైః
కుముద్వతీనాం కుముదాకరైరివ। వ్యుష్టం ప్రయాణం చ వియోగవేదనావిధూననా
రీకమభూత్సమం తదా॥౪॥ ఉత్క్షిప్తగాత్రస్స్మ విడంబయన్నభస్సముత్పతిష్యం

వ్యాప్తోరస్కాః - అన్యత్ర రమయాధిష్ఠితోరస్కం సత్యే సత్యవచనే అనురక్తాః - అన్యత్ర సత్యాయాం సత్యభామాయామనురక్తం - నరకస్య నిరయస్య జిష్ణవః - అన్యత్ర నరకాసురస్య జేతారం * గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుః - నరకో నిరయో దైత్యే ఇతి విశ్వః - ఏవంభూతాన్నృపా ఏవంభూతం శార్ఙ్గిణం గుణైర్వినయాదిభిర్హీనాస్తు నాఽన్వయాసిషుః అనుజగ్ముః - గుణైః పూర్వోక్తైరన్వకార్షుశ్చ - యాతేర్లుఙి సగిటౌ సిచ్ - అత్ర శార్ఙ్గిణః నృపాణాం చ ప్రకృతత్వాత్ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయః శబ్దశ్లేషః॥ ౩

శుక్లైరితి॥ శుక్లైః శుభ్రైః సతారైస్సరజ్జుకైః సకణికైశ్చ ముకులీకృతైర్వాహనసౌకర్యాయ సంకోచితైః - అన్యత్ర రాత్రివికాసిత్వాత్ ముకుళత్వం నీతైః దూష్యైః పటమందిరైరితి యావత్ - కుముదాకరైః కుముదప్రాయైరివోపలక్షితం - అన్యత్ర తుల్యైరివ కుముదాకరైరుపలక్షితం వియోగవేదనయా విరహవ్యథయా విధూనాః పరితప్తాః * ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం - తా నార్యో యస్మిన్ తత్తథోక్తం - ద్వయోరపి వియోగకాలత్వాదితి భావః * నద్యృతశ్చేతి కప్ - కుముదాన్యాసాం సంతీతి కుముద్వత్యః కుముదప్రాయాః భూమయః - కుముద్వాన్ కుముదప్రాయ ఇత్యమరః కైరవిణ్యో వా - కుముద్వతీ కైరవిణ్యామితి విశ్వః - కుముదనడవేతసేభ్యో డ్మతుబితి డ్మతుప్ ప్రత్యయః * మాదుపధాయా ఇతి మకారస్య వత్వం - తాసాం కుముద్వతీనాం సంబంధి వ్యుష్టం ప్రభాతం - వ్యుష్టం ప్రభాతం ప్రత్యూషమిత్యభిధానచింతామణిః - తత్ర కించిత్పరత్వాత్సంబంధిత్వం - ప్రయాణం చ సేనానామితి శేషః - తదా తస్మిన్ కాలే సమముక్తరీత్యా అన్యోన్యసదృశమభూత్ - వ్యుష్టప్రయాణయోర్ద్విత్వేఽపి సముదాయవివక్షాయామభూదిత్యేకవచనం - వ్యుష్టం ప్రయాణం చ ద్వయమపి సమమభూదిత్యర్థః - అత్ర వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతస్య ప్రయాణస్య అప్రకృతవ్యుష్టసామ్యోక్తేరుపమాశ్లేషసంకీర్ణా॥ ౪

ఉత్క్షిప్తేతి॥ ఉత్క్షిప్తగాత్ర ఉన్నమితపూర్వకాయః అత ఏవ నభః ఖం ప్రతి సముత్పతిష్యంతం ఉత్పతనోద్యుక్తం అగేంద్రం మహాద్రిం విడంబయన్ననుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అభూతోపమేతి కేచిత్ - ఉచ్చైరున్నతః కరేణుః * కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభే ఇత్యమరః - ఆకుంచితో నమితః ప్రోహః గజాంఘ్రిః * గజాంఘ్రిపర్వణోః ప్రోహ ఇతి విశ్వః * తత్ర నిరూపితక్రమం కృతపాదన్యాసం నిషాదినం యంతారం - ఆరోహయత్ స్వస్య యమేన స్వాత్మన్యారోపయత ఇత్య

తమగేంద్రముచ్చకైః। ఆకుంచితప్రోహణనిరూపితక్రమం కరేణురారోహయతే నిషాదినం॥౪॥ స్వైరం కృతాస్ఫాలనలాలితాః పురఃస్ఫురత్తనూన్ దర్శితలాఘవక్రియాః। పంక్త్యావలగ్నైకసవల్గపాణయస్తురంగమానారురుహుస్తురంగిణః॥౫॥ అహ్నాయయావన్న చకారభూయసే నిషేదివానాసనబంధధుర్ద్విపే। తీవ్రోత్థితాస్తావదసహ్యరంహసో విశృంఖలంశృంఖలకాః ప్రతస్థిరే॥౬॥ గండోజ్జ్వలాము

ర్థః - రుహేర్గత్యర్థత్వాత్ * గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుర్నిషాదినః కర్మత్వం-అత్రకర్త్రభిప్రాయే* ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదేసిద్ధేపిప్రయోగవైచిత్ర్యస్యాప్యలంకారత్వాదకర్త్రభిప్రాయేపణౌయత్కర్మణౌచేత్సకర్తానాధ్యానేఇతిఆత్మనేపదం-అణికర్మణః కరేణోరేవాత్రణ్యంతేకర్తృత్వాత్తస్యైవచాధారత్వకర్మత్వాదితి। నను యత్సంగ్రహణమన్యకర్మార్థమిత్యుక్తం తేనకర్మమాత్రనిషేధాత్కథంనిషాదికర్మణ్యాత్మనేపదం- సత్యం -అన్యేషాంమతం తత్ భాష్యకారస్యతుదర్శయతే - భృత్యాన్రాజేత్యుదాహరణాదణికర్తృకర్మస్యైరి క్తకర్మణఏవనిషేధోవివక్షితశ్చైయటః-తదేతత్సర్వగ్ర్వేదితవ్యస్మాభిఃకిరాతార్జునీయటీకాయాంఘంటాపథే - ససంతతందర్శయతేగతస్మయఇత్యత్ర-స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౪

స్వైరమితి॥తురంగిణోశ్వారోహాఃపురఃపూర్వంస్వైరంస్వచ్ఛందంకృతంయదాస్ఫాలనం పాణితలేనాంగసంఘట్టనంతేనలాలితాస్తోషితాఇత్యర్థః-అతఏవస్ఫురత్తనూన్ప్రకాశమానదేహాన్- తురంగమానశ్వాన్దర్శితంలాఘవంశైఘ్ర్యంయాసుతాః - క్రియాఃఉత్పతనకర్మాణియేషాంతే-పంకః పల్యాణకోటిః * పంకఃపర్యాణభాగేస్యాదితివిశ్వః- తత్రావలగ్నఃసక్తఏకఏవైకః సవల్గోముఖరజ్జుసహితఃపాణిర్యేషాంతేతథోక్తాః-సంతఃఆరురుహురారూఢాఃస్వభావోక్తిః॥ ౫

అహ్నాయేతి॥నిషేదివానుపవిష్టఃనిషాదీతిశేషః * భాషాయాంసదవసశ్రువఇతిక్వసుప్రత్యయః - భూయసేదిపీయసేఅధ్వనేభూయాంసమధ్వానం గంతుమిత్యర్థః* క్రియార్థోపపదస్యేతిచతుర్థీ-అహ్నాయఝటితి * ద్రాక్ఝటిత్యంజసాహ్నాయేత్యమరః - యావదాసనబంధంగాఢమాసనవిశేషంయావన్నచకార - తావత్ తీవ్రంతీక్ష్ణం - ఉత్థితాఃఅసహ్యరంహసోదుస్సహవేగాః శృంఖలకాః - కరభాఉష్ట్రశాబకాః * కరభాస్స్యుశ్శృంఖలకాదారవైఃపాదబంధనైరిత్యమరః - విశృంఖలమనర్గళంప్రతస్థిరేప్రస్థితాః సమవప్రవిభ్యఃస్థఇతిఆత్మనేపదం -ఏషాపిస్వభావోక్తిః॥ ౬

గండేతి ॥సుఖమక్లిష్టంయథాతథా ప్రాప్తుంగంతుంమనోయస్యసఃప్రా

జ్జ్వలనాభిచక్రయావిరాజమానాన్న పయోధరశ్రియా। కశ్చిత్సుఖం ప్రాప్త
మనాస్సుసారథీరథీం యువయోజావిధురాంవధూమివ॥ ౮ ॥ఉత్థాతుమిచ్ఛన్విధృ
తః పురోబలాన్నిధీయమానే భరభాజియంత్రకే। అర్ధోద్ధతోద్గారవిఘుర్ఘుర
స్వరః స్వనామనిన్యేరవణస్స్ఫుటార్థతామ్॥ ౯ ॥నస్యాగృహీతోపిధువన్విషాణ

ప్తుగా వాః అన్యత్రసుఖమానందంలబ్ధుకామః * తుం కామమనసోరపీతిమకారలోపః - శోభనః సారథిర్యస్య సః సుసారథిః అన్యత్రసుసహాయవాన్ - కశ్చిత్తోత్ర- పిరథీకామించగండైః చిహ్నైః ఉజ్జ్వలామన్యత్రకపోలోజ్జ్వలాం * గండః కపోలేచిహ్నెచేతివిశ్వః - ఉజ్జ్వలానాభిర్నిలక్షుధ్యం యయోస్తైచక్రైరథాంగైయస్యాస్తయోజ్జ్వలనాభిచక్రయా- అన్యత్రోజ్జ్వలం నాభిచక్రం నాభిమండలం యస్యాస్తయా* నాభిః ప్రాణ్యంగకే ముఖ్యే చక్రాంగేచక్రవర్తినోరితివిశ్వః నవయా ప్రత్యగ్రయా ఉదున్నతా అరాశ్చక్రశలాకాః-అరంతుశీఘ్రేచక్రాంగకాఖితివిశ్వః - తేషాం శ్రియా అన్యత్రఉదరస్యమధ్యస్యశ్రియా శోభయావిరాజమానాం - విగతాధూరగ్రం యస్యాః సావిధురా * ధూః స్త్రీక్లీబేయానముఖమిత్యమరః * ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతః - సానభవతీత్యవిధురాతాం సధురామిత్యర్థః - అన్యత్రావిధురామవికలాం రథీం శకటీం* బాహ్వాదిభ్యశ్చేతివికల్పేనజీష్ - వధూమివయువయోజయోజయామాస -అత్రశబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్సభంగాభంగపదమిశ్రణాదుభయగోచరత్వాచ్చ ప్రకృతాప్రకృతగోచరః శబ్దార్థశ్లేషః॥ ౮

ఉత్థాతుమితి॥ ఉత్థాతుమిచ్ఛన్నుద్గాయగంతుమిచ్ఛన్నిత్యర్థః - అతఏవపురోగ్రేబలాద్విధృతోగృహీతః - రౌతీతిరవణః ఉష్ట్రః- రుశబ్దఇతిధాతోః * చలనశబ్దార్థాదకర్మకాద్యుజితియుచ్ ప్రత్యయః- భరభాజి భారయుక్తేయంత్రకే ఆచపనే - నిధీయమానే నిక్షిప్యమాణేసతి- అర్ధోద్గతేనాతిభరాదర్ధనిస్సృతేనోద్గారేణ స్వజగ్ధపిచుమందాదిగ్రాసేన విఘుర్ఘురోవిషమః స్వరోయస్య సః స్వనామురవణసంజ్ఞాంస్ఫుటార్థతాం నిన్యే రౌతీతిరవణ ఇతివ్యుత్పన్నం స్వనామయథార్థమకరోదిత్యర్థః అత్ర స్వనకరణపదార్థస్య విశేషణగత్యానామ్నాన్వర్థతాహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే॥ ౯

నస్యేతి॥ నసిభవానస్యా నాసికారజ్జుః * శరీరావయవాచ్చేతియత్ -తస్యాం గృహీతోపిధృతోపి - విషాణయోర్యుగం - ధువన్ విధూన్వన్ -శృంగద్వయం కంపయన్-ధువతేసౌదాదికాల్లటశ్శత్రాదేశః-తూత్కారఇతిశబ్దానుకరణం- అమర్షజః శబ్దనిరాసోవాసతూత్కారం యథాతథావివర్తితం - త్రికం పృష్ఠవం

దౌర్యోగంసఖాత్కారవివర్జితత్రికః। గోణీం జనేన స్మ నిధాతుముద్ధృతామ
నుక్షణన్నౌక్షతరః ప్రతీచ్ఛతి॥ ౧౦ ॥ నానావిధావిష్కృతసామజస్వరః సహస్ర
వర్త్మా చపలైర్దురధ్యయః । గాంధర్వభూయిష్ఠతయా సమానతాం స సామవే
దస్య దధౌ బలోదధిః॥ ౧౧ ॥ ప్రత్యన్యనాగం చలితస్త్వరావతా నిరస్య కుంఠం దధ
తాన్యమంకుశమ్। మూర్ధానమూర్ధ్వాయతదంతమండలం ధువన్నరోధి ద్విరదో
నిషాదినా॥ ౧౨ ॥ సంమూర్ఛదుచ్ఛృంఖలశంఖనిస్స్వనః స్వనః ప్రయాతే పటహ

శాధరసంధిర్యేన * పృష్ఠవంశాధరే త్రికమిత్యమరః- తనురుక్షా ఉక్షతరః - అద
మ్యః గౌః * వత్సోక్షాశ్వర్షభేభ్యశ్చ తనుత్వ ఇతి ష్టరచ్ ప్రత్యయః- జనేన నిధా
తుం పృష్ఠే నిక్షేప్తుమనుక్షణముద్ధృతాం- గోణీం న ప్రతీచ్ఛతి స్మ న స్వీకృతవాన్
నిధాతుమవసరం న దత్తవానిత్యర్థః॥ ౧౦

నానేతి ॥ నానావిధమావిష్కృతాః సామజానాం గజానాం స్వరాః ధ్వన
యో బృంహితాని యస్మిన్ సః * మతంగస్సామజో గజ ఇతి సజ్జనః అన్యత్ర నానావి
ధమావిష్కృతాః ఉచ్చారితాః సామజాః బృహద్రథంతరాదిసామోద్భవాః స్వ
రాః క్రుష్టాదయస్సప్తస్వరాః యస్మిన్ సః సహస్రవర్త్మా బహుభిర్మార్గైర్గ
చ్ఛన్ అన్యత్ర సహస్రశాఖః- సహస్రశాఖం సామేతి వచనాత్ - చపలైః అధీరైః
దురధ్యయః దుర్గమః- ఇణః ఖల్ప్రత్యయః అన్యత్ర శక్యాధ్యయనః- ఇఙః ఖల్ప్రత్య
యః- గంధర్వాః అశ్వాః తత్కర్మ గాంధర్వం- ప్రాణిరజతాదిత్వాదఞ్ప్రత్యయః-
వాజివాహార్వగంధర్వేత్యమరః- అన్యత్ర గంధర్వా దివ్యగాయకాః తత్కర్మ గాం
ధర్వం గానమిత్యర్థః తైర్భూయిష్ఠతయా తత్ప్రాచుర్యేణ ఉపలక్షితః * అంత
రాభవసత్త్వే శ్వే గంధర్వో దైవగాయన ఇత్యమరః - ఈదృశః స బలోదధిః సేనా
సముద్రః - సామవేదస్య సమానతాం దధౌ తత్సామ్యం భూదిత్యర్థః- అత్రైక
నాళావలంబిన్యాయేన ఏకశబ్దాదనేకార్థాభిధానాదర్థశ్లేష ఉభయవిషయః॥

ప్రతీతి॥ అన్యనాగం ప్రతి అన్యగజం ప్రతి చలితః యోద్ధుం ప్రస్థితః ద్విరదః గజః
కుంఠమతిప్రహారాన్నివృత్తనైశిత్యం అంకుశం నిరస్యాన్యమంకుశం దధతా త్వ
రావతా వేగవతా నిషాదినా యంత్రా- ఊర్ధ్వాయతమంకుశాఘాతవ్యథయా ఉ
పరి ప్రసారితం దంతమండలం విషాణవలయం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా- మూ
ర్ధానం ధువన్ కంపయన్- ధువ తేస్తౌదాదికాల్లటః శత్రాదేశః- కథం చిదరోధి
రుద్ధః- రుధేః కర్మణి లుఙ్ అత్రాపి ద్విరదవిషాదివిశేషణద్వారా కావ్యలింగస్వ
భావోక్త్యోస్సంకరస్సుగమః॥ ౧౨

సంమూర్ఛదితి ॥ శార్ఙ్గిణి కృష్ణే ప్రయాతే ప్రచలితే సతి సంమూర్ఛన్
వ్యాప్తిం గచ్ఛన్ ప్రచురీభవన్ - ఉచ్ఛృంఖలో నర్గళః శంఖానాంస్వ

స్యశార్ఙ్గిణః । సత్త్వానియస్యనితరాంమహాంత్యపివ్యథాందధుర్యేషామపిమేదినీ
భృతామ్॥౧౩॥కాలేయకస్ఫుటవిలేపనశ్రియందధతిదిశాముల్లసదంశుభాస్వతి।
ఖాతంఖురైరున్నతభుజాంపప్రథేగిరేరథైఃకాంచనభూమిజంరజః॥౧౪॥మంద్రైర్గ
జానాంరథమండలస్వనైర్నిజుహ్నువేతారతరమేవబృంహితమ్। తారైర్వ్య

చజన్యాదీనాం- స్వనోయస్మిన్పటహేస్యస్వనఃధ్వనయానాముభయేషామపి మేది
నీభృతాంరాజ్ఞాంపర్వతానాంచసంబంధీని మహాంత్యపిధీరాణ్యపిసత్త్వానిబలా
నిభూతానిచనితరాంవ్యథాందధుః- కృష్ణస్యపటహశ్రవణాద్రాజ్ఞాంబ
లాన్యభిభవశంకయావ్యథితాన్యాసన్ - తథాగిరిస్థితాః సింహాదయోజంత
వశ్చకిమిదమితిససాధ్వసాఆసన్నిత్యర్థః * వ్యవసాయేస్వభావేచపిశాచాదా
వుణేబలేద్రవ్యాత్మభావయోస్సత్త్వమస్త్రియామ్ జంతుష్వితిశాశ్వతః - నీ
వాహ్యాహార్యతేస్సేతివచనాన్నయతేఃద్వికర్మకత్వం అత్రప్రకృతపటహ
ధ్వనివర్ణనేనమేదినీభృతాంద్వయానాంప్రకృతానామేవవ్యథానయనసాధ
ర్మ్యాద్దౌపమ్యస్యగమ్యతాయాంకేవలాప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితాశ్లేష
ప్రతిభోత్థాపితా॥ ౧౩

కాలేయకేతి॥దిశాంకాలేయకస్ఫుటవిలేపనశ్రియంకుంకుమచూర్ణచర్చన
శోభాం* కుంకుమంఘుసృణంపుంస్యంపోప్రిక్తంలోహితచందనం - కాశ్మీరజంచవి
ద్వద్భిఃకాలేయంజాంగలంస్మృతమితిహలాయుధః దిశత్ దదత్ -ఉల్లసంతీస్ఫు
రంతీ అంశుమద్ద్యుతి రక్తప్రభాయస్మింస్తత్ ముద్గభుజాం అశ్వానాంఖురైఃశ
ఫైః * శఫంక్లీబేఖురఃపుమానిత్యమరః-ఖాతంవిదారితంగిరేఃరైవతకాద్రేఃఅ
ధఃయాకాంచనీభూమిఃతజ్జంరజఃపప్రథేవిససార-ఏతేనభగవాన్రైవతకాదవ
తీర్ణఇత్యుక్తం-అత్రరజసఃకాంచనభూమిజత్వేనకుంకుమవిలేపనశ్రీసదృశశ్రీ
జనకత్వాత్ కావ్యలింగసంకీర్ణానిదర్శనా॥ ౧౪

మంద్రైరితి॥మంద్రైఃగంభీరైః * మంద్రస్తుగంభీరఇత్యమరః - రథమం
డలస్వనైః రథౌఘధ్వనిభిః - తారతరం మంద్రమేవగజానాంబృంహితంబృం
హణం-నపుంసకేభావేక్తః-నిజుహ్నువేతిరస్కృతం- గజధ్వనిరేకరూపత్వేనర
థశబ్దాన్నపృథగశ్రావీత్యర్థః-అతఏవసామాన్యాలంకారః- హ్నుఅపనయనఇ
తిధాతోఃలిపూర్వాత్కర్మణిలిట్ * కుహ్వాంశ్చురిత్యభ్యాసహకారస్యజ
కారః తారైరత్యుచ్చైఃఉచ్చైస్త్వరగఃలక్షణైః - తారోత్యుచ్చైరిత్యమరః - తు
రంగహేషితైఃఅశ్వనిస్వనైః-హేషాహ్రేషాచనిస్వనఇత్యమరః - తేషుమం
ద్రధ్వనిషుపరభాగలాభతఃసాదృశ్యేనోత్కర్షలాభాత్ పరిస్ఫుటైః వ్యక్త
రూపైరేవబభూవేభూతం-తారత్వాత్సనతిభూతమస్త్రాయతేత్యర్థః-అతఏవాత

భూవే పరభాగలాభతః పరిస్ఫుటైస్తైస్తురంగహేషితైః॥౧౫॥ అన్యే తు కామో
వహతాంకుశగ్రహస్తిరోగతం సాంకుశముద్వహన్ శిరః। స్థూలోచ్చయేనాగమ
దంతికాగతాం గజో౽గ్రయాతాగ్రకరః కరేణుకామ్॥౧౬॥ యాంతో౽స్పృశంత
శ్చరణై రివావనిం జవాత్ప్రకీర్ణై రభితః ప్రకీర్ణకైః। అద్యాపి సేనాతురగాస్సవి
స్మయైరలూనపక్షా ఇతి మేనిరే జనైః॥౧౭॥ ఋజ్వీర్దధానై రవతత్య కంధరాశ్చ
లావచూడాకులఘుర్ఘరారవైః। భూమిర్మహత్యప్యవిలంబితక్రమం క్రమేళ

గుణాలంకారః- సతి హి తావతద్రూపస్వీకారః స్యాదతద్గుణ ఇతి సామాన్యలక్ష
ణాత్ సామాన్యాతద్గుణయో స్సంసృష్టిః భువో౽భావే లిట్॥ ౧౫

అన్యే తు కామ ఇతి॥ అంతికాగతాం దైవాత్సమీపాగతాం కరేణుమేవ కరేణు
కాం కరిణీం - కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః - అన్యేషు కామః అనుగంతుకా
మః-తుం కామమనసోరపీతి మకారలోపః-అత ఏవ అవమతః అవధూతః అంకుశగ్ర
హో అంకుశధారణం యేన సః - సాంకుశం తిరోగతం - అంకుశాకర్షణేన తిర్య
గ్భూతం శిరో మస్తకం-ఉద్వహన్ అగ్రయాతాగ్రకరః- కరిణీగ్రహణాయ పురః
ప్రసృతాగ్రహస్తః గజః-స్థూలోచ్చయేన గతివిశేషేణాగమత్ జగామ-స్థూలో
చ్చయస్త్వసాకల్యే గజానాం మధ్యమే గతే ఇత్యమరః-స్వభావోక్తిః॥ ౧౬

యాంత ఇతి॥ జవాద్వేగాచ్చరణైరవనీమస్పృశంత ఇవ యాంతః ధావంతః
అభితః ప్రకీర్ణై రుభయతః ప్రసృతైః- ప్రకీర్ణకైశ్చామరైః-ఉపలక్షితాః-చా
మరం తు ప్రకీర్ణకమిత్యమరః-సేనాతురగాః భూషణచామరైర్హేతుభిరద్యా
పి అలూనపక్షా అచ్ఛిన్నపక్షా ఇతి సవిస్మయైర్జనైర్మేనిరే- ప్రతర్కితా ఉత్ప్రే
క్షితా ఇతి యావత్ -పురా కిల అశ్వాస్సపక్షాస్సురైః ఛిన్నపక్షా ఇత్యాగమః- అత
ఏవ వాజిన ఇతి ప్రసిద్ధిః - అత్ర పార్శ్వప్రసృతచామరయోగనిమిత్తేయమశ్వా
నాం సపక్షత్వోత్ప్రేక్షా-సా చ పూర్వోత్ప్రేక్షాసాపేక్షేతి సజాతీయసంకరః॥

ఋజ్వీరితి॥ కంధరాః గ్రీవాః - గ్రీవాయాం శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః -
ఋజ్వీరవక్రాః అవతత్య స్వాభావిక్యపి వక్రతా యథా వైతి తథా ప్రసార్య-దధా
నైః చలావచూడాః చంచలకర్ణచామరాః - తే చ తే ఆకులఘుర్ఘరస్వరాశ్చ
తైః-క్రమేళకైరుష్ట్రైః-ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగా ఇత్యమరః - మహతీ ద
వీయస్యపి భూమిరధ్వదేశః- అవిలంబితక్రమం-క్రమః పదక్షేపః- ద్రుతపాదక్షే
పం యథా తథా తత్క్షణమేవ తస్మిన్నేవ క్షణే-అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా- చి
చ్ఛిదే క్షుణ్ణా-కర్మణి లిట్ - మహాంతమధ్వానం క్షణాత్ చూర్ణయంతో జగ్మురు
ష్ట్రా ఇత్యర్థః-స్వభావోక్తిః॥ ౧౮

తూర్ణమితి॥ అధ్వని ప్రణేత్రా సారథినా- ఉచ్చకైస్తారం కృతనాదం

త్రైస్తత్క్షణమేవచిచ్ఛిదే॥౧౮॥ తూర్ణంప్రణేత్రా కృతనాదముచ్చకైః ప్రచో
దితం వేసరయుక్తమధ్వని। ఆర్తీయునేమిక్షతసాంద్రమేదినీరజశ్ఛయాక్రాంత
భయాదివాద్రవత్॥౧౯॥ వ్యావృత్తవక్త్రైరఖిలైశ్చమూచరైర్వ్రజద్భిరేవక్ష
ణమీక్షితాననాః। వల్గద్గరీయఃకుచకంప్రకంచుకంయయుస్తురంగాధిరుహోఽవ
రోధికాః॥ ౨౦ ॥ పాదైఃపురఃకూబరిణాంవిదారితాః ప్రకామమాక్రాంతతలా
స్తతోగజైః। భగ్నోన్నతానంతరపూరితానతా బభుర్భువఃకృష్టసమీకృతా ఇ
వ॥౨౧॥ దుర్దాంతముత్ప్లుత్యనిరస్తసాదినంసహాసహాకారమలోకయజ్జనః। ప

త్రాసార్థంకృతారవంయథాతథాతూర్ణంశీఘ్రం ప్రచోదితం ప్రేరితం వేగేన
సరంతీతి వేసరాః గర్దభేనాశ్వాయాముత్పన్నాః అశ్వతరాఖ్యా భారవహాః ప
శువిశేషాః-పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః-తద్యుక్తం శకటం వేసరయుక్తమిత్యుచ్యతే-తత్రత్యేన-ఆర్తీయయో నేమీ చక్రధారే-చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమ
రః-తాభ్యాంక్షతః ఉద్ధతఃసాంద్రశ్ఛాయః మేదినీరజసాంచయః సమూహః తస్యా
క్రాంతేరాక్రమణాత్ భయాదివ అద్రవత్ అధావదితి వేగాతిశయోక్తిః - హే
తూత్ప్రేక్షా॥ ౧౯

వ్యావృత్తేతి॥ వ్రజద్భిరగ్రే గచ్ఛద్భిరేవ నతు తిష్ఠద్భిః- కంచుకిభయాదితి భా
వః-అతఏవ వ్యావృత్తవక్త్రైః పరావర్తితముఖైః-అఖిలైః చమూచరైః సేనాచర
పురుషైః*చ రేష్టః క్షణమీక్షితాననాః నతు చిరం తావతైవ తాసాం దృష్టిపథాతివృ
త్తేరితి భావః-తురంగానధిరోహంతీతి తురంగాధిరుహః అశ్వాధిరూఢాః* అన్యే
భ్యోఽపిదృశ్యత ఇతి క్విప్-అవరోధః ఆసామస్తీత్యవరోధికాః అంతఃపురస్త్రియః *
అత ఇనిఠనావితి ఠన్ ప్రత్యయః - వల్గతోః తురంగవల్గనాదుల్లలతోః గరీయసోః మ
హత్తరయోః కుచయోః కంప్రః చలః కంచుకః కూర్పాసకో యస్మిన్ కర్మణి తద్య
థాతథా యయుః-స్వభావోక్తిః॥ ౨౦

పాదైరితి॥ కూబరః యుగంధరః దారువిశేషః-కూబరస్తు యుగంధర ఇత్యమ
రః-స ఏషామస్తీతి కూబరిణాం రథానాం పాదైశ్చక్రైః పురః పూర్వం విదారితాః
తతో రథనేమివిదారణానంతరం గజైః - ప్రకామం పర్యాప్తమాక్రాంతతలాః -
పాదవిక్షిప్తోపరిభాగాః- అతఏవ భగ్నా విదారితా యే ఉన్నతా ఉత్తానాః అనంత
రాః సన్నిహితభాగాః తైః పూరితా ఆరోపితా ఆనతా నిమ్నభాగా యాసాం తాః
తథోక్తాః - భువః కృష్టసమీకృతాః పూర్వం కృష్టా హలిభిః భిన్నాః అనంతరం బీజా
వపనార్థం సమీకృతా ఇవ బభుః శుశుభిరే॥ ౨౧

దుర్దాంతమితి॥ దుర్దాంతమశిక్షితం-అతఏవ ఉత్ప్లుత్య నిరస్తః పాతితః సా
దీ యంతా యేన తం-కించ ఉరోలంబినః ఉత్పతనక్షోభేన పృష్ఠాద్విస్రస్య ఉరసిలం

ల్యాణతస్త్రస్తమురోవిలంబినస్తురంగమం ప్రద్రుతమేకయాదిశా ॥ ౨౨॥ భూభృ
ద్భిరప్యస్ఖలితాః ఖలూన్నతైరపహ్నువానా సరితః పృథూరపి। అన్వర్థసంజ్ఞైవ
పరం త్రిమార్గగా యయావసంక్షైప్యైః పథిభిశ్చమూరసౌ ॥ ౨౩॥ త్రస్తౌ సమాస
న్నకరేణుసూత్కృతాన్నియంతరి వ్యాకులముక్తరజ్జుకే। క్షిప్తావరోధాంగనము
త్పథేన గాం విలంఘ్య లఘ్వీం కరభౌ బభంజతుః॥ ౨౪॥ ప్రస్తాంగసంధౌ విగతాక్ష
పాటవే రుజా నికామం వికలీకృతే రథే। ఆప్తేన తష్ట్రాభిషజేవ తత్క్షణం ప్రచక్ర

బహూనాత్ పల్యాణతః పల్యయనాత్ త్రస్తం భీతం - అతఏవ ఏకయా అన్యయా ఆది
శా మార్గాంతరేణేత్యర్థః- ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః- ప్రద్రుతం పలాయి
తం తురంగమం జనః సహాసహాకారం హాసహాకారాభ్యాం సహ అవలోకయత్
స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౨౨

భూభృద్భిరితి ॥ ఉన్నతైరపి భూభృద్భిః భూధరైర్భూపైశ్చాస్ఖలితా అప్ర
తిహతాః పృథూర్మహతీరపి సరితో యమునాప్రభృతీర్నదీరపహ్నువానా స్వ
మహిమ్నాచ్ఛాదయంతీ త్రిభిర్మార్గైర్గచ్ఛతీతి త్రిమార్గగా గంగా- పరమ
త్యంతమన్వర్థా అనుగతార్థా సంజ్ఞా త్రిమార్గగా నామధేయం యస్యాః- సైవ ఖలు
త్రిభిరేవ మార్గైర్యయౌ- న చతుర్థేనేత్యర్థః- అసౌ చమూరసం- క్షైప్యైః పథిభిర్య
యౌ- అతో గంగాయా అప్యధికా చమూరితి భావః- అతఏవ వ్యతిరేకాలంకారః భే
దప్రధానం సాధర్మ్యముపమానోపమేయయోః। ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతి
రేకస్స ఉచ్యతే ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౩

త్రస్తావితి ॥ సమాసన్నస్య ప్రత్యాసన్నస్య కరేణోరిభస్య సూత్కృతా
చ్చూత్కారాత్ త్రస్తౌ కరభౌ వేసరౌ- కరభో వేసరే పుష్టే ఇతి సజ్జనః- నియం
తరి సారథౌ వ్యాకులం వ్యగ్రం యథా తథా ముక్తరజ్జుకే త్యక్తప్రగ్రహే సతి - క్షి
ప్తాః పాతితాః అవరోధాంగనా యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ఉత్పథేనాపథేన*
ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినా సమాసాంతః- గాం భూమిం విలంఘ్య దూరమతీత్య ల
ఘ్వీం రథీం బభంజతుః భగ్నవంతౌ- అత్ర త్రాసస్య విశేషణగత్యా భంజనహే
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం- స్వభావోక్త్యా సంకీర్యతే॥ ౨౪

ప్రస్తేతి ॥ ప్రస్తా విశ్లిష్టా- అంగయో రథాంగయోః అంగానాం కరచరణాదీ
నాం చ సంధయః సంధిభాగా యస్య తస్మిన్- విగతమక్షస్య చ క్రోధారకాష్ఠస్య
అక్షాణామింద్రియాణాం చ పాటవం- సామర్థ్యం యస్య తస్మిన్ రథే స్యందనే శరీ
రే చ- రథస్స్యాత్స్యందనే కాయ ఇతి విశ్వః- రుజా భంగేన రోగేణ చ నికామం వికలీ
కృతే మర్బలీకృతే సతి - ఆప్తేన హితేన తష్ట్రా వర్ధకినా ఆప్తేన భిషజా వైద్యేనేవ -

మేలంఘనపూర్వకః క్రమః॥ ౨౫॥ ధూర్భంగసంక్షోభవిదారితోష్ట్రికాగళన్మధుప్లావితదూరవర్త్మని । స్థాణౌనిషంగిణ్యనసిక్షణంపురఃశుశోచలాభాయకృతవ్యయోవణిక్॥ ౨౬॥ భేరీభిరాకృష్టమహాగుహాముఖోధ్వజాంశుకైస్తర్జితకందలీదళః। ఉత్తుంగమాతంగజితాలఘూపలోబలైస్సపశ్చాత్క్రియతేస్మభూధరః॥ ౨౭ ॥ వన్యేభదానానిలగంధదుర్ధరాఃక్షణంతరుచ్ఛేదవినోదితక్రుధః। వ్యా

భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సక ఇత్యమరః- తస్మాదుపవర్ధకస్తస్మై ఇత్యమరః-తత్ క్షణాః-తస్మిన్నేవక్షణే-అత్యంతసంయోగేద్వితీయా-లంఘనంపాదేనాక్రమణం-ఉపవాసశ్చ-లంఘనంతూపవాసేస్యాద్గమనేప్లవనేపిచేతివిశ్వః - తత్పూర్వకః క్రమోవిధిః - ప్రచక్రమేప్రక్రాంతః-ప్రాయేణజ్వరాదిచికిత్సాయాలంఘనపూర్వకత్వాదితిభావః-శ్లేషాలంకారః॥ ౨౫

ధూరితి ॥ స్థాణౌకీలె-స్థాణుఃకీలెస్థిరెహరెఇతివిశ్వః . నిషంగిణిసక్తెఅనసిశకటే - క్లీబేనశ్శకటోస్త్రీస్యాదిత్యమరః - ధురోక్షుస్యభంగేనయఃసంక్షోభోవిపర్యాసః- తేనవిదారితాభిన్నాయాఉష్ట్రికామృణ్మయంమద్యభాండం- ఉష్ట్రికామృత్తికాభాండభేదెకరభయోషితీతివిశ్వః - తతోగళతాస్రవతామధునామద్యేనప్లావితంసిక్తం దూరవర్త్మదీర్ఘాధ్వాయేనతస్మిన్-తథాసతిపురఃపూర్వంలాభాయకృతవ్యయోవణిక్ క్రయవిక్రయికఃక్షణంశుశోచ-అత్రమధుప్రావధనవ్యయయోఃవిశేషణగత్యాశోకహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః॥ ౨౬

భేరీభిరితి॥ భేరీభిరాకృష్టానినిందితానిగుహాముఖానియేనసః భేరీఝాంకారభర్త్సితనితాంతవాత్యాముఖరమహాగుహాద్వారఇత్యర్థః - మహాధ్వజాంశుకైస్తర్జితానిభర్త్సితానికందలీదలానిరంభాపత్రాణియేనసః - ఉత్తుంగైఃమాతంగైఃజితాః అలఘూపలాఃస్థూలపాషాణాయేనసః-భూధరోరైవతకాద్రిఃబలైఃసైన్యైఃపశ్చాత్ క్రియతేస్మపశ్చాత్కృతః- స్వయంగారగమనేనపృష్ఠతఃకృతఇత్యర్థః- ఉక్తవిశేషణమహిమ్నాఅధరీకృతఇతిచప్రతీయతే * లట్ స్మే ఇతిభూతార్థేలట్॥ ౨౭

వన్యేతి ॥ వన్యేభదానానిలగంధేనవనగజమదమారుతగంధాఘ్రాణేనదుర్ధరాః క్రోధాంధ్యాత్ దుర్గ్రహాః-అతఏవక్షణంతరుచ్ఛేదేనవినోదితక్రుధః - ప్రతిగజాసన్నిధానేపివృక్షాణాంభంగేనాపనీతక్రోధాః-ఉన్మదిష్ణవోత్యంతమదశీలాః*అలంకృఞిత్యాదినాఇష్ణుచ్ -వ్యాలద్విపాఃమత్తగజాః- యంతృభిరాధోరణైఃకథంచిదారాత్ దూరాదపథేనామార్గేణ * పథోవిభాషేతినిషేధవికల్పాత్ *ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః*అపథంనపుంసకమితినపుంసకత్వంనిన్యిరేనీతాః - అత్రాపిద్విపవిశేషణానాంతదపనయనహేతుకత్వాత్పూర్వభావో

శేద్వీపాయంత్యభిమన్మదిష్ణవః కథంచిదారాదపథేన నిర్య్యరే ॥ ౨౮ ॥ తైర్వైజయంతీవనరాజిరాజిభిర్గిరిప్రతిచ్ఛందమహామతంగజైః । బహ్వ్యః ప్రసర్పజ్జనతానదీశతైర్భువో బలైరంతరయాంబభూవిరే ॥ ౨౯ ॥ తస్థే ముహూర్తం హరిణీవిలోచనైః సదృంశి దృష్ట్వా నయనాని యోషితామ్ ముహుస్తు మత్వాథ సత్రాసమనేకవిభ్రమక్రియావికారాణి మృగైః పలాయ్యత ॥ ౩౦ ॥ నిమ్నాని దుఃఖాదవతీర్య సాదిభిస్సయత్నమాకృష్టకశాశ్శనైశ్శనైః । ఉత్తేరురుత్తాలఖురారవం ద్రుతాః శ్లథీకృ

త్యాసంకీర్యతే ॥ ౨౮

తైరితి ॥ వైజయంత్యః పతాకాస్తా వనరాజయ ఇవ తాభీ రాజంతీతి తథోక్తైః । గిరీణాం ప్రతిచ్ఛందాః ప్రతినిధయస్తత్సదృశా ఇత్యర్థః - ఏతస్మాదేవ స్పష్టోపమాలింగాదన్యత్రాప్యుపమితసమాసాశ్రయణం - తే చ మహామతంగజా యేషు తైః జనతా జనసమూహాస్తా నద్య ఇవ తాసాం శతాని ప్రసర్పంతి ప్రవహంతి యేషు తైస్తథోక్తైః - బలైః సైన్యైః బహ్వ్యో బహవః * బహ్వాదిభ్యశ్చేతి వికల్పాదీకారః - భువో భూమయః - అంతరయాంబభూవిరే అంతరాయాః కృతా అతిక్రాంతా ఇత్యర్థః - న కేవలం రైవతకాద్రిరేవేతి భావః - బలైర్వైపుల్యాదాచ్ఛాదితా ఇత్యర్థః - ఉక్తవిశేషణావగతసాదృశ్యాదగృహీతభేదాః కృతా ఇతి చ గమ్యతే - ఏతేనాభేదాధ్యవసాయాదేవాస్య క్రమరూపాంతరీకరణస్య బలవిశేషణావగతసాదృశ్యస్య హేతుత్వాత్తరంగభూతోపమాసంకీర్ణం పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం శ్లేషమూలాభేదాతిశయోక్త్యుత్థాపితమితి సంకరః - అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి లిట్ - ఆమ్ప్రత్యయే భువో నుప్రయోగః ॥ ౨౯

తస్థ ఇతి ॥ హరిణీవిలోచనైః సదృంశి సదృశాని * నపుంసకస్య ఝలచ ఇతి నుమ్ యోషితాం నయనాని దృష్ట్వాపి - మృగైః కృష్ణసారైః కర్తృభిర్ముహూర్తమల్పకాలం - ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపి చేతి విశ్వః - తస్థే స్థితం - హరిణీవిలోచనశంకయేతి భావః - అథానంతరమనేకవిభ్రమక్రియాః విలాసక్రియా ఏవ వికారా యేషాం తాని ముహుర్మత్వా సవిలాసాని జ్ఞాత్వేత్యర్థః - సత్రాసం సభయం యథా తథా పలాయ్యత పలాయితం - హరిణీదుర్లభైర్విలాసైర్యోషిన్నిశ్చయాదితి భావః - అత ఏవ నిశ్చయాంతః సంశయాలంకారః - పరాపూర్వాదయతేర్భావే లజ్ * ఉపసర్గస్యాయతావితి లత్వమ్ ॥ ౩౦

నిమ్నానీతి ॥ అర్వతామశ్వానాం * వాజివాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః * అర్వణస్త్రసావనఞ ఇతి త్రాదేశః - వ్రజాః సమూహాః - సాదిభిరశ్వారూఢైః సయత్నమాకృష్టకశాః దృఢగృహీతవల్గాః స్థితః - యద్వా

తప్రగ్రహామవర్ణతాం వ్రజాః॥౩౧॥అధ్యధ్వమారూఢవతైవ కేనచిత్ ప్రతీక్షమాణేనజనమ్ముహుర్ధృతః। దాక్ష్యంహి సద్యఃఫలదంయదగ్రతశ్చఖాదదాశేరయువావనావలీః॥౩౨॥శౌరేః ప్రతాపోపనతైరితస్తతస్సముపాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిః।ఏకాతపత్రా పృథివీభృతాంగణైరభూద్బహుచ్ఛత్రతయాపతాకినీ॥౩౩॥ ఆగచ్ఛతోఽన్వంచిగజస్యఘంటయోఃస్వనంసమాకర్ణ్యసమాకులాంగనాః।దూ

శ్వేదేస్తాడనీకశేత్యమరః - తథాప్యస్యత్రతాడనీవల్గయోఃకశేతిదర్శనాదవిరోధః . శనైశ్శనైఃదుఃఖాత్కృచ్ఛ్రాన్నిమ్నానినిమ్నభూప్రదేశానవతీర్యఉత్తాలఖురారవం - ఉచ్చతరశఫశబ్దంశ్లథీకృతప్రగ్రహంశిథిలితవల్గం చయథాతథా ప్రమత్తాః-సత్వరాస్సంతఉత్తేరుఃఉత్ప్లువిరే - నిమ్నేషుశనైరవతీర్యాథశీఘ్రం ధావంతీత్యశ్వానాం సస్వభావ ఇతిభావః - అతఏవస్వభావోక్తిరలంకారః ॥

అధ్యధ్వమితి ॥ దక్షస్యభావోదాక్ష్యంకౌశలంసద్యఃఫలదంహి- కుతః - యద్యస్మాదధ్యధ్వంఅధ్వని - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః * అనశ్చేతిసమాసాంతోఽచ్ ప్రత్యయః*నస్తద్ధితఇతిటిలోపః - ఆరూఢవతైవఆరుహ్యావస్థితేన-నిష్ఠేతిరుహేః- క్తవతుప్రత్యయః-జనంశనైఃపశ్చాదాగచ్ఛంతంస్వజనంప్రతీక్షమాణేనకేనచిత్పుంసేతిశేషః-ముహుర్ధృతఃస్థాపితోఽపి - దాశేరయువాతరుణోష్ట్రః-విశేషణసమాసఃఅగ్రతోవనావలీశ్చఖాద - పురఃపిచుమందాదికంభక్షయన్నాస్తఇత్యర్థః - నహికుశలోవృథా కాలంయాపయతీతిభావః - అత్రదాక్ష్యసాఫల్యస్యసామాన్యస్యతద్విశేషదాశేరకౌశలేనసమర్థనాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౨

శౌరేరితి ॥ శౌరేఃకృష్ణస్యపతాకినీసేనా - వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః - ప్రతాపేనహరితేజసాఉపనతైర్నమ్రైర్విధేయైరిత్యర్థః -అతఏవేతస్తతఃసమాగతైః-పార్శ్వదేశాదాగతైః ప్రశ్రయనమ్రమూర్తిభిర్హరిసన్నిధౌవినయనమ్రవిగ్రహైః - పృథివీభృతాం రాజ్ఞాంగణైర్హేతునాబహుచ్ఛత్రతయా అసంఖ్యాతాతపత్రవత్తయానిమిత్తేన-ఏకానికేవలానిఆతపత్రాణియస్యాఃసా ఏకాతపత్రా కేవలాతపత్రమయీఅభూత్ -ఆతపత్రాతిరిక్తంనకించిదలక్ష్యతేత్యర్థః- ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః - బహుచ్ఛత్రాప్యేకచ్ఛత్రేతివిరోధావభాసనాద్విరోధాభాసోఽలంకారః॥ ౩౩

ఆగచ్ఛతఇతి॥అన్వంచతీత్యన్వఙ్ తస్మిన్ అనూచిపృష్ఠదేశే*ఋత్విగాదినాంచేఃక్విన్ప్రత్యయః - ఆగచ్ఛతోగజస్యఘంటయోః - స్వనంసమాకర్ణ్యసమాకులాంగనాః సంభ్రాంతవధూకాఃచమూచరాః - దూరాదేవాపావర్తితాఅపసారితాభారస్యాన్నాదేర్వాహనాభారవాహినఉష్ట్రాదిర

రాదపావర్తితభారంహసాః పథోపసస్రుస్త్వరితం చమూచరాః॥౩౪॥ ఓజస్వివర్ణోజ్జ్వలవృత్తశాలినః ప్రసాదినో౽నుజ్ఝితగోత్రసంవిదః। శ్లోకానుపేంద్రస్యపురః స్మభూయసో గుణాన్సముద్దిశ్యపఠంతి వందినః॥౩౫॥ నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలో జలైశ్చలన్సముద్రో౽పి సముజ్ఝతి స్థితిమ్। గ్రామేషు సైన్యైరకరోదవారితైః కిమవ్యవస్థాం చలితో౽పి కేశవః॥౩౬॥ కోశాతకీపుష్పగులుచ్ఛకాంతి

రోహాద్యైస్తైస్తథా సంతః * వాహనమాహితాదితిణత్వం - వహేర్ణ్యంతాత్క్తః-రిట్యుట్ - త్వరితం చపలం శీఘ్రం పథో మార్గాదపసస్రురపజగ్ముః - స్వభావోక్తిః॥ ౩౪

ఓజస్వీతి ॥వందినఃస్తుతిపాఠకాః*వందినస్స్తుతిపాఠకాఇత్యమరః-ఓజస్వివర్ణః తేజస్వివర్ణః క్షత్రజాతిః తస్యయదుజ్జ్వలంవృత్తముదగ్రవ్యాపారో విజయాఖ్యః తేనశాలత ఇతి తచ్ఛాలీ తస్యఅన్యత్ర ఓజస్వివర్ణైః-సమాసభూయిష్ఠైరుజ్జ్వలాస్తైశ్చ తైర్వృత్తశాలినో వసంతతిలకాదిచ్ఛందోబద్ధవిశేషశాలినశ్చ *వృత్తంచారిత్రఛందసోరితి విశ్వః-తథా ప్రసాదో౽స్యాస్తీతి ప్రసాదీ తస్య ప్రసాదినో౽నుగ్రహశీలస్య-అన్యత్ర ప్రసాదగుణయుక్తాన్ * ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్స ప్రసాదో నిగద్యత ఇతి - అనుజ్ఝితే గోత్రసంవిదౌ కులాచారౌ యేన తస్య-అన్యత్ర కులనామనియుక్తాన్ వంశనామాంకితానిత్యర్థః * సంవిద్యుద్ధప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచారనామస్వితి వైజయంతీ-ఏవంభూతస్య ఉపేంద్రస్య హరేర్గుణాన్ సముద్దిశ్యాధికృత్య భూయసో బహులాన్ శ్లోకాన్ స్తుతిపద్యాని-పురో౽గ్రే పఠంతి స్మ -అత్రోపేంద్రస్య తచ్ఛ్లోకానాం చ వర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం శ్లేషకృతసాధర్మ్యాదౌపమ్యగమ్యతాయాం శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా కేవలప్రకృతగోచరా తుల్యయోగితా-శ్లేషశ్చకృతీకృతార్థప్రత్యయేషు శాబ్దః॥ ౩౫

నిశ్శేషమితి॥చలన్ కల్పాంతే క్షుభితః-సముద్రో౽పి జలైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలః నిమజ్జితసకలభూగోళకస్సన్- స్థితిం మర్యాదాం వేలాలంఘనలక్షణాం సముజ్ఝతి త్యజతి- కేశవస్తు ప్రచలితః ప్రస్థితో౽పి అవారితైరపరిమితైః -సైన్యైర్నిశ్శేషమాక్రాంతమహీతలస్సన్ గ్రామేషు అవ్యవస్థామమర్యాదాం కిమకరోత్ నాకరోదేవేత్యర్థః - అత్రోపమానాత్సముద్రాదుపమేయస్య కేశవస్య మర్యాదానతిక్రమేణాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకాలంకారః లక్షణంతూక్తమ్॥౩౬॥

కోశాతకీతి॥ కోశాతకీపుష్పగులుచ్ఛకాంతిభిః - పటోలీప్రసూనగుచ్ఛసచ్ఛాయైః స్మరపాండురైరిత్యర్థః * కోశాతకీ పటోలీస్యాదితి హలాయుధః* ముఖైరుపలక్షితాః - వినిద్రం వికసితం - అతఏవోల్బణం -విపులం బాణస్నీలసైరేయకపుష్పమివ చక్షుర్యాసాం తాః * నీలీఝింటీద్వయోర్బాణా ఇత్యమరః।గా

ఛిమర్జ్ఞైర్వికీర్ణైర్ద్రోల్బణబాణచతుష్పథః । గ్రామీణవధ్వస్తమలక్షితాజనైశ్చిరంవృతీనాముపరివ్యలోకయన్ ॥ ౩౬ ॥ గోష్ఠేషుగోష్ఠీకృతమండలాసనాన్సనాదముత్థాయముహుస్స్ఫురద్బలాన్ । గ్రామ్యానపశ్యత్కపిశంపిపాసతఃస్వగోత్రసంకీర్తనభావితాత్మనః ॥ ౩౭ ॥ పశ్యన్కృతార్థైరపివల్లవీజనోజనాధినాథంనయయౌవితృష్ణతామ్ । ఏకాంతమౌగ్ధ్యానవబుద్ధవిభ్రమైః ప్రసిద్ధవిస్తారగుణైర్విలోచనైః ॥ ౩౮ ॥ ప్రీత్యానియుక్తాంల్లిహతీస్తనంధయాన్నిగృహ్యపారీముభయేన

గ్రామేషుభవా గ్రామీణాః* గ్రామాద్యఖఞావితిఖఞ్ప్రత్యయః తాశ్చవధ్వశ్చ వధ్వః(స్త్రియః) తంకృష్ణం గ్రామాంతగామినమితిభావః-జనైశ్చమూచరైరలక్షితాః వృతిభిస్తిరోహితా ఇత్యర్థః - చిరంవృతీనాంకంటకశాఖావరణానాముపరి ఉపరితనావకాశేవ్యలోకయన్-ఉపమాస్వభావోక్త్యోస్సంకరః॥ ౩౬

గోష్ఠేష్వితి॥సకృష్ణఃగావస్తిష్ఠంత్యేష్వితిగోష్ఠానిగోస్థానాని-గోష్ఠంగోస్థానకమిత్యమరః*సుపిస్థఇతికప్రత్యయః-అంబాంబగోభూమీత్యాదినాషత్వం గోష్ఠీషువార్తాసు * గోష్ఠీసభాయాంవార్తాయామితివిశ్వః - కృతానిమండలాసనాని మండలాకారేణోపవేశనానియైస్తాన్ముహుః - సనాదంక్ష్వేళాట్టహాసారావసహితంయథాతథోత్థాయవల్గతఉత్ప్లవమానాన్-కపిశంమద్యం * కశ్యంమద్యంచమైరేయంకపిశంకపిశాయనమితిహలాయుధః-పిపాసతోముహుర్ముహుఃపాతుమిచ్ఛతః - పిబతేఃసన్నంతాల్లటఃశతరిశప్- స్వగోత్రసంకీర్తనే స్వనామసంకీర్తనేభావితాత్మనఃప్రవర్తితచిత్తాన్కృష్ణనామానిగాయతఇత్యర్థః - గ్రామేషుభవాన్ గ్రామ్యాన్ఘోషజనానిత్యర్థః* గ్రామాద్యఖఞావితియప్రత్యయః అపశ్యదాలోకితవాన్స్వభావోక్తిః॥ ౩౭

పశ్యన్నితి॥ఏకాంతమౌగ్ధ్యేనాత్యంతముగ్ధతయా అనవబుద్ధవిభ్రమైరజ్ఞాతవిలాసైఃకింతుప్రసిద్ధోవిస్తారఏవగుణోయేషాంతైరతివిశాలైరిత్యర్థః - కృతార్థైరపిసకృద్దర్శనాత్ లబ్ధవిస్తారఫలైరపీత్యర్థః - విలోచనైఃజనాధినాథంకృష్ణంపశ్యన్ - వల్లవీజనోగోపాంగనాజనః-వితృష్ణతాంతృప్తతాంనయయౌ భూయోభూయఃపశ్యన్నపినాలంబుద్ధిమవాపేత్యర్థః - తృప్తికారణదర్శనేసత్యపితృప్తికార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిః - సాకృష్ణస్యమదనకోటిలావణ్యలక్ష్మీం వ్యంజయతి॥ ౩౮

ప్రీత్యేతి॥నియుక్తాన్వాపుపాదేవసన్నియుక్తాన్- స్తనంధయంతీపిబంతీతిస్తనంధయాన్వత్సాన్* నాసికాస్తనయోర్ధ్మాధేటోరితిధేటఃఖశ్ప్రత్యయః-ప్రీత్యావాత్సల్యేనలిహతీర్జిహ్వయాస్వాదయంతీః రోహిణీర్గాః * అర్జున్యఘ్న్యారోహిణీస్యాదిత్యమరః -పయఃక్షీరంజానునోరుభయేనజానుద్వయేనపారీందో

జానునోః॥ పథి స్తబ్ధా రాధ్వని గోదోహాన్ సహరిశ్చిరన్నిదధ్యౌ మహాత్మస్స గోదు
హాః॥ ౪౦॥ అభ్యాజతో ఽభ్యాగతజాతతర్ణకా నిధానహస్తస్య పురో దుధుక్షు
తః। వగాద్గవాం హుంకృతిచారునిర్యతీం మధోరరైక్షత గోమతల్లికామ్॥
౪౧॥ స వ్రీహిణాం యావదపాసితుం గతాః శుకాన్ మృగైస్తావదుపద్రుతశ్రియాం
కైదారికాణామభితస్సమాకులాః సహాసమాలోకయతిస్మ గోపికాః॥ ౪౨॥
వ్యాసేద్ధుమస్మానవధానతః పురా చలత్యసావిత్యుపకర్ణయన్నపి। గీతాని గో

హనపాత్రం - పారీ పాత్రీపదాగరయోరితి విశ్వః - నిగృహ్య నిరుధ్య - పథి స్తబ్ధా రాధ్వనివర్తనశీలక్షీరధారాశబ్దం యథా భవతి తథా దుహతః ప్రపూరయతః - దుహేః లటశ్శతరి శప్ - దుహ్యాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - గాః దుహంతీతి గోదుహః గోదోహకాః * సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ - సహరిశ్చిరం నిదధ్యౌ అవలోకయతిస్మ - నిధ్యానమవలోకనమితి వైజయంతీ - స్వభావోక్తిః॥ ౪౦

అభ్యాజత ఇతి॥ అభ్యాజతః దోగ్ధుమభిముఖమాగచ్ఛతః - అజేర్లటశ్శత్రాదేశః - నిధానం పాదబంధనదామ - నిధానం దామసందానం పశూనాం పాదబంధనమితి వైజయంతీ - తద్ధస్తే యస్య తస్య నిధానహస్తస్య దుధుక్షతో దోగ్ధుమిచ్ఛతో దోగ్ధురితి శేషః - దుహేః సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - పుత్వధత్వే - పురో ఽగ్రే ఽభ్యాగతో ఽభిముఖమాగతస్తర్ణకః స్తనపానే త్వరమాణస్తర్ణకో యతిబాలో వత్సో ఽయమస్యాస్తాం - సద్యోజాతస్తుతర్ణక ఇత్యమరః - గవాం వగాద్గో వ్రజాత్ - హుంకృతిచారు హుంకారమనోహరం యథా తథా నిర్యాంతీం నిర్గచ్ఛంతీం - ఇణశ్శతరి ఙీప్ ఇణో యణాదేశః - ప్రశస్తాం గాం గోమతల్లికాం * ప్రశంసావచనైశ్చేతి నిత్యసమాసః - మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాన్యమూనీత్యమరః - మధోరరిర్మధుసూదనః ఐక్షత - ఈక్షితవాన్ - ఈక్షతేర్లఙ్ * ఆడజాదీనామిత్యాట్ * ఆటశ్చేతి వృద్ధిః - స్వభావోక్తిః॥ ౪౧

స ఇతి॥ యావచ్ఛుకాన్ కీరానపాసితుం నివారయితుం గతాస్తావన్మృగైరుపద్రుతశ్రియాముపప్లుతసంపదాం వ్రీహిణాం వ్రీహిమతాం * వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చేతి ఇని ప్రత్యయః - కైదారికాణాం క్షేత్రసమూహానాం - పున్నపుంసకయోర్వప్రః కేదారః క్షేత్రమస్యతు - కైదారకం స్యాత్కైదార్యం క్షేత్రం కైదారికం గణే ఇత్యమరః * ఠఞ్ కవచినశ్చేతి చకారాత్ ఠఞ్ప్రత్యయః - కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ - గోపికాః గోపస్త్రీః అభితః సమాకులాః వ్యగ్రాః ఉభయతః సమాక్రమ్యమాణాః సతీరిత్యర్థః - సహరిః సహాసం సమాలోకయతిస్మ - అత్ర సహాసావలోకనస్య విశేషణగత్యా సమాకులపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః॥ ౪౨

వ్యాసేద్ధుమితి॥ గోప్యః శాలిగోప్త్ర్యః గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్ - గీతాని ఉచ్చై

ప్స్యాః కలమం మృగవ్రజో నసూనమత్తీతి హరిర్వ్యలోకయత్ ॥౪౩॥ లీలాచలత్స్త్రీచరణారుణోత్పలస్ఖలత్తులాకోటినినాదకోమలః। శౌరేరుపానూపమపాహరన్మనః స్వనాంతరాదున్మదసారసారవః ॥౪౪॥ ఉచ్చైర్గతామస్ఖలితాం గరీయసీంతదాతిదూరాదపి తస్య గచ్ఛతః। ఏకే సమూహుర్బలరేణుసంహతిం శిరోభిరాజ్ఞామపరే మహీభృతః ॥౪౫॥ ప్రాయేణ నీచానపి మేదినీభృతో జనస్సమేనై

కర్ణయన్ శృణ్వన్-అసౌ మృగవ్రజః-అసౌ కోపి అస్మాన్వ్యాసేద్ధుం నివారయితుం అవధానతో గీతైకాగ్ర్యాత్-పురాచలతిచలిష్యతి * యావత్పురానిపాతయోర్లడితి భవిష్యదర్థే లట్-ఇత్థం మత్వేతి శేషః-కలమం శాలివిశేషం - నాత్తి నఖాదతి సూనం-ఇత్థం తర్కయన్నితి శేషః-హరిర్వ్యలోకయత్ - అత్ర మృగాణాం కలమఖాదననివృత్తేః గీతాసక్తినిమిత్తాయాస్తదాకర్ణనసుఖభంగహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౪౩

లీలేతి ॥ అనుగతా ఆపః యేషు తే అనూపాః జలప్రాయదేశాః-జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః * ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యబహువ్రీహిశ్చోత్తరపదలోపశ్చ * ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః * ఊదనోర్దేశే ఇత్యూకారః- తేషాం సమీపే ఉపానూపం-సమీపార్థేవ్యయీభావః-లీలయా చలతీ చంచలే యే స్త్రియాశ్చరణౌ అరుణోత్పలే రక్తోత్పలే ఇవ తయోః - స్ఖలంత్యౌ యౌ తులాకోట్యౌ నూపురౌ - పాదాంగదం తులాకోటిర్మంజీరో నూపురోస్త్రియామిత్యమరః - తయోర్నినాద ఇవ కోమలో మధురః ఉన్మదసారసారవః మత్తహంసకూజితం-చక్రాంగస్సారసో హంస ఇతి శబ్దార్ణవే-శౌరేర్మనః స్వనాంతరాదపాహరత్ - అత్ర మనోహరణస్య లీలేత్యాదివిశేషణార్థహేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణం కావ్యలింగమ్॥ ౪౫

ఉచ్చైరితి॥ తదా తస్మిన్సమయే అతిదూరాద్గచ్ఛతోపి తస్య హరేః సంబంధినీముచ్చైర్గతాముత్కర్షమూర్ధ్వముత్థితాం అన్యత్రోర్ధ్వలోకేష్వపి వ్యాప్తాం అస్ఖలితామభంగురాం సత్యాం చ గరీయసీమతిమహతీం పూజ్యాం చ బలరేణుసంహతిం సేనారజస్సంఘాతం-ఏకే కతిపయే మహీభృతః పర్వతాః-ఆజ్ఞాం శాసనం - అపరే మహీభృతో రాజానశ్చ శిరోభిః శిఖరైశ్శీర్షైశ్చ సమూహుః సమ్యగ్వహంతిస్మ-వహేర్లిటిర్ఝుస్సి* వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం-అత్ర హరిమహిమవర్ణనాయాముభయేషామపి మహీభృతాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితా శ్లేషప్రతిభోత్థాపితా చేతి సంకరః॥ ౪౫

ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాచుర్యేణ నీచాన్ కుబ్జానపి మేదినీభృతోద్రీన్ జనో లోకః-సమేన సుగమేన పథా మార్గేణ నైవాధిరోహతి- సా మురారేః సేనా

వపథాధిరోహాత్। సేనామురారేఃపథపవసాపునర్మహామహీధ్రాన్పరితోఽధ్య
రోహయత్॥ ౪౬॥ దంతాగ్రనిర్భిన్నపయోదమున్ముఖాఃశిలోచ్చయానారురు
హుర్మహీయసః। తిర్యక్కటప్లావిమదాంబునిమ్నగావిపూర్యమాణశ్రవణో
దరంద్విపాః॥ ౪౭॥ శ్చ్యోతన్మదాంభఃకణకేనకేనచిజ్జనస్యజీమూతకదంబకద్యు
తా। నాగేననాగేనగరీయసోచ్చకైరరోధిపంథాఃపృథుదంతశాలినా॥౪౮॥భగ్న
ద్రుమాశ్చక్రురితస్తతోదిశఃసముల్లసత్కేతనకాననాకులాః। పిష్టాద్రిపృష్ఠాస్త

పునఃపథో మార్గేణైవమహామహీధ్రాన్- మహాద్రీన్పరితోఽధ్యరోహయత్
లోకేహిసతియుష్మద్ధ్వనితేనశైలాధిరోహణసంభవః- సేనాయాఃసర్వపథాతి
రేకిణ్యాఅభూతపూర్వాఃపరస్సహస్రాఃపంథానఃస్వారోహణేనప్రవర్తితా
ఇత్యర్థః-రోహతేర్గత్యర్థత్వాత్ * గతిబుద్ధీత్యాదినాపథామణికర్తౄణాం
ణౌకర్మత్వం-మహీంధరంతీతిమహీధ్రాః- మూలవిభుజాదిత్వాత్కః - అత్ర
సేనాయాః-పథాంశైలాధిరోహణేనోపమానాత్ జనాదాధిక్యకథనాద్వ్యతి
రేకాలంకారః॥ ౪౬

దంతాగ్రేతి ॥ ద్వాభ్యాంపిబంతీతిద్విపాగజాః* సుపీతియోగవిభాగాత్క
ప్రత్యయః-ఉన్ముఖాఉన్నమితముఖాఃసంతః- దంతాగ్రైర్నిర్భిన్నావిదారితాఃప
యోదాఃశృంగగతాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా తిర్యగూర్ధ్వముఖత్వాత్తి
రశ్చీనంయథాతథాకటేభ్యః-ప్లవంతేక్షరంతీతికటప్లావిభిర్మదాంబునిమ్నగా
భిర్మదజలప్రవాహైర్విపూర్యమాణాని శ్రవణోదరాణి శ్రోత్రవివరాణి య
స్మిన్కర్మణితద్యథాతథామహీయసోమహత్తరాన్శిలోచ్చయాన్శైలాన్ ఆ
రురుహుః-స్వభావోక్తిః॥ ౪౭

శ్చ్యోతదితి॥శ్చ్యోతంతఃక్షరంతోమదాంభఃకణాయస్యతేన - శైషికఃకప్
ప్రత్యయః-జీమూతకదంబకస్యేవద్యుతిర్యస్యతేన- పృథుభ్యాందంతాభ్యాంశా
లతఇతితచ్ఛాలినా-గరీయసాగురుతరేణోచ్చకైరున్నతేన- కేనచిన్నాగేనగజేన
జనస్యపంథాఃమార్గఃఅరోధిరుద్ధఃనగచ్ఛతీతిఅగేనాచలేనతునారోధినరుద్ధః-
త్తమాతంగస్యదురాసదత్వాచ్ఛైలవదనతిక్రమణీయత్వాదితిభావః-అతఏవో
పమానాదగాదుపమేయస్యనాగస్యాధిక్యాద్వ్యతిరేకః॥ ౪౮

భగ్నేతి॥ దంతినోగజాఇతస్తతోభగ్నద్రుమాః-స్వభగ్నాఖిలవృక్షాః-
దిశఃసముల్లసద్భిఃకేతనైరేవకాననైరాకులాఃసంకీర్ణాశ్చక్రుః- తథాతరసా
బలేనపిష్టానిచూర్ణితానిఅద్రిపృష్ఠానియాసుతాఃభువోభూమీః- చలద్భిర్నిజాం
గైరేవాచలైర్దుర్గమాఃదుష్ప్రాపాశ్చక్రుః - అత్రకేతనేష్వంగేషుచకాన
నాచలత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః- తేనగజానాంపురాతనసృష్టిసంహారేణ

తసాం చ దంతిసత్త్వలన్నిజాం గాం చలదుగర్జమాఘోనః॥౪౯॥ ఆలోకయామాస హరిర్మహీధరానధిశ్రయంతీర్గజతాః పరశ్శతాః। ఉత్పాతవాతప్రతికూలపాతినీరుపత్యకాభ్యో బృహతీశ్శిలా ఇవ॥౫౦॥ శైలాధిరోహాభ్యసనాధికోద్ధురైః పయోధరైరామలకీవనాశ్రితాః। తం పర్వతీయప్రముఖా చచాయిరే వికాసవిస్తారితవిభ్రమేక్షణాః॥౫౧॥ సావజ్ఞమున్మీల్య విలోచనే సకృత్ క్షణం మృగేంద్రేణ సుషుప్సునా పునః। సైన్యాన్న యాతస్సమయాపి వివ్యధే కథంసు రాజంభవమస్య ధాష్ట

స్పృష్ట్వాంతర ప్రవర్తనాహావః లోకోత్తరం సామర్థ్యం గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః॥ ౪౯

ఆలోకయామాసేతి॥ హరిర్మహీధరాన్ గిరీన్ - అధిశ్రయంతీరధిరోహంతీః - పరశ్శతాః శతాత్పరాః- అసంఖ్యా ఇత్యర్థః॥ పరశ్శతాద్యాస్తేషాం పరా సంఖ్యా శతాదికాదిత్యమరః * పంచమీతి యోగవిభాగాత్సమాసః రాజదంతాదిత్వాదుపసర్జనస్యాపి శతశబ్దస్య పరనిపాతః- పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః గజతాః గజసమూహాన్ *గజాచ్చేతి వక్తవ్యమితి సామూహికస్తల్ ప్రత్యయః ఉపత్యకాభ్య ఆసన్నభూమిభ్యః- ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరిత్యమరః* ఉపాధిభ్యాం త్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి త్యకన్ ప్రత్యయః- ఉత్పాతవాతేన- ప్రతికూలం తీపతంతి తత్పాతినీరూర్ధ్వంగామినీరిత్యర్థః - బృహతీః శిలా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- ఆలోకయామాస- లోకృ దర్శన ఇతి ధాతోర్లిట్॥ ౫౦

శైలేతి॥ శైలాధిరోహాభ్యసనేన పర్వతారోహణాభ్యాసేనాధికోద్ధురైరత్యున్నతైః పయోధరైః స్తనైరుపలక్షితాః ఆమలకీవనాశ్రితాః - ధాత్రీవనగతాః పర్వతో నివాసో యేషాం తే పర్వతీయాః కిరాతాదయః * పర్వతాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః- తేషాం ప్రముఖాః- వికాసేన విస్మయకృతవిస్తారేణ విస్తారితాః సైనిత్యేన వివర్తితాః విభ్రమా విలాసా యేషాం తానీక్షణాని యాసాం తాః స్త్రియస్తథా సత్యః - తం హరిం చచాయిరే దదృశుః - చాయృ పూజానిశామనయోరితి ధాతోః కర్తరి లిట్ - నిశామనం దర్శనం నిరుపద్యపి నిశామయతేరితి దర్శనపర్యాయే ముఖ్యభట్టమల్లః- ఏతేన హరేః లోకోత్తరలావణ్యం వ్యజ్యత ఇతి - వస్తునా వస్తుధ్వనిః- స్వభావోక్తివృత్త్యనుప్రాసయోః సంసృష్టిః॥ ౫౧

సావజ్ఞమితి॥ సావజ్ఞం సానాదరం యథా తథా విలోచనే సకృదేకవారం - ఏకస్య సకృచ్చేతి సకృదర్థే నిపాతః- క్షణమున్మీల్యోన్మిష్య పునః సుషుప్సునా స్వప్తుమిచ్ఛునా - స్వపేః సన్నంతాదుప్రత్యయః- రుదవిదేత్యాదినా సనః కిత్త్వాత్ *వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- మృగేంద్రేణ సింహేన సమయా సమీపే* సమయానికషాశబ్దౌ సామీప్యే పరికీర్తితావితి సజ్జనః - యాతో గచ్ఛతోఽపి - యాతే

వా॥ ౫౨ ॥ ఉత్సేధనిర్ధూతమహీరుహాణాం ధ్వజైర్జనౌఘరుద్ధోద్ధతసింధుకంపా
సామ్। నాగైరధిష్ఠిస్తమహాశిలంముహుబలంబభూవోపరితన్మహీభృతామ్॥
౫౩॥ శ్మశ్రూయమాణే మధుజాలకేత్రౌగజేనగండంకషతావిధూనితే।క్షుద్రాభి
రక్షుద్రతరాభిరాకులం విదశ్యమానేన జనేనదుద్రువే॥ ౫౪। నీతే పలాశిన్యుచితే శ
రీరవద్గజాంతకేనాంతకమహౌజసా। సంచేరురాత్మానఇవాపరంతునాత్

లలాటః - శత్రాదేశః - సైన్యాత్సేనాయాః * భీత్రార్థానాంభయహేతురిత్య
పాదానత్వం - నవిన్యధేనబిభే - వ్యదభయసంచలనయోరితిధాతోర్లావేలి
ట్-అథవాతథాహీత్యర్థః- అన్యథాభీతత్వేనకథంసురాజంభవంసుఖేనరాజ్ఞా
భూయతే-నకథమపీత్యర్థః - రాజ్ఞాచాయంవ్యాగాణామితిభావః * కత్యర్థకస్య
జోశ్చభూకృఞోరితి కర్తరిపదాదౌ చోపపదేభవతేః ఖల్ ప్రత్యయేనలోపము
మాగమౌ - అర్థాంతరన్యాసః॥ ౫౨

ఉత్సేధేతి॥ నాగైర్గజైరధిష్ఠితాస్తిరస్కృతామహాశిలాఃయేనతద్బలంసై
న్యంధ్వజైరుత్సేధేనౌన్నత్యేననిర్ధూతా అవగణితామహీరుహాయేషుతేషాం
* ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చస ఇత్యమరః - జనౌఘైఃరుద్ధం ప్రతిబద్ధముద్ధతముత్వ
లంసింధురంసింధూనదీవేగోయేషాం మహీభృతాంపర్వతానాంఉపరిముహు
బలభూవమార్గవశాద్భూయసోభూధరాన్సమారురోహేత్యర్థః-హయా
ఘురుద్ధేతిపాఠేహయాఘనఘోటకసమూహేనరుద్ధమిత్యాదిపూర్వవత్ - అ
త్రావరోహణపదుత్కర్షశ్చపరిభావవిశేషణవైభవాత్ ప్రతీయతఇతితద
భేదేనోపరిభావస్య బలభూధరవిశేషణ పదార్థహేతుకత్వాల్లేషప్రతిభా
త్థాపితఃకావ్యలింగవిశేషః॥ ౫౩

శ్మశ్రూయమాణఇతి॥తరౌవృక్షేశ్మశ్రూయమాణేశ్మశ్రువదాచరతితద్వల్లంబమా
నఇత్యర్థః-ఉపమాలంకారః.శ్మశ్రుశబ్దాదాచారక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః అకృ
త్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః-మధుజాలకేక్షౌద్రపటలేగండంకపోలం కషతాత
ద్ఘర్షణం ధేకండూయమానేనగజేనవిధూనితేకంపితేసతి-ధూఞ్కంపనే తాచ్ఛీల్యేకర్మ
ణిక్తః * ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య ఇతినుగాగమః - అక్షుద్రతరాభిరతి
స్థూలాభిఃక్షుద్రాభిఃసరఘాభిః * క్షుద్రావ్యంగానటీవేశ్యాసరఘాకంటకా
రికేత్యమరః - విదశ్యమానేనచంచుభిస్తుద్యమానేనజనేనసమాకులంవ్యగ్రంయ
థాతథాద్రుతవేపలాయితం - భావేలిట్స్వభావోక్తిరుక్తోపమాసంసృష్టా॥

నీతఇతి॥ ఉచితేపరిచితేపలాశినిద్రుమే * పలాశీద్రుద్రుమాగమాఇత్యమ
రః - శరీరవత్ పూర్వశరీరఇవ * తత్రతస్యేవేతివతిప్రత్యయః - అదాంతకర్మ
ణాదుర్దాంతవ్యాపారేణగజాంతక ఇవేతి ఉపమితసమాసః - సాహచర్యా

క్షమారుహాం దేహమివ ప్లవంగమాః ॥ ౫౫ ॥ ప్రహ్వానతీవ క్వచిదుద్ధతిశ్రితః క్వచిత్ప్రకాశానథ గహ్వరానపి । సామ్యాదపేతానితి వాహినీ హరేస్తదాతిచక్రామ గిరీన్ గురూనపి ॥ ౫౬ ॥ సవ్యాప్తవత్యా పరితోఽపథాన్యపి స్వసేనయా సర్వపథీనయానయా । అంభోభిరుల్లంఘితతుంగరోధసః ప్రతీపనామ్నీః కు

త్ తేన గజాంతకేనాంతం నాశం నీతే గమితే సతి ప్లవైర్గచ్ఛంతీతి ప్లవంగమైః కపిభిః ॥ గమేశ్చేతి ఖశ్ ప్రత్యయే ముమాగమః - ఆత్మా మనో జీవో వా ఇవాపరం వృక్షమారురుహుః అపరం దేహమివ క్షణాత్ సంచేరుః సంప్రవిష్టా ఇత్యర్థః - అనేకేవశబ్దా వాక్యధోపమా సా చ శరీరవదితి తద్ధితగతా - అన్యత్ర సమాసగతేతి సంకరః ॥ ౫౫

ప్రహ్వానితి ॥ క్వచిదతీవ నితాంతం - ప్రహ్వాన్ ప్రవణాన్ అన్యత్రానుకూలాన్ క్వచిదుద్ధతం శ్రయంతీత్యుద్ధతిశ్రితః ఔన్నత్యభాజః ఔద్ధత్యభాజశ్చ - శ్రయతేః - క్విప్ తుక్ - క్వచిత్ప్రకాశానసంకటాన గూఢవృత్తీంశ్చ . క్వచిదతిగహ్వరానపి - అపిశ్చార్థే - అప్రవేశాన్ - అన్యత్ర గూఢాంశ్చ - ఇతీత్థం సామ్యాదపేతాన్ విషమరూపాన్విషమవృత్తీంశ్చ - అత ఏవ గురూన్ - మహతోఽపి పూజ్యానపి గిరీంస్తథా హరేర్వాహినీ సేనా అతిచక్రామాతీత్యగతా ఉల్లంఘితా చ ॥ గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయత ఇతి స్మరణాదితి భావః - గురూణామప్యతిక్రమ ఇతి విరోధః అపిశబ్దః సచోక్తవైషమ్యదోషోద్ఘాటనేన పరిహృత ఇతి విరోధాభాసోఽలంకారః - స చ గురూనితి వాక్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపిత ఇతి సంకరః ॥ ౫౬

స ఇతి ॥ స హరిః పరితః సమంతాదపథాన్యమార్గానపి ॥ పథో విభాషేతి నిషేధవికల్పాత్ ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - అపథం నపుంసకమితి నపుంసకత్వం, వ్యాప్తవత్యా సర్వాన్ పథో వ్యాప్నోతీతి సర్వపథీనా ॥ తత్సర్వాదేరిత్యాదినా ఖప్రత్యయః - తయా సర్వపథీనయా అనయా స్వసేనయా నిమిత్తేన అంభోభిరుల్లంఘితాని యుగపదఖిలసేనాప్రవేశేన ప్రతీపగమనాదుపర్యాక్రాంతాని తుంగరోధాంసి యాసాం తాః - నిమ్నం గచ్ఛంతీతి నిమ్నగా నద్యః - తాః ప్రతీపనామ్నీః కురుతే స్మ - ప్రతిగతా ఉత్తానగా ఆపో యాసాం తాః ప్రతీపాః ॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః ॥ ద్వ్యంతరుపసర్గేభ్యోఽప ఈదితీకారః - ప్రతీపా ఇతి నామ యాసాం తాః అథవా ప్రతీపనిమ్నగానాం విరుద్ధం నామ ఉత్తానగా ఇతి నామధేయం యాసాం తాః ప్రతీపనామ్నీః ॥ అనఉపధాలోపినోఽన్యతరస్యామితి జీప్ - తాస్తథా చకారేత్యర్థః అత్ర నిమ్నగానాం ప్రతీపనామసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౫౭

ఋతే స్మ నిమ్నగాః ॥ ౫౬ ॥ యావదవ్యగాహంత న దంతినాం ఘటాస్తురంగమైస్తావదుదీరితం ఖురైః । క్షిప్తం సమీరైస్సరితాం పురః పతజ్జలాన్యశైషీద్రజ ఏవ పంకతామ్ ॥ ౫౭ ॥ రంతుం క్షతోత్తుంగనితంబభూమయో ముహుర్వ్రజంతః ప్రమదం మదోద్ధతాః । పంకం కరాపాకృతశైవలాంశుకాః సముద్రగాణాముదపాదయన్నిభాః ॥ ౫౮ ॥ రుగ్ణోరురోధః పరిపూరితాంభసః సమస్థలీకృత్య పురాతనీర్న

యావదితి ॥ దంతినాం ఘటా గజవ్రజాః జలాని యావన్నవ్యగాహంత నవ్యలోడయన్ - తావత్తురంగమైః కర్తృభిః ఖురైః కరణైః - ఉదీరితం ఉత్థాపితం - అథ సమీరైః మారుతైః క్షిప్తం వికీర్ణం - అత ఏవ పురో గజప్రవేశాత్ప్రాగేవ పతత్ రజో భూరేణు రేవ సరితాం జలాని ప్రకటతాం పంకత్వమశైషీన్నినాయ - నయతేర్ద్విక ర్మకాత్ లుఙ్ సిచివృద్ధిః - అత్రాపి సరితాం పంకత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్తేః పూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౫౭

రంతుమితి ॥ రంతుం క్రీడితుం క్షతాః ఏకత్ర విషాణైరన్యత్ర నఖైశ్చ విదళితాః ఉత్తుంగా నితంబభూమయో రోధోభాగాః శ్రోణిభాగాశ్చ యైస్తే - నితంబో రోధసి స్కంధే శిఖరేపి కటీతటే ఇతి విశ్వః - ముహుః ప్రమదం హర్షం వ్రజంతః - మదేన దానేన దర్పేణ చోద్ధతాః - కరైర్హస్తైరపాకృతాని శైవలాని అంశుకానీవ శైవలానీవాంశుకాని యైస్తే ఇభాః సముద్రం గచ్ఛంతీతి సముద్రగాణాం సముద్రపత్నీనాం నదీనాం ॥ ఏకాజుత్తరపదేణ ఇతి ణత్వం - పంకం కర్దమం - కల్మషం చోదపాదయన్ - పంకోస్త్రీ కర్దమైనసోరితి విశ్వః - యథా మదోద్ధతాః పరాంగనానాం దోషముత్పాదయంతి తద్వదితి భావః - అత్ర ప్రస్తుతేభవిశేషణాదప్రస్తుతస్త్రీసంగ్రహణసాహసికప్రతీతేః సమాసోక్తిః - సా చ పంకయోరభేదాధ్యవసాయాదితి శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితేతి సంకరః ॥ ౫౯

రుగ్ణేతి ॥ ఇభా గజాః రుగ్ణైరురుభిర్మహద్భీ రోధోభిస్తటైః పరిపూరితాంభసో మృత్స్నైః వశోషితజలా ఇత్యర్థః - పురాభవాః పురాతనీః ॥ సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయః - తుడాగమశ్చ ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - నదీః సమస్థలీకృత్య సమస్థలాని కృత్వా మదాంబుభిః స్వమదోదకైః కూలంకషంతీతి కూలంకషాః ॥ సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకష ఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః - తేఓఘాః ప్రవాహా యాసాం తాః ఉభయకూలప్రవాహిన్యోపరా అన్యాః సరితః తథాపూర్వవత్ ప్రవర్తయామాసుః ప్రవాహయామాసుః ఏతేన గజసంపత్తిరుక్తా - అత్ర నదీనాం సమస్థలత్వాసంబంధేపి మదాంబూనాం చ సరిత్త్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి సజాతీయసంకరః ॥ ౬౦

దీః । కూలంకషామస్సరితస్తథాపగాః ప్రవర్తయామాసురశ్వానడాంబుభిః॥ ౬౦ ॥ పద్మైరనన్వీతవధూముఖద్యుతి గతాన్నహంసైః శ్రియమాతపత్రజాం । దూరేభవద్భోజబలస్య గచ్ఛతః తేనే శిలాపమ న్నిమ్నగాః॥ ౬౧ ॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామతనూభిరున్నతైః కరేణుకాదంబకైః । సేనాసుధాక్షాళితసౌధసంపదా పురాం బభాజాం పరభాగమాపపే ॥ ౬౨ ॥ ప్రాసాదశోభాతిశయాలుభిఃపథి ప్రభోర్నివాసాఃపటవేశ్మభిర్బభుః । నూనం సహానేన వియోగవిక్లబాపురఃపురశ్రీరపినిర్యయౌతదా॥ ౬౩॥ వప్మేద్విపానాంపరుదం

పద్మైరితి॥పద్మైరనన్వీతా అప్రాప్తావధూముఖద్యుతిః శ్రీర్యాభిస్తాఃసధూముఖశ్రీ జితపద్మా ఇత్యర్థః అనన్వీతేతి ఈఞ్ గతావితిధాతోః కర్మణి క్తః గంహంసైరాతప త్రజాంఛత్రజన్యాం శ్రియంనగతా అగతాః-ఆతపత్రజితహంస శ్రీకా ఇత్యర్థః ని మ్నగానద్యః శిలోపమాంప్రతీతాః - శిలాసామ్యమతిక్రాంతాగజాయస్మిన్ తత్ స్యగచ్ఛతో భోజబలస్య యాదవసైన్యస్యాదూరేభవన్ - అతివ్యవహితాజాతా ఇత్యర్థః అపకృష్టా ఇతి చ గమ్యతే తదభేదాధ్యవసాయేనైవ నిమ్నగానాం దూరీ భవనస్య తద్విశేషణపదార్థహేతుకత్వాత్ - శ్లేషమూలాతిశయోక్తిసము త్థాపితః కావ్యలింగభేదః॥ ౬౧

స్నిగ్ధేతి॥స్నిగ్ధాంజనమివశ్యామాభిస్తనూభిరున్నతైః కరేణుకాదంబకైర్ని రంతరాలానీరంధ్రాసా సేనా సుధయా లేపనవిశేషేణక్షాళితా ధవళితాఃసౌధ సంపదోయాసాంతాసాం * లేపభేదేస్యాత్ సుధేత్యమరః - బహూనాంపు రాంపురీణాంపరభాగం విప్రకృష్టదేశమాపపురంరవతీత్యగతేత్యర్థః - వర్ణోత్ కర్షః పరభాగః తద్భేదాధ్యవసాయేనపరభాగప్రాప్తేర్విశేషణగత్యా శ్యా మకరికదంబకనైరంతర్యస్య హేతుత్వాత్ పూర్వవత్ కావ్యలింగభేదః॥ ౬౨

ప్రాసాదేతి॥పథిమార్గే- ప్రభోఃకృష్ణస్యనివాసాఃసేనానివేశాః - ప్రా సాదశోభయాఅతిశయాలుభిరతిశాయిభిః * అభ్యతిశీఙ్ గ్రహణంకర్తవ్యమి త్యాలుచ్ ప్రత్యయః - పటవేశ్మభిః పటగృహైర్బభుః - తేనోత్ప్రేక్ష్యతే తదా ద్వారకానిర్యాణకాలే అనేనకృష్ణేనసహవియోగవిక్లబావిరహభీరుః - పురశ్రీ ద్వారకానగరలక్ష్మీరపిపురోగ్రేనిర్యయౌనిర్గతా - నూనం-ద్వారకాతోనభి న్నం తేఅస్యనివాసాః శోభంతేఇతి భావః॥ ౬౩

వప్మేతి॥గండస్థలానామామోదస్సంపన్నైర్గలతాప్రవత్తాడుదొదకేనద్రవేషు క్రమమసద్గంధేషునిలీయ తఇతితాన్నిలాయినస్తన్నివాసినఃఉచ్ఛ్రైర్విరువంతః కూజంతోళయఃద్విపానాం సేనాగజానాంవప్మప్రమాణం-వప్మదేహప్రమా ణయోరిత్యమరః-వనేచరేభ్యః-కిరాతేభ్యః- చిరమాచచక్షిరే కథయంతోగజాః

తచ్ఛ్రైర్వనేచరేభ్యశ్చిరమాచచక్షిరే।గండస్థలాఘూర్ణగళన్మదోదకద్రవద్రుమస్కంధనిలాయినోఽళినః॥౬౪॥ ఆయామవద్భిః కరిణాంఘటాశతైరధఃకృతాట్టాలకపఙ్క్తిరుచ్ఛ్రితైః। దూష్యైర్జితోదగ్రగృహాణి సా చమూరతీత్య భూయాంసి పురాణ్యవర్తత॥ ౬౫॥ ఉద్ధూతముచ్చైర్ధ్వజినీభిరంశుభిః ప్రతప్తమభ్యర్ణతయా వివస్వతః। ఆహ్లాదికల్హారసమీరణాహతే పురః పపాతాంభసి యామునే రజః॥౬౬॥ యా ఘూర్ణమానోత్తనయాపి శీతలైః స్వసా యమస్యాపి జనస్య

త్రాఖ్యాతవం ఇత్యర్థః - గజవర్ష్మానుమాపకేష్వళిషు విరావయోగాదాఖ్యానముత్ప్రేక్ష్యతే - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ ౬౪

ఆయామేతి॥ ఆయామో దైర్ఘ్యం సోఽస్త్యేషాం తద్వద్భిరాయతైరిత్యర్థః కరిణాం సంబంధిభిర్ఘటాశతైర్వ్యూహశతైః *కరిణాం ఘటనా ఘటేత్యమరః అధఃకృతా స్తిరస్కృతా అట్టాలకపఙ్క్తయో అట్టశ్రేణ్యో యయా సా *అట్టశ్చాట్టాలకః స్మృత ఇతి వైజయంతీ- సా చమూరుచ్ఛ్రితైరున్నతైః- దూష్యైః పటమంటపైః - జితాన్యుదగ్రాణి గృహాణి యేషాం తాని భూయాంసి పురాణి అతీత్యావర్తత - అతిక్రమ్యాగతేత్యర్థః - శోభయా అతిశయ్య స్థితేతి చ గమ్యతే - తదభేదాధ్యవసాయేన శ్లేషమూలాతిశయోక్త్యుత్థాపితం పూర్వవత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౬౫

అథ హరిసేనా కాళిందీం ప్రత్యాసేదుషీత్యాహ॥ ఉద్ధూతమితి ॥ ధ్వజినీభిః సేనాభిరుచ్చైరుద్ధూతం ఊర్ధ్వక్షిప్తం అత ఏవ అభ్యర్ణతయాంతికతయా *ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణేత్యమరః- వివస్వతోంశుభిః ప్రతప్తమివేత్యర్థః అత ఏవ వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా - ఆహ్లాదిన అహ్లాదకా యే కల్హారసమీరణాః సౌగంధికమారుతాః * సౌగంధికం తు కల్హారమిత్యమరః - తైరాహతే కంపితే యామునే యమునాసంబంధిన్యంభసి పురో గ్రే రజో ధూళిః పపాత - సంతప్తా హి సంతాపమసహమానాః పురో ధావిత్వా క్వచన శిశిరే పయసి పతంతీతి భావః॥

జీవనైః। కృష్ణాపిశుద్ధేరధికంవిధాతృభిర్విహంతుమంహాంసిజలైఃపటీయసీ॥౬౭॥ యస్యామహానీలతటీరివద్రుతాఃప్రయాంతిపీత్వాహిమపిండపాండవః। కాళీరపస్తాభిరివానురంజితాఃక్షణేనభిన్నాంజనవర్ణతాంఘనాః॥ ౬౮ ॥ వ్యక్తంబలీయాన్యదిహేతురాగమాదపూరయత్సాజలధిన్నజాహ్నవీ। గంగౌఘనిర్భర్త్సిత

అథచతుర్భిర్యమునాంవర్ణయతి ॥ ధౌతేత్యాది॥ యా యమునా - ఘర్మభానోరుష్ణాంశోస్తనయాపిసతీ-శీతలైఃఅపిర్విరోధే-సచోష్ణోపాదానకస్యశైత్యానుపపత్తేరితిభావః-యమస్యాంతకస్యస్వసాపిజనస్యజీవనైరుజ్జీవకైః - అత్రాస్యైకోదరాణాంభిన్నక్రియానుపపత్తేర్విరోధః * కాళిందీ సూర్యతనయా యమునాశమనస్వసేత్యుభయత్రాప్యమరః కించకృష్ణాకృష్ణవర్ణామలినాచ తథాపిశుద్ధేఃవైమల్యస్యాధికం - విధాతృభిఃసంపాదకైర్జలైరంహాంసి పాపానివిహంతుంపటీయసీసమర్థతరా - అత్రయమునాతజ్జలగతత్వేననిర్దిష్టయోరుష్ణ్యశైత్యయోరంతకత్వజీవకత్వయోర్మాలిన్యశోధకత్వయోరవయవావయవినోరభేదవివక్షయాసామానాధికరణ్యాద్విరోధః- తస్యాభగవత్యాఃకాళింద్యా అలౌకికమహిమత్వేనాభాసత్వాత్ విరోధాభాసోఽలంకారః- సచక్రమాత్ గుణయోఃక్రియయోఃగుణక్రియయోశ్చేతిత్రివిధోపిసంసృష్టః- తృతీయఃకృష్ణేతిశ్లేషప్రతిభోత్థాపితఇతిసంకరః॥ ౬౭

యస్యాఇతి॥హిమపిండపాండవోహిమసంఘశుభ్రాః ఘనామేఘాఃద్రుతాద్రవీకృతాఃమహానీలతటీఃఇంద్రనీలస్థలానీవ - కాలీఃకృష్ణవర్ణాః * జానపదేత్యాదినాఙీప్ - యస్యాఃకాళింద్యాః-అపఃపీత్వాతాభిఃపీతాభిరద్భిరనురంజితాఇవక్షణేనభిన్నాంజనవర్ణతాంస్నిగ్ధమృదితకజ్జలసవర్ణతాం - ప్రయాంతి- అత్రతటీరివానురంజితాఇవేతిచోత్ప్రేక్షాభ్యాంసంకీర్ణేయం - ఘనానామంజనోపమేతిసంగ్రహః॥ ౬౮

వ్యక్తమితి॥ హేతుర్యుక్తిరనుమానమితియావత్ - ఆగమాద్గంగాసాగరే

శంభుకంధరాసవర్ణవర్ణః కథమన్యథాస్యతత్ ॥ ౮౯ ॥ అభ్యుద్యతస్య క్రమితుం జవేన గాం తమాలనీలా నితరాంధృతాయతిః । సైవ సా తస్య పురః క్షణం బభౌ బలాంబురాశేర్మహతో మహాపగా ॥ ౯౦ ॥ లోలైరరిత్రైశ్చరణైరివాభితో జవాద్వ్రజంతీభిరసౌ సరిజ్జనైః । నౌభిః ప్రతేరే పరితః ప్లవోదితభ్రమీనిమీలల్లలనావ

పూరణీత్యాగమప్రమాణాత్ - బలీయాన్యది ప్రబలశ్చేత్ సా యమునా జలధిమపూరయత్ - జహ్నోరపత్యం స్త్రీ జాహ్నవీ గంగా నాపూరయత్ - వ్యక్తం సత్యమిత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః అన్యథా విపర్యయే అస్య జలధేః తత్ప్రసిద్ధవర్ణాంభః * అంభోర్ణస్తోయపానీయమిత్యమరః- గాంగేన గంగాసంబంధినా ఓఘేన ప్రవాహేన నిర్భర్త్సితాయాః తర్జితాయాః శంభుకంధరాయాః హరకంఠస్య సవర్ణం సమానవర్ణం కృష్ణవర్ణమిత్యర్థః * జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమాసభావః - అన్యథా గంగౌఘస్య ధావళ్యాద్ధవళమేవస్యాత్ - తథాచ గాంగప్లవనవాక్యవదాగమోప్యన్యథా నేయ ఇతి కవేరాశయః ॥ ౮౯

అభీతి ॥ తమాలవత్ తమాలవృక్షవత్ నీలా కృష్ణా నితరాం ధృతాయతిరత్యాయతా సా మహాపగా మహానదీ యమునా - జవేన గాం భువం క్రమితుమాక్రమితుం - అభ్యుద్యతస్యోద్యుక్తస్య తస్య మహతో బలాంబురాశేః సేనాసముద్రస్య పురోగ్రే క్షణం సైవ వేలేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - క్షణమాత్రనిరోధికాభవత్ అనంతరమేవ తరణాదితి భావః ॥ ౯౦

లోలైరితి ॥ అభితః - ఉభయతో లోలైశ్చలద్భిరరిత్రైర్నౌకావహనదండైః * నౌకాదండః క్షేపణీస్యాదరిత్రం కేనిపాతకమిత్యమరః - చరణైః పాదైరివేత్యుత్ప్రేక్షా - జవాత్ వ్రజంతీభిర్గచ్ఛంతీభిర్నౌభిః సాధనైరసౌ సరిద్యమునా ప్లవేనోదితా నావేగేనోత్పన్నా భ్రమీ భ్రాంతిః తయా నిమీలంతీ భయాదక్షినిమీలనం కుర్వంతీభిర్లలనాభిరవలంబితైరాలింగితైర్జనైః కర్తృభిః పరితః సర్వతః సద్యోభయార్థే వర్తమానాభ్యాం పర్యభిభ్యాం తసిల్విధానాత్ - ప్రతేరే ప్రతీర్ణా

లంబితైః ॥౨౧॥ తత్పూర్వమంసద్వయసం ద్విపాధిపాః క్షణం సహేలాః పరితో జగాహిరే। సద్యస్తతస్తైరురనారతస్రుతస్వదానవారిప్రచురీకృతం పయః ॥౨౨॥ ప్రోథైః స్ఫురద్భిః స్ఫుటశబ్దమున్ముఖైస్తురంగమైరాయతకీర్ణవాలధి। ఉత్కర్ణమూర్ధ్వాహితధీరకంధరైరతీర్యతాగ్రే తటదత్తదృష్టిభిః ॥౨౩॥ తీర్త్వా జలం తైర్వనితాంతదుస్తరాన్నదీం ప్రతిజ్ఞామివ తాం గరీయసీమ్। శృంగైరవస్కీర్ణబృ

తత్పూర్వమితి॥ ద్విపాధిపా మహాగజాః - పూర్వం ప్రథమం అంసౌ ప్రమాణమస్యాం సద్వయసం అంసమాత్రం తేషాం తథోన్నతత్వాదితి భావః* ప్రమాణే ద్వయసజితిద్వయసచ్ ప్రత్యయః - తత్తథాగంభీరం పయో యమునాజలం సహేలాః సావజ్ఞాః క్షణం పరితో జగాహిరే ప్రవిశంతిస్మ - తతః ప్రవేశానంతరం సద్యః అవిలంబేన అనారతమవిచ్ఛిన్నం స్రుతేన స్రవతా స్వదానవారిణా స్వమదోదకేన ప్రచురీకృతం బహులీకృతం తత్పయస్తైరుః తరంతిస్మ - అత్రాతిగంభీరస్యాప్యంభసః అంసదఘ్నత్వాతిశయోక్త్యా గజానామౌన్నత్యం పునస్తస్యైవ మదాంబుసంబంధాత్తార్యతోక్త్యా తేషాం మదాతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే॥ ౨౨

ప్రోథైరితి॥ స్ఫుటశబ్దం స్పష్టధ్వానం యథాతథా స్ఫురద్భిశ్చలద్భిః - ప్రోథైర్ఘోణాభిరుపలక్షితైః* ఘోణాతు ప్రోథమస్త్రియామిత్యమరః - ఉన్ముఖైరూర్ధ్వముఖైస్తథా ఉత్కర్ణం ఉన్నమితకర్ణం యథాతథా - ఊర్ధ్వాహితా ఊర్ధ్వప్రసారితా ధీరా నిశ్చలాః కంధరా గ్రీవా యేషాం తైః అగ్రే పురః తటే దత్తదృష్టిభిస్తురంగమైః ఆయతాః ప్రసారితాః వికీర్ణా విక్షిప్తా వాలధయో యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా అతీర్యత అతారి - సరిదితి శేషః - కర్మణి లఙ్ - యక్ - స్వభావోక్తిః ౨౩

తీర్త్వేతి ॥ నితాంతదుస్తరామతిమహత్తయా అత్యంతాశక్యతరణాం తాన్నదీం గరీయసీమతిదుస్తరాం ప్రతిజ్ఞామివ ప్రతిజ్ఞావచనమివ జవేన వేగేనైవ తీర్త్వా - శృంగైర్విషాణైరవస్కీర్ణా ఆలేఖితా మహత్యస్తటీభువః తీరదేశా యైస్తేషాం* అవాప్నతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖన ఇతికిరతేః కాత్పూర్వః సుడాగమః - క

హాత్తటీభువామశోభతోచ్చైః ప్రనదితం కకుద్మతామ్॥ ౨౪ ॥ సీమంత్యమానా యమభూభృతాం బలైర్బభౌ తరద్భిర్గవలాసితద్యుతిః । సిందూరితానేకపకంకణాంకితా తరంగిణీ వేణిరివాయతా భువః॥ ౨౫ ॥ అవ్యాహతక్షిప్రగతైస్సముచ్ఛ్రితానను జ్ఝితద్రాఘిమభిర్గరీయసః। నావ్యం పయః కేచిదతారిషుర్భుజైః క్షిపద్భిరూర్మీనపరైరివోర్మిభిః॥ ౨౬ ॥ విదళితమహాకూలా ముక్ష్ణాం విషాణవిఘట్ట

కుద్మతాముక్ష్ణాముచ్చైస్తారం నదితం నాదః- అశోభత- ఉపమాస్వభావోక్తిః ॥

సీమంత్యమానేతి ॥ తరద్భిర్యదుభూభృతాం యాదవభూపానాం బలైః సైన్యైః- సీమంత్యమానా సీమంతవత్ క్రియమాణా సీమంతవచ్ఛబ్దాత్ * తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి లటశ్శానజాదేశః- ణావిష్ఠవద్భావాన్మతోర్లుక్- గవలాసితద్యుతిః మహిషవిషాణమేచకప్రభా- గవలం మాహిషంశృంగమితిహలాయుధః- సిందూరితాః సిందూరవంతః కృతాః- సిందూరవచ్ఛబ్దాత్ * తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తైరనేకపైర్ద్విపైః కంకణైః శేఖరైః అంకితాశ్చిహ్నితాః- కంకణం శేఖరే హస్తసూత్రమండనయోరపీతివిశ్వః- తరంగిణీ యమునానదీ ఆయతా దీర్ఘా భువో వేణిరివ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౫

అవ్యాహతేతి ॥ అత్రోర్మీణాం భుజానాం చ విశేషణాన్యుభయత్ర విభక్తివిపరిణామేన యోజ్యాని - కేచిత్ జనాః నావా తార్యం నావ్యం * నావ్యం త్రిలింగ నౌతార్య ఇత్యమరః * నౌవయోధర్మేత్యాదినా యత్ప్రత్యయః- పయోజలమవ్యాహతక్షిప్రగతైరప్రతిహతశీఘ్రగమనైరనుజ్ఝితో ద్రాఘిమా దైర్ఘ్యం యైస్తైరతిదీర్ఘైరిత్యర్థః సముచ్ఛ్రితానున్నతాన్ గరీయసో గురుతరాన్ ఊర్మీన్ - క్షిపద్భిరపాకుర్వద్భిరత ఏవాపరైరూర్మిభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - భుజైర్బాహుభిరతారిషుస్తరంతి స్మ- తరతేర్లుఙ్ సిచి వృద్ధిరిడాగమః॥

విదళితేతి ॥ సా ప్రకృతా శ్రీభర్తుః కృష్ణస్య వరూథినీ సేనా ఉక్ష్ణామనడుహాం విషాణవిఘట్టనైః శృంగాఘాతైర్విదళితాని మహాకూలాని యస్యాస్తాం - ఉ

నైరలఘుచరణాకృష్టగ్రాహాం విషాణిభిరున్మదైః । సపది సరితం సా శ్రీభర్తుర్బృహద్రథమండలస్ఖలితసలిలామేనాం జిత్వా జగామ వరూథినీ ॥ ౭౯ ॥ *****

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే

ప్రయాణవర్ణనం నామ ద్వాదశస్సర్గః.

నైరేర్ముక్తమదైర్విషాణిభిరలఘుభిర్గురుభిశ్చరణైః పాదైరాకృష్టా బహిర్నీతాః గ్రాహా జలగ్రాహా యస్యాస్తాం బృహద్భిః రథమండలై రథసమూహైః స్ఖలితాని వ్యాకులితాని సలిలాని యస్యాస్తామేనాం సరితం యమునాం సపది జిత్వా తీర్త్వేత్యర్థః-భంక్త్వేతి చ గమ్యతే-విశేషణసామర్థ్యాత్ -జగామ- అత్ర జయస్య విశేషణగత్యా కూలవిదళనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః - హరిణీవృత్తం*భవతి హరిణీ న్సౌమ్రౌ స్లౌ గో రసాంబుధివిష్టపైరితి లక్షణాత్ ॥ ౭౯ ॥

ఇతి శ్రీ పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితే మాఘకావ్యవ్యాఖ్యానే

సర్వంకషాఖ్యానే ద్వాదశస్సర్గః.

